STUDII ȘI CERCETĂRI DE

ISTORIE VECHE

1

TOMUL 18

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

În țară abonamentele se fac prin oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin: CARTIMEX, Căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa: str. I. C. Frimu nr. 11, București

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

Tomul 18 **Nr. 1** **1967**

SUMAR

SCIV, tomul 18, nr. 1, p. 1—204, București, 1967

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTORIE ANCIENNE

Tome 18 | N° 1 | 1967

SOMMAIRE

ÎN LEGĂTURĂ CU PROBLEMA LOCUINȚELOR DE SUPRAFAȚĂ CU PLATFORMĂ DIN AȘEZĂRILE CULTURILOR PETREȘTI ȘI CUCUTENI-TRIPOLIE *

DE

IULIU PAUL-Sibiu

Cu prilejul săpăturilor întreprinse în așezarea neolitică de la Poiana în Pisc (com. Cașolț, r. Sibiu) în 1957 și îndeosebi în 1958 [1], s-a stabilit existența, în aria culturii Petrești, a unor resturi de locuințe (platforme) asemănătoare pînă la identitate cu cele din așezările aparținînd culturii Cucuteni-Tripolie. Ulterior, prin săpăturile efectuate de semnatarul acestor rînduri în așezările cu ceramică pictată de tip Petrești de la Ocna Sibiului-„Fața Vacilor" (1959—1960), Pianul de Jos-„Podei" (1961—1963), Mihalț-„Măticuta" (1964) și Păuca-„Homm" (1965), au fost dezvelite și alte locuințe similare, de unde s-a putut deduce că locuințele de suprafață cu platformă, de tipul celor din aria culturii Cucuteni-Tripolie, sînt caracteristice și pentru cultura cu ceramică pictată de tip Petrești.

Încercarea de a explica rolul și rostul acestor platforme cu prilejul publicării primelor descoperiri de acest fel [2] s-a înscris pe linia ipotezelor cunoscute, emise cu prilejul valorificării vastelor cercetări întreprinse în așezările aparținînd culturii Cucuteni-Tripolie [3]. Treptat însă, observațiile făcute cu prilejul dezvelirii locuințelor din așezările cu ceramică pictată de tip Petrești enumerate mai sus au ridicat, cu fiecare nouă locuință săpată, noi și noi probleme de natură să pună sub semnul întrebării ipotezele ante-

* Rezultatele preliminare ale cercetărilor privind locuințele de suprafață au fost prezentate la Sesiunea științifică a Filialei din Sibiu a Societății de științe istorice și filologice, din 14 februarie 1964.

[1] Vezi M. Macrea, *Șantierul arheologic Cașolț-Boița*, în *Materiale*, VI, p. 421 și urm., și I. Paul, *Așezarea neolitică tîrzie de la Poiana în Pisc*, în *Materiale*, VII, p. 109—112, fig. 2 și p. 118.

[2] I. Paul, *op. cit.*, p. 110.

[3] T. S. Passek, *Периодизация трипольских поселений*, în *MIA*, 10, 1949, cap. I, p. 7 și urm.; Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, monografie arheologică, cap. II, *Locuințele*, și îndeosebi p. 176 și urm.; A. C. Florescu și M. Florescu, în *Materiale*, VII, 1961, p. 79—83; Hortensia și Vl. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 92—95; M. Petrescu-Dîmbovița, Adrian și Marilena Florescu, *Șantierul Trușești*, în *Materiale*, VIII, p. 227—228. Vezi și I. T. Dragomir, *Unele considerații cu privire la modul de construcție al locuințelor din așezările culturii Cucuteni-Tripolie*, în *SCIV*, XIII, 1962, p. 393—397.

S C I V, tomul 18, nr. 1, p. 3—24, București, 1967

rioare referitoare la sistemul de construire [4] și la aspectul inițial al locuințelor ale căror resturi ni s-au păstrat sub forma acestor platforme de lut ars.

Comparînd observațiile noastre cu cele cunoscute pe baza săpăturilor anterioare din așezările cucuteniene, am ajuns treptat la concluzia că încercarea de reconstituire a acestor locuințe pare a fi în multe privințe greșită [5] și că, de fapt, în cazul platformelor de lut ars avem de-a face cu resturile unor locuințe construite pe piloți (picioare) de lemn la o oarecare distanță de sol.

Spațiul nu ne îngăduie să facem o descriere detaliată a fiecăreia din locuințele săpate și a observațiilor făcute cu acest prilej; de aceea vom aborda numai acele probleme ce ni se par a fi esențiale pentru înțelegerea și interpretarea corectă a acestor vestigii arheologice. Stadiul actual al cercetărilor ne scutește de reluarea în discuție a felului în care au fost interpretate mai demult descoperirile de acest fel [6]. Concluziile cercetătoarei sovietice Tatiana Passek [7], ca și precizările cercetătorului român Vl. Dumitrescu[8], sînt, credem, suficient de convingătoare, în sensul că azi nimeni nu se mai îndoiește de faptul că platformele de lut ars reprezintă resturile unor locuințe de suprafață. Vl. Dumitrescu demonstrează că respectivele suprafețe de chirpici ars nu pot fi interpretate ca fiind resturi ale pereților locuinței [9], conchizînd, pe baza unor argumente și observații convingătoare, că de fapt avem de-a face cu resturile platformelor din interiorul locuințelor [10].

★

După părerea noastră, chiar și resturile cele mai bine păstrate ale acestor platforme lasă impresia unei dislocări mai mult sau mai puțin evidente [11] (fig. 1/1,3). Altele sînt în schimb destul de împrăștiate, împrăștiere ce nu poate fi pusă numai pe seama răvășirilor ulterioare (fig. 1/2, 4). O dovadă în acest sens este și faptul că locuința nr. 3 de la Poiana în Pisc, ale cărei resturi sînt foarte răvășite, se găsesc la mai puțin de 2 m distanță de locuința nr. 2 (fig. 2/1), aceasta din urmă făcînd parte din categoria platformelor bine păstrate. Dacă împrăștierea chirpiciului locuinței nr. 3 de la Poiana în Pisc s-ar datora numai unei răvășiri ulterioare, această

---

[4] Cf. *Istoria României*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1960, p. 64.

[5] Cf. T. S. Passek, *op. cit.*, p. 132 și urm., p. 136, fig. 72 (așezarea Kolomiișcina). Încercarea sa de reconstituire a fost acceptată în liniile sale generale și de către cercetătorii români.

[6] Vezi și A. L. Mongait, *Arheologia în U.R.S.S.*, București, Edit. Științifică, 1961, p. 97.

[7] T. S. Passek, *op. cit.*, cap. I, p. 7 și urm.

[8] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, cap. II, p. 177.

[9] *Ibidem*, p. 177—179. Autorul săpăturilor de la Hăbășești înșiră în continuare și argumentele care contrazic explicația „platformelor" (p. 179—180). Observațiile menționate de autor contrazic într-adevăr explicația dată platformelor, așa cum au fost acestea interpretate și explicate, ca element constructiv al locuințelor imaginate de T. S. Passek. Pînă la urmă autorul afirmă că „aceste constatări cer încă o explicație verosimilă pe care în stadiul actual al cunoștințelor noastre nu o putem da", rămînînd în ultimă instanță la interpretarea și reconstituirea propusă de T. S. Passek (p. 178—179), adăugîndu-i totodată unele corectări și precizări de amănunt.

[10] Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul Valea Jijiei. Așezarea neolitică de la Trușești*, în *SCIV*, III, 1952, 1, p. 62.

[11] Vezi și A. L. Mongait, *op. cit.*, p. 97; *Hăbășești*, cap. II, pl. LIII și LIV/2; T. S. Passek, *op. cit.*, p. 57. Figura 22 reprezintă o vedere de ansamblu a locuinței nr. 2 de la Kolomiișcina II. Aspectul este identic cu cel al resturilor locuințelor de la Hăbășești și din așezările culturii Petrești: porțiuni compacte, goluri în masa de chirpici, dintre care cel mai mare în centru și spre stînga. Și aici, ca și la imaginea din figura 23, golurile din chirpici lasă impresia unei rupturi și prăbușiri a platformei.

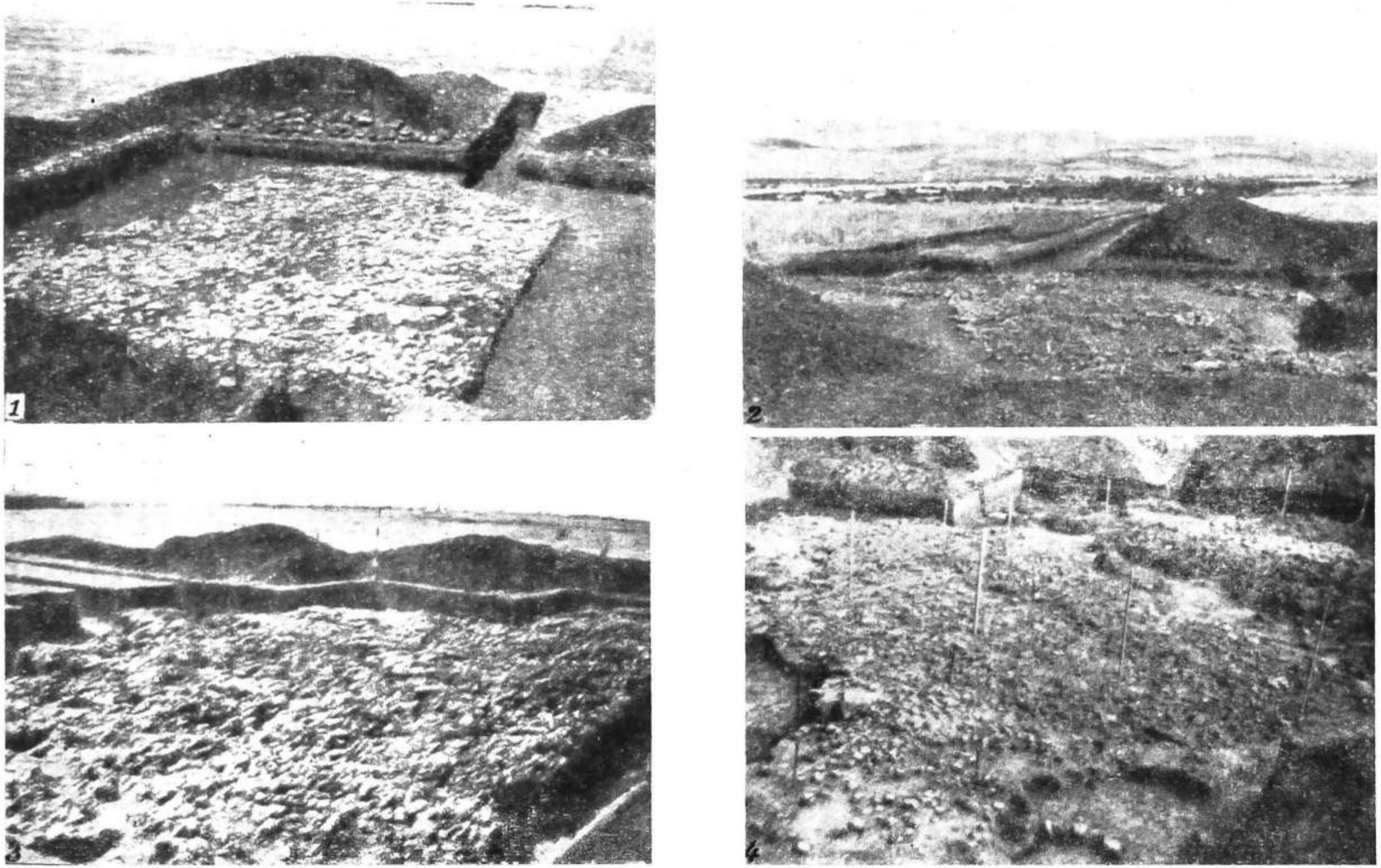

Fig. 1. — *1, Pianul de Jos — „Podei"*, resturile locuinţei nr. 2 văzute dinspre sud-vest ; *2, Pianul de Jos — „Podei"*, resturile locuinţei nr. 1 văzute dinspre sud-vest ; *3, Ocna Sibiului — „Fața Vacilor"*, resturile locuinţei nr. 1 văzute dinspre sud-est ; *4, Caşolţ — „Poiana în Pisc"*, resturile locuinţei nr. 3 văzute dinspre nord.

răvăşire ar fi trebuit să afecteze şi locuinţa nr. 2, aflată în imediata sa apropiere. De aici putem deduce că starea de conservare a resturilor platformelor nu se datorează numai unor răvăşiri ulterioare incendiului care a distrus locuinţa, ci mai degrabă faptului că ele n-au fost construite direct pe sol, ci pe picioare (piloţi), la o oarecare distanţă de la nivelul de călcare antic. Gradul de împrăştiere al resturilor platformei s-ar datora în acest caz, în primul rînd, distanţei iniţiale faţă de sol, în al doilea rînd condiţiilor, de data aceasta întîmplătoare, în care a fost distrusă, prin incendiu, respectiva locuinţă, şi abia în ultimă instanţă răvăşirilor ulterioare.

Acesta ar fi unul din argumentele care ar pleda împotriva ipotezei potrivit căreia platformele acestor locuinţe au fost construite direct pe pămînt. Că ele n-au fost construite direct pe sol şi apoi arse intenţionat ne-o mai poate dovedi, printre altele, şi compararea resturilor unor astfel de platforme cu resturile unor vetre de foc găsite în afara locuinţelor [12] (fig. 2/2). În profilul acestor vetre se poate observa cu uşurinţă acţiunea treptată a focului, de la partea superioară puternic arsă, de culoare cenuşie-albicioasă, spre partea inferioară, dinspre sol, de culoare roşcat-cărămizie. Arderea de pe vatră a acţionat treptat şi asupra solului pe care aceasta a fost direct construită. Culoarea pămîntului de sub vatră a suferit la rîndul său influenţa focului, dobîndind o nuanţă diferită (roşcat-violacee) de cea a solului din preajma vetrei. La toate acestea se poate adăuga observaţia că, deşi relativ reduse ca suprafaţă (diametrul în jur de 1 m), vetrele exterioare sînt bine fixate de solul pe care au fost construite. Or, la resturile locuinţelor nu pot fi observate nici una din aceste caracteristici. Dimpotrivă, resturile platformelor, deşi au de cele mai multe ori o formă aproximativ dreptunghiulară, sînt totuşi dislocate şi nu aderă direct la sol, ceea ce presupune, după părerea noastră, o prăbuşire. Spre aceeaşi concluzie ne împing şi observaţiile făcute asupra vetrelor din interiorul locuinţelor. Gradul de concentrare sau împrăştiere a resturilor vetrelor din interiorul locuinţelor este, în peste nouăzeci la sută din cazuri, direct proporţional cu gradul de concentrare sau împrăştiere al platformelor, de unde se poate deduce în chip logic că aceste vetre — fie că erau construite pe lipitura de lut a platformei, fie direct pe bîrnele de lemn, într-o porţiune rezervată — se împrăştiau, în cădere, cu prilejul incendierii şi distrugerii locuinţei respective, aproximativ în aceeaşi măsură ca şi lipitura de lut a platformei [13] (fig. 2/3 ; fig. 3 ; fig. 4). Pe de

---

[12] În aşezarea de la Pianul de Jos — „Podei", au fost descoperite mai multe vetre de foc, situate în cuprinsul aşezării, dar în afara locuinţelor. Deosebirea dintre aceste vetre şi cele găsite în cuprinsul locuinţelor, pe resturile de chirpici ars al platformelor sau printre acestea, am semnalat-o şi în articolul *Complexul de cult de la Pianul de Jos*, publicat în *Studii şi comunicări*, 12, Arheologie-Istorie, Sibiu, 1965, p. 6, nota 2.

[13] În locuinţa nr. 1 din aşezarea de la Păuca — „Homm" s-au găsit două vetre de foc, ambele răvăşite şi împrăştiate în cădere. O parte din vatra nr. 1 (fig. 2/3) a ajuns cu partea superioară pe pămînt, dovadă a completei răsturnări a porţiunii respective cu prilejul prăbuşirii platformei. Cea de-a doua vatră (fig. 3), construită iniţial în jumătatea dinspre latura îngustă, de nord-vest, a locuinţei, era împrăştiată pe direcţia de cădere a platformei, pe o distanţă de circa 4 m. Vetrele sau resturile acestora pot fi identificate şi deosebite astfel de restul chirpiciului ars, atît datorită compoziţiei (lut amestecat cu nisip, fără pleavă), cît şi formei lor specifice de chirpici cu desprindere prismatică : „pietricele de mozaic". Vatra din locuinţa nr. 2 de la Pianul de Jos — „Podei", precum şi cea din locuinţa nr. 1 de la Mihalţ — „Măticuta", par a fi fost construite la rîndul lor peste lipitura de lut a platformei, pe cînd vatra din locuinţa nr. 2 de la Caşolţ — „Poiana în Pisc" se pare că a fost

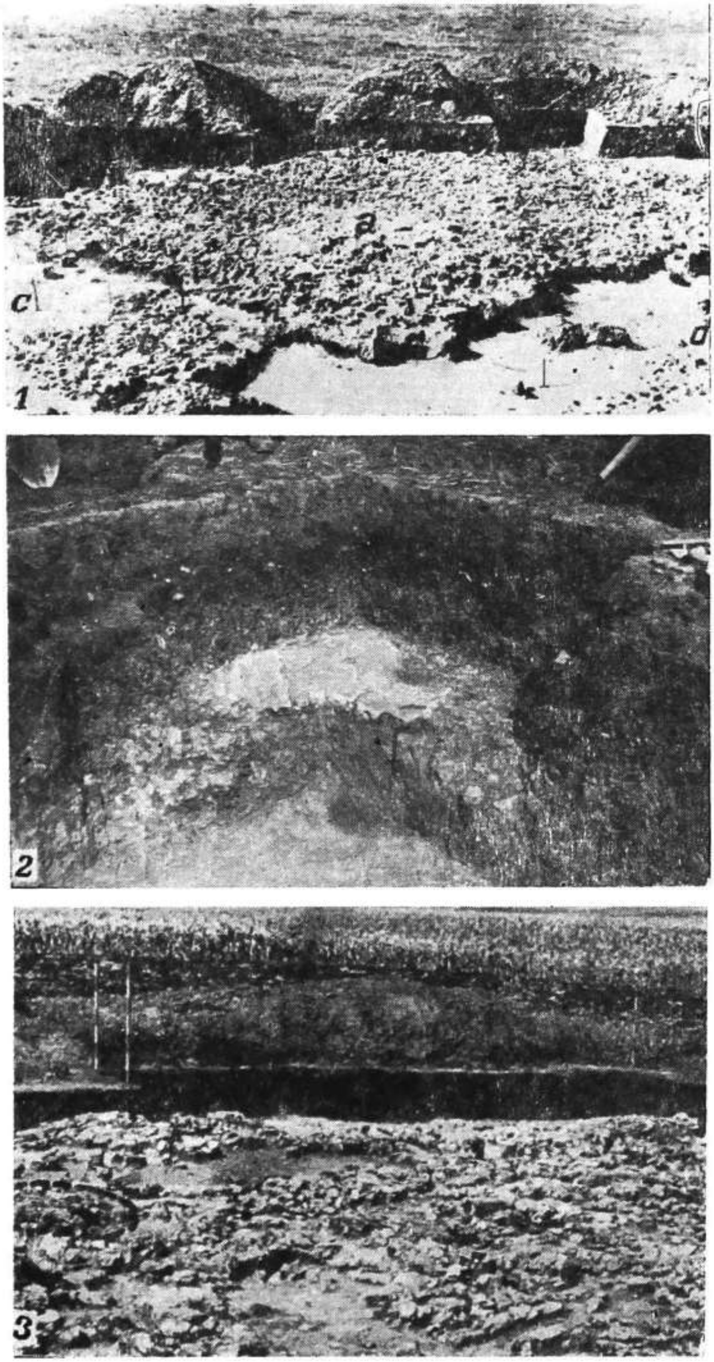

Fig. 2. — *1*, *Cașolț — „Poiana în Pisc"*. Resturile locuinței nr. 2 văzute dinspre nord-est (*a* = platforma locuinței ; b = resturi din peretele de nord-est ; c = groapa de lîngă locuință ; d = o parte din resturile locuinței nr. 3) ; 2, *Pianul de Jos — „Podei"*. Vedere de ansamblu a vetrei nr. 1, descoperită în secțiunea III, în afara locuinței ; 3, *Păuca— „Homm"*. Locuința nr. 1 (vedere parțială cu vatra nr. 1 din jumătatea de sud-est).

altă parte, nici cu prilejul demontării resturilor locuinţelor, nici în profilul pereţilor şanţurilor care secţionau locuinţele nu s-a putut observa niciodată o nivelare sau o amenajare prealabilă a terenului pe care a fost construită locuinţa. În schimb, de foarte multe ori s-au găsit cu prilejul săpăturilor gropi sub locuinţe [14]. Mai mult, aceste gropi puteau fi bănuite încă înainte de a demonta resturile locuinţelor după golurile existente în suprafaţa de chirpici ; chirpiciul ce lipsea de la suprafaţă se găsea în respectivele gropi [15], ceea ce ni se pare a fi încă o dovadă că terenul n-a fost nivelat în prealabil.

Fig. 3. — *Păuca — „Homm"*. Locuinţa nr. 1 (vedere parţială cu resturile vetrei nr. 2, din jumătatea de nord-vest a locuinţei).

Or, fără o amenajare prealabilă, platformele n-ar fi putut fi construite direct pe sol. În acceeşi ordine de idei, amintim situaţiile constatate cu prilejul săpării locuinţelor nr. 10, 15, 25 şi 27 din aşezarea de la Hăbăşeşti [16], unde, sub dărămăturile platformelor, s-au găsit vase întregibile şi fragmente

---

construită direct pe podina de lemn a platformei. Fragmente de gardină s-au găsit numai la vatra locuinţei nr. 2 de la Pianul de Jos — „Podei", unde resturile vetrei, ca şi ale platformei de altfel, erau mai bine păstrate. Compară şi cu *Hăbăşeşti*, p. 171, pl. LIV/4 şi 5.

[14] Vezi *Hăbăşeşti*, p. 36, pl. XI ; p. 44, pl. XIV ; p. 80, pl. XXVII ; p. 112, pl. XXXVII.

[15] *Ibidem.*

[16] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 61—63 ; p. 75—78 ; p. 103—110 ; p. 113—117 ; şi p. 179 şi urm. O situaţie similară s-a descoperit la Ocna Sibiului, unde avem de asemenea două platforme parţial suprapuse. De altfel, în aproape toate cazurile întîlnite de noi, sub platforme s-a descoperit inventar arheologic ce nu şi-ar fi găsit locul acolo în cazul cînd platforma s-ar fi construit direct pe pămînt.

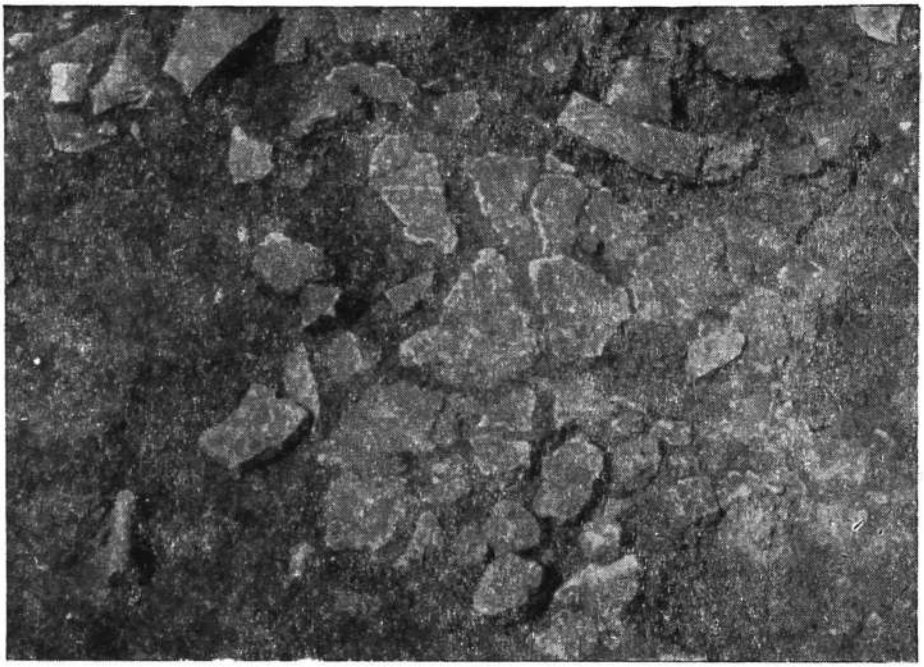

Fig. 4. — *Mihalț* — *„Măticuța"*. Detaliu din resturile locuinței nr. 1, cu resturile vetrei de foc din interiorul acesteia.

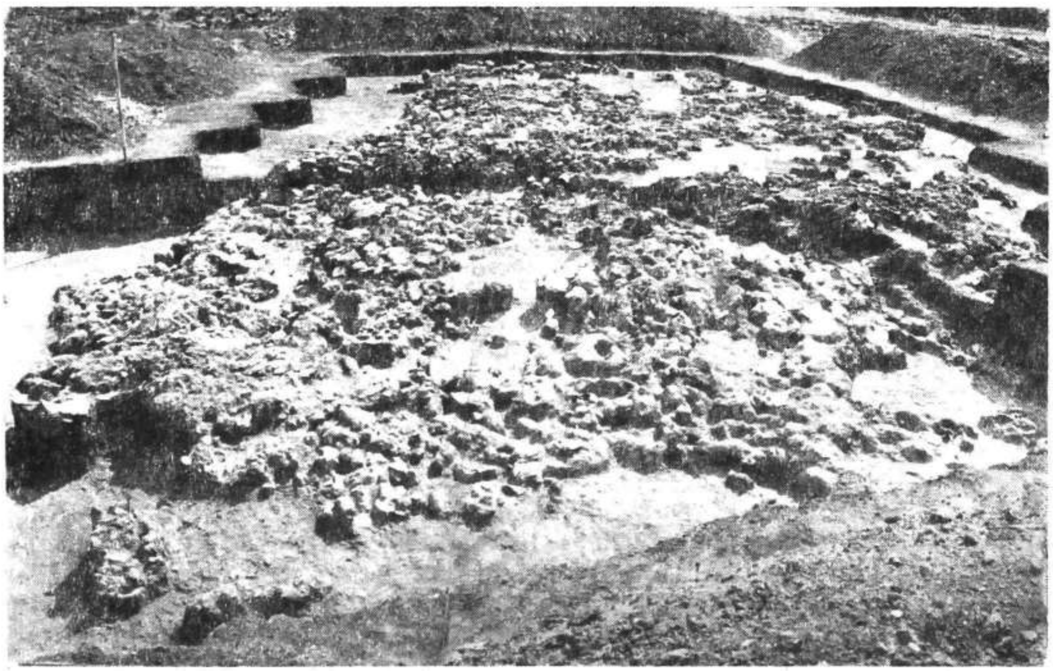

Fig. 5. — *Păuca* — *„Homm"*. Vedere de ansamblu, dinspre vest, a resturilor locuinței nr.1.

care străbăteau resturile platformei şi chiar platforme suprapuse. Admiţînd ipoteza noastră, după care platformele, şi deci, implicit, locuinţele, nu erau construite direct pe pămînt, ci pe piloţi, la o oarecare distanţă de sol, situaţiile amintite mai sus devin explicabile.

Afirmaţiile noastre sînt sprijinite şi de alte constatări făcute în legătură cu arderea chirpiciului. Este adevărat că în cele mai multe cazuri semnalate pînă în prezent, chirpiciul platformelor este ars relativ uniform, adică are aceeaşi culoare cărămizie, atît pe partea superioară netezită sau chiar făţuită, cît şi pe partea inferioară, dinspre sol, care păstrează urme de bîrne (bulumaci) sau trunchiuri despicate. Sînt însă şi cazuri cînd, pe anumite porţiuni din suprafaţa platformei, chirpiciul este cărămiziu pe ambele feţe, dar negricios sau numai uscat şi afumat în interior. S-a putut constata, de asemenea, uneori şi o ardere inegală a uneia şi aceleiaşi suprafeţe de chirpici, în cadrul căreia s-au găsit părţi din suprafaţă arse pînă aproape de zgurificare, pe cînd altele sînt abia uscate şi uşor colorate de focul care a distrus locuinţa. Cel mai concludent exemplu în acest sens ni-l oferă resturile locuinţei descoperite în aşezarea de la Păuca-„Homm".

★

Primele resturi ale locuinţei nr. 1 din aşezarea cu ceramică pictată de tip Petreşti de la locul numit „Homm" de pe hotarul com. Păuca (r. Sebeş, reg. Hunedoara) au apărut în cuprinsul secţiunii a II-a săpate în această aşezare. Pentru degajarea şi dezvelirea completă a acestei locuinţe a fost săpată treptat o suprafaţă de circa 200 m². După dezvelirea lor completă, resturile locuinţei ne-au apărut sub forma unei suprafeţe întinse de chirpici mai mult sau mai puţin compact, peste şi printre care se găseau fragmente ceramice, vase întregi şi întregibile, unelte de silex şi de piatră şlefuită, greutăţi de la războiul de ţesut etc. Resturile locuinţei se întind pe o suprafaţă fără contururi precise. Cu mare greutate s-a putut stabili o orientare aproximativă a axei longitudinale pe direcţia SE—NV. O parte a terenului pe care se află resturile locuinţei coboară în pantă spre o viroagă care în vechime pare să fi fost mai adîncă şi să fi concentrat izvoarele versantului de deal la poalele căruia este situată terasa şi aşezarea. Viroaga străbate partea de nord-vest a aşezării şi se varsă spre lunca din Valea Păucii. Lunca, actualmente canalizată, se întinde pe o mare suprafaţă la poalele terasei pe care este situată aşezarea. Ea trebuie să fi fost în antichitate plină de bălţi şi stufăriş. Jumătatea de sud-est a resturilor locuinţei a fost găsită la adîncimea de 0,25—0,30 m de la suprafaţa actuală a solului, pe cînd jumătatea de nord-vest (fig. 5) era căzută în pantă, spre viroagă la o adîncime care variază, în raport cu înclinarea terenului, între 0,40 şi 0,60 şi chiar 0,90 m. Partea cea mai aglomerată a chirpiciului se afla tocmai în jumătatea nord-vestică din pantă şi, parţial pe latura lungă dinspre N—NE. În general, resturile locuinţei ne apar sub forma unor suprafeţe mai compacte sau îngrămădiri ce alternează cu goluri sau bucăţi de chirpici rar, sub formă de împrăştieri. Ansamblul resturilor locuinţei lasă impresia unei prăbuşiri. Rîşniţe, vase sparte în cădere şi unelte se găsesc peste, uneori printre, iar alteori parţial acoperite cu chirpici (fig. 8/1, 2, şi fig. 9/1). Aşa cum am arătat mai înainte, în cuprinsul resturilor locuinţei au fost identificate două vetre de foc, ambele răvăşite şi

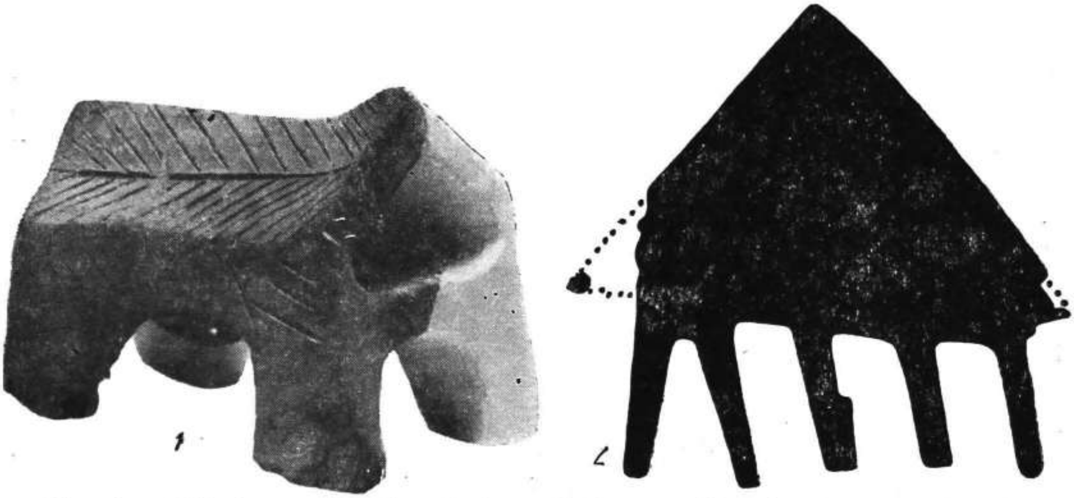

Fig. 6. — Turdaş — „*La Lunca*" (r. Orăştie, reg. Hunedoara). 1, model de lut ars al unei locuinţe; 2, *Turdaş* — „*La Lunca*". Casă pictată pe un vas (reprodus după M Roska, în *AO*, VII, 1928, p. 510, nr. 39 şi 40).

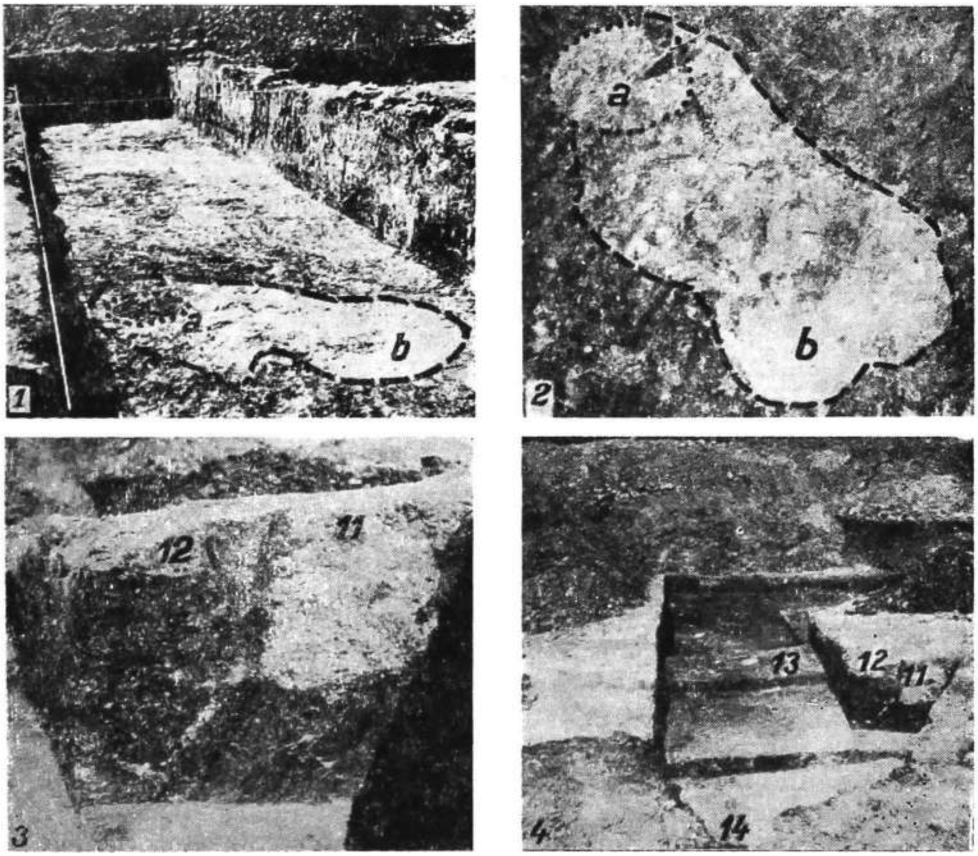

Fig. 7. — *Păuca* — „*Homm*". 1, vedere parţială dinspre nord, a suprafeţei săpate pentru identificarea gropilor piloţilor 1—4 (a = groapa pilotului nr. 3; b = conturul şanţului de plantare al pilotului nr. 3); 2, locuinţa nr. 1. Detaliu din suprafaţa săpată pentru identificarea piloţilor (a = groapa pilotului nr. 1; b = şanţul de plantare al pilotului nr. 1); 3, locuinţa nr. 1, detaliu după profilul gropilor piloţilor nr. 11 şi 12; 4, vedere parţială, dinspre sud, a suprafeţei săpate pentru identificarea piloţilor 9—13.

aproape complet distruse. În zona chirpiciului îngrămădit (prin cădere) dinspre latura lungă de nord a locuinței, la partea superioară a unor fragmente de chirpici bine ars, se putea observa o fățuială subțire de culoare gălbuie. Tot în acest sector s-au găsit bucăți de chirpici a căror parte superioară, de circa 5 cm grosime, se exfolia. Remarcăm de asemenea faptul că exfolierea părții superioare a chirpiciului platformei se putea observa numai în acele zone în care chirpiciul era bine ars.

Chirpiciul căzut în pantă, deși în general apărea sub o formă mai compactă sau în grămezi mai mari, era mai slab ars și avea o culoare cenușie-gălbuie. În schimb, majoritatea resturilor platformei din jumătatea sud-estică se compunea din chirpici de culoare cărămizie, bine arse, pe alocuri pînă la zgurificare.

Cu prilejul demontării resturilor locuinței din partea de NV mai slab arsă, îndeosebi sub chirpici, s-au găsit numeroase urme de cărbune, de obicei împrăștiate, dar s-au găsit și fîșii de cărbune lungi de 30—40 cm și groase de circa 0,20 m, lipite de fața inferioară, dinspre sol, a chirpiciului (fig. 9/2). Urmele bîrnelor sau ale lemnelor despicate s-au putut observa, în cazul acestei locuințe, numai la bucățile de chirpici care erau mai bine arse. În părțile unde cărbunele se mai păstra, el făcea corp comun cu chirpiciul. Atît chirpiciul (din cauza arderii slabe), cît și cărbunele, se fărîmițau. Fața superioară a chirpiciului era de obicei ceva mai bine arsă, datorită probabil acoperișului căzut peste platformă în cursul incendiului. În porțiunile mai bine arse și păstrate ale platformei s-a putut constata orientarea urmelor de bîrne sau loazbe, perpendicular pe axa longitudinală a locuinței. Urme de nuiele și pari au fost semnalate numai la chirpiciul împrăștiat pe latura îngustă de SE.

★

Dacă am avea de-a face cu o ardere intenționată a unei platforme de lut construite pe un pat de bîrne, direct pe sol, ar trebui să avem o ardere treptată de sus în jos, ca în cazul vetrelor dinafara locuințelor, ceea ce în săpături nu s-a putut constata. Sau atunci ar trebui să admitem că rugul amenajat pe platformă a fost atît de puternic și în același timp uniform, încît focul a pătruns pînă la podina de lemn. În acest caz însă podina de lemn ar fi trebuit să fi suferit, la rîndul ei, influența focului, ceea ce ar fi dus, pe de o parte, la transformarea ei, fie și parțial, în cărbune (așa cum se întîmplă de fapt și în cazul arderii înăbușite a lemnului pentru obținerea mangalului), iar pe de altă parte la dislocarea podinei de bîrne; faptul ar fi atras după sine, implicit, și denivelarea suprafeței de locuire, lucru ce fără îndoială nu era urmărit de locatari.

Arderea intenționată a platformei mai este contrazisă și de următoarele constatări: cu excepția părții căzute în pantă și incomplet arse a locuinței de la Păuca, nu s-au găsit cărbuni vizibili sub platformele de lut ars, ceea ce presupune după părerea noastră o ardere deschisă și o consumare a lemnului pînă la stadiul de cenușă, care a fost apoi spălată, în parte, de ploi. O astfel de ardere presupune un foc deschis, lucru posibil dacă acceptăm ideea unei construcții pe piloți, dar imposibil în cazul unei arderi intenționate a platformei construite direct pe sol. Analiza microsco-

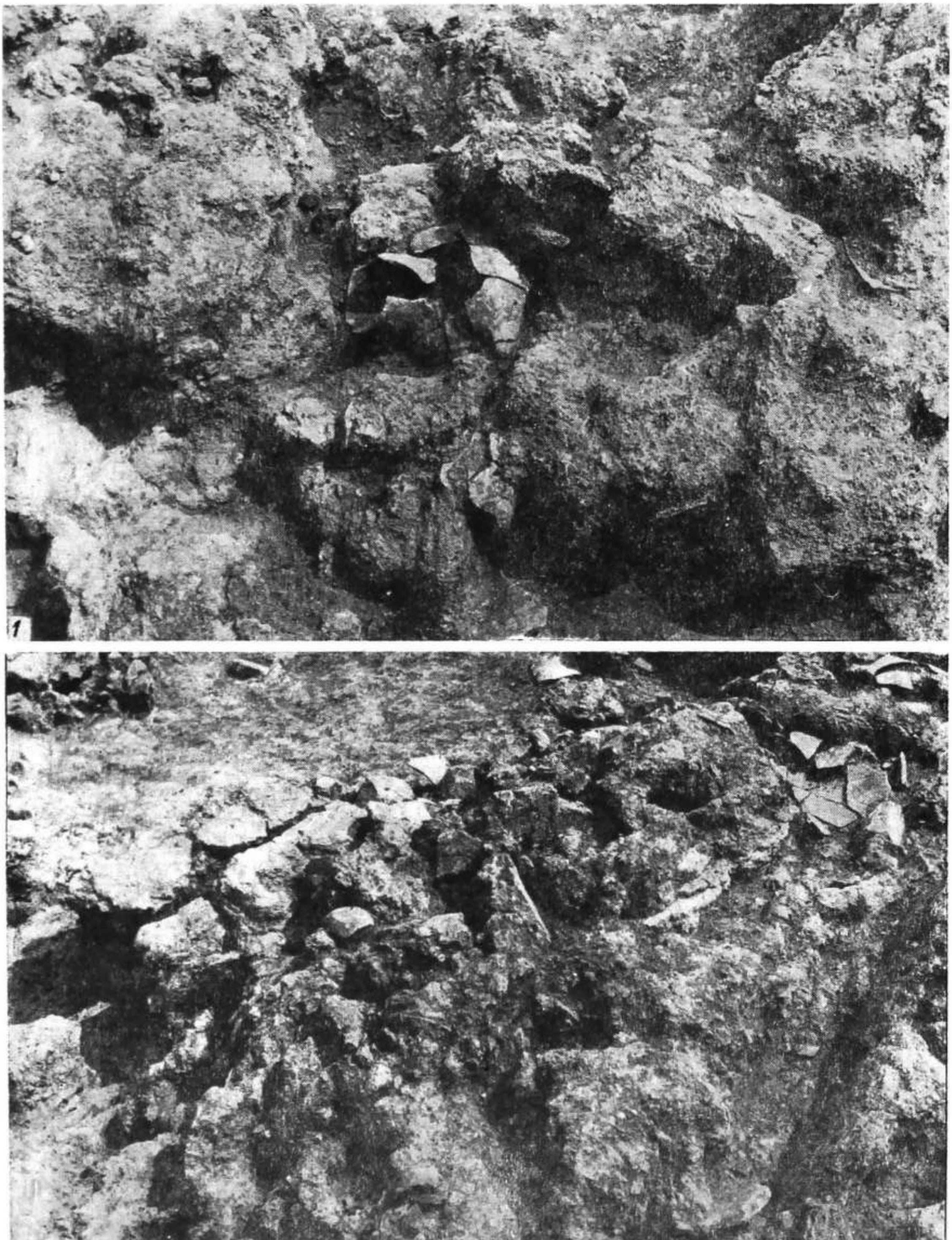

Fig. 8. — 1, 2, *Păuca-„Homm"*. Locuința nr. 1. Detalii din jumătatea de nord-vest, căzută în pantă, cu vase întregi și fragmentare, antrenate în cădere o dată cu platforma și prinse sub sau printre resturile platformei.

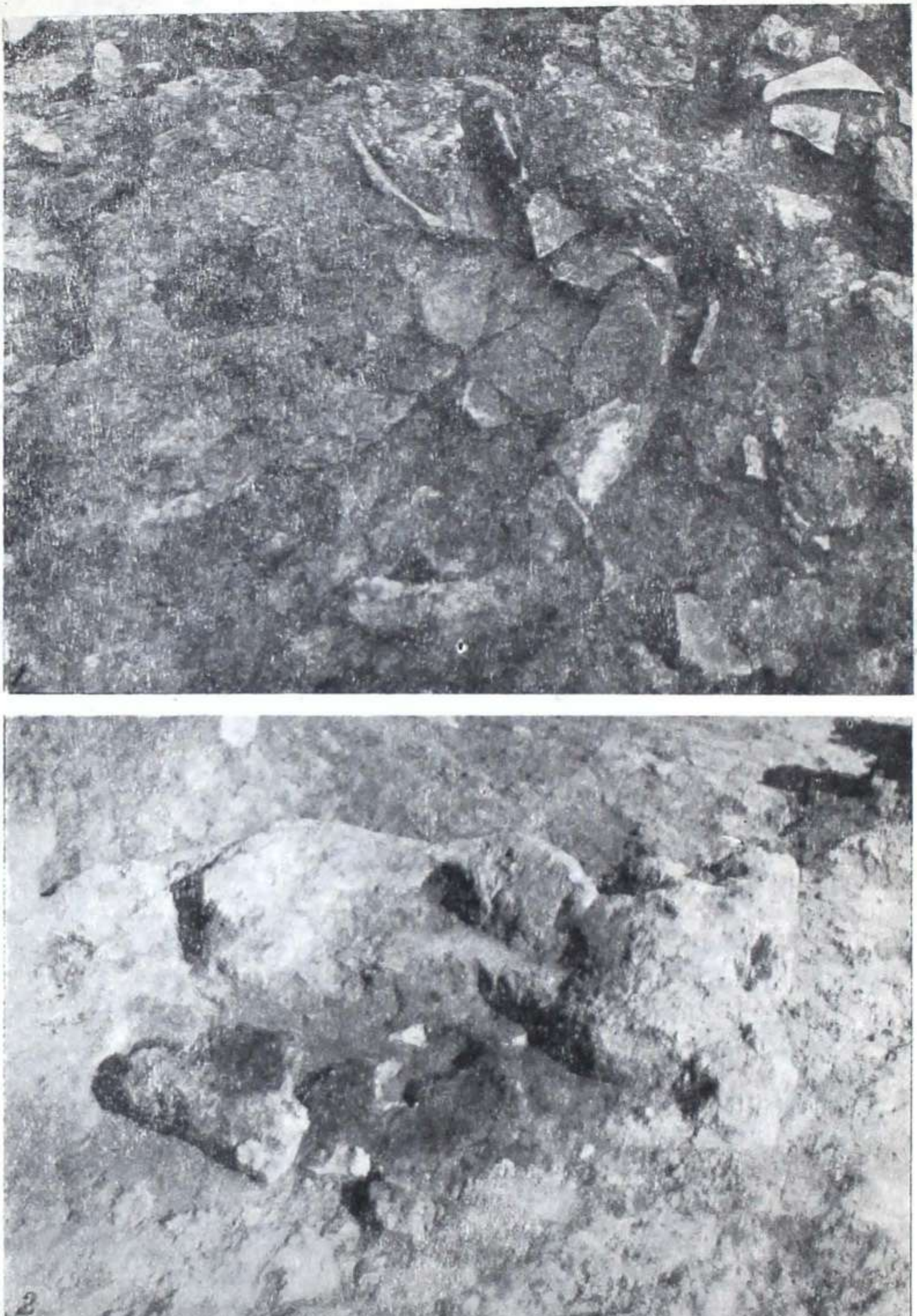

Fig. 9. — *Păuca* — *„Homm"*. Locuința nr. 1. 1, detaliu din jumătatea de nord-vest, căzută în pantă; 2, detaliu din lipitura de lut a platformei (latura de nord-vest) cu partea dinspre sol întoarsă în sus (se observă cărbunele „lipit" pe fața inferioară, dinspre sol, a chirpiciului).

pică a urmelor de pe fața dinspre sol a platformelor a atestat prezența constantă a unor părticele mici de cărbune printre resturile de pămînt și cenușă [17].

În cazul locuinței din așezarea de la Păuca-„Homm", constatările care s-au putut face au fost și mai concludente. În jumătatea locuinței construite și căzute în pantă chirpiciul platformei este mai slab ars și foarte sfărîmicios. Sub chirpici s-au găsit cărbuni împrăștiați, precum și bucăți mai mari „lipite" pe fața dinspre sol a chirpiciului (fig. 9/2). În schimb, în jumătatea dinspre sud-est a locuinței, aflată pe teren drept, chirpiciul este ars bine, uneori pînă la zgurificare, iar cărbunii macroscopici lipsesc. Această situație nu poate fi explicată decît dacă admitem că jumătatea de nord-vest a locuinței, situată în panta dinspre viroagă, s-a rupt și s-a prăbușit în timpul incendiului, înaintea încheierii acestuia.

Aici avem, prin urmare, una din cele mai elocvente dovezi în sprijinul ipotezei potrivit căreia arderea chirpiciului platformei se datorează incendiului care a distrus locuința în întregul ei, iar arderea prealabilă, intenționată a platformei ar fi exclusă.

Unul din factorii care au împiedicat pînă în prezent o reconstituire corectă a acestui tip de locuință este fără îndoială și faptul că în majoritatea săpăturilor efectuate pînă acum nu s-au găsit gropi de pari sau piloți sub masa de chirpici sau în jurul acesteia [18]. Totuși, urmele unor gropi de piloți au fost surprinse incidental în așezările de la Pianul de Jos-„Podei" și Mihalț-„Măticuta", iar de curînd și în așezarea aparținînd culturii Cucuteni, faza A, de pe teritoriul com. Berești, punctul numit Bîzanu [19]. Dar cel mai bine și mai clar au fost surprinse astfel de gropi de piloți în săpăturile

---

[17] Analizele au fost făcute de către E. Popovici, la două din locuințele săpate, și anume la locuința nr. 2 de la Pianul de Jos — „Podei" și la locuința nr. 1 de la Ocna Sibiului. Rezultatele acestor analize ni se par cu atît mai concludente, cu cît au fost făcute la două din locuințele cele mai bine păstrate. Locuința nr. 2 de la Pianul de Jos — „Podei" (fig. 1/1) păstrează o formă aproape perfect dreptunghiulară. Ea a fost construită pe un teren drept și, probabil, la o mică distanță de la pămînt, întrucît împrăștierea chirpiciului platformei nu este prea mare. Chirpiciul păstrat este bine și relativ uniform ars. La demontare s-a constatat existența urmelor de bîrne și lemne despicate pe fața inferioară a chirpiciului, urme ce erau orientate perpendicular pe axa longitudinală a locuinței. Numai în partea centrală, unde este vizibilă ruptura platformei, și parțial pe margini s-au găsit și bucăți răsturnate, la care urmele de bîrne erau pe fața superioară, iar partea fățuită era spre pămînt. Platforma acestei locuințe a fost construită cu multă grijă. Urmele de frunze și crengi mici imprimate pe fața inferioară a chirpiciului demonstrează că după construirea podinei de lemn aceasta a fost acoperită aproape pe toată suprafața cu frunze și crenguțe de stejar (*Quercus robur*), arțar (*Acer platanoides*), tei (*Tilia sp.*), ulm (*Ulmus sp.*), fag (*Fagus sp.*), în general esențe lemnoase ce caracterizează zona pădurilor de stejar cu o puternică expunere estică (determinări M. I. Doltu, muzeograf principal la Secția de istorie naturală a Muzeului Brukenthal). Această umplutură avea rolul de a nu îngădui lipiturii de lut să se scurgă printre bulumacii podinii. Remarcăm că o astfel de măsură n-ar fi avut rost în cazul cînd platforma s-ar fi construit direct pe pămînt. Nu s-a găsit chirpici cu urme de nuiele care să poată fi atribuit eventual pereților locuinței. Inventarul locuinței s-a dovedit a fi sărac. Materialele arheologice care au mai rămas s-au găsit spre marginea laturilor lungi ale platformei, antrenate probabil în cădere o dată cu platforma (în cădere platforma s-a rupt de la mijloc, căzînd spre laturile lungi), îndeosebi spre latura de sud. De altfel, M. Petrescu-Dîmbovița afirmă într-un studiu recent că „podeaua de lut a locuinței nu a fost arsă intenționat" (vezi *Din rezultatele săpăturilor arheologice de la Trușești*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, Edit. Academiei, 1965, p. 65).

[18] Vezi, *Hăbășești*, cap. II, p. 178—179.

[19] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 393-394, nota 3.

efectuate de Fr. Lászlo la Ariuşd (reg. Braşov)[20] şi în recentele săpături din aşezarea de la Păuca (r. Sebeş, reg. Hunedoara). Interpretarea dată descoperirilor mai vechi de acest fel a fost însă, în unele cazuri, greşită. Ele erau considerate de obicei ca fiind urme (gropi) ale parilor-furci (montanţilor) de susţinere a pereţilor. De aici s-a ajuns la încercări de reconstituire greşite [21] şi chiar la exagerări livreşti [22].

Se pune totuşi întrebarea de ce astfel de gropi n-au apărut în toate aşezările şi la toate locuinţele de acest fel săpate pînă în prezent? Credem că nu greşim dacă răspundem la această întrebare cu următoarele argumente: în majoritatea aşezărilor Petreşti compoziţia şi culoarea pămîntului şi îndeosebi a stratului de cultură (de obicei de culoare cenuşie-negricioasă) nu permitea o diferenţiere atît de fină. Totuşi, ele au fost semnalate în cîteva cazuri, în măsura în care groapa pilotului a fost secţionată prin săpătură şi mai ales cînd respectiva groapă pătrundea pînă la pămîntul viu de culoare mai deschisă.

În general, sistemul de săpătură aplicat pînă acum, îndeosebi în aşezările Petreşti, nu era cel mai potrivit pentru atingerea acestui scop. Abia cu prilejul săpăturilor efectuate în aşezările de la Păuca (1965), după demontarea resturilor locuinţei, s-a continuat săpătura sub nivelul chirpiciului, aplicîndu-se în acest scop un sistem de săpătură combinat, care să permită surprinderea în profil şi în plan a gropilor piloţilor pe care era construită platforma şi, în ultimă instanţă, locuinţa. În cazul locuinţei de la Păuca, gropile piloţilor au fost surprinse mai clar, atît în plan, cît şi în profil, abia după ce s-a adîncit săpătura sub stratul de cultură. Prima dată au fost descoperite gropile piloţilor de pe latura îngustă de sud-est a locuinţei, în număr de patru. Gropile erau aşezate aproximativ în linie dreaptă, pe o distanţă de 6 m, la intervale de circa 2 m. La adîncimea de 0,80—0,90 m de la nivelul chirpiciului ele aveau diametrul între 0,20 şi 0,38 m (fig. 7/1, 4 şi fig. 10).

În săpătură s-au putut observa mici suprafeţe oval dreptunghiulare, pigmentate datorită solului galben pe care-l conţineau (fig. 7/1, 2). Groapa pilotului se găsea de obicei la una din laturile înguste ale acestor suprafeţe pigmentate sau la un colţ al lor [23]. Urmărind în săpătură suprafeţele respective şi golind gropile piloţilor, s-a putut constata că acestea din urmă

---

[20] Cf. Fr. László, *Ásatások az erösdi östelepen*, în *Dolg Cluj*, 1914, p. 325 şi urm., şi p. 405—411, fig. 78—79.

[21] Cf. Fr. László, *op. cit.*, p. 411—414. În cazul cînd aceste gropi ar aparţine parilor-furci de susţinere a pereţilor, ei ar trebui, credem, să fie mult mai bine aliniaţi, aliniere fără de care nu se putea obţine o formă cît de cît regulată a locuinţei. Or, atît la Ariuşd, cît şi la Păuca (vezi fig. 10), piloţii sînt dispuşi relativ în linie dreaptă, doar pe una din laturile înguste, probabil la intrare (vezi şi Fr. László, *op. cit.*, fig. 79/L_1). În rest piloţii erau fixaţi în funcţie de necesităţile de susţinere a platformei.

[22] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 393 şi urm. Autorul lucrării afirmă că nu numai platforma, dar şi pereţii locuinţelor cucuteniene erau arşi intenţionat. Argumentele sale se bazează mai mult pe analogii cu procesul arderii cărămizilor în cuptoare şi a caselor actuale incendiate întîmplător, decît pe analiza observaţiilor directe de teren. Nu ştiu dacă un perete de chirpici, chiar de 10—15 cm grosime, mai putea să stea în picioare după arderea scheletului de lemn pe care a fost lipit (vezi p. 396). Şi apoi, o dată ars scheletul de lemn pe care era lipită pomesteala peretelui, pe ce se mai sprijinea acoperişul? Este numai una din întrebările pe care le ridică ipoteza lui I. T. Dragomir.

[23] Dimensiunile lor sînt notate pe plan. În cazul pilotului nr. 1, şanţul de plantare avea formă ovală.

sînt întotdeauna cu ceva mai adînci. O analiză mai atentă ne-a dus spre concluzia că suprafețele pigmentate sînt de fapt șanțuri de plantare ale piloților. Aceste șanțuri erau săpate pentru a îngădui îngroparea piloților de susținere la o adîncime care să asigure susținerea construcției. Spre fund șanțurile se albiau devenind tot mai înguste. După fixarea pilotului,

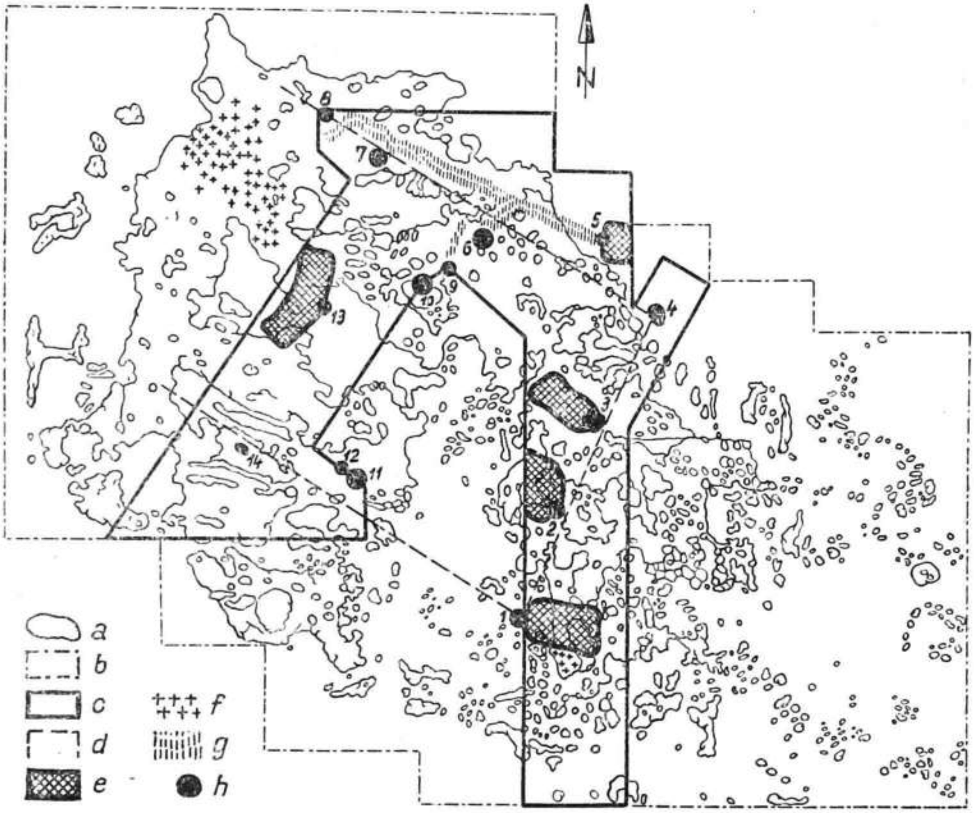

Fig. 10. — *Păuca — „Homm"*. Planul resturilor locuinței nr. 1 și al suprafețelor săpate pentru dezvelirea locuinței și a gropilor piloților de susținere a platformei (a = chirpici ; b = limita suprafeței săpate ; c = suprafața săpată pentru identificarea gropilor piloților ; d = forma probabilă a locuinței ; e = șanțurile de plantare a piloților ; f = vetre ; g = urme de bîrne (tălpici) ; h = gropile piloților). Cifrele de pe plan reprezintă numărul de ordine al piloților al căror diametre, la adîncimea atinsă în săpătură, sînt următoarele (în cm) : 1 = 28 ; 2 = 31 ; 3 = 28/38 (alungită) ; 4 = 18/26 (alungită) ; 5 = 16 ; 6 = 25 ; 7 = 50 ; 8 = 24 ; 9 = 28 ; 10 = 38 ; 11 = 40 ; 12 = 19 ; 13 = 24 ; 14 = ?

șanțul se acoperea la loc, iar pămîntul se bătătorea. Solul viu de culoare galbenă, scos cu prilejul săpării șanțului de plantare și apoi folosit din nou la astuparea lui și fixarea pilotului, ne-a permis să descoperim șanțul și să deducem tehnica de lucru folosită de oamenii neolitici.

Gropile piloților de pe latura de sud-est au putut fi urmărite pînă la circa 1,60—1,80 m de la nivelul de călcare neolitic [24]. Aceasta ni se pare a

[24] Timpul nu ne-a permis să procedăm la săparea și identificarea gropilor de pe latura de nord-vest și, parțial, de pe cea de sud, dar cele identificate în cursul campaniei (fig. 10) sînt suficiente pentru stabilirea formei și a dimensiunilor locuinței. Gropile de piloți semnalate de Fr. László la Ariușd au în medie aceeași adîncime (vezi Fr. László, *op. cit.*, p. 396, fig. 78/A).

fi o adîncime mult mai mare decît ar fi fost necesar pentru montanții pereților. Adîncimea la care au fost îngropați, precum și grosimea lor, ne îndreptățesc, credem, să presupunem că piloții (stîlpii) erau destinați să susțină întreaga construcție, inclusiv platforma.

Este adevărat că am găsit și gropi care se adînceau numai pînă la 0,90 m și, respectiv, 0,40 m (nr. 10 și 12 și, respectiv, 8 și 11 din fig. 10, precum și fig. 7/3). Piloții îngropați la adîncimi mai mici sînt situați lîngă piloții îngropați mai adînc și se pare că au fost fixați ulterior, în momentul cînd dintr-un motiv sau altul platforma a început să cedeze. Ei constituie, după părerea noastră, piloți auxiliari de sprijin care ajungeau numai pînă sub platformă, pe cînd cei îngropați la mare adîncime se înălțau pînă la acoperiș, constituind scheletul de bază al întregii construcții. Numai în felul acesta se putea asigura credem noi, o bună stabilitate și o îmbinare trainică a tuturor elementelor arhitectonice componente ale locuinței.

O problemă spinoasă rămîne aceea a pereților locuinței. Se știe că urme sigure de pereți s-au găsit destul de rar în săpături [25]. De aceea, în încercarea de rezolvare a acestei probleme ne vedem obligați să operăm doar cu cîteva observații de amănunt și cu argumente de ordin logic.

În săpăturile făcute de noi am găsit foarte puține urme de nuiele pe chirpici. În cazul locuințelor de la Poiana în Pisc, Ocna Sibiului și Păuca, chirpiciul cu urme de nuiele se găsea doar pe una din laturile înguste ale locuințelor, sub formă de chirpici subțire și împrăștiat, de cele mai multe ori, în afara platformei. Întrucît aceste împrăștieri nu se încadrau, de obicei, în chip organic în masa platformei, ele au fost considerate anexe [26].

În stadiul actual al cercetărilor am înclina să credem că aceste anexe ar putea fi considerate, cel puțin în unele cazuri, drept resturi ale peretelui îngust al locuinței, perete în care era montată probabil și ușa, și care era construit într-adevăr din împletituri de nuiele pe un schelet de pari (sau furci) verticali, lipiți cu pomesteală. Peretele cu ușa putea constitui astfel un fel de fațadă (în chip de „fronton") care, în unele cazuri [27], era ornamentată cu motive decorative în relief sau chiar pictată [28].

Se pune totuși întrebarea de ce nu s-au găsit decît foarte rar resturile celorlalți pereți ai locuințelor. Credem că singura ipoteză verosimilă care ar putea fi socotită ca un răspuns acceptabil este următoarea : pereții laterali ai locuințelor, precum și cel de pe latura îngustă, opusă intrării, nu erau lipiți cu pomesteală. La această afirmație s-ar putea obiecta, pe bună dreptate, că o simplă împletitură de nuiele nu putea proteja pe locatari împotriva vînturilor reci și, în general, împotriva intemperiilor. Dar dacă am admite că scheletul pereților, constituiți din pari (furci) și nuiele, erau apoi căptușiți cu snopi de paie sau stuf, într-un fel apropiat de cel în care era probabil construit acoperișul? Protecția oferită de un astfel de perete trebuia să fie cel puțin egală cu aceea a acoperișului. În schimb, greutatea totală a construcției scade în acest caz, fapt ce dă posibilitatea folosirii unor elemente de construcție mai masive pentru platformă. Aceasta nu înseamnă că n-au putut exista locuințe de acest tip cu toți patru pereții

---

25 Cf. *Hăbășești*, p. 187.
26 Vezi și *Hăbășești*, cap. II.
27 Cf. A. Florescu, *Șantierul arheologic Trușești*, în *Materiale*, II, p. 85, fig. 4.
28 Cf. I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 394.

construiți din împletitură deasă și lipiți cu pomesteală. Observațiile făcute la unele locuințe din așezările de la Trușești și Corlăteni [29] au dus la identificarea urmelor pereților laterali. Dar, în cazurile în care pereții laterali nu au putut fi identificați, și aceste cazuri sînt majoritare, ipoteza cea mai verosimilă pare a fi cea indicată de noi. Eventualitatea ca respectivele locuințe să nu aibă de loc pereți laterali, acoperișul sprijinindu-se în acest caz direct pe laturile lungi ale platformei, ni se pare puțin probabilă.

Furcile peretelui, așa cum s-a presupus deja [30], trebuie să se fi sprijinit pe tălpicii de lemn care susțineau în același timp și bîrnele transversale ale platformei [31]. În orice caz, judecînd după modelul de lut ars (fig. 6/1) și după imaginea pictată a unei locuințe (fig. 6/2), ambele descoperite în așezarea neolitică de la Turdaș, pereții par să fi fost scunzi, iar acoperișul în două ape, și așa cum presupunea Vl. Dumitrescu, mult mai înalt decît în reconstituirea cercetătoarei T. S. Passek.

Presupunerile noastre în legătură cu aspectul și modul de construire al acestor locuințe sînt sprijinite, așadar, și de imaginile amintite mai sus, imagini [32] „moștenite direct" de la oamenii acelor vremuri. Întrucît pînă la apariția miniaturii de lut ars găsite de noi casa pictată de la Turdaș constituia o apariție singulară în mediul neolitic din Transilvania, ea a fost interpretată de unii cercetători ca o manifestare de cult [33]. Părerea noastră este însă că și această imagine, indiferent de scopul pentru care a fost creată, constituie o reprezentare fidelă a unei locuințe construite pe piloți, văzută și pictată de un om care nu cunoștea, evident, legile perspectivei. Modele de lut fragmentare, reprezentînd case pe picioare, au fost găsite și în așezări aparținînd culturii Cucuteni-Tripolie [34], precum și în aria culturii Gumelnița [35].

În sfîrșit, admițînd că interpretarea dată de noi unor date și observații furnizate de săpăturile arheologice și amintite pe scurt în paginile anterioare este corectă, am putea încerca să dăm o altă explicație sistemului de construire al acestor locuințe.

Construirea locuinței începea prin plantarea și fixarea stîlpilor (piloților) de susținere [36], ce constau din trunchiuri groase de copaci.

---

[29] Informații M. Petrescu-Dîmbovița.

[30] Cf. Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 187.

[31] Urma unuia din tălpicii care trebuie să fi constituit unul din elementele „ramei" pe care era construită platforma a fost identificată la Păuca, pe latura lungă de nord a locuinței (fig. 10/2).

[32] Modelul de lut ars (fig. 6/1) a fost găsit de noi cu prilejul sondajelor stratigrafice de control efectuate (în 1962) în cunoscuta așezare „La Lunca" de pe hotarul com. Turdaș (r. Orăștie, reg. Hunedoara). Miniatura a fost găsită în cuprinsul ultimului nivel de locuire aparținînd culturii Petrești și reprezintă imaginea unei case construite pe piloți. (Modelul se pare că a slujit ca mîner la un capac de vas.) Ea completează o altă imagine a unei astfel de locuințe, de data aceasta însă pictată pe un fragment de vas, găsită tot în pomenita așezare de la Turdaș și publicată, de M. Roska (vezi M. Roska, *Casa neolitică de la Turdaș*, în *AO*, VII, 1928, nr. 39—40, p. 510).

[33] Cf. *Apulum*, II, 1943—1945, p. 83 și urm.

[34] Cf. T. S. Passek, *op. cit.*, p. 122, fig. 68/1—2; p. 95, fig. 30. Vezi și Iános Dambay, *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengövarkony, Beiträge zur Kultur des Encolithikums in Ungarn*, în *ArchHung*, N. S., XXXVII, Buda, 1960, p. 188, fig. 49.

[35] Vezi expoziția Muzeului național de antichități al Institutului de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România.

[36] Operația se executa cu ajutorul „șanțurilor de plantare" identificate în cazul locuinței de la Păuca.

Pe aceşti piloţi se fixa apoi, prin îmbinare simplă sau cu ajutorul unora din crengile retezate ale respectivului trunchi, o ramă dreptunghiulară tot din trunchiuri, uneori probabil despicate, ramă pe care era construită apoi podina formată la rîndul său din bîrne sau loazbe despicate dispuse de obicei perpendicular pe axa longitudinală a locuinţei. Podina era fixată la o oarecare distanţă de la pămînt, distanţă ce poate fi apreciată numai aproximativ, pentru fiecare locuinţă în parte, după gradul de împrăştiere a chirpiciului ce ni s-a păstrat. În rama dreptunghiulară erau fixaţi, probabil, şi montanţii ce constituiau scheletul pereţilor laterali. Stîlpii de bază, plantaţi adînc în pămînt, susţineau şi acoperişul [37]. Apoi, în unele cazuri, eventualele goluri rămase printre loazbe sau bîrnele ce constituiau podina erau umplute cu frunziş, nuiele sau şipci [38]. După obţinerea unei suprafeţe cît mai compacte şi fără goluri sau crăpături, peste podină se aşternea un strat de pomesteală (lipitură de lut amestecat cu pleavă), obţinîndu-se astfel o suprafaţă netedă de călcare [39]. Se trecea apoi la construirea pereţilor şi a acoperişului. Aşa cum am încercat să demonstrăm, înclinăm să credem că pereţii locuinţei, ca şi acoperişul de altfel, erau confecţionaţi din snopi de paie sau stuf pe un schelet mai rar de pari şi nuiele mai groase. Excepţie se pare că făcea numai unul din pereţii înguşti în care era montată şi uşa. Acest perete trebuie să fi fost confecţionat dintr-o leasă deasă de nuiele, peste care se aplica un strat de pomesteală avînd aceeaşi compoziţie (lut amestecat cu pleavă) ca şi lipitura ce constituia podeaua locuinţei. Peretele cu uşa constituia faţada locuinţei, fapt pentru care era uneori ornamentat cu motive de lut în relief sau chiar pictat. Pereţii erau, după toate probabilităţile, destul de scunzi, iar acoperişul în două ape şi, judecînd după modelele păstrate, destul de înalt, ceea ce asigura o scurgere bună a apei.

Casa pictată de la Turdaş pare să indice existenţa unor streşini laterale mari, obţinute printr-o prelungire a acoperişului, fapt ce constituia şi o protecţie suplimentară pentru pereţii locuinţei.

Nu putem încheia fără a preciza că încercarea noastră de reconstituire se referă numai la acele locuinţe, de altfel majoritare în cadrul culturilor Petreşti şi Cucuteni-Tripolie, de pe urma cărora ne-au rămas resturi sigure de platforme constînd din chirpici ars. Prin urmare, nu excludem posibilitatea existenţei şi a altor tipuri de locuinţe de suprafaţă sau chiar bordeie.

De altfel, chiar în cuprinsul aşezării de la Păuca-„Homm" au fost surprinse în săpătură, în diferite zone ale aşezării, atît bordeie şi locuinţe de suprafaţă fără platformă, cît şi locuinţe cu platformă. Stratigrafic s-a putut stabili şi evoluţia tipului de locuinţă, în această aşezare, de la

[37] Numai în acest fel putem concepe stabilitatea întregii construcţii.

[38] În felul acesta ar putea fi explicate şi urmele de nuiele găsite uneori printre chirpiciul platformei.

[39] Exfolierea chirpiciului platformei, constatată în numeroase cazuri, se datoreşte lipiturilor şi făţuirilor succesive ce se efectuau probabil periodic atunci cînd, după o anumită perioadă de folosire, lipitura de lut se rodea şi se denivela. Procedeul era utilizat pînă nu de mult şi la casele ţărăneşti mai vechi, care aveau drept podea un astfel de strat de lut.

bordei și locuințe de suprafață fără platformă la locuințe cu platformă pe piloți, care sînt caracteristice îndeosebi pentru ultimul nivel (cel superior) al așezării de pe „Homm".

Tipul de locuință cu platformă pe piloți, ca element arhitectonic principal, capătă o mare răspîndire la sfîrșitul neoliticului, ajungînd să cuprindă o zonă foarte vastă, care includea o parte a teritoriului pe care s-au dezvoltat culturile neolitice Petrești, Cucuteni-Tripolie, Tisa și chiar Gumelnița [40].

*

O altă problemă adiacentă, dar nu secundară, pe care justa interpretare a acestor platforme de lut ars o ridică este aceea a lămuririi corecte a situațiilor stratigrafice din unele așezări Petrești. Citirea și explicarea corectă a stratigrafiei unei așezări cu mai multe niveluri de locuire, ce conțin resturile unor astfel de platforme, nu se poate face fără o înțelegere prealabilă justă a semnificației și rostului platformelor.

Dacă admitem ipoteza potrivit căreia platforma a fost construită direct pe pămînt, înseamnă că admitem, implicit, și anterioritatea în sens cultural-cronologic a tuturor obiectelor și materialelor aflate sub locuință, în raport cu cele aflate la nivelul sau deasupra acesteia, ceea ce ar ușura foarte mult stabilirea unor faze evolutive în cadrul așezărilor și, respectiv, a culturii căreia îi aparține așezarea. În schimb, dacă acceptăm posibilitatea ca aceste locuințe să fi fost construite la o oarecare distanță de sol, atunci trebuie să admitem și faptul că o serie de materiale de sub resturile platformei au ajuns acolo în timpul cînd locuințele au fost folosite, precum și cu ocazia distrugerii lor prin incendiu. La explicarea situațiilor stratigrafice trebuie să se țină neapărat seama de una din aceste două posibilități.

Stabilirea stratigrafiei întîmpină greutăți cu atît mai mari, cu cît, așa cum s-a putut constata în repetate rînduri, așezările aparținînd culturii Petrești sînt situate pe terase largi sau pe versantele domoale ale unor dealuri însorite, în apropiere de locuri bogate în izvoare. Deci pe terenuri care nu obligă la o așezare (construire) repetată a locuințelor pe un spațiu restrîns, ca în cazul așezărilor de tip *tell*, de pildă. Această situație de fapt, conjugată cu existența tipului specific de locuințe construite pe piloți, la distanță de sol, dă naștere unor situații stratigrafice extrem de compli-

---

[40] Săpăturile efectuate de M. Moga în 1959, în așezarea aparținînd culturii Tisa de la Hodoni-Pociorani (reg. Banat), au dus la dezvelirea unei locuințe de suprafață cu platformă (informație M. Moga). Resturile unei astfel de locuințe au fost surprinse și în nivelul neolitic aparținînd culturii Tisa de la Dăbica (reg. Cluj) (informație N. Vlassa). În legătură cu răspîndirea acestui tip de locuință și în aria culturii Gumelnița, vezi și Vladimir Dumitrescu, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 230.

cate şi de complexe, care nu pot fi interpretate în chip mulţumitor decît pe baza cercetării atente a tuturor datelor stratigrafice obţinute prin observaţii pe verticală (în cuprinsul secţiunilor) şi pe orizontală (în cuprinsul aşezărilor)[41]. La rîndul lor, acestea trebuie apoi comparate şi coroborate cu situaţiile stratigrafice concrete din diferite aşezări săpate.

AUTOUR DU PROBLÈME DES HABITATIONS DE SURFACE À PLATE-FORME APPARTENANT AUX ÉTABLISSEMENTS DES CULTURES DE PETREŞTI ET DE CUCUTENI-TRIPOLJE

RÉSUMÉ

A la suite des fouilles effectuées, ces dernières années, dans plusieurs établissements Petreşti, on a prouvé que les habitations de surface à plate-forme, similaires à celles de l'aire culturelle de Cucuteni-Tripolje, sont caractéristiques aussi pour la culture à céramique peinte de type Petreşti.

L'auteur propose, comme hypothèse de travail, un nouvel essai de restitution de ce type d'habitation en se basant sur ses propres observations concernant la forme sous laquelle se sont conservés les restes des habitations, la cuisson du bousillage, la différence existant entre les restes des foyers intérieurs et extérieurs, en même temps que la découverte de

---

41 Cf. în această problemă recentele observaţii privind situaţia stratigrafică din aşezarea de la Pianul de Jos — „Podei", în *Studii şi comunicări*, 12, Arheologie — Istorie, Sibiu, 1965, p. 1, nota 1. Observaţiile făcute cu prilejul săpăturilor efectuate în 1965 la Păuca — „Homm" vin de asemenea să sprijine afirmaţiile noastre de mai sus. Ca şi în aşezarea de la Pianul de Jos — „Podei" şi la Păuca — „Homm" am întîlnit în unele secţiuni trei niveluri de locuire, în altele numai două sau chiar unul.

În altă ordine de idei, socotim că, dată fiind marea cantitate de lemne, paie sau stuf folosite ca elemente de construcţie, precum şi existenţa vetrelor deschise din cuprinsul locuinţelor, incendiile care duceau la distrugerea locuinţelor sau a unui grup de locuinţe din cuprinsul aşezărilor nu trebuie puse întotdeauna pe seama unor atacuri şi distrugeri intenţionate. Dacă în cazul locuinţei de la Păuca pare să fie vorba de o părăsire grabnică şi silită a locuinţei (locuinţa cuprindea un foarte bogat şi variat inventar ceramic şi litic), în schimb în cazul locuinţei nr. 2 de la Pianul de Jos se pare că avem de-a face cu un incendiu întîmplător. Inventarul acestei locuinţe (deşi resturile platformei sînt relativ bine păstrate) este foarte sărac, ceea ce ar putea însemna că locuitorii au reuşit să-şi salveze cea mai mare parte a obiectelor utilizabile.

Pe de altă parte, rămînerea *in situ* a resturilor unor platforme s-ar putea datora şi faptului că locuinţele, nefiind construite direct pe pămînt, terenul ales pentru amenajarea locuinţei următoare nu necesita o înlăturare prealabilă a resturilor locuinţei precedente. Unele situaţii stratigrafice întîlnite ne fac să presupunem că, în cazul distrugerii unui grup de locuinţe printr-un incendiu, locuitorii îşi construiau noile locuinţe nu pe acelaşi loc, ci alături, la o oarecare distanţă. Acest lucru era posibil datorită faptului că aşezările erau situate, aşa cum am arătat mai sus, pe terase largi sau pe versante însorite de deal. De aici apoi şi caracterul oarecum dispersat al aşezărilor Petreşti. Construcţii de locuinţe imediat suprapuse (cazuri semnalate destul de rar) se făceau probabil numai în cazul cînd incendiul afecta numai una sau cîteva locuinţe din cadrul grupului respectiv. În general, o revenire pe acelaşi loc se poate observa stratigrafic, cu excepţia cazurilor semnalate, abia după ce pe locul vechilor ruine se aşternea un strat de depuneri. O curăţire a chirpiciului sau adunarea lui în gropi se făcea numai în cazurile şi pe porţiunile de teren care împiedicau, probabil, plantarea piloţilor.

trous pour les pilotis sous les restes des plates-formes. Son opinion repose en même temps sur deux modèles d'habitations trouvés ailleurs.

Les données mentionées plus haut sont analysées dans l'ouvrage, l'auteur arrivant à la conclusion que les habitations à plates-formes à bousillage cuit étaient construites sur des pilotis en bois, à quelque distance du sol.

L'auteur essaie en même temps d'expliquer le système de construction de ce type d'habitation. D'après lui, la construction commençait par la plantation des pilotis fournis de gros troncs d'arbres. Sur ces pilotis on fixait par simple raccordage ou à l'aide des branches coupées des tronc, un cadre rectangulaire également en troncs d'arbres, quelquefois fendus. Ce cadre en poutres ou rondins fondus, disposé d'habitude perpendiculairement à l'axe du plancher, formait le fondement de la construction et était fixé à une certaine distance du sol, distance qui ne peut être estimée qu'àpproximativement, pour chaque habitation à part, par rapport à la dispersion du bousillage existant. On suppose que dans le cadre rectangulaire on fixait également les montants qui représentaient le squelette des parois latérales. Les piliers principaux, profondément enfoncés en terre, soutenaient aussi le toit. Pour obtenir une surface lisse et compacte le plancher était recouvert parfois avec du feuillage, des baguettes ou des lattes. On enduisait le tout avec de l'argile mélangée de bale. L'auteur suppose que les parois étaient confectionnées plutôt de paille ou de roseau, sur un squelette de piliers et branches plus épaisses. Il paraît que la seule exception soit l'une des parois étroites qui comportait l'entrée et qui était elle aussi enduite avec de la terre glaise, en guise de façade; elle était parfois ornée de motifs en relief ou même peinte. Les parois étaient, semble-t-il, assez basses et le toit à deux pentes, assez élevé.

L'auteur souligne en conclusion que ce nouvel essai de restitution s'applique seulement aux habitations représentées par d'indubitables restes de plates-formes en bousillage cuit (d'ailleurs majoritaires dans l'aire des cultures de Petrești et Cucuteni-Tripolje). En même temps il n'exclut pas la possibilité de l'existence d'autres types d'habitation ou d'autres variantes des habitations à plates-formes.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1.—1, *Pianul de Jos* — « *Podei* ». Les restes de l'habitation nº 2, vue de sud-ouest; 2, *Pianul de Jos* — « *Podei* ». Les restes de l'habitation n° 1, vue de sud-ouest; 3, *Ocna Sibiului* — « *Fața vacilor* ». Les restes de l'habitation nº 1, vue de sud-est; 4, *Cașolț* — « *Poiana în Pisc* ». Les restes de l'habitation nº 3, vue de nord.

Fig. 2. — 1, *Cașolț* — « *Poiana în Pisc* ». Les restes de l'habitation nº 2, vue de nord-est (a = plate-forme de l'habitation; b = restes de la paroi nord-est; c = fosse près de l'habitation; d = une partie des restes de l'habitation nº 3); 2, *Pianul de Jos* — « *Podei* ». Vue d'ensemble du foyer nº 1, découvert dans la section III, en dehors de l'habitation; 3, *Păuca* — « *Homm* ». L'habitation nº 1 (vue partielle avec le foyer nº 1, de la moitié de sud-est).

Fig. 3. — *Păuca* — « *Homm* ». L'habitation nº 1 (vue partielle, avec les restes du foyer nº 2, de la moitié de nord-ouest de l'habitation).

Fig. 4. — *Mihalț* — « *Măticuța* ». Détail des restes de l'habitation nº 1, avec les restes du foyer intérieur de celle-ci.

Fig. 5. — *Păuca* — « *Homm* ». Vue d'ensemble, de l'ouest, des restes de l'habitation nº 1.

Fig. 6. — *Turdaş* — « *La Lunca* » (district d'Orăştie, région de Hunedoara). 1, modèle, en terre cuite, d'une habitation ; 2, *Turdaş* — « *La Lunca* ». Maison peinte sur un vase (d'après M. Roska, dans *AO*, VII, 1928, p. 510, nº 39, 40).

Fig. 7. — *Păuca* — « *Homm* ». 1, vue partielle, de nord, de la surface fouillée pour l'identification des fosses des pilotis nº 1—4 (a = fosse du pilotis nº 3 ; b = contour du fossé de plantation du pilotis nº 3) ; 2, l'habitation nº 2. Détail de la surface fouillée pour l'identification des pilotis (a = fosse du pilotis nº 1 ; b = fosse de plantation du pilotis nº 1) ; 3, l'habitation nº1. Détail, en coupe, des fosses des pilotis nº 11 et 12 ; 4, vue partielle, de sud, de la surface fouillée pour l'identification des pilotis nº 9—13.

Fig. 8. — 1, 2, *Păuca* — « *Homm* ». L'habitation nº 1. Détails de la moitié de nord-ouest, croulés dans la pente. On distingue des vases entiers et fragmentaires entraînés dans l'écroulement de la plate-forme, étant pris en dessous ou parmi les restes de celle-ci.

Fig. 9. — *Păuca* — « *Homm* ». L'habitation nº 1. 1, détail de la moitié de nord-ouest croulé dans la pente ; 2, détail de l'enduit en terre glaise de la plate-forme (côté du nord-ouest), à la partie inférieure renversée (on peut observer le charbon « collé » sur la partie inférieure du bousillage).

Fig. 10. — *Păuca* — « *Homm* ». Plan des restes de l'habitation nº1 et de la surface fouillée pour la mise au jour de l'habitation et des fosses des pilotis soutenant la plate-forme (a = bousillage ; b = limite de la surface fouillée ; c = surface fouillée pour l'identification des fosses des pilotis ; d = contour probable de l'habitation ; e = fosses de plantation des pilotis ; f = foyers ; g = restes de poutres ; h = fosses des pilotis). Les chiffres indiquent les nºˢ des pilotis qui ont, dans la profondeur atteinte par les fouilles, les diamètres suivants (en cm) : 1 = 28 ; 2 = 31 ; 3 = 28/38 (allongée) ; 4 = 18/26 (allongée) ; 5 = 16 ; 6 = 25 ; 7 = 50 ; 8 = 24 ; 9 = 28 ; 10 = = 38 ; 11 = 40 ; 12 = 19 ; 13 = 24 ; 14 = ?

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA CERAMICII DIN SECOLELE III–II î.e.n. DIN MOLDOVA

DE

SILVIA TEODOR

Studierea începutului culturii Latène în Moldova a fost în trecut, după cum se ştie, vizibil stînjenită de puţinele săpături arheologice metodice, menite să contribuie la clarificarea diverselor probleme, privind cunoaşterea societăţii locale din secolele III–II î. e. n.

În ultimii ani însă, în afara obiectivelor cercetate metodic de la Poiana [1], Poieneşti [2] şi Lunca Ciurei [3], s-au organizat cercetări arheologice la Răducăneni (r. Huşi) [4], Cucorăni (r. Botoşani)[5], Şorogari-Iaşi [6] şi Botoşana (r. Gura Humorului)[7], unde s-au descoperit bogate şi valoroase resturi de cultură materială, care permit o mai bună cunoaştere a triburilor geto-dacice din secolele III–II î. e. n. (fig. 1).

Din materialul arheologic de care dispunem actualmente, o deosebită importanţă prezintă ceramica. În cele ce urmează, vom face unele observaţii asupra trăsăturilor esenţiale ale ceramicii geto-dacice din secolele III–II î. e. n. de pe teritoriul Moldovei.

Ceramica din această perioadă o vom numi de tip „Lunca Ciurei", deoarece la Lunca Ciurei-Iaşi s-a găsit, pentru prima dată, ceramica pe care o vom discuta, asociată cu mănuşi ştampilate de amfore rhodiene şi cu ceramică „bastarnică"[8].

[1] Radu şi Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III – IV, 1927 – 1932, p. 277–296; R. Vulpe şi colab., *Activitatea şantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1950*, în *SCIV*, I, 1950, p. 177– 216; idem, *Şantierul arheologic Poiana-Tecuci*, în *SCIV*, III, 1952, p. 191–220.

[2] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 486–506.

[3] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab. *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *SCIV*, VI, 1955, 1–2, p. 183–187.

[4] D. Gh. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Răducăneni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 724.

[5] Săpături efectuate în 1964 şi 1965 de semnatara acestui articol. Materialul la Muzeul raional Botoşani.

[6] Material inedit la Muzeul de istorie a Moldovei. Sondaj efectuat în 1964, de D. Gh. Teodor.

[7] Material inedit la Muzeul raional Suceava. Săpături efectuate în 1964 şi 1965 de D. Gh. Teodor, S. Teodor şi Gr. Foit.

[8] D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite în adîncul teritoriului R.P.R.*, în *Studii şi referate*, 1, 1954, p. 81.

SCIV, tomul 18, nr. 1, p. 25–45, Bucureşti, 1967

Ceramica locală lucrată cu mîna prezintă, după tehnica preparării pastei, două categorii distincte :

I. Ceramica poroasă, grosolană, în compoziţia căreia se găseşte o mare cantitate de cioburi pisate, şi

II. Ceramica densă, fină, în pasta căreia, pe lîngă cioburi pisate, în

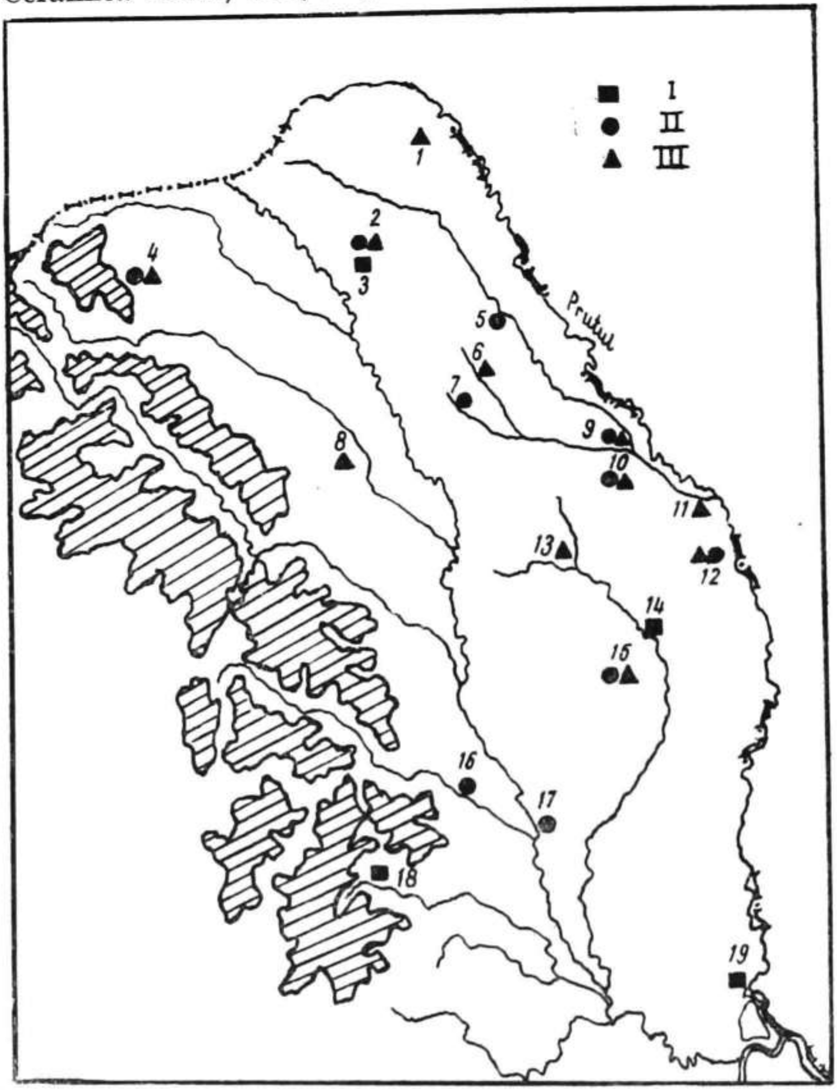

Fig. 1. — Harta descoperirilor arheologice din Moldova menţionate în text : I, descoperiri din secolele V—IV î.e.n. ; II, descoperiri din secolele III—II î.e.n. ; III, descoperiri bastarnice. 1, Ichimeni ; 2, Cucorăni-Medeleni ; 3, Stînceşti ; 4, Botoşana ; 5, Glăvăneştii Vechi ; 6, Spinoasa ; 7, Băiceni ; 8, Tîrpeşti ; 9, Iaşi (Şorogari şi Holboca) ; 10, Lunca Ciurei ; 11, Răducăneni ; 12, Arsura ; 13, Buhăeşti ; 14, Vaslui ; 15, Poieneşti ; 16, Slobozia ; 17, Poiana ; 18, Bîrseşti ; 19, Frumuşiţa.

cantitate mai mică decît în prima categorie, există şi o anumită cantitate de nisip.

Ceramica din prima categorie cunoaşte, în funcţie de proporţia degresantului, următoarele subcategorii : A, ceramică cu aspect grosolan şi sfărîmicios, numai cu cioburi pisate în compoziţia pastei, şi B, ceramică

cu aspect făinos, cu cioburi pisate în amestec şi cu particule mici şi rare de grafit. Aceste două subcategorii se deosebesc, la rîndul lor, în ceea ce priveşte culoarea, determinată de felul arderii, în funcţie de degresant. Astfel, ceramica din prima subcategorie prezintă de obicei o culoare brună-roşcată şi brună-cenuşie, observîndu-se şi alte nuanţe coloristice, mergînd pînă la negru. Ceramica din a doua subcategorie are culoarea neagră-cenuşie. Vasele din ambele subcategorii prezintă, în general, o ardere inegală şi incompletă, din care cauză miezul fragmentelor ceramice are culoare cenuşie cu nuanţe mergînd pînă la negru. La unele fragmente se observă pete de culoare diferită, neagră sau brună-roşcată, provenite de la o flambare ulterioară, iar la altele, pete şi deformări de la o ardere secundară.

Ceramica din categoria a doua, deosebită de prima, atît prin compoziţia pastei, cît şi printr-o execuţie tehnică mai îngrijită, prezintă, în exclusivitate, o lustruire intenţionată, frecventă pe suprafaţa exterioară şi mai rar pe cea interioară a vaselor. De obicei, ceramica aparţinînd acestei categorii este de culoare brun-închis cu nuanţe cenuşii şi brun-gălbui, arderea fiind de asemenea incompletă şi neuniformă. În plus, la această categorie de ceramică se observă lipsa aproape totală a vaselor cu ardere secundară.

Ambele categorii de pastă au fost folosite la producerea unor vase variate ca formă şi destinaţie. Astfel, merită a fi menţionat faptul că multe din vasele acestei vremi, specifice ca formă, cum este de exemplu borcanul (fig. 2/1, 3—4; 4), au fost executate atît din pastă zgrunţuroasă, cît şi fină. Alte vase, cum sînt străchinile, dimpotrivă, au fost lucrate numai din pastă densă cu aspect fin (fig. 3/1—5; 5/1—7). Desigur, unele forme mai complicate au necesitat şi întrebuinţarea unei paste mai bune, prielnică unei modelări mai atente, în funcţie de profilul mai complicat al vasului. Stabilind o proporţie relativă, ţinînd seama de materialul pe care-l avem la îndemînă, putem constata existenţa următoarelor forme.

În categoria I, subgrupa A, se încadrează vase în formă de sac, borcane cu umărul drept şi marginea evazată, cănile de dimensiuni mici şi mijlocii, discuri simple, iar în subgrupa B numai borcanele cu umărul bombat şi marginea evazată.

Din categoria a II-a fac parte străchini largi, simple sau cu picior, borcane cu pîntecele bombat, gîtul înalt şi marginea evazată şi, eventual, unele căni.

Fiecare din aceste forme prezintă, la rîndul lor, caracteristici specifice categoriei din care fac parte. Astfel, vasele în formă de sac din categoria I, de dimensiuni diferite, au pereţii uşor curbaţi, lipsiţi aproape de umeri, terminîndu-se de regulă la partea superioară cu o margine uşor evazată, retezată sau puţin rotunjită, deseori cu tendinţe de îngroşare. La aceste vase lipseşte cu desăvîrşire gîtul, iar fundul este plat şi adesea cu diametrul egal cu al gurii (fig. 2/1, 3—4; 4/1—17; 6/2, 4). Suprafaţa vasului prezintă neregularităţi, provenite de la netezirea din timpul lucrului. Asemenea tipuri de vase, întîlnite fără excepţie în toate aşezările de pe teritoriul Moldovei în secolele III—II î. e. n., îşi au originea într-o perioadă mai veche, hallstattiană tîrzie, fiind întîlnite încă din secolele VI—IV î. e. n., fără modificări esenţiale în ce priveşte pasta şi forma, aşa cum o dovedesc

Fig. 2. — Borcane şi căni din secolele III—II î.e.n. 1, 5, Lunca Ciurei ; 2, Holboca ; 3, Şorogari ; 4, Cucorăni (1 = circa 1/3 ; 2,5 = circa 1/2 ; 3,4 = circa 1/5).

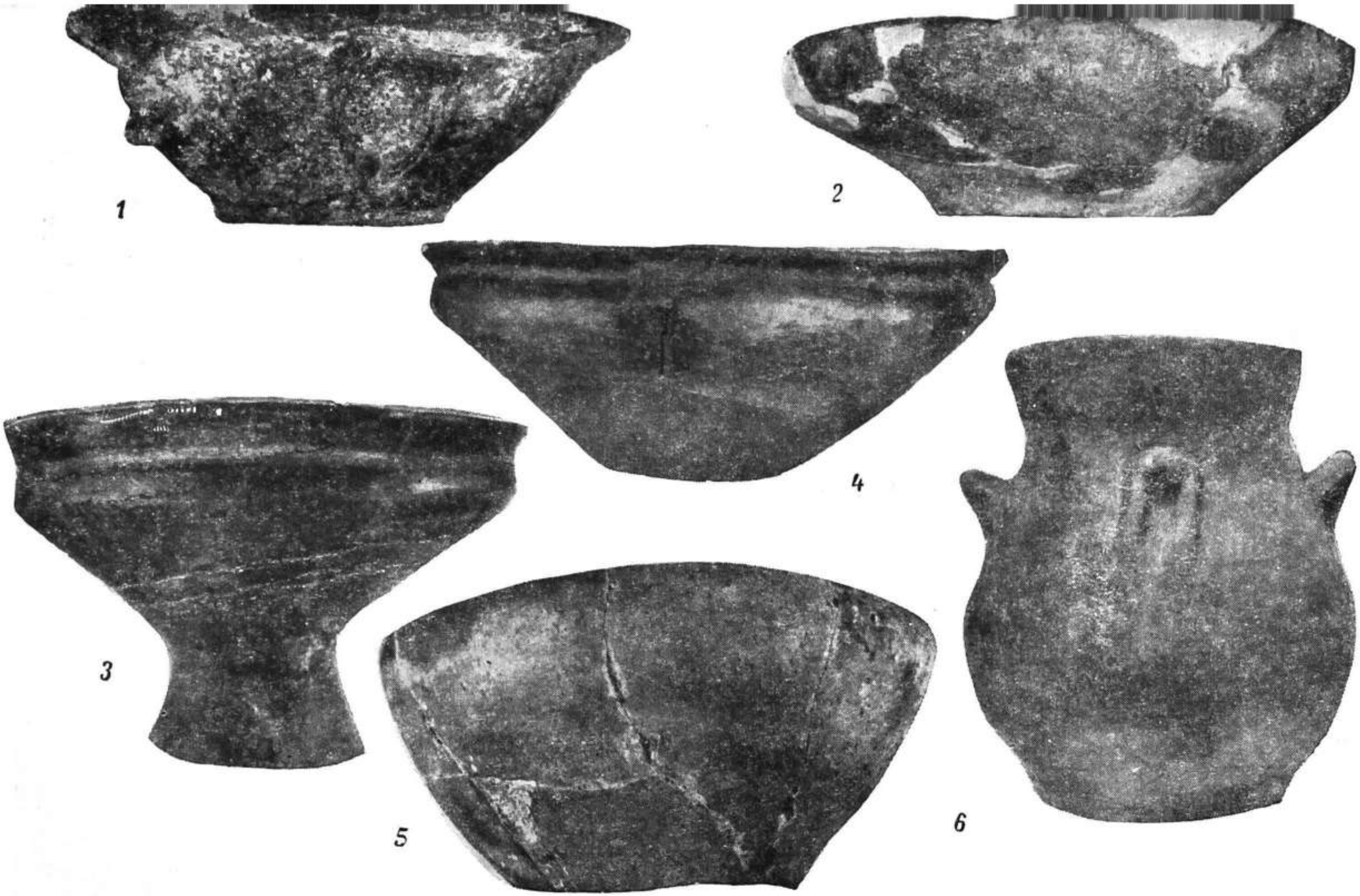

Fig. 3. — Străchini şi căni din secolele III—II î.e.n. 1,5, Lunca Ciurei ; 3, 4, Cucorăni ; 2, Vaslui ; 6, Poiana (1—4 = circa 1/4 ; 5, 6 = circa 1/2).

descoperirile de la Stîncești-Botoșani [9], Slobozia (or. Gh. Gheorghiu-Dej) [10], Vaslui [11], Bîrsești [12], în Moldova, precum și la Alexandria [13] și Zimnicea [14]

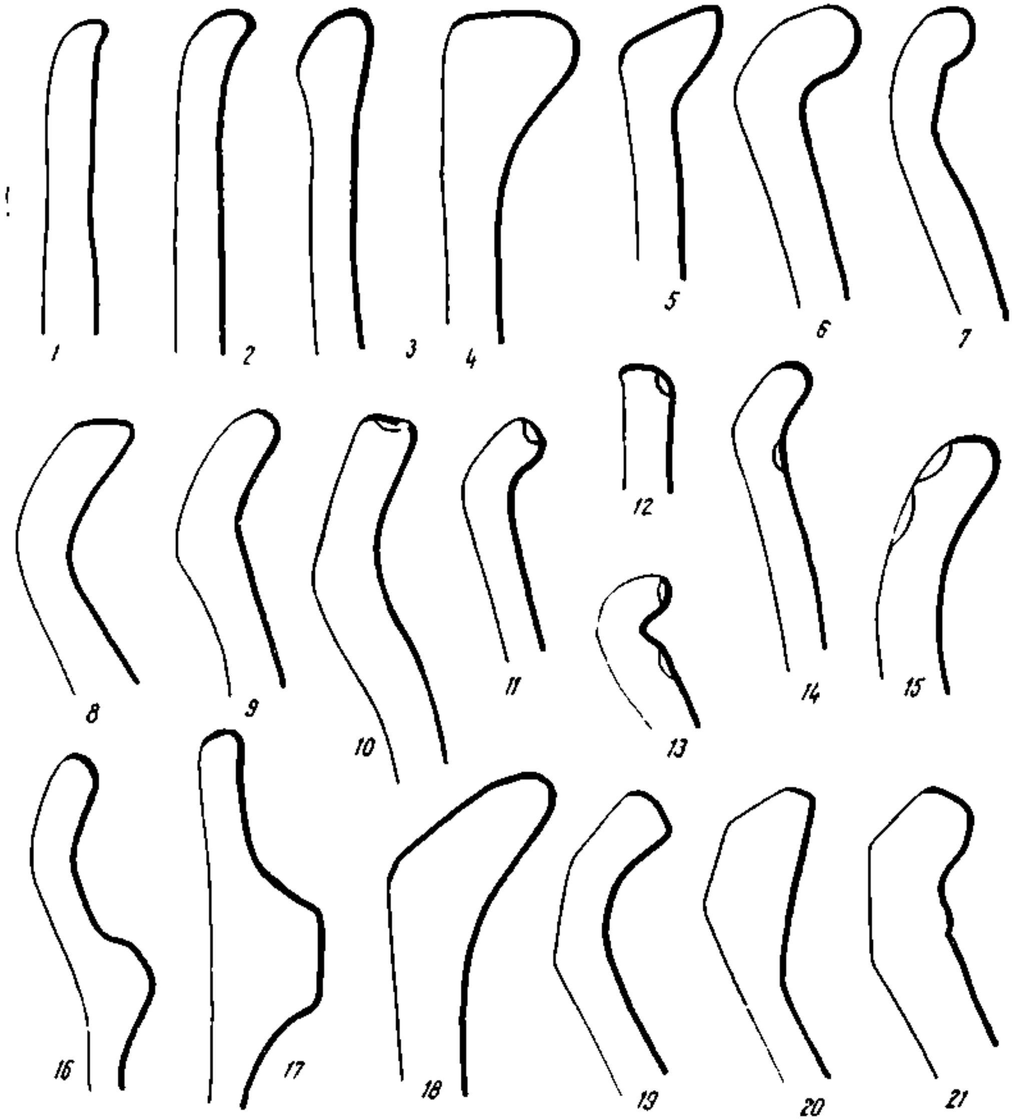

Fig. 4. — Profile de vase-borcan de la Lunca Ciurei. 1—9, margini simple ; 10—15, margini alveolate ; 16, 17, fragmente decorate cu brîuri alveolate ; 18—21, margini fațetate.

---

[9] Material inedit la Muzeul raional Botoșani. Informații A. C. Florescu.

[10] Material inedit la Muzeul orașului Gh. Gheorghiu-Dej.

[11] Al. Andronic, Eugenia Neamțu și Florentina Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 92, fig. 6/2.

[12] S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești (r. Vrancea, reg. Galați)*, în *Materiale*, III, 1957, p. 219, fig. 2/1 ; idem, *Săpăturile de la Bîrsești*, în *Materiale*, V, 1959, p. 355, fig. 2/2 ; idem, *Săpăturile de la Bîrsești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 242, fig. 4/5.

[13] C. Preda, *Săpăturile de la Alexandria*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 254, fig. 3/1—3, 5, 7.

[14] I. Nestor și colab., *Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea*, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 98—100.

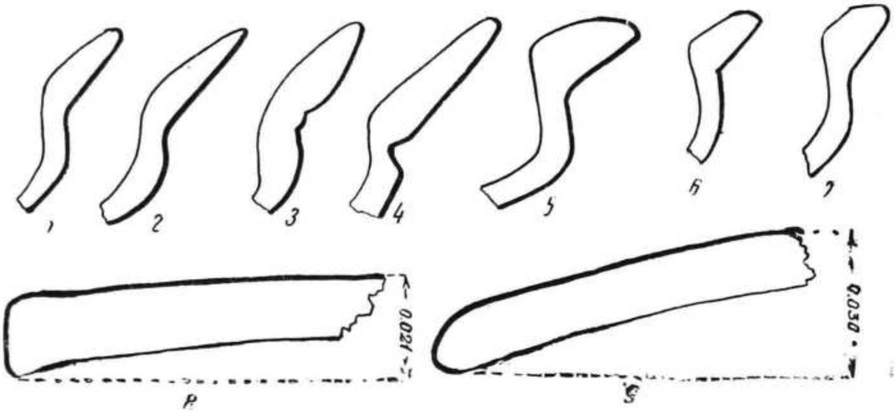
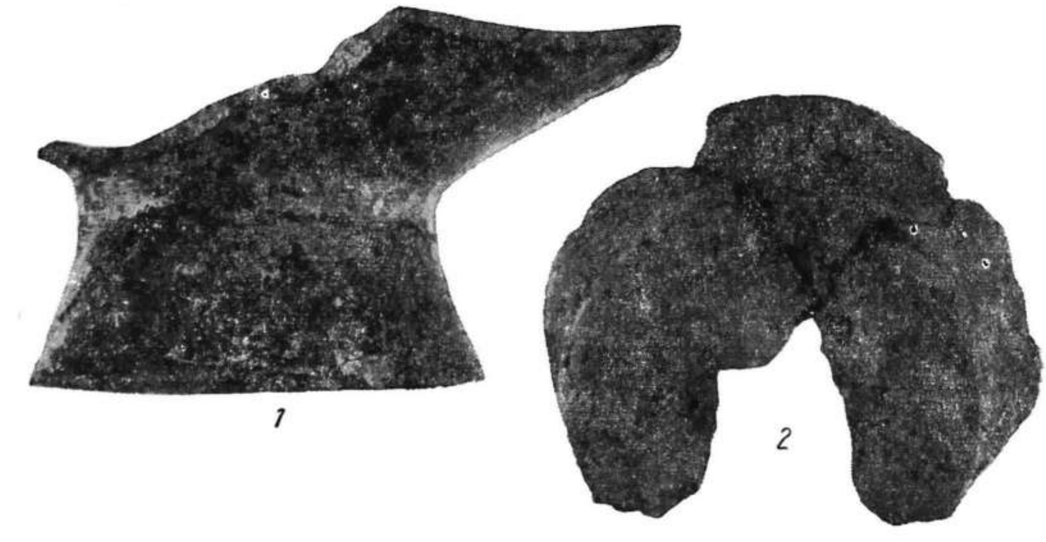

Fig. 5. — Profile de străchini şi capace. 1—4, Cucorăni ; 5—7 Şorogari ; 8, 9, Lunca Ciurei.

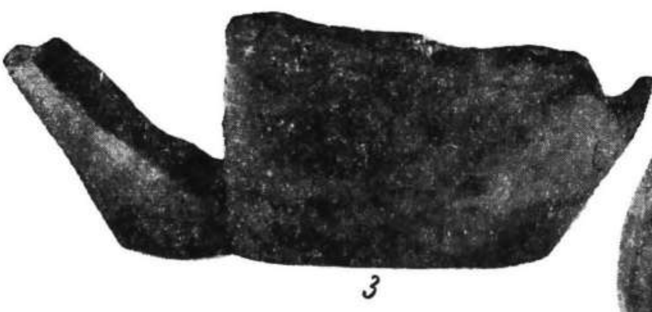

Fig. 6. — Funduri de borcane şi străchini. 1, 3, 4, Cucorăni ; 2, Şorogari (1 = circa 1/2 ; 2, = circa 1/3 ; 3, 4 = circa 2/3).

în Muntenia, Histria [15] și Cernavoda [16] în Dobrogea, Cluj-Mănăștur și Slimnic în Transilvania [17].

Tot din categoria I fac parte și borcanele cu pîntecul bombat și cu umerii proeminenți sau, mai rar, prelinși, avînd marginea răsfrîntă și ușor îngroșată (fig. 2/3 ; 4/7—8). Aceasta din urmă este uneori aproape dreaptă, abia deosebindu-se de gît. Marginea răsfrîntă prezintă de cele mai multe ori o slabă fațetare. Fundurile, de obicei cu diametrul mai mic decît al gurii, sînt relativ îngroșate și cîteodată puțin evazate (fig. 6/2—4). Poziția marginii față de gît, care este destul de scurt, ar indica existența unor variante, dar din nefericire, lipsind exemplare întregi, nu avem posibilitatea de a prezenta mai precis caracteristicile lor. Oricum, și la acest tip de vas modelarea este destul de neglijentă, suprafețele prezentînd îndeosebi numeroase neregularități. Un astfel de vas, care derivă evident din oala cu profil bitronconic, cunoscută frecvent în așezările hallstattiene tîrzii, este nelipsit în așezările din secolele III—II î. e. n. din Moldova, cunoscute pînă în prezent. Forme apropiate, la care începe să se observe clar înlocuirea profilului bitronconic cu profilul bombat, aproape globular, se întîlnesc în descoperirile de la Zimnicea [18], Alexandria [19], Morești [20] și Sf. Gheorghe [21], datînd dintr-o perioadă cuprinsă între secolele al IV-lea și al II-lea î. e. n.

O formă asemănătoare de vas, dar de dimensiuni mari (probabil vase de provizii), cu profilul puțin modificat, aproape piriform, a fost atestată în așezarea de la Șorogari-Iași, unde s-au descoperit mai multe exemplare. Acestea se caracterizează însă prin gura largă cu marginea îngroșată, răsfrîntă și, evident, fațetată. Reține totuși atenția și fundul îngust,dar nu prea îngroșat, precum și faptul că de la umeri pînă la margine (gîtul propriu-zis) vasul este bine netezit. Restul corpului este acoperit cu o „barbotină" de culoare brună-gălbuie, prezentînd și urme de ardere secundară (fig. 2/3). Vasele de la Șorogari-Iași nu au proeminențe, ci numai brîuri, iar altele nici un fel de decor (fig. 7/1—3, 5). Vasele de acest tip, ca formă și dimensiuni, sînt cunoscute în Transilvania la Morești [22] și Ciumești [23], unde au fost datate în secolele III—II î. e. n. pe bază de fibule Latène II și obiecte celtice.

Alături de vasele în formă de sac și borcanele cu corpul bombat, din categoria I mai fac parte și cănile (fig. 2/2 ; 3/6 ; 8/5). Acestea prezintă mai multe variante.

Varianta *a*. Din această variantă face parte cana cu pereții curbați și subțiri, gîtul mai mult sau mai puțin înalt, cu marginea evazată, neîngroșată, iar fundul îngust, plat și relativ subțire ; vasul are o toartă sau

---

[15] E. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol (r. Tulcea, reg. Constanța)*, în *Materiale*, III, 1957, p. 248, pl. I/5.

[16] S. Morintz, D. Berciu și P. Diaconu, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 158, fig. 9.

[17] Informații I. H. Crișan.

[18] I. Nestor și colab., *op. cit.*, p. 99.

[19] C. Preda, *op. cit.*, p. 255, fig. 4/2.

[20] K. Horedt și colab., *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 255, fig. 4/2.

[21] K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedehaza*, în *Materiale*, II, 1956, p. 19, fig. 12/12.

[22] K. Horedt și colab., *op. cit.*

[23] Informații I. H. Crișan.

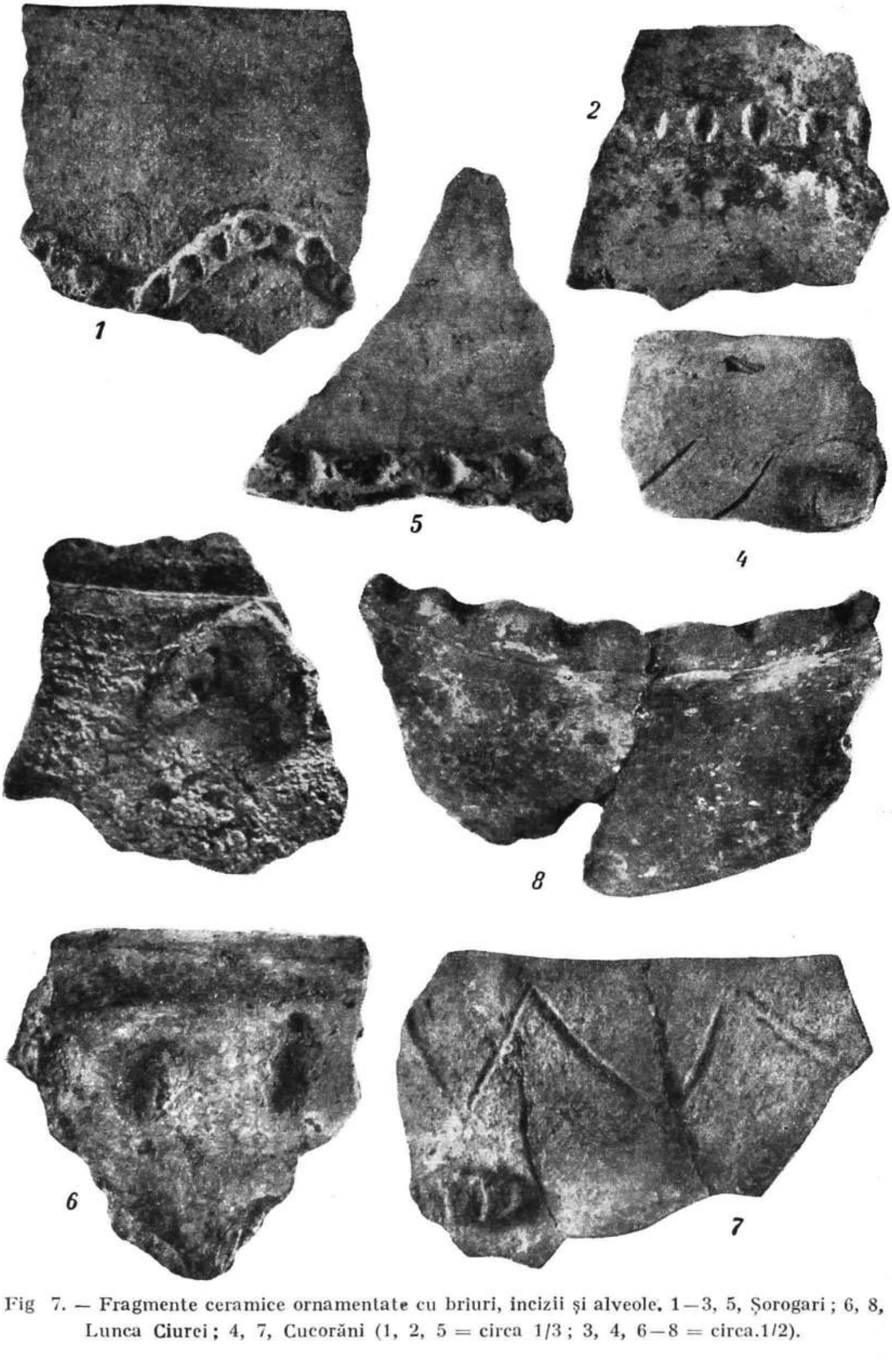

Fig 7. — Fragmente ceramice ornamentate cu brîuri, incizii și alveole. 1—3, 5, Șorogari ; 6, 8, Lunca Ciurei ; 4, 7, Cucorăni (1, 2, 5 = circa 1/3 ; 3, 4, 6—8 = circa.1/2).

două (elipsoidală în secţiune), foarte puţin înălţată faţă de vas şi prinsă cu un capăt de margine, iar cu celălalt de partea inferioară a corpului (fig. 2/5; 8/5).

Varianta *b*. Acestei variante îi aparţine cana tronconică, cu gura largă, marginea dreaptă, fundul îngust şi puţin îngroşat, avînd o singură toartă cu secţiunea aproximativ poligonală, prinsă cu un capăt imediat sub margine, iar cu celălalt aproape de fund sau puţin mai sus (fig. 2/2).

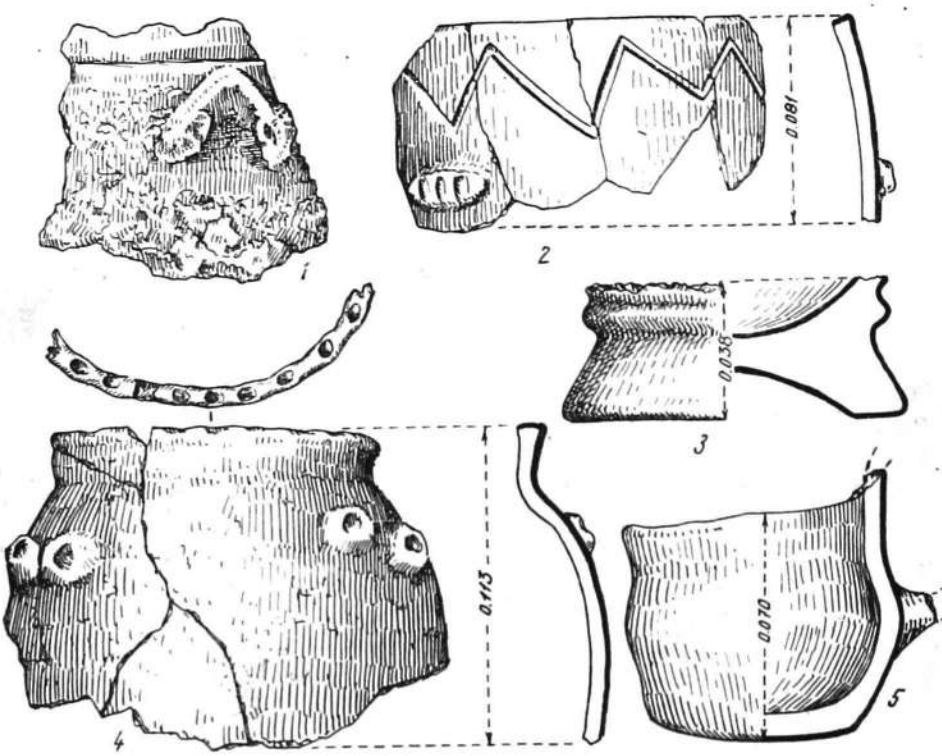

Fig. 8. — Ceramică ornamentată din secolele III—II î.e.n. 1, Şorogari; 2, 3, Cucorăni; 4, 5, Lunca Ciurei.

Această categorie de vase prezintă în general o execuţie mai îngrijită şi chiar o încercare de finisare a suprafeţelor exterioare, deşi pasta nu suferă nici un fel de transformări în ceea ce priveşte compoziţia.

În aşezările din secolele III—II î. e. n. din Moldova asemenea forme de vase sînt nelipsite, deşi cantitativ numărul lor este mai mic decît al celorlalte vase amintite. Forma lor derivă evident din cănile cunoscute în perioada hallstattiană tîrzie, după cum o dovedesc descoperirile de la Stînceşti [24] şi Bîrseşti [25], iar unele vor constitui, după părerea noastră, cum e cazul variantei *b* (cana tronconică), prototipul din care va evolua, puţin mai tîrziu, binecunoscuta *ceaşcă dacică* [26].

[24] Material inedit la Muzeul raional Botoşani.

[25] S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 233, fig. 2/1.

[26] I. H. Crişan, *Ceaşca dacică*, în *SCŞ Cluj*, 3—4, 1955, p. 23.

În sfîrșit, tot din pastă din categoria I sînt lucrate și discurile, destul de rar întîlnite, de grosimi diferite, cu marginea rotunjită sau teșită, unele avînd pe una din fețe alveole adînci. Ele sînt de obicei insuficient rotunjite și lucrate neglijent. Este posibil ca aceste discuri să fi avut multiple întrebuințări, dintre care trebuie să reținem, în primul rînd, pe aceea de capac (fig. 5/8—9). Discuri asemănătoare, ca formă și dimensiuni, au fost descoperite pe teritoriul țării noastre în așezarea de la Băiceni-Mlada [27], precum și în așezările de la Lukașovka (r. Codrul)[28] și Teterevka (r. Corosrișevski) [29] din U. R. S. S., unde au fost datate în secolele III—II î. e. n. Prezența lor în așezarea de la Stîncești indică desigur originea lor hallstattiană tîrzie.

De obicei decorul se întîlnește relativ rar și numai pe vasele din categoria I, el constînd din proeminențe, șiruri de alveole, linii incizate și brîuri alveolate. Vasele mari sau mai mici, cu pereții aproape verticali sau curbați, au pe corp patru sau mai multe proeminențe-apucători, iar între ele un brîu alveolat sau un șir de alveole (fig. 4/10—17; 7/1—3, 5—6, 8; 8/4). Proeminențele sînt de mai multe feluri: conice, conice aplatizate, simple sau alveolate în formă dreptunghiulară, apoi butoni simpli, rotunzi sau cu una, două sau trei adîncituri (fig. 8/2, 4; 9). Mai rar se întîlnesc proeminențe împărțite în lobi. În general, numărul proeminențelor pe corpul vaselor se reduce în secolele III—II î. e. n. față de etapele anterioare. Proeminențele sînt plasate mai ales pe jumătatea superioară a vasului și lipsesc total pe partea inferioară. Dimensiunile lor, relativ mici în raport cu vasul, sînt o dovadă că au servit mai mult ca decor decît pentru apucat. Decorul mai des întîlnit este cel din brîu lipit pe umăr sau mai jos de buză, cum se observă la vasele cu pereții verticali. Brîul este simplu sau alveolat, realizat prin impresiuni de deget sau crestat oblic cu un obiect tăios (fig. 7/1—2, 5). Uneori brîul alveolat formează adevărate ghirlande pe suprafața vasului sau pornește în mai multe direcții de la un buton și el alveolat, răspîndindu-se pe tot corpul vasului. Deseori se întîlnește un brîu scurt, alveolat sau crestat, lipit, sub forma literei V întoarsă, în diferite locuri pe partea superioară a vaselor (fig. 7/3; 8/1). Un astfel de decor se cunoaște deocamdată la Poiana [30], iar mai recent la Cucorăni și Șorogari.

De asemenea se întîlnesc și brîuri nealveolate dispuse pe suprafața vasului în diferite moduri. Astfel, pe vasele de la Lunca Ciurei el este plasat imediat sub buză, unind proeminențele conice. În schimb, pe vasele de la Poiana [31] brîiele pornesc în jos din partea dreaptă a butonilor, formînd o mare virgulă. Șirurile de alveole sînt și ele des întîlnite pe vasele din această perioadă. Ele sînt plasate în unul sau două șiruri pe partea interioară a buzei, pe marginea buzei sau în exterior, imediat sub buză. Mai rar întîlnit este decorul format din linii incizate în zigzag sau oblice

---

[27] Material inedit la Muzeul de istorie a Moldovei.

[28] M. Romanovskaia, *Селище Лукашевка* II, în *SA*, 3, 1962, p. 293; G. B. Feodorov, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S., referitoare la primul mileniu al e. n.*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 376, fig. 2/7—9.

[29] B. A. Cuza, *Зарубинецкое поселение около Житомира* în *KSIA*, 102, 1964, fig. 12/9.

[30] R. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, III—IV, p. 287, fig. 36/6.

[31] Material în Muzeul din Tecuci.

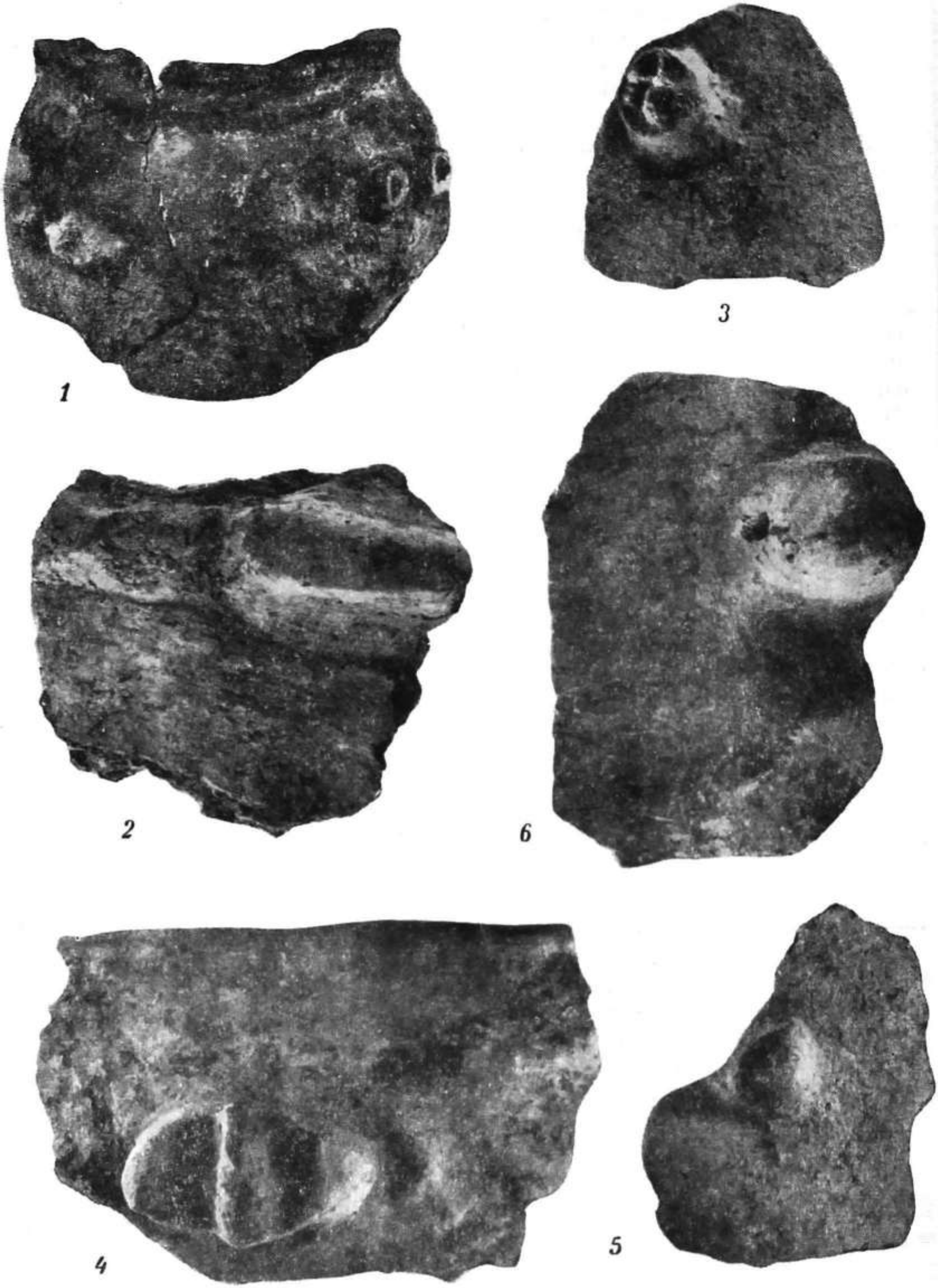

Fig. 9. — Fragmente ceramice de la Lunca Ciurei decorate cu proeminențe (1—3, 5, 6 = circa 1/2 : 4 = circa 2/3).

paralele, plasate imediat sub buză (fig. 7/4, 7 ; 8/2). Uneori, ele sînt însoţite de proeminenţe prismatice cu două sau trei alveole sau crestături.

Din categoria a II-a, adică din ceramica lucrată din pasta densă cu aspect fin, fac parte mai ales străchinile. Această formă de vas este întîlnită, fără excepţie, în toate aşezările din Moldova datînd din această vreme, fiind cunoscute în egală măsură şi în celelalte regiuni ale ţării noastre. Caracteristică pentru străchini, în general, este tehnica mai îngrijită în care au fost lucrate, dovadă fiind însăşi forma zveltă, destul de complicată, subţierea evidentă a pereţilor, precum şi prezenţa nelipsită a lustrului (fig. 3/3—4).

La străchini se pot observa trei variante distincte :

Varianta a. Strachina cu gura destul de largă şi fundul îngust, avînd marginea dreaptă sau uşor curbată spre interior (fig. 3/2, 5).

Varianta b. Strachină asemănătoare ca proporţie şi dimensiuni, avînd însă marginea evazată oblic în exterior şi uşor faţetată, umărul destul de bine reliefat faţă de pereţi (fig. 3/1, 4 ; 5/1—7).

Varianta c. Strachină asemănătoare ca formă la partea superioară cu variantele *a* şi *b*, dar terminîndu-se cu picior la partea inferioară. Această variantă prezintă o margine mult evazată, avînd poziţie aproape orizontală, iar piciorul, de formă tronconică, destul de gros şi scobit în interior, este legat de partea superioară fie direct (în continuare), fie delimitat printr-un inel puţin reliefat (fig. 3/3, 6/1 ; 8/3).

În general, străchinile de această formă îşi au, în mod sigur, originea în perioada hallstattiană mijlocie şi tîrzie, după cum o dovedesc numeroasele descoperiri din această vreme cunoscute pe teritoriul României. Astfel, străchinile din variantele *a* şi *b* sînt documentate încă din secolele V şi IV î. e. n. la Stînceşti [32], Bîrseşti [33], Frumuşiţa [34], Cernavoda [35], Zimnicea [36], Ferigele [37] şi vor evolua, fără modificări esenţiale, pînă în epoca ulterioară (secolele II—I î. e. n.), după cum o dovedesc descoperirile de la Piscul Crăsani [38]. Străchinile cu picior, cunoscute pînă în prezent pentru această perioadă în Moldova numai în aşezările de la Cucorăni şi Poiana, îşi găsesc analogii în descoperirile similare datînd aproximativ din aceeaşi vreme de la Moreşti [39] din Transilvania. Desigur că şi această formă de strachină are o origine mai veche, dovadă prezenţa unor fragmente asemănătoare în aşezările hallstattiene tîrzii de la Stînceşti în Moldova şi Mediaş [40] în Transilvania.

Tot din categoria a II-a fac parte şi vase borcan cu pîntecele bombat şi gîtul destul de înalt, terminat cu o margine de obicei puţin evazată şi ro-

[32] Informaţii A. C. Florescu. Material inedit în Muzeul din Botoşani.

[33] S. Morintz, *op. cit.*, p. 232, fig. 1/2.

[34] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Descoperirile arheologice de la Frumuşiţa*, în *SCŞI Iaşi*, IV, 1954, 1—2, p. 501, fig. 3/1.

[35] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda*, în *Materiale*, IV, 1958, p. 289, fig. 13.

[36] I. Nestor şi colab., în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 98—100.

[37] Al. Vulpe, *Cimitir din prima epocă a fierului la Ferigele*, în *Materiale*, V, 1959, p. 364, fig. 2/2.

[38] I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani*, în *ARMSI*, seria III, t. III, 1924, mem. 1, fig. 86.

[39] K. Horedt, *Şantierul Moreşti*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 297.

[40] I. H. Crişan, *Noi cercetări arheologice la Mediaş*, în *Din activitatea ştiinţifică a Muzeului raional Mediaş*, 3, 1955—1956, p. 48, pl. XII/1, 3.

tunjită (fig. 4/6—7). Prin forma lor, borcanele din această categorie își găsesc analogii în așezările de la Dezmir [41] și Zimnicea [42], datînd din secolele IV—III î. e. n.

În fine, cîteva exemplare de funduri, mici ca diametru, provenite din așezarea de la Cucorăni, ar putea eventual indica și existența unor căni a căror formă nu se poate încă stabili. De remarcat este faptul că pe aceste funduri se găsește incizată cîte o cruce simplă (fig. 6/4).

În stadiul actual al cercetărilor, deosebit de important este faptul că, alături de ceramica lucrată cu mîna, sporadic, în unele așezări din această vreme din Moldova, cum ar fi Poiana, Cucorăni, Lunca Ciurei și Șorogari, apare și ceramica lucrată la roată. În afară de așezarea de la Poiana (nivelul II), în care s-au găsit vase întregi, în celelalte puncte amintite s-au descoperit mai ales fragmente de la vase lucrate dintr-o pastă fină, densă, cu amestec de nisip, avînd culoarea cenușie deschisă, dar a căror formă nu o putem încă preciza. Un fragment descoperit la Cucorăni provine din fundul inelat al unei oale de dimensiuni probabil mijlocii. Alte fragmente fac parte din umerii sau corpul unor căni de forma celor de la Poiana.

Pe teritoriul Moldovei s-a mai descoperit un vas lucrat cu roata în așezarea geto-dacică de la Cucuteni [43], împreună cu fibule „Dux”, datate în secolele IV—III î. e.n., și cîteva fragmente în cetatea traco-getică de la Stîncești, datată cu amfore de Thasos, tot în secolele IV—III î. e. n. (ultima fază).

Cunoașterea produselor ceramice lucrate cu roata în Moldova încă din secolele IV—III î. e. n. se datorește, credem noi, influenței civilizației grecești, răsfrîntă prin intermediul coloniilor de la Marea Neagră, cu care triburile getice de pe teritoriul Moldovei aveau relații comerciale.

Pînă în prezent nu putem încă preciza în ce măsură anumite influențe grecești ar fi putut pătrunde în Moldova și prin intermediul tracilor sud-dunăreni, așa cum se consideră referitor la regiunile Dunării de jos [44].

S-ar putea ca regiunile sudice ale Moldovei să fi venit în contact și cu tracii sud-dunăreni, aceasta explicînd prezența destul de numeroasă a ceramicii lucrate cu roata în așezarea geto-dacică de la Poiana.

În legătură cu materialele ceramice descoperite în așezările geto-dacice din Moldova, datînd din epoca Latène II, se impune în primul rînd analiza criteriilor pe baza cărora s-a putut face încadrarea lor cronologică. Din punct de vedere stratigrafic, reține atenția deocamdată faptul că succesiunea nivelurilor de cultură atestate în așezarea de la Poiana apare ca singulară pînă în prezent în Moldova. Această suprapunere a prilejuit stabilirea limitelor *ante quem* și *post quem* ale orizontului cultural Latène II. Deasupra orizontului datînd din perioada tîrzie a Hallstattului și reprezentat aici, după cîte se pare, printr-o locuire sporadică, zace nivelul de

---

[41] M. Roska, *Repertorium*, 66, 28 ; I. H. Crișan, *Mormintele din secolul III î. e. n. în Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, I, Cluj, 1964, p. 87.

[42] I. Nestor și colab., *op. cit.*, p. 98—100.

[43] H. Schmidt, *Cucuteni ...*, Berlin und Leipzig, 1932, p. 45.

[44] Em. Condurachi, *Problema apariției ceramicii Latène în regiunea Dunării de jos*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 48 ; C. Preda, *Un nou aspect al începuturilor epocii Latène în Dacia (descoperirea de la Alexandria)*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 35.

locuire din Latène-ul II (Poiana II_1 și II_2), suprapus la rîndul său de un nivel datînd din perioada următoare, Latène III (secolul I î. e. n.)[45].

Datarea nivelului de locuire Latène II de la Poiana s-a confirmat ulterior, prin existența în așezările contemporane cu Poiana II a unor elemente certe de datare. Astfel, în așezarea de la Poienești ceramica este însoțită de fibule de fier tipice perioadei Latène II, iar în așezarea de la Lunca Ciurei, ceramica locală a fost găsită împreună cu fragmente de mănuși de amfore rhodiene stampilate [46]. La acestea se adaugă și descoperirea recentă la Răducăneni-Huși [47] a unei fibule de bronz specifice Latène-ului II, împreună cu ceramica similară aceleia din așezările geto-dacice menționate mai sus.

În urma analizei atente a ceramicii din secolele III—II î. e. n., reiese cu claritate proveniența ei din forme ceramice mai vechi, care merg în timp pînă în secolul al V-lea î. e. n. și chiar mai înainte. Astfel, ocupîndu-ne mai întîi de aspectul pastei, observăm că, începînd dintr-o fază mai veche a Hallstattului, ea se prepară într-o tehnică asemănătoare, din lut amestecat cu cioburi pisate, nisip, grafit și alte impurități, care-i dau un aspect grosier și sfărîmicios. Această situație continuă de-a lungul secolelor, fără modificări esențiale. În felul acesta, deosebim cu greu pasta urnelor hallstattiene de la Stoicani [48] de aceea de la Frumușița [49], Bîrsești [50], Stîncești și grupul Lunca Ciurei.

În ce privește formele, aici putem atrage atenția asupra evoluției pe care o cunoaște fiecare formă de vas în parte, pînă ce a ajuns în stadiul pe care l-am analizat mai sus.

Urna bitronconică, cu gîtul îngust și marginea evazată, decorată cu caneluri și proeminențe conice plate, va suferi pe parcurs transformări în sensul dispariției treptate a bitronconismului și a proeminențelor de pe partea inferioară a vasului, apoi și de pe cea superioară, locul lor fiind luat de proeminențele-buton sau de alte forme de care a fost vorba mai sus. Marginea evazată dispare treptat, fiind înlocuită de o buză îngroșată, ușor arcuită în afară. Aceste caracteristici ale vaselor din prima epocă a fierului se mai păstrează încă în Latène, mai ales la cănile cu corpul bitronconic sau la cele cu gîtul înalt, pîntecul bitronconic și cu o toartă care pornește din buză pînă la diametrul maxim. Forma de vas predominantă este vasul în formă de sac, cu pereții aproape verticali, buza tăiată sau ușor îngroșată și arcuită. Această formă a rămas neschimbată încă dintr-o fază tîrzie a epocii bronzului, întîlnindu-se pe tot parcursul epocii Hallstatt și continuînd fără schimbări esențiale în Latène-ul de care ne ocupăm.

Oalele în formă de sac de tip Lunca Ciurei, păstrează în continuare decorul de brîu alveolat și proeminențe de tot felul, în plus cunoaște ca decor șiruri de alveole pe buza vasului, pe partea interioară a ei sau pe

---

[45] R. Vulpe, în *SCIV*, 1, 1951, p. 180—181.

[46] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 213—485; M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 187; D. Tudor, *op. cit.*, p. 81.

[47] Inedită, la Muzeul de istorie a Moldovei.

[48] M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 142.

[49] M. Petrescu-Dîmbovița, *Descoperirile arheologice de la Frumușița*, în *SCȘIași*, IV, 1954, 1—2, p. 501.

[50] S. Morintz, *op. cit.*

umeri. Acest element decorativ nu are o evoluție anterioară, ci caracterizează mai ales tipul Lunca Ciurei și ceramica lucrată cu mîna de mai tîrziu.

În ce privește o altă formă de vas, strachina, și aceasta a suferit transformări pe parcursul trecerii din Hallstattul mijlociu la Latène. Forma inițială bitronconică, cu marginea îndoită spre interior și largă de la Stoicani, va continua să existe, transformîndu-se în sensul dispariției bitronconismului, marginea îndreptîndu-se, strachina devenind mai adîncă și fundul mai larg. Forma de crater observată la Stîncești se întîlnește, alături de strachina cu marginea evazată cu una sau două torți, la Bîrsești și va continua și mai tîrziu, modificată în sensul eleganței profilului, caracterizînd Latène-ul de început și clasic. Începînd din Hallstattul tîrziu, apare strachina evazată și cu picior, elegantă, cu suprafața lustruită, care constituie prototipul fructierei din Latène-ul clasic. Menționăm că alături de aceste forme evoluate ale străchinii, mai întîlnim încă vechea formă cu buza dreaptă și ușor îndoită în interior.

Nu putem încheia această discuție referitoare la geneza formelor ceramicii din secolele III—II î. e. n., fără să amintim cănile, care și ele cunosc o evoluție în ce privește forma.

Alături de cănile bitronconice cu gîtul înalt și cu una sau două torți înălțate deasupra buzei apare, începînd cu secolul al V-lea î. e. n., cana tronconică cu o toartă din pasta categoriei I, care continuă să existe cu forme asemănătoare sau ușor modificate și în așezările de tip Lunca Ciurei la Cucorăni, Botoșana și Poiana. Acestea au constituit prototipul ceștii dacice tipice pentru secolul I î. e. n. și primele secole ale erei noastre. După cum s-a observat, toate formele ceramice pe care le-am întîlnit în secolele III—II î. e. n. au evoluat și s-au perfecționat în Latène-ul clasic, cînd o parte din ele au fost produse la roată.

Încadrarea aspectului ceramic descris mai sus în limitele secolelor III—II î. e. n. s-a făcut, după cum am văzut, prin analogie cu așezările datate cu elemente sigure, cum sînt mănușile amforelor rhodiene de la Lunca Ciurei, fibulele de la Poienești și Poiana, precum și prin analogie cu ceramica așezărilor din afara spațiului de care ne ocupăm.

Aria de răspîndire a ceramicii geto-dacice din această vreme nu se limitează numai la teritoriul menționat, ci, în egală măsură, ea este documentată și în regiunile învecinate de la nord-est. În acest sens putem cita descoperirile corespunzătoare de la Lukașovka II [51], Brănești [52], Budești [53], situate între Prut și Nistru, precum și așezările din jurul limanului Nistrului [54], la care adăugăm pe cele de la Berezani, Iliinca și altele de pe Bug [55].

[51] M. Romanovskaia, *op. cit.*

[52] Idem, *Раскопки в Бранештах в 1962 г.* in *KSIA*, 102, 1964, p. 37.

[53] E. A. Rikman, *Раскопки у с. Будешты*; in *MIA-Chișinău*, 1960; p. 211.

[54] I. T. Cerneakov, *Археологическая разведка берегов Днестровского лимана* in Записки Одесского археологического Общества I, 1960, p. 209—218.

[55] V. I. Cuzmenko, *Баночная посуда междуречья Буга и Днестра по материалам Одесского археологического Музея*, in MASP, 1962, p. 205—208; M. S. Sinițin, *Раскопки в урочище Вершина близ с. Ильинка, Одесской области в 1946—1947 г. г.*, in MASP, 4, Odesa, 1962, p. 150—161.

Dintre așezările menționate, prezintă un interes deosebit așezarea de la Lukașovka, mai ales prin analogiile foarte apropiate cu Lunca Ciurei și Poienești. Astfel, la Lukașovka, ca și în așezările amintite de pe teritoriul Moldovei, tehnica de lucrare a vaselor constă din amestecarea în pastă a cioburilor pisate și a altor degresante, printre care și grafitul. Forma predominantă este vasul cu pereții aproape verticali, marginea dreaptă sau puțin răsfrîntă, fără umeri și cu fundul plat. Decorul este și aici format din brîuri alveolate, drepte sau vălurite, dispuse orizontal sau vertical pe corpul vaselor, precum și din proeminențe de forme și mărimi diferite. Alături de aceste forme de vase, la Lukașovka sînt atestate străchinile cu buza evazată, lucrate din pastă relativ fină, străchini-strecurători, străchini-felinar cu urme de funingine, precum și discuri plate, folosite probabil drept capace. De asemenea sînt documentate și unele vase mari în formă de pară, cu suprafața exterioară poroasă, avînd partea superioară despărțită de cea inferioară printr-un brîu în formă de șnur. Aceste vase, întrebuințate, după cît se pare, pentru provizii și reprezentînd tradiții mai vechi, își găsesc analogii în cultura Zarubineț din regiunea Niprului, corespunzătoare celei de-a doua jumătăți a secolului al III-lea și secolului al II-lea î. e. n. [56].

Menționăm, în sfîrșit, că la Lukașovka ca și la Zarubineț, alături de ceramica locală a fost descoperită și o cantitate destul de mare de ceramică atribuită bastarnilor.

Conlocuirea din așezările din Moldova, precum și în cultura Lukașovka și Zarubineț a bastarnilor cu autohtonii dovedește, după părerea noastră, contrar celor afirmate de unii autori, că nici într-un caz nu poate fi vorba de o alungare a populației locale din așezările ei de către triburile bastarne pătrunse aici [57]. Pe de altă parte, ceramica locală se află într-o cantitate mult mai mare și nu lipsește din nici o așezare în favoarea celei bastarne. În punctele de pe teritoriul Moldovei, cercetate parțial sau doar identificate prin cercetări de suprafață, unde apar fragmente bastarnice, ele sînt întotdeauna asociate cu ceramica locală de tipul Lunca Ciurei.

În funcție de prezența sau lipsa urmelor bastarnice în așezările autohtone cercetate pînă în prezent în Moldova, se poate pune problema unor etape în convietuirea și asimilarea acestora de către populația locală. Unele dovezi de care dispunem vin să confirme această presupunere.

Astfel, după cum se știe, primele pătrunderi ale bastarnilor pe teritoriul Moldovei, conform izvoarelor scrise contemporane evenimentului, au avut loc la sfîrșitul secolului al III-lea î. e. n. Acestei perioade i-ar corespunde, prin urmare, așezările și cimitirele care conțin o cantitate apreciabilă de ceramică nelocală, bastarnică, cum ar fi acelea de la Lunca Ciurei, Poienești, Buhăești-Negrești [58], Răducăneni, Tîrpești [59], Cucorăni (nivelul II) și Spinoasa [60], cercetate deocamdată parțial.

---

[56] E. V. Mahno, *Раннеславянские* (*зарубинецко-корчеватовское*) *памятники в среднем Приднепровье*, în *SA.*, XXIII, 1955, p. 93, fig. 5; E. V. Macsimov, *Археологічні доліджения на поселенні по близу с. Зарубинцы*. în *Археология*, 1964. XVII, p. 74.

[57] R. Vulpe, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 114.

[58] D. Teodor, *O necropolă Latène la Buhăești-Negrești*, în *SCȘ Iași*, VIII, 1957, 2, p. 339.

[59] S. Marinescu-Bîlcu, *Noi urme bastarne în Moldova de nord-vest*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 413.

[60] A. Nițu, Em. Zaharia și D. Gh. Teodor, *Sondajul de la Spinoasa-Erbiceni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 535.

În schimb, așezările fără ceramică bastarnică, dar în care ceramica locală se încadrează cronologic în limitele secolelor III—II î. e. n., ar putea fi considerate ca aparținînd fazei de început a acestei perioade de timp. Cel mai bun exemplu pentru această ipoteză ni-l oferă cele două niveluri de la Medeleni-Cucorăni. Un prim nivel este format din locuințe-bordei care au fost distruse prin incendiu. Ceramica din umplutura acestor bordeie prezintă două aspecte în ce privește pasta și mai ales formele, ambele discutate mai sus, și care se încadrează cronologic între sfîrșitul așezării de la Stîncești și grupul Lunca Ciurei. Al doilea nivel Latène II de la Medeleni este format din locuințe de suprafață, mai numeroase, care conțin și ceramică bastarnică. Ceramica locală din aceste locuințe este aceeași ca în bordeie, cu deosebirea că aici dispar aproape complet străchinile cu marginea dreaptă, în favoarea celor cu marginea evazată.

În ultimele decenii ale secolului al II-lea î. e. n. și în secolul I î. e. n., bastarnii au fost asimilați în mare măsură de către autohtoni, iar o parte din ei s-au retras către gurile Dunării, unde sînt amintiți și în documentele vremii (Strabon, VII, 3, 15 (C. 305).

Pe teritoriul Moldovei, în vremea coexistenței localnicilor cu bastarnii, aceștia din urmă au exercitat într-o oarecare măsură și o anumită influență, manifestată mai ales în ceramică, după cum o dovedesc unele detalii din arhitectura și tehnica de lucru a unor vase.

În acest sens sînt deosebit de importante datele prilejuite de recentele săpături efectuate la Șorogari-Iași. Aici, într-o locuință de suprafață și în cîteva gropi s-a găsit un bogat material ceramic, care se aseamănă cu tipul Lunca Ciurei, mai ales prin tehnica de prelucrare a pastei la categoria ceramicii grosiere. Remarcăm însă și apariția unei paste brune-rozii, amestecată cu mult nisip și fluturași de mică, din care s-au lucrat străchini nu prea mari ca dimensiuni. La acestea se remarcă buzele cu trei-patru fațete, trapezoidale în secțiune, și proeminența evidentă a umerilor fără torți (fig. 5/6—7). Asemenea influențe sînt resimțite în proporție mult mai mică și în Transilvania, in așezările autohtone din secolele III—II î. e. n. de la Moigrad [61] și Morești [62], unde se cunosc exemplare ceramice lucrate la roată sau cu mîna care imită, în parte, formele specifice bastarnilor. Aceste influențe se întîlnesc și în ceramica grupului Lukașovka din sud-vestul U. R. S. S., peste care în secolul al II-lea î. e. n. au venit bastarnii din aria culturii Lausitz-Przeworsk și care au fost de asemenea asimilați în decursul secolului I î. e. n.[63].

Trebuie să menționăm că în sudul Moldovei, unde bastarnii desigur că au putut pătrunde și, probabil, s-au stabilit temporar, nu s-au găsit pînă în prezent urme bastarnice. Singura așezare cercetată, aceea de la Poiana, nivelul II, nu cunoaște nimic bastarnic. Este posibil ca în viitor asemenea urme se fie totuși documentate în urma unei cercetări mai intense, ceea ce va permite și abordarea acestei probleme într-un cadru mai larg.

Din analiza ceramicii locale din secolele III—II î. e. n. din Moldova nu s-a putut remarca existența unor influențe culturale celtice.

---

[61] I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacică* (autoreferatul lucrării de disertație), p. 17.
[62] K. Horedt și colab. *op. cit.*
[63] G. B. Feodorov, *op. cit.*, p. 375.

Cele cîteva descoperiri celtice izolate de la Glăvăneştii Vechi [64] şi Ionăşeni [65] conţin puţin material ceramic şi cîteva obiecte de metal, care ar fi putut fi eventual importate de localnici.

Folosirea roţii olarului, cunoscută în Moldova încă de la sfîrşitul secolului al IV-lea î. e. n. [66], n-o putem atribui influenţei celţilor. Progresele pe care le face societatea geto-dacică din Moldova în secolul al II-lea î.e.n. sînt vizibile nu numai în ceramică, ci mai ales în unele aspecte economice, dintre care metalurgia fierului şi schimburile comerciale capătă, în această vreme un loc deosebit. Astfel, spre sfîrşitul secolului al III-lea î. e. n., ca o consecinţă a comerţului intens, mai ales cu teritoriile vecine, dovedit prin marele aflux de monede străine, geto-dacii îşi vor bate moneda lor proprie, imitînd-o după cea grecească [67].

Nu putem încheia prezentarea ceramicii locale din Moldova din secolele III—II î. e. n. fără a accentua din nou tradiţia ei hallstattiană tîrzie, ceea ce este o dovadă incontestabilă a continuităţii de cultură materială pe acest teritoriu. Totodată, se impune şi precizarea că, la rîndul ei, această ceramică a constituit o treaptă în geneza şi evoluţia ceramicii clasice Latène, fenomen specific nu numai Moldovei, ci, fără excepţie, întregului teritoriu al României.

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DE LA CÉRAMIQUE DES IIIe—IIe SIÈCLES av. n. è. DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

La rareté des recherches archéologiques méthodiques a empêché, dans le passé, l'étude des commencements de la culture du La Tène en Moldavie, qui aurait pu contribuer à son tour à la résolution des problèmes concernant la société locale des IIIe—IIe siècles av. n. è.

De tout le matériel archéologique dont nous disposons à présent c'est la céramique qui représente la partie la plus importante ; aussi fait-on quelques observations en ce qui concerne les traits essentiels de la céramique géto-dace de la période du commencement du La Tène en Moldavie. La céramique de cette période est nommée du type Lunca Ciurei, d'après le lieu où, pour la première fois, elle a été découverte, associée à des anses estampillées d'amphores rhodiennes et à la céramique bastarne.

On distingue deux catégories :

1. La céramique poreuse, travaillée dans une pâte à grande quantité de tessons broyés. Les formes de cette catégorie sont : les vases en forme de sac, pots à épaule droite et au rebord évasé, brocs, disques-couvercles,

---

64 I. Nestor şi colab., *Săpăturile de pe şantierul Valea Jijiei (Iaşi, Botoşani, Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1951, I, p. 67.

65 Material inedit la Muzeul de istorie a Moldovei.

66 Este vorba de ceramica locală lucrată cu roata de la Stînceşti ; H. Schmidt, *op. cit.*, p. 45.

67 C. Preda, *Tezaurul de la Vovrieşti şi unele probleme privind monedele geto-dace din Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, vol. IV, Bucureşti, Edit. Academiei, 1966.

et dans une moindre mesure des écuelles (fig. 2/1—5 ; 4/1—21, 5/8, 9 ; 6/2 ; 7/1—8 ; 8/1, 2, 4 ; 9/1—6).

2. La céramique travaillée dans une pâte de bonne qualité, bien cuite, d'une couleur grise foncée. Les vases façonnés suivant une technique plus soignée, ont une silhouette plus élancée, aux parois relativement minces et à la surface polie. Les formes de cette catégorie sont : les écuelles à rebord évasé ou à pied, pots à panse bombée, col haut et rebord arrondi et évasé et quelques brocs (fig. 3/1—6 ; 5/1—7 ; 6/1, 3, 4 ; 8/3, 5).

Le matériel céramique étudié provient des recherches archéologiques effectuées à : Lunca Ciurei, Poiana, Medeleni-Cucorăni, Spinoasa, Răducăneni, Botoșana, Arsura, Șorogari, ainsi que des autres découvertes du pays et de l'étranger qui complètent l'aire de distribution de cette culture (fig. 1).

En analysant le matériel céramique on a pu établir l'évolution locale des formes, dès le Hallstatt ancien jusqu'au La Tène classique, preuve de la continuité de la culture matérielle de ce territoire.

D'après la présence ou l'absence des urnes bastarnes dans les établissements étudiés jusqu'à présent en Moldavie on peut soulever le problème de certaines étapes de coexistence et d'assimilation des Bastarnes par la population locale. En même temps il faut tenir compte des influences que les Bastarnes ont exercées sur la céramique de la population locale, à savoir le rebord à facettes des écuelles et des brocs et le mélange du sable dans la pâte.

Dans certains établissements (Poiana, Cucorăni, Lunca Ciurei, Șorogari, etc.), la céramique travaillée au tour apparaît sporadiquement à côté de celle travaillée à la main.

L'emploi des produits céramiques travaillés au tour, dès les IVe—IIIe siècles av. n. è. est une conséquence de l'influence grecque diffusée par l'intermédiaire des colonies pontiques.

Dans le stade actuel des recherches on ne peut pas encore préciser dans quelle mesure certaines influences grecques auraient pu pénétrer aussi en Moldavie par l'intermédiaire des Thraces sud-danubiens.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La carte des découvertes archéologiques en Moldavie, mentionnées dans le texte : I, découvertes des Ve — IVe siècles av. n. è. ; II, découvertes des IIIe—IIe siècles av. n. è. ; III, découvertes bastarnes. 1, Ichimeni ; 2, Cucorăni-Medeleni ; 3, Stîncești ; 4, Botoșana ; 5, Glăvăneștii Vechi ; 6, Spinoasa ; 7, Băiceni ; 8, Tîrpești ; 9, Iași (Șorogari și Holboca) ; 10, Lunca Ciurei ; 11, Răducăneni ; 12, Arsura ; 13, Buhăești ; 14, Vaslui ; 15, Poienești ; 16, Slobozia ; 17, Poiana ; 18, Bîrsești ; 19, Frumușița.

Fig. 2. — Pots et brocs des IIIe—IIe siècles av. n. è. 1, 5, Lunca Ciurei ; 2, Holboca ; 3, Șorogari ; 4, Cucorăni (proportions approximatives : 1 = 1/3 ; 2, 5 = 1/2 ; 3, 4 = 1/5).

Fig. 3. — Écuelles et brocs des IIIe—IIe siècles av. n. è. 1, 5, Lunca Ciurei ; 3, 4, Cucorăni ; 2, Vaslui ; 6, Poiana (proportions approximatives : 1—4 = 1/4 ; 5,6 = 1/2).

Fig. 4. — Profils des vases-pot de Lunca Ciurei. 1—9, rebords simples ; 10—15, rebords à alvéoles ; 16, 17, fragments décorés à bandes alvéolées ; 18—21, rebords à facettes.

Fig. 5. — Profils d'écuelles et de couvercles. 1—4, Cucorăni ; 5—7, Șorogari ; 8—9, Lunca Ciurei.

Fig. 6. — Fonds (bases) de brocs et d'écuelles. 1, 3, 4, Cucorăni ; 2, Șorogari (proportions approximatives : 1 = 1/2 ; 2 = 1/3 ; 3,4 = 2/3).

Fig. 7. — Fragments céramiques décorés de bandes, incisions et alvéoles. 1—3, 5, Şorogari ; 6, 8, Lunca Ciurei ; 4, 7, Cucorăni (proportions approximatives : 1, 2, 5 = 1/3 ; 3, 4, 6—8 = 1/2).

Fig. 8. — Céramique à décor des IIIe — IIe siècles av. n. è. 1, Şorogari, 2, 3, Cucorăni ; 4, 5, Lunca Ciurei.

Fig. 9. — Fragments céramiques de Lunca Ciurei, décorés de proéminences (proportions approximatives : 1—3, 5, 6 = 1/2 ; 4 = 2/3).

CONSIDERAŢII PE MARGINEA UNOR ASPECTE SOCIALE ALE ISTORIEI ORAŞELOR MEDIEVALE ROMÂNEŞTI

DE

M. D. MATEI

Din momentul în care, cu aproape şapte decenii în urmă, prin publicarea lucrării sale închinate istoriei Chiliei şi Cetăţii Albe [1], N. Iorga situa în atenţia majoră a specialiştilor problemele istoriei oraşelor medievale din ţările româneşti, numeroase alte lucrări şi studii speciale au contribuit la aprofundarea continuă a aceloraşi probleme. Nu există nici o îndoială astăzi că lui N. Iorga îi revine nu numai meritul de a fi fost iniţiatorul discuţiilor şi cercetărilor privind istoria oraşelor medievale româneşti, ci şi acela de a fi pus la îndemîna specialiştilor instrumente valoroase de lucru, prin publicarea a numeroase documente [2], care, prin legătura lor, mai mult sau mai puţin nemijlocită, cu viaţa orăşenească din ţările româneşti, umpleau un gol adeseori resimţit. Fără să intenţionăm formularea unor judecăţi de valoare sau stabilirea unor raporturi calitative între lucrările publicate în perioada antebelică referitoare la aceleaşi probleme, ni se pare oportun totuşi să amintim că, sub raportul orientării lor teoretice generale, studiile respective au fost aproape fără excepţie tributare concepţiilor dominante în istoriografia europeană a acelei vremi, punînd la baza analizei realităţilor româneşti aceeaşi neschimbată preferinţă pentru *viaţa comercială* [3]. În plus, şi este bine să se precizeze aici şi această tendinţă, de la care se cunosc în istoriografia românească mai veche destul de puţine şi neimportante excepţii, rezultatele încercărilor de definire a poziţiei ţărilor româneşti în cadrul istoriei europene a oraşelor medievale au fost cu regularitate alterate de greşala metodologică şi de concepţie de a aplica oraşelor noastre tiparele dimensionale folosite în istoria oraşelor Europei occidentale. Din acest punct de vedere, s-ar putea, credem, reproşa cercetării româneşti antebelice eroarea de a fi formulat încheieri —

---

[1] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899.

[2] Aceasta fără să mai amintim eforturile continue ale marelui istoric de a rezolva probleme importante ţinînd de domeniul vieţii comerciale a ţărilor româneşti, atît prin lucrări monografice de amploare, cît şi prin studii de caracter particular (cf. de pildă, *Istoria comerţului românesc*, I, Bucureşti, 1925; *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Âge*, Paris, 1924).

[3] Gh. Brătianu, *Recherches sur le commerce des Génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Bucureşti, 1929; idem, *Notes sur les Génois en Moldavie au XVe siècle*, în *RIR*, III, 1933; idem, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935; idem, *Les vénitiens dans la Mer Noire au XIVe siècle*, Bucureşti, 1939; idem, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945.

S C I V, tomul 18, nr. 1, p. 47—61, Bucureşti, 1967

de cele mai multe ori negative — în ceea ce privește nivelul dezvoltării orașelor medievale românești, care izvorau din compararea acestor orașe cu centrele similare ale Europei occidentale, deși nici tradiția istorică, nici condițiile generale nu îngăduiau asemenea comparații. Pînă la un punct se poate spune că în istoriografia românească s-a înregistrat inversul erorii comise de Werner Sombart[4] și de partizanii lui, de a judeca și aprecia realitățile occidentale prin prisma evoluției orașelor medievale germane, care, după cum se știe, nu au egalat în amploare și efervescență așezările contemporane lor din Italia, Țările de Jos sau Franța.

În ce privește istoriografia românească a ultimelor două decenii, se poate spune fără rezerve că ea a abordat cercetarea istoriei orașelor medievale românești nu numai de pe poziții teoretice noi, dar a adoptat și o concepție metodologică deosebită, concretizată prin realizarea unor studii de caracter particular[5], abia pe măsura sporirii numărului și valorii acestora trecîndu-se la formularea unor teze mai generale. Așa se explică de ce, pînă în momentul de față, din istoriografia românească nouă lipsesc încă lucrări de sinteză în problema enunțată[6], de o esențială importanță fiind împrejurarea că cercetările arheologice au semnalat deosebiri prea importante de la un oraș la altul pentru ca încheierile generale să nu trebuiască să aștepte stabilirea unor atare particularități, dar și să beneficieze de avantajul stabilirii lor. Suceava, Roman, Iași, București, Tîrgoviște, Tirgșor chiar, așa cum fusese mai înainte Cetatea Albă, au devenit obiectul unor importante investigații arheologice, pe temeiul rezultatelor cărora este posibil să se încerce acum schițarea unor opinii de ansamblu, fără însă ca din aceasta să decurgă și încheierea că cercetările sînt în stadiul lor de finalizare. Oricum ar fi însă, atare încercări nu vor da rezultate decît dacă se ține în permanență seama de *condițiile specifice* ale istoriei țărilor românești în evul mediu, tocmai aceste condiții făcînd cu neputință și punînd sub semnul întrebării utilitatea unor raportări cantitative, de natură cifrică. Cu alte cuvinte, ceea ce interesează este surprinderea *esenței fenomenelor* (în acest domeniu comparațiile devenind chiar necesare), și nu acordarea unei atenții nejustificate dimensionărilor aparente. Deoarece considerăm că o atare manieră de abordare a realităților poate duce la încheieri cu un procent sporit de valabilitate, ne și propunem în rîndurile de față să surprindem anumite particularități ale vieții orășenești în țările noastre în decursul veacurilor al XIV-lea și al XV-lea.

---

[4] W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, Berlin, 1902.

[5] Pentru Suceava cf. mai ales lucrarea noastră *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963 ; pentru Roman, cf. M. D. Matei și L. Chițescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, în *Dacia*, N. S., X, p. 291—320 ; pentru Iași, cf. Al. Andronic, *La contribution des recherches archéologiques à l'histoire de la ville de Jassy*, în *Dacia*, N. S., IX ; pentru Baia, cf. D. Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în *SCȘIași*, VI, 1955, 3—4, p. 32 și urm. ; pentru București, *Istoria orașului București*, București, 1966.

[6] Cf. totuși Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954 ; M. D. Matei, *La ville médiévale et l'archéologie roumaine : état actuel des recherches* în *Dacia*, N. S., VIII, p. 279 și urm. ; Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Romînească*, în *Studii*, 1963, nr. 6, p. 1 255 și urm. ; pentru unele considerații istorice, cf. și Al. Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în *Romanoslavica* (seria Istorie), XI, 1965, p. 203 și urm.

*

Printre elementele de ordin major care au concurat la apariţia unor deosebiri importante ale vieţii oraşelor medievale româneşti în raport cu alte regiuni ale Europei, două ne reţin în mod special atenţia şi, fără a le aminti în ordine prioritară, considerăm că ele au fost în măsură să imprime, încă de la începutul procesului de constituire a oraşelor medievale în Moldova şi Ţara Românească, o anumită notă specifică acestui proces : în primul rînd absenţa unor centre urbane în cele două provincii în orînduirea sclavagistă a făcut ca experienţa acumulată vreme de secole de locuitorii altor regiuni ale Europei să lipsească populaţiei româneşti. Chiar dacă nu uităm nici un moment că în întreaga Europă sfîrşitul orînduirii sclavagiste a însemnat o esenţială descreştere a capacităţii economice a oraşelor antice şi că, cel puţin pentru o parte a Europei, întîi cuceririle arabilor [7] şi după aceea incursiunile normanzilor au contribuit la dispariţia temporară a condiţiilor existenţei economice a oraşelor, vechile centre ale Imperiului roman au continuat să existe [8], dispunînd chiar de capacitatea de a rezista atacurilor populaţiilor alogene [9], precumpănitor germanice, care s-au stabilit cu timpul în graniţele fostului imperiu. Şi nu este lipsit de importanţă să se constate că chiar în cadrul fenomenului de ruralizare a vieţii economice a secolelor VI—VII aceasta *nu presupune dispariţia elementului social reprezentat de meşteşugari* şi nici a experienţei acumulate de acesta, ci doar deplasarea lui pe planul ponderii rolului jucat în economia generală a vremii [10].

După cum se ştie şi este în general admis, în Moldova şi Ţara Românească situaţia este structural deosebită şi chiar dacă aşezările antice de pe malul Dunării au putut exercita o anumită influenţă asupra producţiei băştinaşilor din regiunile înconjurătoare [11] o asemenea influenţă nu a

---

[7] Evident că amintirea aici a unei bibliografii foarte ample nu poate fi îndeajuns justificată şi de aceea ne mărginim să invocăm opinii a căror exprimare fermă poate fi de un real folos discuţiei de faţă. Cf. H. Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*, ed. a 5-a, Paris-Bruxelles, 1937, p. 143, 210 şi 213.

[8] H. Pirenne, *Les villes du Moyen Âge. Essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles, 1927, p. 8 ; idem, *Mahomet et Charlemagne*, p. 87 ; H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, Paris, 1929, p. 23 ; M. Knight, *Histoire économique de l'Europe jusqu'à la fin du Moyen Âge*, Paris, 1930, p. 137.

[9] H. Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*, p. 87.

[10] *Ibidem*, p. 232 ; M. Knight, *op. cit.*, p. 119—120 ; cf. şi J. Schneider, *La ville de Metz aux XIIIe et XIVe siècles*, Nancy, 1950, p. 503 ; H. Pirenne, *Histoire économique et sociale du Moyen Âge*, Paris, 1963, p. 33.

[11] O foarte bogată gamă de descoperiri arheologice aduce dovada că, într-adevăr, influenţa acestor aşezări asupra băştinaşilor nord-dunăreni nu încetează să se exercite, dar în acelaşi timp ea se limitează cu relativă claritate la un teritoriu care înglobează, în cel mai bun caz, Muntenia şi doar limita sudică a Moldovei (este vorba, evident, de perioada ulterioară secolului al VI-lea e. n.). De altfel, chiar şi apariţia mai timpurie în Muntenia a unor produse (ceramica lucrată la roata rapidă, smălţuită şi de forme variate), în raport cu Moldova, poate fi pusă, cel puţin în parte, şi pe seama aceloraşi legături culturale cu centrele bizantine. În acest sens nu poate scăpa semnificaţia pe care o au descoperirile arheologice de la Zimnicea, Frumoasa, Coconi, *aşezări rurale* din Ţara Românească, unde în straturile databile în secolul al XIV-lea apare o bogată şi variată gamă de ceramică smălţuită (cf. N. Constantinescu, *Observaţii asupra satului fortificat din Ţara Românească în sec. XIV—XV* (*Aşezarea de la Coconi, r. Olteniţa*), în *SCIV*, XIII, 1962, nr. 1, p. 59 şi urm. ; idem, *Cetatea de pămînt din secolul al XIV-lea de la Frumoasa* (*r. Zimnicea*), în *SCIV*, XVI, 1965, 4, p. 731 şi urm.), în timp ce în Moldova, cu excepţia Cetăţii Albe şi în foarte slabă măsură a Romanului (deci aşezări urbane), în secolul al XIV-lea atare descoperiri nu sînt pînă acum semnalate.

putut fi fructificată din cauza condiţiilor puţin prielnice pentru locuitori pe care le-a creat continua succesiune a populaţiilor migratoare prin regiunile noastre, ceea ce a redus aproape la minim posibilitatea existenţei unor aşezări de lungă durată în nordul Dunării, aşezări în care producţia de bunuri să fi înflorit. Fără să fie surprinzătoare, dovezile pe care arheologia le aduce tot mai stăruitor în favoarea dăinuirii după secolul al IV-lea a unor deprinderi tehnice relativ avansate ale locuitorilor de pe teritoriul ţării noastre în diverse domenii de producţie sînt unanime în a preciza că tocmai în regiunile extracarpatice, sistematic şi îndelung afectate de sosirea unor noi migratori, atare deprinderi tehnice sînt în continuu regres. Tocmai de aceea, dacă în Transilvania, de pildă, în domeniul producţiei de ceramică se păstrează pînă foarte tîrziu elementele de tradiţie romanică [12], în ţinuturile extracarpatice (cu excepţia Dobrogei şi a unei fîşii a malului stîng al Dunării) lipsesc indiciile persistenţei elementului *meşteşugăresc* în producţie. Cu alte cuvinte, producţia capătă caracter casnic şi va continua să se desfăşoare în aceleaşi condiţii pînă destul de tîrziu.

O primă concluzie care decurge din cele de mai sus ar putea fi deci următoarea: elementul social reprezentat de meşteşugari, a cărui existenţă în perioada de pînă în secolul al IV-lea este sigură, se împuţinează în perioada următoare pînă într-atît încît sesizarea contribuţiei lui la producţia de bunuri este aproape imposibilă pînă în secolele XI—XII în cea mai mare parte a teritoriului extracarpatic al ţării noastre.

În al doilea rînd şi în continuarea discuţiei de mai sus, în ciuda faptului că populaţia autohtonă practica o activitate susţinută în domeniul agriculturii, lipsa pronunţată a sedentarismului vieţii ei a făcut ca chiar nevoile de produse meşteşugăreşti legate de agricultură să exercite destul de tîrziu acea influenţă hotărîtoare asupra desprinderii din mijlocul populaţiei agricole a meşteşugarilor de mai tîrziu. Astfel, deşi poate părea curios, în timp ce în Transilvania sau pe linia Dunării semnele unei producţii meşteşugăreşti sînt relativ frecvente în secolele X—XI [13], în restul teritoriului ţării noastre ele apar abia în secolele XII—XIII şi vor lua forme mai pronunţate nu mai înainte de secolul al XIV-lea [14]. Dar nu numai în aceasta rezidă importanţa fenomenului, ci în certitudinea că în timp ce într-o parte a teritoriului ţării meşteşugul, chiar lîncezind o anumită perioadă, *a continuat să existe*, în rest el a trebuit să fie, dacă se poate spune aşa, „redescoperit” şi aceasta în cadrul unor comunităţi agricole, care

---

[12] Datorez bunăvoinţei (pentru care aduc şi aici mulţumiri) prof. I. Nestor posibilitatea de a fi putut vedea numeroase materiale ceramice descoperite în complexul de la Bratei-Mediaş, materiale pe care se întemeiază opinia noastră.

[13] Avem în vedere descoperirile, invocate în mai multe lucrări, de la Păcuiul lui Soare, care probează existenţa aici în secolul al XI-lea a unor meşteşugari specialişti în lucrarea podoabelor (cf. P. Diaconu, *Parures du XIe siècle découvertes à Păcuiul lui Soare*, în *Dacia*, N. S., IX, p. 307—323, cît şi indiciile invocate în favoarea existenţei unui meşteşug dezvoltat al ţesutului la Dinogetia-Garvăn, în secolul al XII-lea.

[14] Discuţia mai amplă a dovezilor arheologice am făcut-o în studiul nostru, *La ville médiévale et l'archéologie roumaine*, *loc. cit.*, p. 284 şi urm.; cf. şi Şt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza oraşelor medievale din Ţara Românească*, *loc. cit.*, *passim*.

pînă în secolul al XIII-lea au avut de înfruntat loviturile şi distrugerile ultimelor valuri de migratori. Dar, în asemenea împrejurări se mai poate pune oare problema existenţei condiţiilor necesare începutului constituirii unor aşezări populate şi de oarecare amploare, premisă a viitoarelor oraşe, încă din secolele XII—XIII, aşa cum au făcut-o chiar recent [15] unii cercetători? Evident că nu, cel puţin dacă avem în vedere eficienţa economică a unor atare aşezări şi caracterul lor special. În schimb, aşa cum s-a mai arătat în urmă cu mai bine de un deceniu, regiunile noastre au atras atenţia prin bogăţia lor în produse agricole, devenind pentru un timp furnizoarele unei părţi a cantităţilor de cereale care făceau obiectul unui foarte înfloritor comerţ al unor negustori italieni, în mod special genovezi [16]. Fără să negăm caracterul dezavantajos pentru populaţia locală al schimbului pe care ea îl făcea cu negustorii italieni, obiectivitatea ştiinţifică ne obligă să amintim din nou că un atare schimb, cu toate pierderile pe care le presupunea pentru autohtoni, a fost facilitat tocmai de împrejurarea că nici Moldova, nici Ţara Românească nu dispuneau de propria lor producţie meşteşugărească relativ dezvoltată, în măsură să contracareze desfacerea produselor similare străine [17]. Din această perioadă însă — mai exact din secolul al XIII-lea — începe să se manifeste în toată plenitudinea complexul de condiţii care va determina existenţa unor deosebiri de *structură*, pe plan social, în organizarea oraşelor medievale ale ţărilor româneşti şi care vor dăinui cel puţin la finele secolului al XV-lea.

După cum se ştie, atît cetatea Albă şi Chilia în Moldova, cît şi îndelung căutata Vicina sînt printre cele mai vechi aşezări de tip urban cunoscute pe teritoriul extracarpatic al Ţării Româneşti şi Moldovei care au ajuns la o stare înfloritoare în veacurile de început ale evului mediu. Fără să aibă vreo importanţă directă şi deosebită în discuţia de faţă *cînd* au apărut, aşezările respective par a fi avut, încă din primele decenii ale existenţei lor, particularităţile economice ale unor *emporia* [18] şi eventual să fi jucat, în parte, rolul acelor puncte pe care, sub numele de *portus*, ilustrul cercetător al oraşelor medievale H. Pirenne le-a definit cu atîta precizie [19]. Prin însuşi caracterul economic la care se refereau, cele trei aşezări au trebuit să prezinte încă de la începutul existenţei lor un tablou oarecum inedit pentru aceste regiuni şi nerepetat de vreunul din oraşele româneşti de mai tîrziu, sub

[15] N. Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în *SCŞ Iaşi (istorie)*, XI, 1960, 1, p. 83 şi urm.; idem, *Cetatea „Smedorova" şi Cetatea Nouă (Novograd) de la Roman*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, Edit. Acad. R. P. R. 1965, p. 239 şi urm. (vezi şi recenzia lui L. Chiţescu la acest ultim articol, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 213 şi urm.).

[16] Este demn de amintit aici studiul amplu al lui B. T. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la Gurile Dunării*, în *Studii*, VI, 1953, p. 191 şi urm., care, deşi cuprinde şi unele încheieri de ordin general mai greu de admis, a supus unei atente analize raporturile dintre producţia locală de mărfuri şi acţiunea economică a negustorilor italieni în Moldova.

[17] De altfel, problema aceasta are o importanţă care nu se restrînge la discutarea capacităţii localnicilor de a opune propria lor producţie meşteşugărescă produselor străine, ci trebuie lărgită şi asupra stabilirii influenţei pe care o exercită asupra producţiei agricole existenţa unor centre orăşeneşti locale, care să solicite mediului rural atît produsele alimentare, cît şi fondul de materii prime necesare producţiei meşteşugăreşti. O atare analiză poate conţine sugestii şi cu privire la măsura în care negustorii străini îşi văd restrîns cîmpul activităţii lor prin chiar diferenţierea continuă, din punct de vedere economic, a mediului băştinaş.

[18] Pentru rolul comerţului la mari distanţe în constituirea aşezărilor de tip *emporia*, cf. W. Hensel, *Remarques sur les origines des villes slaves*, în *Archaeologia Polona*, VII, 1964, p. 156.

[19] H. Pirenne, *Les villes du Moyen Âge*, p. 130.

raport social. Natura activității economice desfășurate în interiorul lor (asupra componenței etnice a locuitorilor nefiind necesar să ne oprim) a determinat în chip firesc o componență socială specifică a acestor orașe, procentual negustorii constituind majoritatea absolută. Dar tocmai pentru aceste motive așezările respective au cunoscut o producție de mărfuri proprie de natură meșteșugărească evident abia mai tîrziu și credem că atribuind secolului al XIV-lea apariția *noii categorii sociale a meșteșugarilor locali* în aceste așezări nu facem decît să acceptăm concluziile la care cercetarea arheologică a ajuns în cazul Cetății Albe [20].

Indiferent de puterea politică ce și-a exercitat stăpînirea nemijlocită sau dominația asupra acestor așezări, cert este că nici Moldova, nici Țara Românească nu au adoptat măsuri care să fi modificat structura lor socială, lipsa elementelor feudale din rîndul populației orășenești putînd fi socotită sigură (cu excepția, bineînțeles, a reprezentanților domniei, mai al‹ cu atribuții militare, și care nu modifică esența concluziilor noastre) [21].

Orice încercare de a compara situația pe plan social a acestor orașe — care vor fi fost într-o primă etapă a existenței lor simple puncte întărite cu caracter de destinație militară, abia mai tîrziu devenind active *emporia* și ulterior orașe cu o economie complexă — cu realitățile cunoscute în restul teritoriului extracarpatic al României va evidenția deosebiri de loc neglijabile și chiar va sugera anumite diferențieri de ordin calitativ. Într-o serie de studii publicate în anii din urmă, un număr de cercetători, printre care figurează și semnatarul rîndurilor de față, a încercat să desprindă din mulțimea documentelor arheologice și a izvoarelor scrise date pe baza cărora să se poată stabili anumite căi de formare a unor orașe medievale românești și condițiile generale care au favorizat sau încetinit acest proces [22]. Indiferent de faptul că unele din ipotezele formulate pînă acum sînt în situația de a fi sensibil corectate sau de a suferi unele nuanțări, realitățile arheologice de la care au pornit par a infirma ipoteza formulată cu decenii în urmă de unii istorici, care considerau ca obligatorie faza de *portus* pentru orașele medievale românești [23]. Dar, dacă cercetările arheologice nu sesizează complexe sau situații pe baza cărora să se admită ca principal element al fazei mai vechi din istoria unor atare așezări pe negustori, nu se modifică structural însăși optica dominantă în istorio-

---

[20] Este, poate, mai puțin vorba de o producție destinată schimbului exterior, cît mai ales asigurării nevoilor locuitorilor înșiși ai orașului și regiunii înconjurătoare. De bună calitate, această producție poartă amprenta influențelor bizantine, fapt mai convingător probat de producția de ceramică (cf. Gr. Avakian, *Săpăturile de la Cetatea Albă*, în *ACMI*, Chișinău, III, 1931, p. 47—104 ; N. Constantinescu, *Contribuție la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă* (*Belgorod Dnistrovski*), în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 441 și urm.

[21] De altfel, poziția locuitorilor Chiliei și Cetății Albe la prima încercare a lui Ștefan cel Mare de a cuceri cele două orașe în 1463 a putut exercita o influență substanțială asupra atitudinii voievodale față de ele, după intrarea celor două importante orașe în stăpînirea Moldovei, în sensul că nu s-au adus modificări sistemului organizării locale.

[22] Vezi nota 14.

[23] N. Iorga, *Drumuri vechi*, București, 1920, p. 12 ; E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939, p. 7 ; N. Grigoraș, *Dregătorii tîrgurilor moldovenești și atribuțiile lor pînă la Regulamentul organic*, Iași, 1942, p. 13.

grafia mai veche în explicarea începuturilor aşezărilor respective? Noi credem fără rezerve că da şi, fără să formulăm acum pentru prima dată această opinie [24], nu este de loc lipsit de importanţă să stăruim, poate chiar mai îndelung, asupra acelor fapte şi observaţii pe care se întemeiază.

Absenţa dintre descoperirile arheologice de pînă acum, atît din Moldova, cît şi din Ţara Românească, a unor materiale sau monede care să ateste prezenţa activă a unor negustori străini în cele două provincii istorice în secolele XIII—XIV nu mai lasă nici o îndoială asupra faptului că, deşi nu este exclus, comerţul de tranzit prin regiunile nord-dunărene era prea puţin în măsură să afecteze în mod esenţial şi structural societatea românească. Desfacerea unor produse, în aceste regiuni, de către negustorii străini care tranzitau mărfurile nu putea avea decît un anumit grup de solicitanţi care să o încurajeze, şi anume vîrfurile feudale. Poate din acest punct de vedere Moldova face mai uşor dovada că în sfera unor atare schimburi intrau, de cele mai multe ori, obiectele culturale [25] (solicitate de populaţia obişnuită) şi numai rareori bogăţia unor tezaure sugerează apartenenţa lor la conducătorii feudali locali [26]. Pînă în prezent însă în cuprinsul nici unuia din oraşele medievale cercetate pe cale arheologică nu s-au semnalat descoperiri care să servească drept temei pentru invocarea desfăşurării unor schimburi comerciale vii în cadrul unor centre al căror început de formare să fie pus pe seama centrelor de popas ale negustorilor străini [27]. Aceasta ne obligă să considerăm ca neaplicabilă la realităţile româneşti teoria originii negustoreşti a primelor elemente sociale care au determinat, prin prezenţa şi activitatea lor, apariţia unor centre populate din care se vor fi dezvoltat ulterior oraşele medievale [28]. Dimpotrivă, cadrul general al economiei feudale închise din ţările româneşti s-a păstrat încă un timp îndelungat, el determinînd în ultimă instanţă, dar şi limitînd, posibilităţile de constituire a unor atare aşezări omeneşti. Cine trebuiau atunci să fie acele elemente sociale care să fi constituit nucleul viitoarelor aşezări urbane, într-o perioadă ca secolul al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea, cînd însuşi procesul formării categoriei sociale a meşteşugarilor locali nu era într-o fază suficient de avansată şi cînd schimburile, al căror volum era determinat de nivelul general al dezvoltării economiei ţărilor româneşti, abia dacă se făceau în cadrul fiecărui domeniu? Dar la această

---

[24] M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963.

[25] O prezentare sistematică a acestei categorii de descoperiri, însoţită de consideraţii istorice de ansamblu, a realizat cercetătorul ieşan Dan Gh. Teodor, într-o excelentă comunicare ţinută în cadrul Sesiunii de arheologie medievală de la Iaşi-Suceava, mai, 1963.

[26] Cf. Dan Gh. Teodor, *Раннефеодальный клад украшений, найденный в Воинешти (Яссы)*, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 503 şi urm.

[27] În schimb, monedele străine descoperite, de pildă, pe teritoriul Moldovei, dar şi în restul teritoriului extracarpatic al ţării noastre, atestă un schimb efectiv de mărfuri cu negustorii străini, al cărui volum nu pare însă să fi fost deosebit de amplu. Atare monede sînt repartizate pe spaţii largi şi lipsesc tocmai din descoperirile făcute pe teritoriul oraşelor medievale ample (cf. Mihai P. Dan, *Cehi, slovaci, români în veacurile XIII—XIV*, Sibiu, 1944, p. 74; L. L. Polevoi, *К топографии кладов и находок монет обращавшихся на территории Молдавии в конце XIII—XIV вв.*, în *IMFAN*, Chişinău, 4 (31), 1956, 2, p. 91—92).

[28] Nu avem în vedere exclusiv prezenţa temporară şi cu intermitenţe a negustorilor în atare locuri, ci una repetată şi sistematică, legată de cunoscuta formulă a „locurilor de popas", aşa cum ea a fost concepută de istoriografia antebelică.

întrebare, de importanţă de loc secundară, se adaugă şi o alta : care era cadrul politic în care să fi apărut înainte de secolul al XIV-lea aşezările orăşeneşti în Ţara Românească şi Moldova ?[29].

Răspunsul la aceste întrebări nu poate să nu ţină seama de împrejurarea că, indiferent de regimul lor juridic, atare aşezări trebuiau să aibă o anumită particularitate economică şi o *bază socială specifică*, pe care nimic nu ne îndreptăţeşte să le presupunem ca existente în condiţiile perioadei care premerge constituirea statelor feudale romîneşti. Acest mod de a pune problema premiselor economice şi sociale ale constituirii *aşezărilor urbane* — şi nu numai a celor româneşti, ci în general — ne obligă să urmărim îndeaproape şi raportul dintre procesul consolidării statului feudal, ca formă politică superioară de organizare a societăţii feudale, şi acela al formării oraşelor medievale româneşti, în această judecată intrînd ca parte integrantă şi firească stabilirea componenţei sociale a populaţiei oraşelor.

Analiza datelor istorice, în general, duce invariabil la concluzia că între producţie şi schimb există un raport bine definit în economia aşezărilor orăşeneşti ale evului mediu [30] şi că numai manifestarea concomitentă a acestor activităţi asigură baza necesară existenţei şi dezvoltării unor atare aşezări. Făcînd abstracţie de *amploarea* pe care o capătă producţia şi viaţa orăşenească în diverse regiuni ale Europei, nevoile fireşti de produse meşteşugăreşti au determinat peste tot apariţia unei producţii al cărei principal realizator, dar nu şi beneficiar întotdeauna, a fost meşteşugarul sătesc [31] (cu excepţia, aşa cum am mai spus-o, a vechilor centre sclavagiste, care au continuat să existe pînă în evul mediu, chiar cu un profil economic şi social schimbat). Dar, dependent cum era, acesta a fost obligat să lucreze, o bună bucată de timp, pentru stăpînul său şi nu şi-a căpătat nicăieri libertatea personală decît ori cumpărîndu-şi-o, ori fugind de pe domeniul acestuia.

Dar nici în istoriografia românească, nici în cea europeană în general, problema originii rurale a majorităţii populaţiei oraşelor medievale nu mai constituie un obiect de controversă, cea mai mare atenţie acordîndu-se stabilirii *categoriei sociale* care furnizează majoriatea celor ce emigrează de la sat la oraş. Cum este uşor de înţeles, de răspunsul pe care istoricii îl dau chestiunii de mai sus depinde, în cea mai mare parte, imaginea pe

[29] Cel puţin în stadiul actual al cercetărilor, o seamă de opinii cunoscute nu se întemeiază pe probe materiale, ci sînt doar simple ipoteze, uneori destul de îndrăzneţe şi care aşteaptă încă să fie confirmate, privind existenţa în Moldova, de pildă, în secolul al XIII-lea a unor formaţiuni politice care dispuneau şi de centre bine populate, devenite ulterior oraşe cunoscute (cf., de pildă, N. Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc ...*, *loc. cit.*, p. 90).

[30] Invocate uneori drept excepţie de la regulă, în sensul că nu dispuneau şi de o proprie producţie de mărfuri, pe măsura capacităţii lor comerciale, unele oraşe italiene, pe măsură ce devin obiectul cercetărilor arheologice, încep să furnizeze date ce vor modifica această opinie. Astfel, la Veneţia, despre care H. Pirenne (*Les villes du Moyen Âge*, p. 75) afirma că „présente un caractère exclusivement commercial", au început să apară dovezi arheologice care probează existenţa timpurie a categoriei meşteşugarilor (W. Hensel, *Remarques sur les origines ...*, *loc. cit.*, p. 156).

[31] Cf. interesantul tablou al raportului procentual dintre populaţia de provenienţă urbană şi aceea de provenienţă rurală în Frankfurt şi Colonia, în secolele XIV—XV, dat de M. Knight (*Histoire économique ...*, p. 314). Vezi şi G. Espinas, *La draperie dans la Flandre française au Moyen Âge*, vol. I, Paris, 1923, p. 80.

care ne-o formăm despre însuşi *aspectul şi componenţa socială* a oraşului medieval, cel puţin în ceea ce priveşte o parte a perioadei iniţiale a existenţei oraşelor medievale europene. Or, tocmai în legătură cu această atît de importantă problemă cercetările de pînă acum au evidenţiat o hotărîtă lipsă de unitate a punctelor de vedere, dacă nu chiar o opoziţie fermă între cele două opinii de mai largă circulaţie. Fără să intrăm în detalii, amintim doar că în timp ce una din opinii afirmă că principala categorie rurală care constituia rezervorul emigraţiei la oraşe o reprezenta populaţia săracă aservită, o a doua opinie face din populaţia avută a satelor evului mediu categoria principală a viitorilor orăşeni. Celui de-al doilea punct de vedere, al cărui promotor a fost J. Plesner [32] — deşi a fost exprimat doar în legătură cu istoria oraşului Florenţa — i-a fost atribuită cu timpul o aplicabilitate cu mult mai largă [33], ajungîndu-se chiar pînă la a se afirma caracterul desuet al celuilalt punct de vedere [34]. Deşi o atare sugestie ar fi sigur menită să ducă la încheieri discutabile dacă ar fi acceptată fără rezerve, sigur este că ea invită la reflecţie şi la o foarte nuanţată analiză a situaţiei diverselor regiuni europene.

Într-o încercare de acest fel, al cărei obiect este analiza stărilor sociale în cadrul oraşelor medievale româneşti, credem că, pentru moment, ar fi prematur să se formuleze concluzii, deoarece, în cel mai bun caz, datele cu care se poate opera nu permit decît să se întrevadă răspunsul la întrebarea „din cine era compusă populaţia oraşelor noastre medievale?”, fără ca răspunsul să conţină indicaţii şi cu privire la starea materială a orăşenilor, înainte de stabilirea lor la oraşe.

Din analiza realităţilor româneşti se pare că se conturează cu relativă certitudine cronologică legătura strînsă dintre fenomenul constituirii oraşelor medievale şi acela al consolidării statelor feudale, ceea ce ar duce la încheierea că, într-un fel sau altul, de iniţiativele autorităţii centrale sînt legate şi unele aşezări orăşeneşti, fără însă ca, în toate cazurile, procesul să fi fost identic şi ca forţă motrice şi ca urmări. Lăsînd la o parte Siretul şi Baia în Moldova, şi Cîmpulungul în Ţara Românească, considerăm că numeroase aşezări urbane medievale româneşti au fost în situaţia de a datora prezenţei în cuprinsul lor, într-o formă sau alta, a autorităţii centrale, o însemnată parte a condiţiilor care le-au *stimulat* — dacă nu chiar condiţionat integral — dezvoltarea economică [35]. Aceasta însă a impus pînă la un punct o anumită compoziţie socială a oraşelor noastre medievale, a cărei analiză duce inevitabil la concluzia că o bună parte din populaţia lor era reprezentată de aristocraţia feudală (inclusiv bogatele suite ale acesteia), de loc sau extrem de puţin legată de activitatea economică de caracter orăşenesc, pe planul producţiei de bunuri, ci avînd doar calitatea de consumator. Întrebarea este însă cine erau aceia care, prin munca lor,

---

[32] Johan Plesner, *L'émigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIIIe siècle*, Copenhaga, p. 128.

[33] A. Sapori, *Studi di storia economica, secoli XIII—XV*, ed. a 3-a, vol. I, Florenţa 1955, p. 624 („Le conclusioni del Plesner per Firenze ... si posseno generalizzare”).

[34] *Ibidem*; cf. şi recenzia lui L. Einandi la lucrarea lui J. Plesner, recenzie intitulată, semnificativ pentru punctul de vedere al recenzentului, *La leggenda del servo fuggitivo*, în *Rivista di Storia Economica*, II, 1937.

[35] M. D. Matei, *La ville médiévale ..., loc. cit.*, p. 286.

satisfăceau atare cerințe și în ce raporturi s-au aflat ei, cel puțin o vreme, cu autoritatea centrală și cu elementele feudale din orașe?

Cercetările arheologice, ca și studiul izvoarelor scrise, au dovedit că atît în Moldova, cît și în Țara Românească, cel puțin în principalele orașe medievale, domnia și-a avut curțile sale, sedii de caracter privat, a căror amploare și complexitate pot fi îndeajuns înțelese chiar și numai invocînd rezultatele cercetărilor arheologice de la Suceava, Iași, Vaslui, Tîrgoviște și București. Indiferent de faptul că atare curți domnești puteau apărea contemporanilor și chiar nouă drept redutabile puncte fortificate, existența lor făcea necesară, implicit, pe aceea a unei întregi armate de „slujitori", prin aceasta înțelegîndu-i nu pe cei legați nemijlocit de serviciul de curte, ci pe meșteșugarii chemați să lucreze pentru aprovizionarea cu tot felul de produse a curților respective [36]. Dacă la aceasta adăugăm faptul că, în alte locuri, absența curților domnești era substanțial suplinită de existența cetăților domnești, cu nevoi cel puțin similare, dacă nu chiar amplificate de prezența unor garnizoane permanente și numeroase [37], avem imaginea completă a raporturilor necesare între consolidarea domniei și, implicit, a statului feudal și constituirea unora din centrele populate de caracter urban ale evului mediu în țările românești.

Neavînd dreptul să excludem din rîndurile meșteșugarilor ce lucrau în așezările de felul celor amintite unele elemente străine, nu putem nici nega faptul că acestea din urmă reprezentau un procent relativ modest în raport cu localnicii [38]. În același timp însă, chiar dacă orașele medievale românești au coincis teritorial cu așezări mai vechi, numai cu puține excepții — Suceava fiind sigur printre ele — acestea atinseseră un anumit grad de dezvoltare, prezentînd tendința de a se transforma în centre de producție meșteșugărească și de schimb înainte de a deveni și reședințe voievodale. Cum existența lor presupune și prezența unor locuitori ale căror ocupații nu mai erau exclusiv agricole, perioada următoare face obligatoriu un spor de populație cu preocupări economice similare. O atare populație nu putea fi recrutată decît de pe domeniile feudalilor și, cum voievodul și sfatul său erau cei mai interesați în a avea asigurată o producție specializată, nu ni se pare ilogic să presupunem că aducerea meșteșugarilor era asigurată de ei de pe propriile domenii [39]. În mod practic,

[36] Dacă în alte locuri săpăturile arheologice n-au semnalat încă complexe semnificative, acelea de la Suceava au arătat că în apropierea „Curții domnești" au existat pînă destul de tîrziu ateliere meșteșugărești, a căror activitate este firesc să fie pusă în legătură cu nevoile complexului voievodal (cf. M. D. Matei, *Zur Ausdehnung der Stadt Suceava im XIV.—XVI. Jh.*, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 521 și urm.)

[37] Un exemplu tipic în acest sens considerăm că este orașul Roman, în legătură cu care cf. M. D. Matei și L. Chițescu, *Problèmes historiques ...*, *loc. cit.*

[38] Mai nou cf. L. Chițescu, *Ceramica ștampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, în *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 411 și urm. Este destul de ciudat că materialele arheologice nu oferă nici un indiciu în legătură cu prezența armenilor în orașele moldovenești, deși izvoarele scrise o fac sigură încă de timpuriu, iar unii istorici moderni o afirmă chiar începînd din secolul al XI-lea (H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, în *Balcania*, II—III, 1939, 1940, p. 110—111).

[39] Pînă la un anumit punct, verosimilul ipotezei este asigurat de împrejurarea că, respectînd proporțiile, curțile domnești din diverse orașe medievale românești își puteau găsi analogii în „curțile boierești" răspîndite pe domeniile feudale din Moldova și Țara Românească. Sub raport social, aceste curți aveau o compoziție relativ pestriță, determinată de rolul economic al complexelor respective, el însuși îmbogățit și diversificat în funcție de locul ocupat de respectivul

cel puţin pentru o vreme — deşi din punct de vedere *economic* şi *social*, deci în esenţa lor complexă, aşezările respective aveau caracterul unor aşezări orăşeneşti — sub raport juridic ele erau lipsite de statutul care să le confirme şi regimul de aşezări de oameni liberi. Abia la începutul secolului al XV-lea, Suceava părînd să constituie din nou o excepţie de la aceasta [40], apariţia unor organisme specifice proprii — indiferent de modelul care le va fi inspirat — ne îndreptăţeşte să presupunem că atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească mişcarea de consolidare a oraşelor începe să cunoască formele clasice.

Se pare însă că în perioada de existenţă independentă a ţărilor româneşti, de altfel şi singura în care viaţa orăşenească s-a putut dezvolta firesc şi fără intervenţia brutală a unor factori dizolvanţi de ordin economic şi politic, în ciuda consolidării economiei oraşelor şi a sporirii rolului lor în viaţa statelor feudale, doi factori de importanţă majoră au împiedicat obţinerea de către oraşe a unui regim care să le facă independente sau să le reducă substanţial dependenţa faţă de autoritatea centrală : procesul fărîmiţării feudale (prin lipsa condiţiilor de stabilitate necesare activităţii productive) şi organizarea luptei antiotomane, căreia i se subordona totul. Aducînd în discuţie, cu titlul de exemplu, situaţia din Moldova, o facem numai pentru că aici se observă mai pregnant lipsa de atenţie a voevozilor faţă de unele nevoi elementare ale orăşenilor — ameninţaţi cu sancţiuni chiar cînd îşi apără dreptul de desfacere a propriilor produse [41] — în perioada tulbure din prima jumătate a secolului al XV-lea, în timp ce în a doua jumătate a aceluiaşi secol, numeroasele distrugeri provocate de invaziile otomane nu au putut rămîne fără urmări în producţia de bunuri.

Chiar admiţînd, aşa cum este şi firesc, că orăşenii, consideraţi individual, nu erau lipsiţi de libertatea personală [42] şi de aceea de a se organiza [43], nu putem să nu observăm că domnia nu a renunţat niciodată la optica, de cea mai feudală esenţă, de a trata oraşele ca parte integrantă a *domeniului său* [44], intervenind de multe ori în viaţa şi activitatea oraşelor. Pentru

feudal în ierarhia ţărilor româneşti. Excluzînd ca ilogică eventualitatea deplasării meşteşugarilor de la o curte la alta, apare mai firească recrutarea acestora din cuprinsul satelor de pe domeniile domneşti şi aducerea la curţile domneşti, chiar în situaţia păstrării pentru un timp a condiţiei servile. (În legătură cu existenţa populaţiei servile în oraşe, cf. J. Schneider, *La ville de Metz*. . ., p. 88).

[40] Calitatea de principal centru politic şi militar al ţării, ca şi de sediu permanent al domniei, a asigurat oraşului Suceava o serie de avantaje încă de timpuriu. Organizarea vămii, primirea „dreptului de depozit" (cf. P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 114), ca şi în prezenţa în oraş a unor colonii de străini, alături de autohtoni, nu puteau să nu influenţeze pozitiv asupra regimului organizării oraşului.

[41] *Documentele moldoveneşti înaintea lui Ştefan cel Mare*, ed. M. Costăchescu, vol. II, Iaşi, 1932, p. 695.

[42] Numeroasele deplasări ale meşteşugarilor şi negustorilor orăşeni prin ţară, ca şi plecările acestora în străinătate, nu puteau constitui decît acte ale unor orăşeni *liberi*, tot aşa cum tranzacţii comerciale interne între locuitorii oraşelor fac implicită o atare condiţie juridică a lor.

[43] Este posibil să se presupună că măsurile adoptate de sfaturile orăşeneşti, ca şi de autoritatea voievodală, şi aplicate în oraşe trebuiau să vizeze organizaţii întregi — indiferent de nivelul la care se situau acestea — cele autohtone, în perioada la care ne referim (secolul al XV-lea), părînd a fi mai curînd *frăţiile*.

[44] Dacă nu ar fi fost într-adevăr aşa, nici tonul, nici fermitatea conţinutului unor acte prin care domnia se dezice de interesele *orăşenilor săi*, pe care le sacrifică unor interese străine, nu ar avea vreo explicaţie. Mai mult, domnia nici nu concepe, o vreme, să primească plîngeri ale orăşenilor autohtoni împotriva unor străini, îndrumîndu-şi proprii săi supuşi către tribunalele oraşelor din care vin aceşti străini (*ibidem*).

că numai așa se poate explica faptul că, începînd de la elementarele și semnificativele scutiri de vamă acordate *mănăstirilor* și pînă la dăruirea unor venituri de natură orășenească acelorași beneficiari [45], domnia vădește că, pe plan juridic, nu a făcut din *libertatea orașelor* obiect de tratative între ea și orășeni, în sensul recunoașterii dreptului acestora din urmă de a se conduce exclusiv după interesele lor. În acest context și numai în el poate căpăta adevărata sa semnificație faptul că nu orășenii se îngrijesc de lărgirea ocolului *orașelor lor* [46], ci domnia acționează din proprie inițiativă [47]. Ne grăbim să adăugăm însă că într-unul din acte domnia nu omite să afirme că atît orașul respectiv, cît și moșiile cumpărate recent și alipite ocolului lui aparțin domniei „uric cu tot venitul"[48].

Realitățile semnalate în cele precedente și mai ales împrejurarea că domnia, prin prezența sa efectivă, deși manifestată cu intermitențe în fiecare din marile orașe ale țării, a determinat implicit și pe aceea a unor curteni recrutați din marea boierime a căror activitate fiind legată de exercitarea obligațiilor de membri ai sfatului domnesc își găsea puține afinități cu practica zilnică a economiei orășenești, au avut o mare importanță în stabilirea compoziției sociale a orașelor. Deși izvoarele scrise lasă să se întrevadă că nici în țările românești nu era recunoscută participarea marii boierimi la activitatea comercială de amploare [49], două împrejurări speciale vin să precizeze limitele consecințelor pe care o atare activitate le putea avea : în primul rînd boierii făceau negoț cu produsele *propriilor lor domenii*, ceea ce în chip firesc ducea la neparticiparea lor la activitatea comercială a orașelor decît în măsura în care vindeau unor orășeni produsele agricole respective, în al doilea rînd această participare era accentuată de destinația cîștigurilor realizate : cumpărarea de noi domenii și satisfacerea nevoilor de lux ale familiilor boierești. De altfel, purtînd evident aceeași caracteristică și acționînd în virtutea calității sale de cel mai mare stăpînitor de moșii din țară, domnul desfășoară o neslăbită activitate comercială, mai ales peste graniță, prin reprezentanții săi speciali. Prin aceasta însă boierimea și domnia — mănăstirile putînd fi foarte bine incluse în aceeași categorie — se situau pe poziții puțin favorabile dezvoltării orașelor, interesele economice ale boierimii și domniei dictînd o înăsprire a regimului de exploatare feudală, și nu o evoluție economică bazată pe schimb și acumulare primitivă în măsură să asigure premisele îndepărtate ale unui nou mod de producție [50].

*

Evoluția economică și socială a țărilor românești în secolele XIV—XVI în perioada existenței independente a statelor feudale a fost

---

[45] *Documentele lui Ștefan cel Mare*, ed. I. Bogdan, vol. I, București, 1913, p. 3.

[46] *Ibidem*, vol. II, București, 1913, p. 68

[47] De altfel, în virtutea dreptului său, domnia *nu rezervă* orășenilor dreptul de a folosi ocolul orașelor, așa cum era firesc, ci acordă acest drept *și unor țărani*, supuși mănăstirești, care capătă libertatea de a cultiva „în țarina tîrgului Suceava, *ca și oamenii tîrgoveți*" (*subl. ns.*) (*DIR*, A, Moldova, I, p. 260).

[48] *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 481.

[49] În acest sens, un exemplu tipic și deosebit de convingător îl oferă activitatea marelui boier moldovean Mihu, iar în Țara Românească aceea a boierilor Craiovești.

[50] Situația aceasta a caracterizat o bună parte din regiunile Europei medievale și, mai ales, regiunile mai îndepărtate de marile curente ale schimbului (H. Pirenne, *Les villes du Moyen Âge*, p. 191).

marcată de apariţia condiţiilor prielnice pentru constituirea oraşelor medievale. Dar, deşi pe planul activităţii lor economice specifice şi al compoziţiei sociale aceste oraşe au cunoscut încă în veacul al XV-lea o stare înfloritoare, natura raporturilor politice dintre orăşenime şi domnie, izvorînd dintr-un complex de împrejurări de ordin special, a restrîns considerabil posibilităţile orăşenimii de a se manifesta cu vigoarea pe care o cunoştea în alte regiuni ale Europei. Participînd în măsură relativ slabă la circuitul economic amplu al continentului, populaţia orăşenească a ţărilor româneşti a avut o activitate limitată mai mult la sfera propriilor noastre state feudale şi cum în mare măsură schimburile internaţionale intrau în sfera de activitate a boierimii şi aveau ca obiect precumpănitor nu produsele meşteşugăreşti, ci pe cele agricole, iar ca ţel final nu constituirea de capitaluri, ci amplificarea domeniilor feudalilor, orăşenimea ţărilor româneşti a fost lipsită de o bază economică în măsură să-i favorizeze ascensiunea rapidă.

O atare situaţie, determinată în cea mai mare parte de condiţiile istorice în care s-au dezvoltat statele feudale româneşti în secolele XIV—XVI, nu putea rămîne fără urmări în dezvoltarea economică şi socială ulterioară. Într-adevăr, deşi reprezentînd procentual marea majoritate a populaţiei orăşeneşti, meşteşugarii şi negustorii nu au reuşit să devină promotorii unei mişcări comunale puternice, din care ei să facă pîrghia şi platforma unei dezvoltări neîntrerupte a economiei şi culturii specifice orăşeneşti. Trebuind să ţină seama în permanenţă de hotărîrile domniei şi să aibă printre locuitorii lor numeroşi reprezentanţi ai boierimii, care nu participau la viaţa economică specifică a aşezărilor respective, oraşele se bucură de fapt de o libertate limitată. Afectînd mai puţin cadrul vieţii economice şi mai mult pe acela al formelor juridice de organizare a oraşelor, prezenţa efectivă a domniei în treburile interne ale acestora a constituit o permanentă formă de manifestare a îngrădirii posibilităţilor orăşenimii de a acţiona exclusiv în funcţie de propriile sale interese. Deşi este sigur că nu mică va fi fost puterea economică a oraşelor medievale româneşti, prin însuşi faptul că în fiecare din aceste oraşe îşi avea una din reşedinţele sale, voievodul trata pe orăşeni ca pe supuşii domeniului său, de care se îngrijea în cele mai variate forme, dar şi în funcţie de propriile *lui* interese. Dar ceea ce face şi mai semnificativă consecinţa firească a unor atare raporturi între oraşe şi domnie este constatarea că pe planul vieţii culturale a oraşelor, orăşenilor nu li se poate recunoaşte pînă acum iniţiativa construirii unor edificii religioase, de fiecare dată domnia fiind aceea care patronează atare lucrări.

Este oare de văzut în aceasta un semn al inexistenţei în ţările româneşti pînă în secolul al XVI-lea a unei vieţi economice specifice orăşeneşti? Desigur nu, şi ar fi greşit dacă invocarea unor particularităţi de *ordin politic* ar sluji drept argument in demonstrarea unei atare absenţe. Ele pot doar explica de ce viaţa orăşenească nu s-a manifestat la noi în forme de felul acelora din oraşele occidentale, dar nu pot nega baza economico-socială a organizării orăşeneşti în statele feudale Moldova şi Ţara Românească, în perioada existenţei lor independente.

CONSIDÉRATIONS SUR QUELQUES ASPECTS SOCIAUX DE L'HISTOIRE DES VILLES ROUMAINES DU MOYEN ÂGE

RÉSUMÉ

Depuis le moment où, par la publication de son œuvre, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe* (Bucarest, 1899), le grand historien roumain N. Iorga ouvrait la voie des études spéciales sur l'histoire des villes roumaines du Moyen Âge, un bon nombre de travaux appartenant à des historiens plus ou moins connus ont réussi à établir les étapes fondamentales du processus de la formation des villes les plus florissantes au Moyen Âge du territoire extra-carpatique de notre pays. Malheureusement, sous la forte influence des conceptions dominantes dans l'historiographie moderne européenne, les chercheurs roumains ont limité l'étude de l'histoire des villes médiévales roumaines, en accordant une attention toute particulière à leur vie commerciale, ou à la participation des éléments ethniques étrangers au développement de nos villes.

Seules les recherches historiques effectuées en Roumanie après la deuxième guerre et portant sur le problème du commencement de la vie urbaine en Roumanie au Moyen Âge ont fourni des renseignements précieux concernant le processus même de la formation de ces villes, à savoir les éléments matériaux qui peuvent servir à l'étude des catégories qui ont constitué la base sociale des premiers établissements de type urbain. Grâce aux recherches archéologiques plus poussées exécutées dans les villes les plus connues du Moyen Âge (Suceava, Bucarest, Jassy, Roman, etc.), il est possible maintenant d'établir que, du point de vue de la composition sociale, les villes médiévales de l'espace extra-carpatique de notre pays différaient sensiblement des villes comme Cetatea Albă, Chilia, Vicina qui avaient connu une plus vive activité économique d'échange depuis le moment même de leur apparition et où les artisans et les marchands roumains et étrangers formaient, sinon exclusivement, du moins les plus importantes catégories d'habitants. En effet, les autres villes, comme Suceava, Jassy, Bucarest, etc., étaient peuplées d'un grand nombre d'éléments féodaux (boyards, serviteurs, petits nobles, etc.) dont la présence s'explique par leur appartenance à l'entourage du voïvode. Il sera toujours difficile d'établir avec une grande précision l'ampleur et la variété de la vie qui se développait autour de ces « cours princières » qui se trouvaient dans les villes les plus importantes de la Moldavie ou de la Valachie, mais il n'en est pas moins certain que cette vie (ainsi que la présence même du voïvode et de son entourage dans les plus diverses villes) a profondément influencé leur évolution.

De prime abord, on constate qu'à l'exception des villes situées sur le bord de la mer Noire et de la ville de Vicina, aucune autre ville de la Moldavie ou de la Valachie n'a bénéficié du droit de disposer de l'étendue territoriale rurale au-delà de la proximité immédiate des villes. Seul le voïvode en disposait pleinement aux XIVe et XVe siècles, en accordant même le droit aux paysans des villages d'alentour de pratiquer l'agriculture dans les endroits les plus proches de villes « ainsi que le font les bourgeois

mêmes ». D'autre part, et sans que les preuves s'épuisent, la démonstration des pouvoirs incontestés du voïvode sur « ses » villes repose, également, sur l'activité riche et exclusive de la famille du voïvode, jusqu'au XVIe siècle, en ce qui concerne la construction d'édifices religieux dans les villes, contrastant fortement avec l'absence d'une activité semblable de la part des bourgeois.

En conclusion, l'auteur souligne les particularités du développement de la vie urbaine au Moyen Âge en Moldavie et en Valachie : l'existence, d'une part, d'une vie urbaine florissante du point de vue économique et social, mais, d'autre part, sans la libération complète des bourgeois de la domination politique et juridique de l'autorité centrale du pays. Cette libération ne pouvait avoir lieu en raison des conditions particulières de l'histoire politique de notre pays aux XIVe —XVIe siècles, à savoir la présence continuelle du péril ottoman. En effet, les voïvodes devant organiser la résistance héroïque avec toutes les forces du pays, devaient implicitement, pour atteindre ce but, dominer d'une manière absolue toutes les classes sociales, de sorte qu'il ne pouvait être question d'aucune émancipation politique à cette époque.

O NOUĂ AȘEZARE SVIDERIANĂ ÎN CARPAȚII ORIENTALI

DE

MARIA BITIRI și V. CĂPITANU

În raza comunei Bicaz-Chei, pe munte, în punctul denumit Curmătura Bardosului, s-au găsit cîteva unelte și așchii de silex, despre a căror prezență geologul Grasu Constantin de la stațiunea de cercetări biologice, geologice și geografice „Stejaru" de la Pîngărați a sesizat Muzeul din Piatra-Neamț și pe C. S. Nicolăescu-Plopșor.

Ținînd seama de faptul că numai cu cîțiva ani în urmă (1956—1957) cercetase prima așezare de înălțime în aer liber în zona Ceahlăului, la Scaune, C. S. Nicolăescu-Plopșor a pus silexurile curînd semnalate în legătură posibilă cu așezarea svideriană de la Scaune și a inclus în planul de cercetări al secției paleolitice pe anul 1965 verificarea informației primite.

Locul așezării. Curmătura Bardosului este situată la est de rîul Lapoș, pe o șa de captare aflată la altitudinea de 1 135 m. În această zonă, între culmile Bardos și Lapoș și Muncelul Șugău, se individualizează o depresiune suspendată, fragmentată de afluenții de obîrșie a rîurilor Bardos și Bîrnad, depresiune ce apare ca un culoar larg, moștenind caracterul unei vechi văi de la nord de Cheile Bicazului.

Urme de cultură materială. Primele piese (un gratoar, o lamă și două așchii mărunte) au apărut în partea de nord, mai înaltă a poienii, pe un teren cultivat cu cartofi. Alte piese au fost descoperite mai jos, în marginea drumului, în malul adînciturii de 0,20—0,25 m făcute de carele ce coboară din munte, în zona unde anterior au fost culese cele cîteva silexuri.

În patru sondaje (suprafață totală 20 m²) amplasate pe locul și în preajma primelor piese descoperite de noi la suprafață, nu s-a găsit nici o așchie de silex și nici o altă urmă de locuire. Existența gratoarului, a lamei și a celor două așchii indică, probabil, ultimele urme ale unui strat de cultură ce a fost spălat, terenul fiind în pantă. Un alt sondaj (6 m²), amplasat între cele două puncte cu descoperiri la suprafața solului, de asemenea n-a dat rezultatele dorite. Alte patru sondaje (în suprafață totală de 48 m²) au fost amplasate două de-a lungul drumului și două perpendicular pe ele, în zona unde au apărut piesele de la marginea drumului, descoperind un număr de circa 250 de piese, unelte și așchii de cioplire exclusiv din silex.

S C I V, tomul 18, nr. 1, p. 63—70, București, 1967

În această zonă, un mic sondaj a fos dus pînă la adîncimea de 2,50 m, situaţia stratigrafică prezentîndu-se în felul următor :

I	4—5	cm	gr.	sol vegetal.
II	14	cm	„	orizont brun-gălbui.
III	33	cm	„	orizont roşcat-închis spre brun, cu structură grăunţoasă.
IV	38	cm	„	grohotişuri fragmentate calcaroase, colţuroase, prinse într-o masă argiloasă de culoare roşcată-violacee.
V	27	cm	„	orizont roşcat-vineţiu, pe alocuri cu pete verzui.
VI	72	cm	„	scoarţă de alterare de culoare cenuşie-gălbuie, cu elemente de microconglomerate, gresii şi secundar marne.
VII	66	cm	„	scoarţă de alterare de culoare vînătă-gălbuie, cu elemente de marne vinete, secundar gresii cu diaclaze umplute cu calcită, iar în jos marne[1].

Stratul de cultură e cuprins, în principal, în orizontul brun-gălbui şi în partea superioară a celui roşcat-închis spre brun cu structură grăunţoasă.

Inventarul litic. Trecînd la analiza inventarului litic, menţionăm de la început absenţa totală a nucleelor de orice fel, faptul lipsindu-ne de un principal element tipologic în caracterizarea complexului nostru. Dovada existenţei lor aici însă o face în primul rînd o aşchie-capăt de nucleu, acoperită pe o mică porţiune de cortex natural ; în rest păstrează o parte a planului de lovire drept şi larg şi negativele a şase desprinderi lamelare destul de înguste. Alături de aceasta menţionăm şi un număr de 29 de aşchii de decorticare a bulgărilor de silex şi cele peste 139 de aşchii de cioplire mai mici şi mai mari, care laolaltă fac dovada sigură a cioplirii uneltelor pe locul aşezării. Lipsa nucleelor şi prezenţa aşchiilor de decorticare, materia primă de altă provenienţă decît cea locală, duc la concluzia că aceasta din urmă a fost folosită cu multă economie, iar nucleele realizate din bulgări de silex erau cioplite pînă la epuizare. În sprijinul aceleiaşi ipoteze, menţionăm şi prezenţa a şase lame parţial acoperite cu cortex natural. Deci, acolo unde a fost posibil s-a trecut la detaşarea lamelor chiar înainte ca bulgărele iniţial să fi fost complet decorticat. Deşi materialul e puţin numeros, în cadrul acestuia piesele tipice reprezintă aproape 50%, majoritatea formînd-o lamele simple, medii şi microlitice (64 de exemplare).

Între acestea, menţionăm în primul rînd lame lungi şi subţiri, în majoritate fragmentare, şi lame microlitice. Numărul lor mare faţă de restul pieselor tipice nu trebuie să ne mire, lamele constituind baza pentru fasonarea celorlalte tipuri de unelte, după cum ele puteau fi folosite cu succes şi fără altă prelucrare, drept instrumente tăioase.

Urmează apoi un număr de 16 lame şi vîrfuri microlitice de diferite tipuri, cu una din laturi retuşată abrupt şi trei lamele cu scobituri uni- sau bilaterale, majoritatea în stare fragmentară.

---

[1] Descrierea situaţiei stratigrafice a fost făcută de către geomorfologul Bojoi Ion de la Staţiunea de cercetări biologice, geologice şi geografice „Stejaru" de la Pîngăraţi, căruia îi mulţumim şi pe această cale pentru amabilitatea de a fi mers cu noi pentru identificarea locului aşezării. Totodată, cercetătorul I. Bojoi a colectat şi probe de pămînt pentru diferite analize, de pe toată coloana profilului descris.

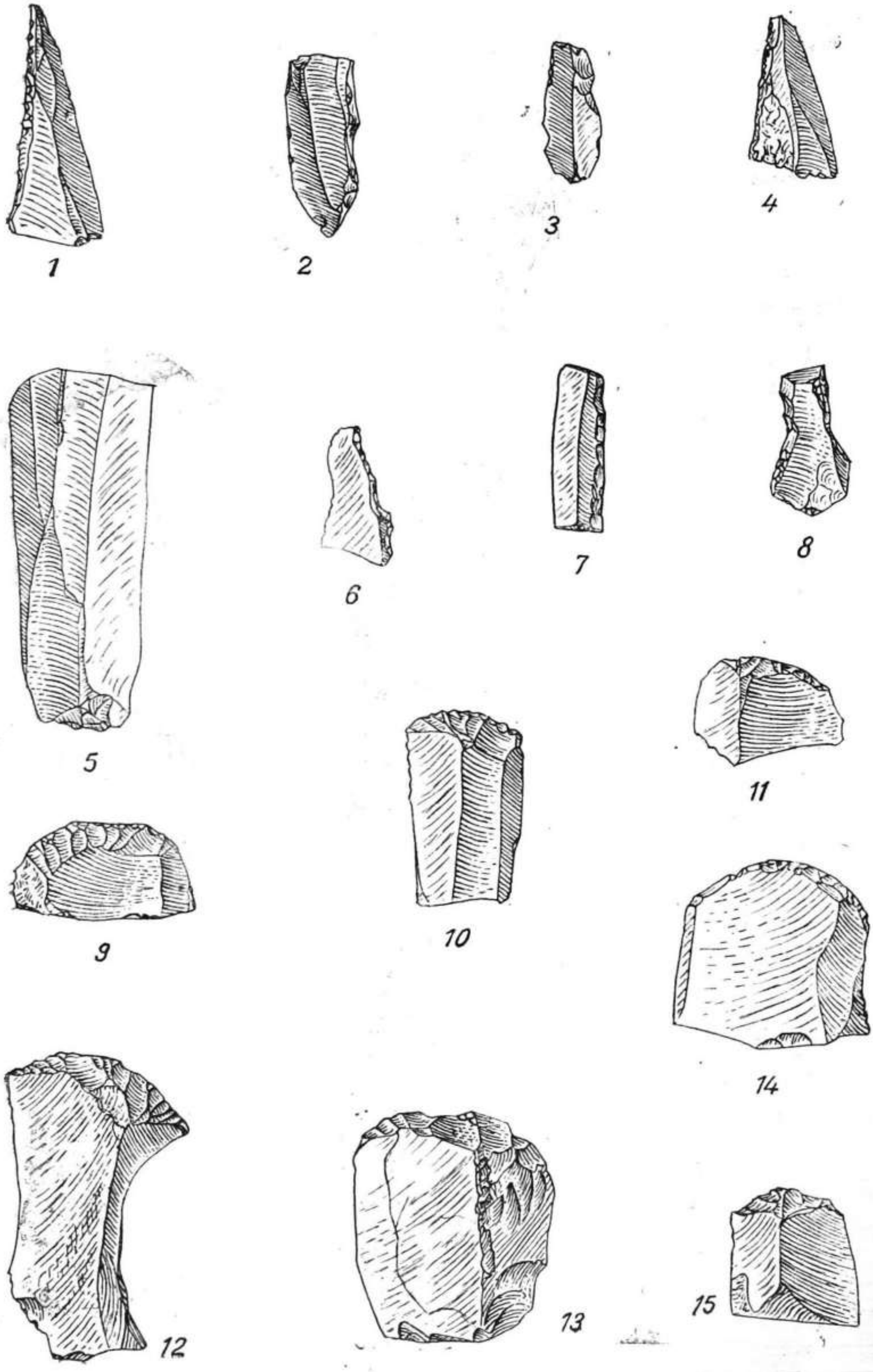

Fig. 1. — *Bardos-Bicaz Chei.* Unelte sviderienc.

— c.4222

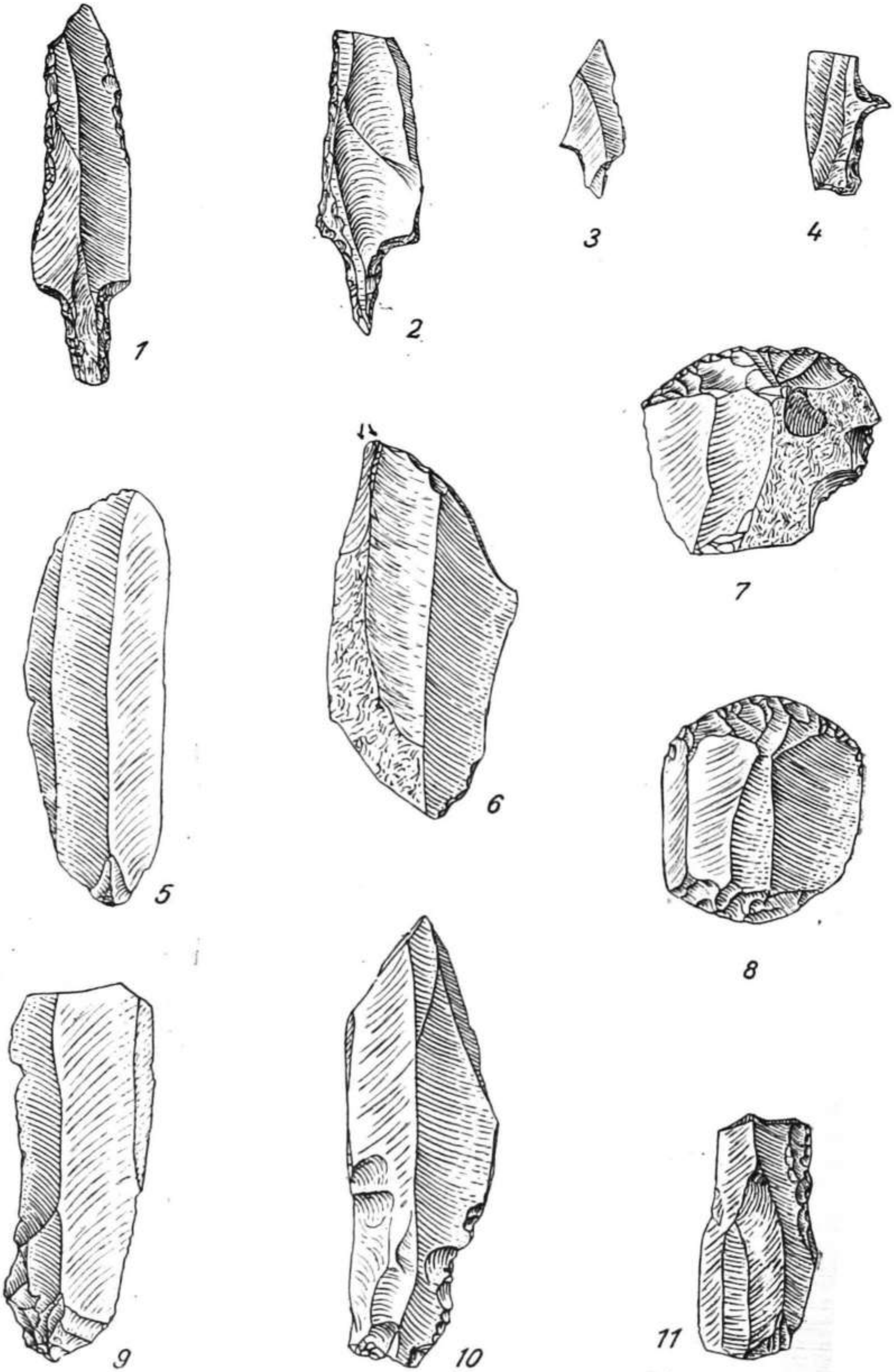

Fig. 2. — *Bardos-Bicaz Chei*. Unelte svideriene.

O singură lamă mai groasă, triunghiulară în secţiune, are una din laturi reascuţită. Semnalăm prezenţa unui fragment de lamă îngustă şi groasă, ovală în secţiune, lamă de la care se păstrează doar un fragment din partea bazală. Pe latura dreaptă prezintă o proeminenţă în formă de pinten, cu vîrful ascuţit şi arcuit în jos, cum sînt spinii la trandafiri, realizat prin retuşe abrupte şi mărunte. Negăsindu-i nici o analogie între piesele unor aşezări cu inventar similar, n-am putea spune cu certitudine dacă în lungul său piesa a mai avut şi alte proeminenţe de acelaşi fel şi ce anume reprezenta această unealtă. S-ar putea însă ca aceasta să fie un tip nou de săgeată, pintenul putînd juca acelaşi rol ca şi aripioarele de la săgeţi.

Deşi puţine, din inventarul nostru nu lipsesc nici burinele, această categorie de unelte fiind reprezentată de un burin median pe lamă lată şi de altul dublu pe colţ de lamă fragmentară. Ca unelte combinate, prezentăm cele două gratoare-burin realizate pe lame, fiecare tip ocupînd capătul opus.

În comparaţie cu alte tipuri de unelte, gratoarele sînt mai numeroase şi variate, patru dintre ele fiind plate, lucrate pe capăt de lamă, două mai înalte realizate pe aşchii scurte şi groase şi un gratoar dublu pe aşchie scurtă.

Deosebit interes prezintă cele trei vîrfuri cu peduncul care, alături de tipurile de unelte prezentate mai sus, vin să contureze şi să definească specificul acestui complex. Primul e realizat pe o lamă lungă de 5,2 cm cu vîrful rupt, laturile subţiri şi tăioase. Pe 3/4 din lungimea sa, latura stîngă poartă retuşe abrupte, cu ajutorul cărora s-a intrat mult în corpul piesei, pînă aproape de nervura centrală, formîndu-se astfel o muchie groasă şi abruptă. Latura dreaptă e retuşată mărunt numai în partea sa de mijloc, pe o porţiune ce nu depăşeşte 2 cm. Pedunculul, lung de 1,3 cm şi lat de 0,5 cm, are capătul de bază ştirbit. El are o poziţie mediană pe lungul piesei, realizat prin retuşe abrupte pe ambele laturi, avînd partea ventrală şi dorsală aplatizate prin aşchieri mărunte în partea inferioară.

Cel de-al doilea vîrf este de asemenea cioplit dintr-o lamă, lungă de 4,1 cm, cu vîrful spart. Latura dreaptă e subţire şi tăioasă, fără alte intervenţii ulterioare. Latura stîngă este, ca şi în primul caz, retuşată abrupt, adînc în corpul piesei, pînă la nervura centrală. Pedunculul e ascuţit şi lung de 1,2 cm, realizat prin retuşe abrupte pe ambele laturi.

Cel de-al treilea vîrf este realizat pe o lamă subţire, microlitică, a cărei lungime abia depăşeşte 2 cm, iar pedunculul e numai de 0,7 cm. Ca şi la celelalte două piese, vîrful e spart. Ambele laturi sînt tăioase, dar neretuşate.

Materia primă. Pentru cioplirea uneltelor descrise mai sus s-a folosit în principal silexul cretacic de culoare închisă şi cel albastru-vineţiu de bună calitate, cu granulaţie fină, patinat în alb, asemănător celui ce se găseşte în părţile de la nord-est, pe Prut. În complexul de la Bardos el reprezintă proporţia de 95%, restul de 5% reprezentînd rocile locale : gresia şi şistul negru.

Încadrare. Prin poziţia sa geografică şi stratigrafică şi prin componenţa inventarului litic, complexul de la Bardos se apropie mult de cel din aşezarea de la Ceahlău-Scaune [2].

---

[2] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Sur la présence du Swidérien en Roumanie*, în *Dacia*, N. S., II, 1958.

Neavînd deocamdată rezultatele unor analize care să ne permită o încadrare geocronologică precisă, după cum și faptul că ambele așezări se află la mare altitudine și că resturile de cultură materială apar în condiții similare, ne vom limita la încadrarea provizorie făcută pentru așezarea de la Scaune, potrivit căreia „stratul geologic care păstrează dovezile vechii locuiri reprezintă depozite ce corespund începutului retragerii stadiului glaciar Würm III, acolo unde pleistocenul vine în contact cu holocenul"[3].

Principalele tipuri de unelte aflate în cele două așezări-lame simple și retușate, lame microlitice retușate abrupt, gratoare, burine și mai cu seamă vîrfurile cu peduncul, le apropie foarte mult și le dau o caracteristică cultural-istorică și cronologică precisă.

În același timp trebuie să menționăm și unele deosebiri ce se pot distinge, comparînd inventarul celor două așezări. În acest sens, amintim prezența în cadrul inventarului de la Bardos a lamelor cu scobituri uni- sau bilaterale, prezența unei unelte cu pinten, după cum și lipsa totală a nucleelor. La Scaune, nucleele, după lame, sînt cele mai numeroase. Acest ultim aspect este ușor de explicat prin simpla menționare a faptului că aici materia primă de bază pentru confecționarea uneltelor o constituie rocile silicoase și gresiile din valea Bistriței, deci aflate în apropiere și ușor de procurat, pe cînd la Bardos s-a folosit aproape în exclusivitate numai silex de bună calitate, adus de la mare distanță. Procurîndu-și materia primă din apropiere, tabăra de vînători sviderieni de la Scaune a fost în același timp și o așezare atelier, în urma căreia au rămas peste 200 de piese pe metru pătrat (în majoritate deșeuri de prelucrare), în timp ce la Bardos nu ajungem nici la 10 piese pe metru pătrat.

Amintim totodată că, dacă la Scaune procentajul de unelte tipice este redus, la Bardos el reprezintă aproape 50%.

Cele două așezări fac atît dovada prezenței culturii svideriene pe teritoriul țării noastre, cît și a răspîndirii sigure către sud a acestei culturi nordice. Deși în timp și ca aspect cultural cele două așezări sînt apropiate, caracterul totuși diferă. Așezarea de la Scaune este o așezare-atelier, de durată mai lungă, în care s-a folosit materia primă locală pentru confecționarea uneltelor, iar la Bardos avem de-a face cu urmele unei locuiri temporare, pe locul căreia s-au folosit la maximum bulgării de silex cretacic de bună calitate aduși din părțile nordice, de unde veneau și purtătorii acestei culturi.

În cele de mai sus ne-am limitat la prezentarea preliminară a puținelor materiale descoperite pe o suprafață redusă, avînd înainte de toate intenția de a face cunoscută descoperirea celei de-a doua așezări svideriene la înălțime, în Carpații noștri orientali, faptul prezentînd deosebit interes pentru aria răspîndirii acestei culturi nordice spre sud.

După executarea unor analize de sol și sporo-polen și precizarea încadrării geocronologice, importanța așezărilor noastre va fi cu atît mai mare, cu cît majoritatea descoperirilor svideriene poloneze și sovietice provin din culegeri la suprafață, pe dune.

Lucrări recente ale cercetătorilor polonezi vin să pună la îndoială cronologia acestei culturi, stabilită cu ani în urmă de către L. Sawicki,

[3] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 8–9.

întrucît s-a constatat că pe dunele de la Swidry Wielkie, la suprafaţă, sînt mai multe materiale amestecate.

Într-un studiu apărut în 1964, J. Kozlowski şi R. Schild socotesc că cel mai important material sviderian polonez provine din săpăturile lui S. Krukowski la Swidry Wielkie I lîngă Varşovia, întrucît acesta provine din săpătură şi stratigrafic se află la baza stratului holocen, fără a putea deocamdată demonstra dacă industria sviderianā pătrunde şi mai jos [4].

Aşa că discuţiile anterior purtate de cercetătorii polonezi cu privire la apartenenţa culturii sviderieне paleoliticului superior sau epipaleoliticului au fost duse pe criterii tipologice, cele stratigrafice precise lipsind. După poziţia stratigrafică a aşezării de la Scaune (preliminar plasată la baza holocenului) şi a celei de la Swidry Wielkie, aflată în condiţii stratigrafice similare, precizarea adusă de C. S. Nicolăescu-Plopşor că „sviderianul este o cultură epipaleolitică dezvoltată din paleoliticul superior"[5] este pe deplin justificată şi corespunde întru totul aprecierii cercetătorilor sovietici, care n-au plasat-o niciodată în paleoliticul superior.

În cadrul epipaleoliticului, aşezările noastre ar putea ocupa faza de început sau cel mult spre mijloc, inventarul lor necunoscînd influenţele tardenoasiene. Fondul lor litic principal constă din unelte specifice industriei paleoliticului superior de sfîrşit, completat cu vîrfurile de săgeată cu peduncul.

Cele două aşezări ale noastre au un singur strat de cultură şi nu avem posibilitatea încadrării lor sigure, mai ales că şi în împrejurimi lipsesc aşezările aziliene.

Puţine vîrfuri pedunculate, unele mai concludente, altele numai apropiate, dar descoperite în condiţii stratigrafice precise, sînt cele din Crimeea. Aici, aşa cum menţionează A. A. Formozov, aşezările sviderieне sînt precedate de cele aziliene de tip Buran-Kaia, stratul inferior Şan-Koba şi Fatima-Koba şi sînt acoperite de aşezări mai tîrzii, tardenoasiene, de tip Murzak-Koba, Şan-Koba şi Fatima-Koba straturile superioare [6].

După aprecierea lui A. A. Formozov, svierianul din Crimeea ocupă perioada de mijloc a epipaleoliticului, mai mult spre început [7]. Avînd în vedere că unele vîrfuri de săgeată amintite, întîlnite în peşterile din Crimeea, se apropie de vîrfurile noastre de săgeată, le-am putea considera contemporane, adică spre mijlocul epipaleoliticului, atît unele, cît şi altele reprezentînd urmele răspîndirii svierianului către sud.

Fiind vorba numai de două aşezări de acest gen descoperite pînă acum pe teritoriul ţării noastre, în cea de-a doua efectuîndu-se doar sondaje, rezervăm pentru viitor concluzii mai ample, cînd descoperiri noi şi materiale mai multe ne vor permite aceasta.

---

[4] J. K. Kozlowski şi R. Schild, *Über der Stand der Erforschung des späten und ausgehenden Paläolithikums in Polen*, în *Arch. Austriaca*, 36, 1964, p. 87.

[5] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Oameni din vîrsta veche a pietrei*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1965, p. 80.

[6] A. A. Formozov, *Открытие свидерской стоянки в Румынии и проблема южных связей и даты свидерской культуры* în *SA*, 2, 1961, p. 268.

[7] A. A. Formozov, *Периодизация мезолитических стоянок Европейской части СССР*, în *SA*, XXI, 1954, p. 39—41.

UN NOUVEL ÉTABLISSEMENT SVIDÉRIEN DANS LES CARPATES ORIENTALES

RÉSUMÉ

Les auteurs annoncent la découverte d'un nouvel établissement svidérien en Roumanie (le deuxième), situé dans la montagne Bardos, commune de Bicaz-Chei, à l'altitude de 1135 m.

La couche archéologique, épaisse d'approximativement 0,15 m, est située à la base du holocène. L'inventaire en pierre se compose d'outils en silex, lames entières ou fragmentaires de dimensions moyennes et microlithiques, burins, grattoirs et pointes pédonculées symétriques.

La position stratigraphique de même que l'inventaire en pierre sont semblables à ceux de Ceahlău-Scaune.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Bardos-Bicaz Chei*. Outils svidériens.
Fig. 2. — *Bardos-Bicaz Chei*. Outils svidériens.

NECROPOLA DE INCINERAȚIE DIN EPOCA BRONZULUI DE LA VISAG
(r. Lugoj, reg. Banat)

DE

VLADIMIR DUMITRESCU și ION STRATAN

În toamna anului 1957, cu prilejul arăturilor adînci făcute pe terenul numit Brük de pe teritoriul com. Visag, situat pe partea dreaptă a șoselei naționale Lugoj-Reșița, în dreptul km 13,440—13,515, au fost scoase la iveală unele fragmente ceramice; despre această descoperire Muzeul raional Lugoj a fost înștiințat în cursul anului următor, iar cercetarea făcută în 1958 la fața locului de I. Stratan a dus la descoperirea unor numeroase fragmente ceramice și oase calcinate, aflate în arătură în grupe situate la aproximativ 2 m unele de altele. Printre fragmentele ceramice erau și unele funduri de vase conținînd încă oase calcinate, așa încît nu putea fi nici o îndoială că aceste descoperiri indicau prezența unui cimitir de incinerație. Numărul grupelor de cioburi observate și adunate de I. Stratan fiind de peste 30, se poate presupune că în cimitirul de incinerație de la Visag au fost cel puțin tot atîtea morminte, chiar dacă în laboratorul Muzeului raional Lugoj nu au putut fi întregite atîtea vase. Pe de altă parte, în afară de aceste fragmente și de oasele calcinate, cu prilejul cercetării din 1958 nu s-au mai descoperit și alte obiecte.

Deși în toamna anului 1957 și în primăvara lui 1958 terenul fusese desfundat prin arăturile adînci pentru plantarea puieților de pomi fructiferi, am socotit necesar ca, înainte de publicarea materialelor ceramice amintite mai sus, să mai întreprindem o cercetare la fața locului și să facem și cîteva sondaje. Ca atare, în luna iunie 1961 am săpat 5 șanțuri de sondaj, dintre care trei de cîte 45 × 1,20 m, orientate E—V, și două de cîte 7,50 × × 1 m, orientate N—S, pentru a cresta astfel întreaga porțiune de teren pe care se găsiseră fragmentele ceramice, printre șirurile de pomi din livadă.

În afară de cîteva fragmente ceramice și de foarte puține oase calcinate, cu totul răzlețe, care nu se aflau în nici un caz *in situ*, ci fuseseră purtate de plug, în șanțurile noastre de sondaj nu s-au mai găsit alte materiale arheologice, după cum nu s-au putut preciza nici urmele fostelor gropi de morminte. Este evident deci că aceste gropi fuseseră foarte puțin adînci și pare destul de probabil că cimitirul respectiv nu a fost prea întins și nu a

S C I V, tomul 18, nr. 1, p. 71—81, București, 1967

fost folosit un timp îndelungat, căci altfel resturile inventarelor funerare ale mormintelor ar fi fost mai numeroase şi răspîndite pe o zonă mai mare.

În aceste condiţii, nu ne rămîne decît să descriem materialele recoltate de I. Stratan şi restaurate la Muzeul raional Lugoj, unde ele sînt şi păstrate, şi să încercăm încadrarea lor culturală şi cronologică.

★

Asupra ceramicii din necropola de incineraţie de la Visag se pot da următoarele indicaţii de ordin general. Cu excepţia unor torţi izolate, toate cioburile şi vasele întregite au suprafeţele brune; chiar cînd sînt foarte netede, nu se observă un lustru strălucitor, aşa cum se constată pe vasele lustruite mecanic.

În spărtură, unele sînt complet brune, în timp ce altele sînt negre, avînd numai suprafeţele brune. În schimb, un vas este negru pe faţa interioară, deşi pe aceea exterioară este brun. Pe de altă parte, faptul că porţiunea brună nu se rezumă la o pojghiţă cu totul superficială, ci este de cele mai multe ori (proporţional vorbind) destul de groasă, dovedeşte că nu este vorba de un înveliş de altă culoare, ci de efectele arderii în cuptor.

Uneori pasta este fină şi densă, alteori însă este neomogenă şi conţine multe pietricele, iar în porţiunile pe care suprafaţa este roasă pietricelele au răzbit chiar la suprafaţă. Nu se observă însă nici o legătură între calitatea pastei şi prezenţa sau lipsa pietricelelor, pe de o parte, şi felul ornamentului, pe de alta.

Ornamentarea este incizată, împunsă (şiruri de gropiţe-alveole) sau apăsată, precum şi realizată cu măturica, dar mai ales cu un instrument dinţat ca un pieptene; diferitele tehnici ornamentale sînt uneori combinate pe aceleaşi vase (respectiv cioburi), după cum există şi vase nedecorate. Regularitatea celor mai multe dintre grupele de linii paralele dovedeşte că decorarea cu un instrument dinţat este mult mai frecventă decît aceea cu măturica.

Odată făcute aceste precizări de ordin general, trecem la descrierea diferitelor vase, întregite total sau parţial.

1. Vas avînd oarecum forma unui sac sugrumat la gît, cu două torţi îndoite în unghi aproape drept (fig. 1/1), cu gîtul larg şi deschis ca o pîlnie. Peretele este proporţional foarte subţire, îngroşîndu-se treptat spre fundul uşor profilat. Lutul nu conţine pietricele; arderea s-a făcut pînă la brun-intens spre roşcat, iar suprafaţa este puţin corodată. Pe singurul fragment care se mai păstrează din buză se văd cîteva crestături-alveole.

2. Vas cu corpul sferic (fig. 1/2), avînd un gît foarte larg, mai degrabă tronconic decît cilindric. Buza este uşor îngroşată la exterior, iar peretele se îngroaşă începînd de la mijlocul înălţimii spre fundul gros şi uşor profilat. Lutul este bine frămîntat şi lipsit de impurităţi. Suprafaţa, brună-deschis, are pe alocuri pete negre, desigur de la focul rugului de incinerare. Un brîu alveolar, relativ orizontal, încinge vasul ceva mai sus de diametrul lui maxim. În patru puncte diametral opuse brîul ia aspectul unor proeminenţe lunguieţe, crestate şi ele cu cîte două-trei alveole. Sub brîu, toată suprafaţa urnei este decorată cu benzi curbe de cîte 6—7 şi mai multe liniuţe-şănţuleţe; faptul că aceste benzi nu au aceeaşi lăţime şi nu cuprind acelaşi număr de liniuţe — care la rîndul lor nu sînt situate

la distanțe egale unele de altele — pare a dovedi că decorul nu a fost executat cu un instrument-pieptene, ci cu o „măturică". Aceste benzi curbe

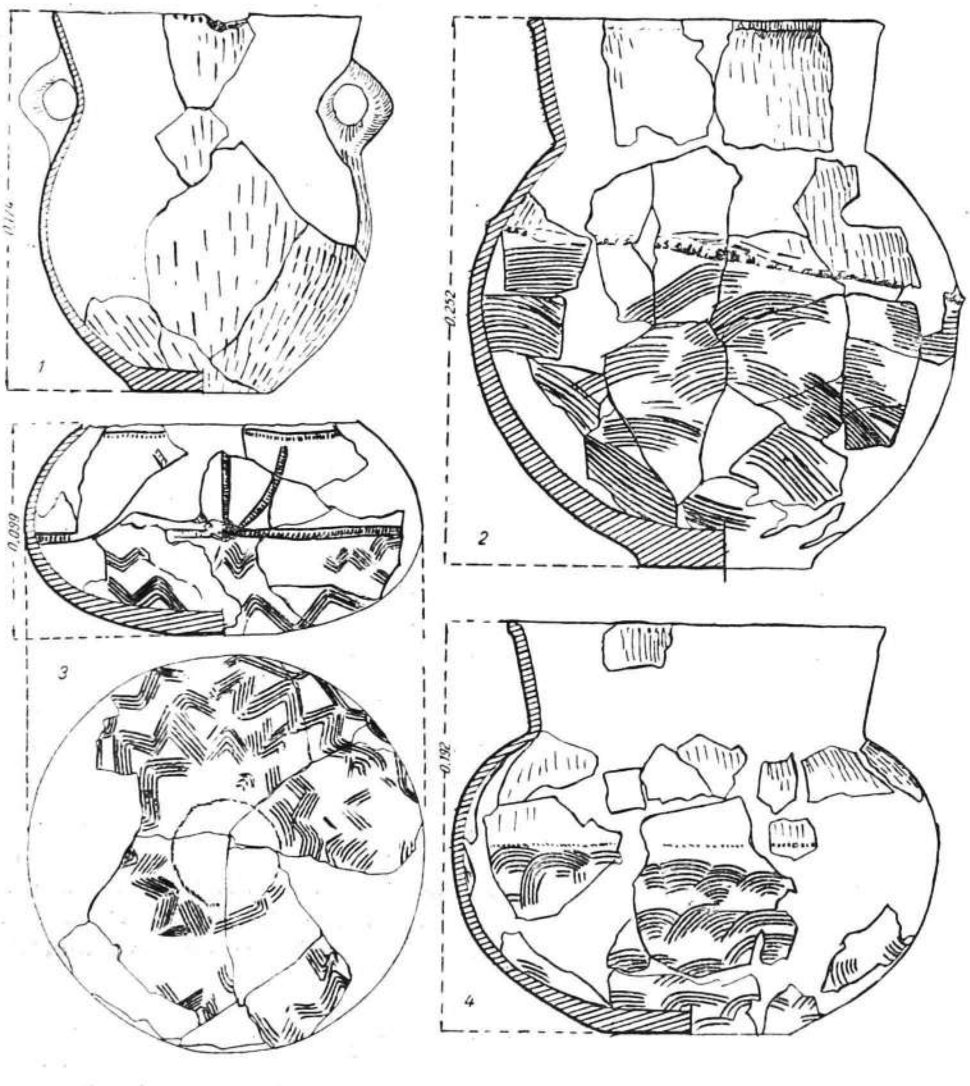

Fig. 1. — Urne din necropola de incinerație din epoca bronzului de la Visag, restaurate la Muzeul din Luvoj.

nu au de altfel nici aceeași lungime și nu sînt dispuse simetric pe corpul vasului, unele impietînd puțin asupra celorlalte; marea lor majoritate sînt arcuite în sus.

3. Vas mai mult sau mai puţin de aceeaşi formă ca a celui precedent, dar cu corpul mult turtit şi fără profilarea fundului (fig. 1/4), cu gîtul de asemenea ca o pîlnie larg deschisă şi cu buza îngroşată la exterior. Peretele se îngroaşă spre fund, unde atinge grosimea maximă. Lutul fin, peretele ars pînă la brun-închis, cu pete negre. Pe alocuri suprafaţa fragmentelor este puternic corodată. Partea îngroşată a buzei a fost decorată cu mici crestături. Pe mijlocul corpului, un şir orizontal de crestături-împunsături încinge vasul. Jumătatea inferioară a fost decorată cu aceleaşi segmente curbe de benzi compuse din cîteva zgîrieturi-şănţuleţe; curbura benzilor este mai accentuată, iar benzile sînt mai înguste şi mai scurte, fiind dispuse ceva mai regulat.

4. Corpul unui vas oarecum de aceeaşi formă cu precedentul, dar mult mai turtit, al cărui gît (foarte larg) lipseşte cu totul (fig. 1/3). Peretele este destul de gros, iar fundul, foarte gros, uşor convex. Lucrat dintr-o pastă fină, a fost ars pînă la brun-închis şi are multe pete negre, probabil din pricina arderii secundare. De altfel, suprafaţa este destul de corodată, pe alocuri un strat întreg fiind desprins şi căzut de pe peretele vasului, probabil şi din pricina acidităţii solului în care a fost îngropat. Decorul se compune din două zone diferite, fiind realizat totodată prin două maniere deosebite. Linia mediană a corpului este subliniată printr-o bandă îngustă obţinută prin două linii incizate paralel şi umplută cu mici crestături verticale. Cel puţin în două locuri (dar mai probabil chiar în patru), această bandă este întreruptă de o mică proeminenţă rotundă, de la care pornesc în sus, desfăcute în evantai, trei benzi realizate şi decorate în acelaşi fel ca şi banda mediană. Buza vasului este subliniată printr-o linie adîncită-incizată, sub care se află un şir de crestături-împunsături de acelaşi fel cu acelea ce umplu benzile amintite. Jumătatea inferioară a vasului este decorată în schimb cu benzi de cîte patru şi cinci liniuţe zgîriate apăsat, unele dispuse oarecum la întîmplare, iar altele mergînd într-o vălurire orizontală mai lungă şi mai organizată pînă spre fund. Instrumentele cu care a fost executat acest decor au avut mai degrabă forma unui pieptene.

5. Vas din aceeaşi familie de forme ca şi cele precedente, al cărui corp nu mai este sferic şi al cărui gît larg a fost reconstituit ipotetic (fig. 2/1), deoarece nici unul dintre fragmentele păstrate nu ajunge pînă la buză. Peretele se îngroaşă spre fundul gros de aproape 3 cm. A fost ars la brun-intens spre roşcat, fiind pe alocuri foarte corodat. Nu se observă pietricele în pastă, dar nici nu a fost decorat.

6. Văscior cu corpul sferic turtit şi cu gît scund şi larg (fig. 2/2), ars la brun-închis; pasta este destul de uniformă. Cea mai mare parte a suprafeţei este puternic corodată, de pe ea fiind desprinsă întreaga pătură superioară, care are 1—2 mm grosime. Pe puţinele porţiuni necorodate, suprafaţa este foarte netedă, indicînd o lustruire. Pe una dintre puţinele porţiuni în stare bună de conservare se mai observă două linii împunse relativ vertical.

7. Vas relativ tronconic, cu buza foarte uşor sugrumată şi aplecată în afară (fig. 2/3); fundul este gros şi uşor profilat. În secţiune se observă pietricele destul de mari; suprafaţa este brun-roşcată, dar foarte coro-

dată; pe alocuri arderea peretelui s-a făcut la roșu puternic. Se păstrează o singură toartă relativ plată, deși nu este exclus ca vasul să mai fi avut încă una. Începînd de la circa 1 cm sub buză și mergînd pînă aproape de fund, decorul este compus din șănțulețe incizate în grupe verticale-paralele,

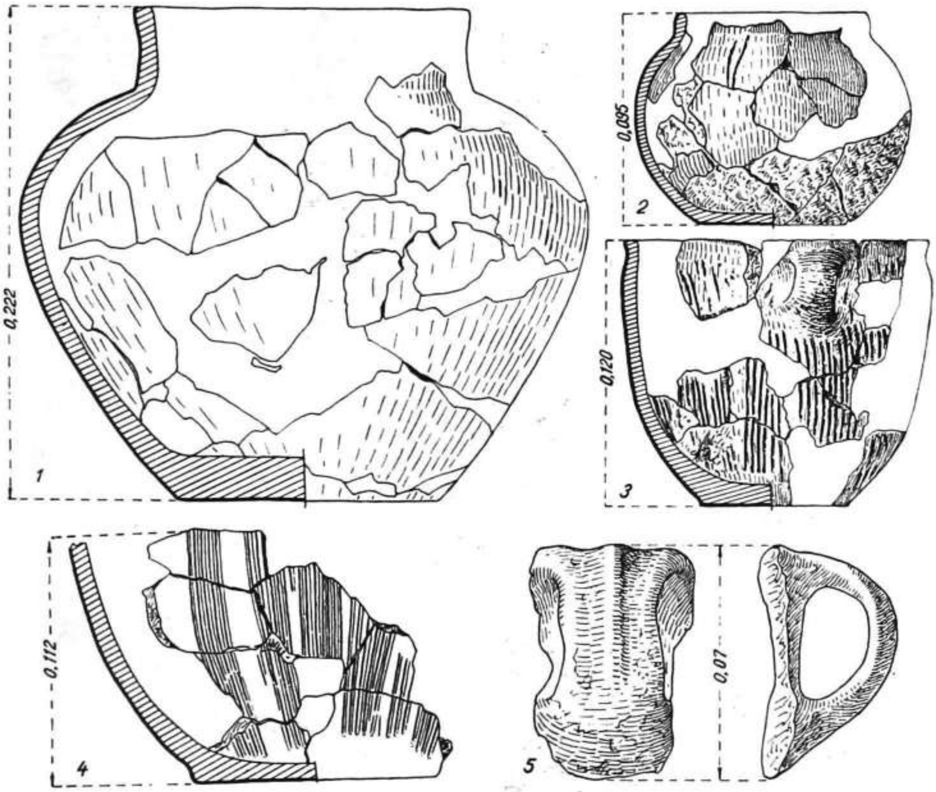

Fig. 2. — Urne și fragmente ceramice din necropola de la Visag.

pe alocuri atît de apropiate unele de altele încît acoperă porțiuni întregi din suprafața vasului.

8. Fragment din partea inferioară a unui vas mare (fig. 2/4), care, judecînd după arcuirea peretelui, s-ar putea să fi fost mai degrabă de forma vasului nr. 2 decît de aceea a vasului nr. 7, de care îl apropie însă decorul. Peretele gros a fost bine pătruns de ardere, avînd o culoare brună-roșcată, pe alocuri înnegrită atît în secțiune, cît și la suprafață. În pastă au fost frămîntate pietricele, dintre care unele au răzbit pînă la suprafață. Decorul constă din benzi verticale de striuri-șănțulețe, mergînd pînă aproape de fundul profilat, uneori unindu-se și acoperind porțiuni mai mari din suprafața vasului.

9. Dintre fragmentele ce nu aparțin celor opt vase descrise mai sus, în privința cărora se pot face aceleași observații generale din punctul de vedere al tehnicii, o bună parte sînt decorate. S-au folosit atît inciziile, cît și crestăturile și împunsăturile, după cum nu lipsesc nici grupele de linii curbe etc., uneori în combinații mai complexe decît acelea de pe vasele descrise mai sus.

Iată, de pildă, pe două fragmente provenind probabil de la acelaşi vas (fig. 3/8 şi 9), în locul segmentelor curbe de şănţuleţe paralele avem o singură bandă vălurită care se desfăşoară orizontal sub banda îngustă incizată şi umplută cu crestături-alveole verticale. Spaţiile dintre arcurile

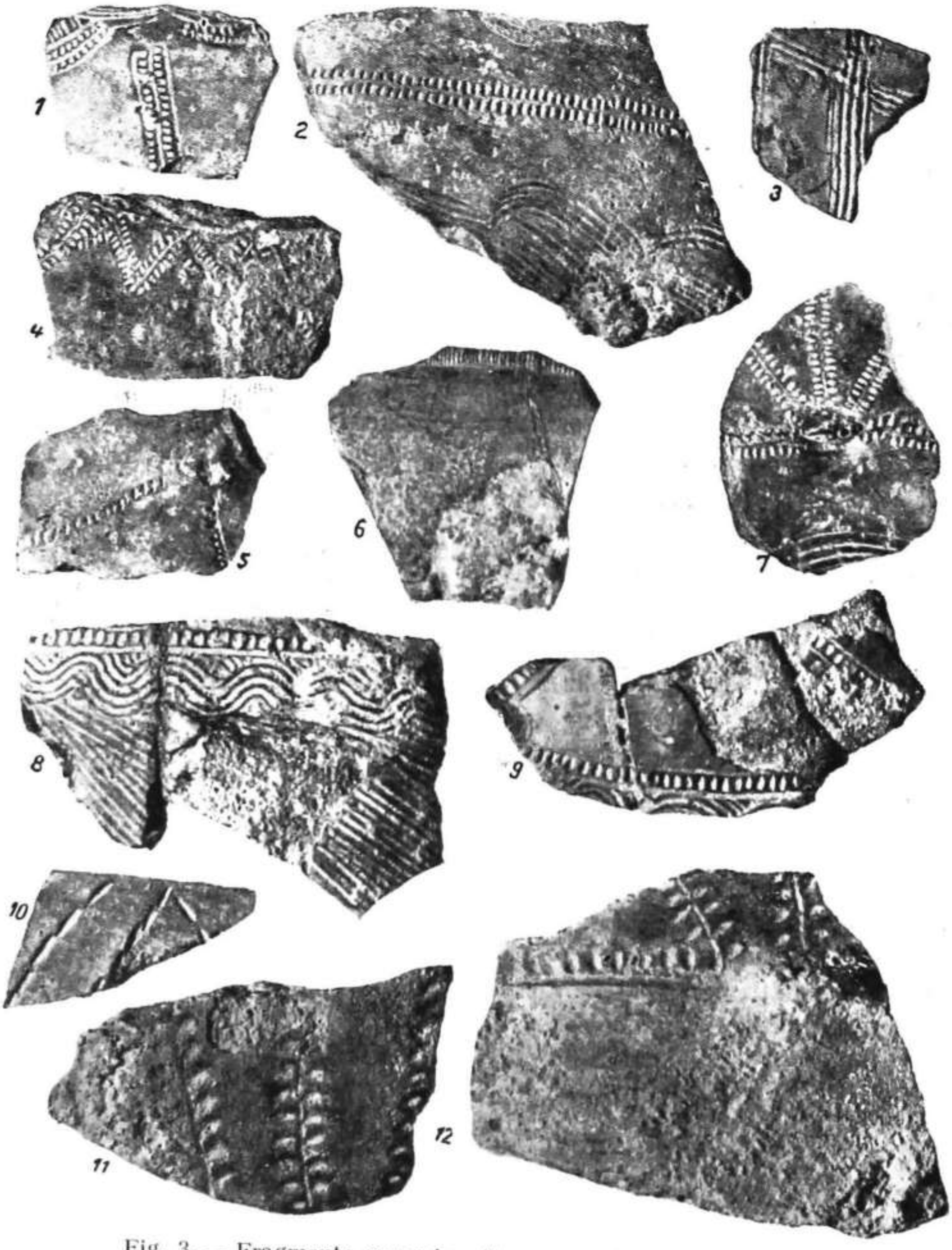

Fig. 3. — Fragmente ceramice din necropola de la Visag.

vălurite şi banda îngustă au fost umplute cu liniuţe, în timp ce sub banda vălurită suprafaţa vasului pare a fi fost acoperită în întregime cu incizii-şănţuleţe piezişe, mai mult sau mai puţin paralele. Pe de altă parte, în zona de deasupra benzii orizontale se văd benzi înguste piezişe, de asemenea

umplute cu crestături-alveole, decor întîlnit și pe alte fragmente. În unele cazuri, în locul unei singure benzi înguste avem o bandă dublă, formată din trei linii paralele, avînd în interior șiruri de crestături-alveole (fig. 3/1). În locul acestor benzi, de multe ori se întîlnesc cîte două șiruri paralele

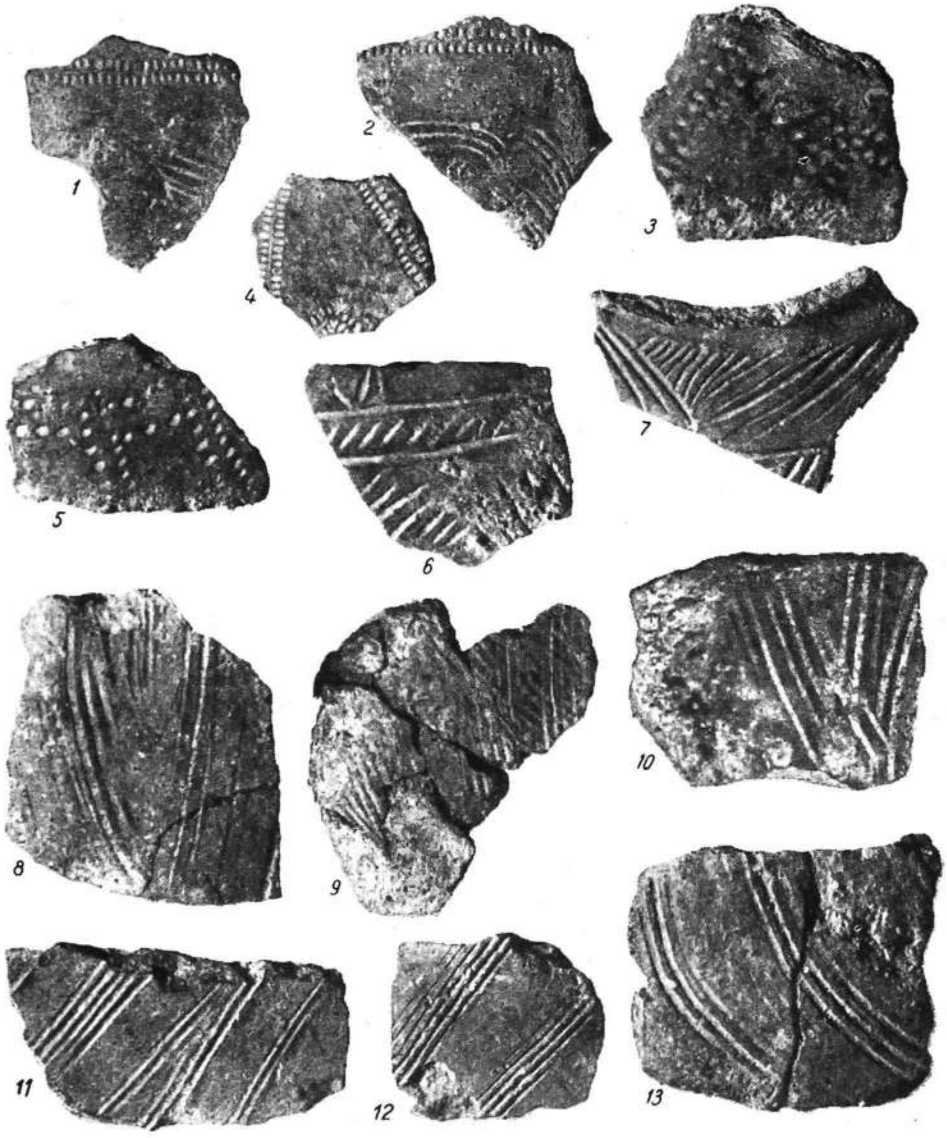

Fig. 4. — Fragmente ceramice din necropola de la Visag.

de alveole despărțite de cîte o linie fin incizată (fig. 3/2, 7 și fig. 4/4), această combinație fiind trasată pe vas în diferite feluri : orizontal, pieziș, în evantai și chiar în zigzag (fig. 3/4), uneori în combinație cu proeminențe (fig. 3/7). Pe un fragment se văd șiruri simple de crestături executate neglijent, uneori lîngă linia incizată, alteori chiar pe aceasta (fig. 3/5). De multe ori în locul alveolelor crestate avem mici alveole-gropițe execu-

tate cu un vîrf bont, fie în cîte două şiruri paralele, orizontale sau verticale (fig. 4/5), fie de o parte şi de alta a unei linii incizate (fig. 3/11), o dată formînd chiar un desen mai complicat (fig. 4/3).

Benzile de şănţuleţe paralele, uneori curbe, alteori piezişe şi uneori chiar încrucişîndu-se, par să fi constituit de asemenea un decor frecvent, deoarece se găsesc pe multe fragmente (fig. 3/3). Alteori decorul de linii incizate pare să fi fost mai complicat, întreaga suprafaţă a unor fragmente fiind acoperită cu asemenea linii, grupate în diferite feluri (fig. 4/7). Mai amintim o bandă îngustă, orizontală, umplută cu liniuţe verticale paralele foarte fine şi dese (fig. 3/6), precum şi o bandă ceva mai lată, umplută cu crestături lungi piezişe (fig. 4/6) şi, în sfîrşit, pe un singur fragment, linii piezişe formate din împunsături-crestături lungi, trasate în continuare (fig. 3/10).

★

O bună parte din materialele ceramice de la Visag descrise mai sus au analogii destul de precise în cultura Verbicioara din Oltenia, atît în privinţa unora dintre formele vaselor, cît şi în ceea ce priveşte învelişul brun şi decorul. Este adevărat că, din pricina faptului că majoritatea materialelor descoperite în aşezările acestei culturi din Oltenia sînt încă inedite, nu sîntem în măsură să indicăm analogii pentru toate descoperirile de la Visag, dar ni se pare că asemănările şi uneori identităţile ce se pot stabili sînt convingătoare.

Astfel, dacă ne referim la forme, putem spune că cel puţin vasele cu corpul relativ sferic şi mai mult sau mai puţin turtit şi cu brîu pe mijloc (fig. 1/2 şi 4) se apropie în linii generale de unele dintre vasele descoperite sigur în aşezări şi niveluri ale culturii Verbicioara, chiar dacă unele dintre acestea au gîtul mai scund [1] şi chiar torţi plasate fie între gură şi umăr [2], fie pe brîul median [3]. De altfel şi vasul de la Visag cu două torţi la partea superioară a corpului (fig. 1/1) se apropie în linii generale de unele exemplare de la Verbicioara [4], chiar dacă la acestea din urmă torţile sînt plasate ceva mai sus. De fapt, acelaşi vas seamănă în linii generale şi mai mult cu un exemplar de la Kisapostag, în Ungaria [5], datat din Bronzul timpuriu, deşi şi la acesta torţile pornesc chiar de sub buză.

În ceea ce priveşte celelalte forme, ele sînt sau incomplete, sau insuficient de caracteristice pentru a putea insista mai mult asupra lor.

Şi în privinţa ornamentării incizate putem stabili unele analogii precise cu ceramica culturii Verbicioara din Oltenia.

Dacă ne referim, de pildă, la decorul despre care se spune în general că este executat cu măturica (dar despre care, aşa cum am arătat, noi sîntem convinşi că în cea mai mare parte a fost executat cu un instrument dinţat ca un pieptene), acesta este frecvent pe ceramica culturii Verbicioara, fie că este vorba de grupe paralele verticale [6], fie de grupe curbe. Nu tot

---

[1] D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur*, în *Dacia*, N.S.,V, 1960, p. 123 şi urm.
[2] *Ibidem*.
[3] *SCIV*, III, 1952, p. 36, fig. 29/2 (dar şi cu picior scund).
[4] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 4/10.
[5] A. Mozsolics, *Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kisapostag*, în *ArchHung*, XXVI, 1942, pl. X/27.
[6] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 4/10.

același lucru îl putem spune despre decorul foarte organizat executat în aceeași tehnică pe vasul nr. 4 (fig. 1/3) de la Visag, pentru care deocamdată nu știm să se găsească analogii exacte în Oltenia.

Nu putem trece însă cu vederea faptul că decorul executat cu „măturica" și cel înrudit, în șănțulețe paralele, se întîlnesc relativ frecvent și în ceramica altor culturi ale Bronzului timpuriu și mijlociu.

Astfel, atît la Vărșand, cît și la Socodor — așezări aparținînd culturii Otomani din vestul și nord-vestul României și răspîndită și în țările vecine — au fost găsite numeroase fragmente decorate în aceeași tehnică [7]. Este adevărat că aceeași ornamentare se găsește și la Toszeg în R. P. Ungară, într-un nivel mediu [8], și A. Mozsolics îi spunea cu drept cuvînt *Kammstrichverzierung*, în timp ce decorul cu măturica propriu-zisă, neregulat și pe suprafețe mai întinse, se găsește la o adîncime mult mai mare [9]. Pe de altă parte, și unele vase de la Kisapostag sînt decorate cu grupe verticale de asemenea linii paralele [10], după cum alte vase sînt decorate cu zgîrieturi neregulate și oarecum curbe pe cea mai mare parte a suprafeței exterioare [11] sau numai pe jumătatea inferioară [12]. De altfel, unele elemente asemănătoare apar și în cultura Tei din Transilvania [13], deși numai în parte dispuse în chip organizat, ceea ce întărește constatarea amintită mai sus asupra frecvenței acestui gen de decor. Fără îndoială însă că decorul acesta este de tradiție mai veche, de vreme ce el apare și în cultura Vučedol (= Zók) din regiunea Crișanei [14]. Tot mai vechi este și sistemul acoperirii întregii suprafețe cu asemenea linii paralele adînci, întîlnit și pe unul dintre vasele de la Visag (nr. 7 ; fig. 2/3), deoarece se întîlnește între altele și pe unele vase din cultura Baden [15].

Dar și alte cîteva dintre elementele decorative de la Visag se întîlnesc, cum e și firesc, în ceramica culturii Verbicioara din Oltenia.

Dintre cele mai caracteristice ni se par benzile înguste, formate din cîte două linii incizate și avînd în interior fie liniuțe incizate, fie crestături-gropițe. Asemenea elemente decorative se găsesc și în puținele materiale publicate din Oltenia [16]. Șirurile de împunsături-gropițe paralele, oarecum lunguiețe, executate de o parte și de alta a unei linii incizate, sau numai cîte un singur șir de asemenea împunsături însoțind o linie incizată, sînt și ele cunoscute în ceramica inedită aparținînd culturii Verbicioara din Oltenia [17]. Nu trebuie trecut cu vederea faptul că în special benzile înguste

---

[7] D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956, p. 41 și urm. ; vezi fig. 7/3—4, 10 ; fig. 8/2 și 14 ; fig. 73/7 și 73/9 ; idem, *Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgens*, în *ActaArch—Budapesta*, VII, 1956, p. 301 și urm., vezi fig. 1/1—2, 7, 8 etc.

[8] A. Mozsolics, *Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948*, în *ActaArch — Budapesta*, II, 1952, p. 35 și urm. ; p. XII/15, nivel j.

[9] *Ibidem*, pl. XXIV/1b, nivel t.

[10] A. Mozsolics, *Der frühbronzezeitliche Urnengräberfeld* ..., pl. X/26.

[11] *Ibidem*, pl. XII/10.

[12] *Ibidem*, pl. XI/5.

[13] D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, fig. 31/1 și 5.

[14] J. Banner, *Das Tisza—Maros—Körös Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit*, 1942, pl. CXXXXIV.

[15] J. Banner, *Die Péceler Kultur*, pl. LIII/1.

[16] D. Berciu, P. Purcărescu și P. Roman, *Cercetări arheologice în raionul R. Vîlcea*, în *Materiale*, VII, p. 131 și urm. ; vezi fig. 1/9 și 2/1, comparabilă cu fragmentul nostru.

[17] Pentru materialele inedite, informațiile ne-au fost transmise de D. Berciu.

cu crestături sau incizii paralele în interior sînt foarte frecvente în ceramica epocii mijlocii a bronzului din Transilvania și din Ungaria. Astfel, în cultura Otomani, pe un fragment ceramic de la Socodor [18], avem atît benzi cu linii piezișe în interior, cît și grupe de zgîrieturi verticale executate cu pieptenele, după cum pe alte numeroase vase și fragmente de la Socodor și Vărșand apar benzile cu crestături în interior [19] foarte asemănătoare acelora de la Visag. Și în cultura Periam-Pecica din regiunea apuseană a văii Mureșului astfel de benzi sînt cu totul frecvente [20], așa încît este vorba de un sistem decorativ comun culturilor Bronzului mijlociu din regiunea Mureș-Tisa. Amintim că și la Tószeg s-au găsit fragmente ceramice decorate în acest fel, în nivelurile inferioare [21], dar și în stratul superior [22], din care provine și un fragment în al cărui decor se află și linii incizate crestate de liniuțe perpendiculare [23], oarecum la fel cu decorul de pe fragmentul de la Visag reprodus în fig. 3/5.

Nu ni se pare însă util să prelungim această căutare de analogii, dar este poate necesar să semnalăm că benzile paralele cu crestături în interior nu lipsesc nici din cultura Coțofeni [24], nici din cultura Baden [25], culturi ce au jucat în chip firesc un anumit rol la nașterea culturilor epocii bronzului din regiunile Dunării de mijloc. De asemenea, decorul cu șiruri de crestături-gropițe se leagă probabil de tradiția ceramicii culturii Baden, în cuprinsul căreia găsim nenumărate șiruri de gropițe paralele și de care ni se pare că nu putem face abstracție atunci cînd încercăm să precizăm originea acestui sistem de ornamentare. Sistemul punctelor-gropițe dispuse în cîte două șiruri paralele sau de-a lungul motivelor incizate este foarte frecvent în cultura Baden [26] și am putea presupune că întregul decor cu impresiuni-puncte mai lunguiețe, circulare, dispuse în șiruri, de pe ceramica de la Visag și din celelalte materiale ale culturii Verbicioara și-ar putea avea punctul de plecare în cultura Baden [27].

În ceea ce privește situarea cronologică a necropolei de la Visag, credem că cea mai potrivită încadrare ar fi începutul perioadei mijlocii a epocii bronzului. Pe de altă parte, ținînd seama că primele morminte de incinerație ale culturii Verbicioara apar către sfîrșitul fazei a doua și începutul fazei a treia a acestei culturi [28], sîntem înclinați să situăm necropola

---

[18] D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, fig. 30/4.

[19] *Ibidem*, fig. 22/8, 25/6, 66/6, 71/1 etc.

[20] D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, fig. 18/8, 19/20, 20/2 etc.

[21] J. Banner, J. Bóra și L. Márton, *Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg*, în *ActaArch—Budapesta*, X, p. 1 și urm; fig. 3/4.

[22] *Ibidem*, fig. 21/7—8.

[23] *Ibidem*, fig. 21/9.

[24] De exemplu, *Materiale*, III, p. 55, fig. 3/4, de la Băile Herculane.

[25] J. Banner, *Die Pécseler Kultur*, pl. LXXI/5.

[26] *Ibidem*, pl. CXVIII—CXIX, cu motivele decorative ale ceramicii culturii Baden.

[27] Mai mult pentru a nu omite unele asemănări decît pentru a ne gîndi la vreo înrudire directă, menționăm că în cultura mormintelor tumulare din Boemia și Moravia (*Hügelgräber Kultur*) se întîlnesc foarte frecvent în decorul ceramicii benzi înguste incizate avînd în interior crestături: cf. J. Schránil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, pl. XXIV/10 și 23; E. Jilková, *Der älteste und jüngste Horizont der westböhmischen Hügelgräberkeramik im Gräberfeld in Pilsen-Nová Horpoda*, în *PA*, XLIX, 1958, 2, p. 312 și urm., fig. 10/5. Tot în această necropolă, un vas (fig. 5/9) este decorat cu linii verticale distanțate, însoțite fiecare de ambele părți de cîte un șir de puncte-gropițe, întocmai ca pe unele exemplare de la Visag.

[28] D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur*, p. 154.

de la Visag în prima jumătate a evoluției destul de lungi a culturii Verbicioara. Iar faptul că materialele descoperite la Visag nu sînt toate identice acelora cunoscute din Oltenia poate fi pus în legătură cu faptul că regiunea de formare a culturii Verbicioara a fost mai degrabă Banatul [29], ceea ce explică — ni se pare — și unele asemănări cu decorul ceramicii diferitelor culturi ale Bronzului timpuriu și mai ales mijlociu din regiunea Mureș și Tisa, la care ne-am referit în paginile precedente.

LA NÉCROPOLE D'INCINÉRATION DE L'ÂGE DU BRONZE DE VISAG

(district de Lugoj, région du Banat)

RÉSUMÉ

À l'occasion des travaux agricoles effectués pendant l'automne de 1957 sur le territoire du village de Visag, près de la route nationale Lugoj-Reșița, dans le Banat, à quelque 13,5 km de Lugoj, ont été mis au jour certains tessons de céramique; au Musée de Lugoj on a pu reconstituer quelques vases (fig. 1—2). Les recherches ultérieures ont prouvé qu'il y avait eu là une nécropole d'incinération : en effet, outre des fragments céramiques, on y a découvert beaucoup d'ossements calcinés, dont quelques-uns à l'intérieur même des fragments d'urnes cinéraires. Par les sondages entrepris en 1961, nous avons été en mesure de préciser que cette nécropole — d'ailleurs assez peu étendue — avait été complètement détruite par les travaux agricoles. Les quelques tessons et les ossements calcinés trouvés à l'occasion de ces sondages n'étaient pas *in situ*.

Vu la manière dont avaient été groupés ces restes sur le terrain en 1958, on pourrait supposer que cette nécropole ne contenait pas plus d'une trentaine de tombes, dont les fosses — assez peu profondes — étaient creusées à des intervalles d'à peu près 2 m l'une de l'autre.

La céramique de la nécropole de Visag prouve que cette dernière appartenait à la culture de Verbicioara, identifiée surtout en Olténie, mais aussi dans le Banat, et qui date de la période moyenne de l'âge du bronze. La nécropole de Visag devrait être placée à la fin de la deuxième phase (et peut-être aussi au commencement de la troisième phase) de la culture de Verbicioara, à partir de laquelle se situent les plus anciennes des tombes à incinération de cette culture. La céramique de Visag présente cependant certaines analogies avec celle des autres cultures des périodes ancienne et moyenne de l'âge du bronze de la région de Tisa-Mureș, tandis que quelques-uns des éléments du décor peuvent être mis aussi en relation avec les cultures plus anciennes de cette même région.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Quelques-unes des urnes de la nécropole de l'âge du bronze de Visag, restaurées au Musée de Lugoj.
Fig. 2. — Urnes et fragments céramiques de la nécropole de Visag.
Fig. 3. — Tessons céramiques de la nécropole de Visag.
Fig. 4. — Tessons céramiques de la nécropole de Visag.

[29] *Ibidem*, p. 157.

DATE NOI PRIVIND PERIODIZAREA CULTURII TEI ŞI CUNOAŞTEREA CULTURII BASARABI
(Săpăturile de la Novaci, 1961)

DE

AL. VULPE şi VALENTINA VESELOVSCHI-BUŞILĂ

Terasa superioară dreaptă a Argeşului între satele Popeşti şi Novaci (r. Drăgăneşti-Vlaşca, reg. Bucureşti) a fost locuită în mai multe perioade ale comunei primitive. Cercetări de suprafaţă şi săpături efectuate în ultimii ani în cadrul şantierului Popeşti au dat la iveală urme neolitice, din epoca de bronz (culturile Glina şi Tei) şi din prima epocă a fierului [1]. În epoca getică, zona a fost utilizată pentru necropola cetăţuii de la Popeşti-Nucet. Urmele de aşezări de care am vorbit se observă de-a lungul terasei pe o lungime de circa 1 km şi pe o adîncime de circa 150 m de la marginea terasei. Densitatea locuirii nu a fost egală. Astfel, la circa 100 m SE de limita dintre satele Popeşti şi Novaci, pe teritoriul celui din urmă, pe o zonă delimitată la nord de marginea terasei Argeşului, la vest şi est de cîte o văiugă încă puţin adîncită de torenţi, iar la sud de şoseaua regională Mihăileşti-Comana, s-au descoperit mai multe cenuşare, din care au fost săpate două : unul (1958) conţinea material hallstattian, iar cel săpat în 1961 aparţinea culturii Tei. În jurul cenuşarelor s-a găsit de asemenea material din epoca bronzului şi hallstattiană.

Cercetările noastre din 1958 şi 1961 au avut drept scop săparea movilelor getice, în număr de patru. Aşa cum s-a arătat în raportul săpăturilor din 1958, geţii au ales ca loc pentru movila funerară cenuşarele mai vechi, care se prezentau sub formă de uşoare umflături la suprafaţa solului. Locul pentru zona rugului era netezit, iar pămîntul pentru manta era procurat prin săparea unui şanţ în jurul viitoarei movile. Este lesne de înţeles că mantaua tumulilor era plină de resturile din epocile bronzului şi Hallstattului, în timp ce sub zona rugului funerar se găsesc nealterate straturile de cultură din epocile respective.

Săpăturile din 1961 au prevăzut, o dată cu săparea celor doi tumuli necercetaţi (T. 3 şi T. 4), şi secţionarea longitudinală a aşezării pregetice. Pentru acest din urmă scop s-au săpat pînă la pămîntul viu, şanţurile

---

[1] R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1955, 1–2, p. 258 ; idem, în *Materiale*, VI, p. 336 ; Alex. Vulpe, *Sălaşul hallstattian de la Novaci*, în *Materiale*, VIII, p. 359.

de-a lungul profilelor în cruce ale tumulilor, iar brațul NE T. 4 a fost prelungit printr-un șanț (S. I) de 1 m lățime pînă la marginea terasei. S-a obținut astfel o secțiune longitudinală SV—NE de 150 m (fig. 1).

Stratigrafia așezării a fost cunoscută prin profilul NV al acestei secțiuni. În mare, se prezintă în felul următor: deasupra loessului cafeniu-

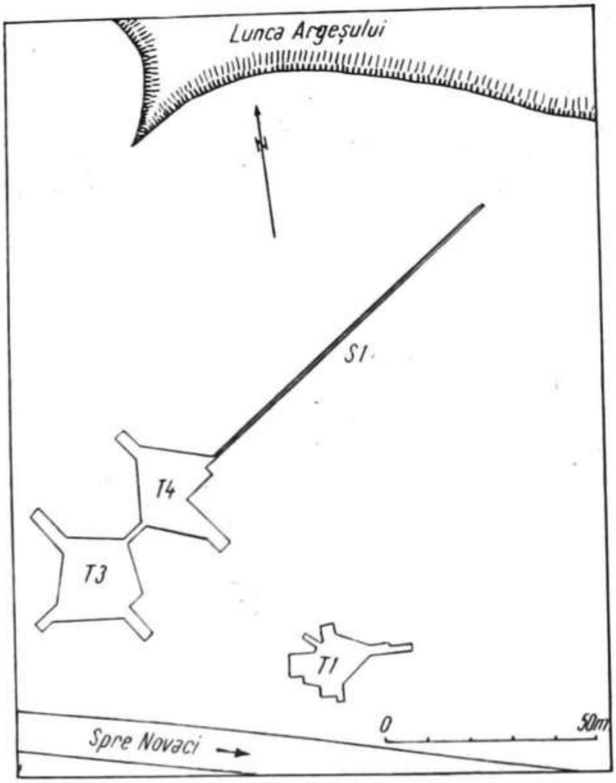

Fig. 1. — Planul general al săpăturilor de la Novaci.

gălbui virgin urmează o depunere intermitentă cafeniu-închis, conținînd material neolitic. Această depunere este vizibilă, ca strat de cultură, mai ales în S. I, avînd o grosime de circa 0,40 m. Deasupra acesteia se observă un strat cenușiu de circa 0,40—0,50 m grosime în S. I, și de 0,60—0,70 m grosime în cenușarul de la baza tumulului 3. Acest strat conține materiale ale culturii Tei. În S. I, deasupra depunerii cenușoase, urmează pămîntul vegetal (circa 0,20 m), la baza căruia se întîlnesc urme ale culturii Basarabi. În zona T. 3, stratul aparținînd epocii bronzului este nivelat în partea superioară de baza movilei getice. O situație asemănătoare este de presupus și în T. 4, unde nu s-au găsit urmele vreunui rug, solul antic al movilei putînd fi stabilit la circa 0,35 m. Pe profil se observă în mod clar șanțul ce înconjura cele două movile și care s-a umplut cu pămîntul scurs din mantalele respective (fig. 3). Amănunte stratigrafice vor fi date cu prilejul expunerii descoperirilor din diferite epoci.

Lucrarea de față va cuprinde prezentarea definitivă doar a descoperirilor privind perioada pregetică. Publicarea materialului și problemele legate

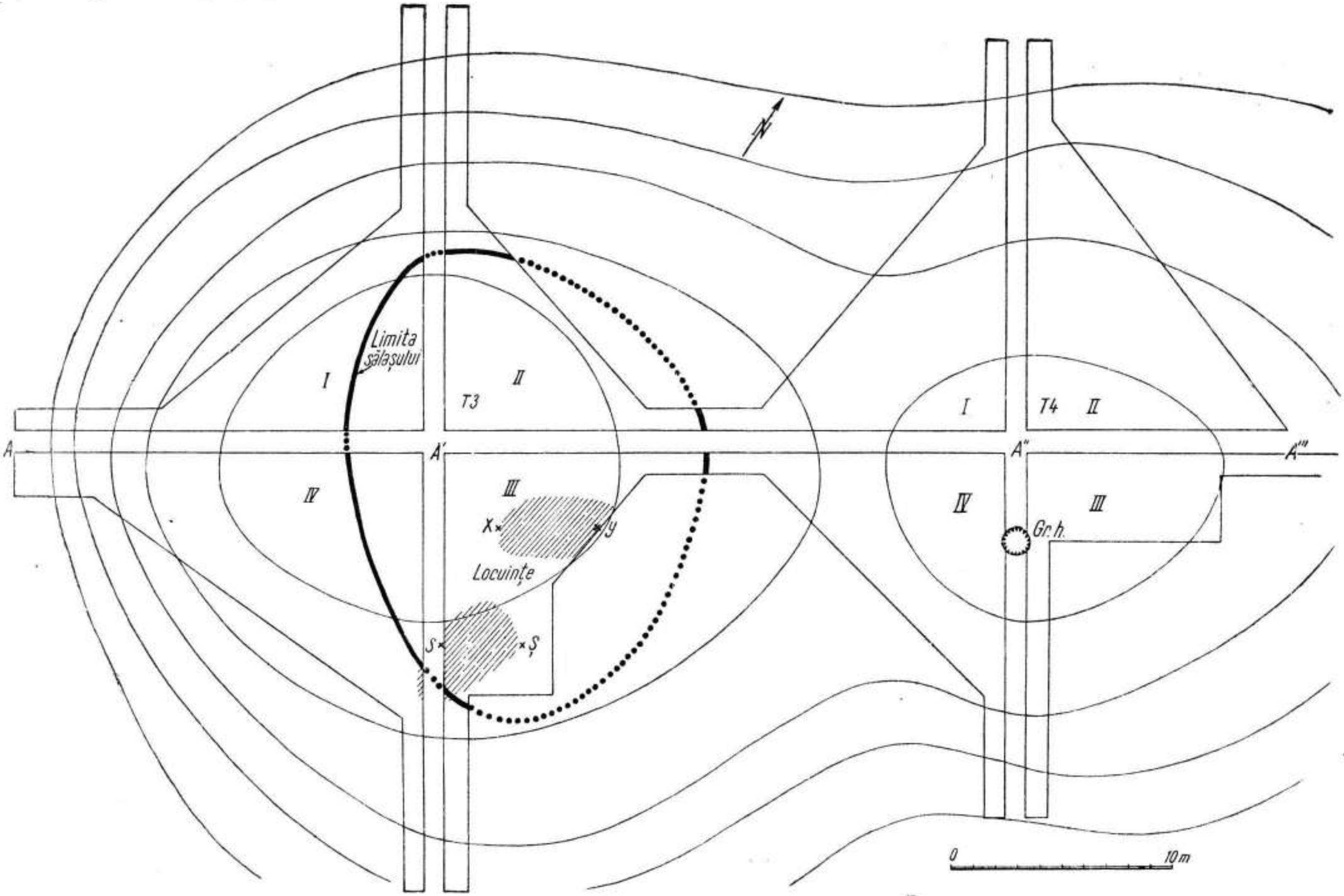

Fig. 2. — Planul sectoarelor T. 3 și T. 4.

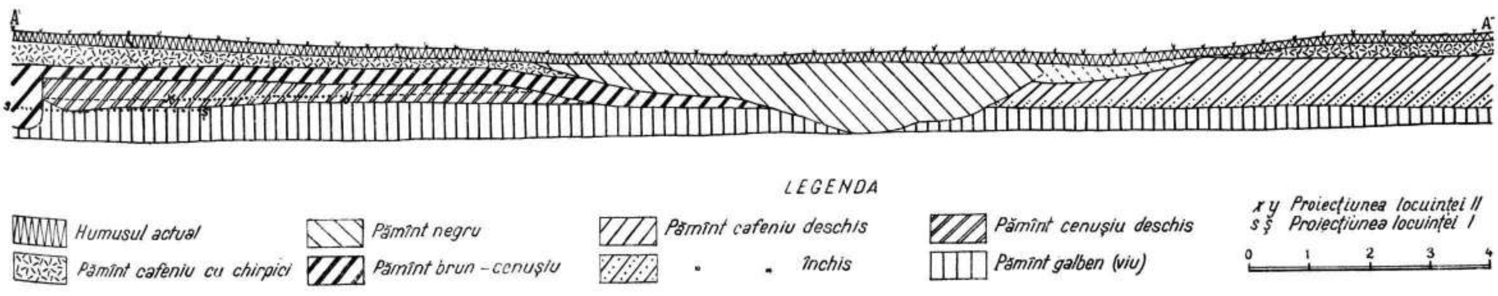

Fig. 3. — Profilul peretelui vestic al sectoarelor II din T. 3 și I din T. 4.

de tumulii getici vor fi tratate într-o lucrare specială privind necropola cetăţii de la Popeşti.

★

Aşezarea neolitică. Săpăturile din 1961 au verificat observaţiile făcute în 1958 privitor la această epocă [2]. Aşezarea este reprezentată prin locuinţe de suprafaţă sporadice. Astfel, numai în puţine locuri ale săpăturii noastre au apărut resturi neolitice şi uneori şi urme de chirpici (în T. 3 II/1, la — 1,40 m, în T. 4 II/2, — 1,00 m şi în secţiunea I).

Ceramica se împarte în două specii : una grosolană cu pleavă şi pietricele în pastă, arsă la negru în condiţii precare, şi una fină. Fragmentele grosolane provin de la vase de format mare, bitronconice, cu marginea dreaptă şi cu pereţii groşi. Porţiunea dintre buză şi maxima extremitate a vasului era fie netedă, fie decorată cu caneluri orizontale sau dungi verticale trase cu degetul, în timp ce pe restul pereţilor pînă la fund se observă trăsături verticale executate tot cu degetul (fig. 4/5, 12—14). Remarcăm un exemplar ale cărui buză şi maximă extremitate sînt accentuate şi crestate grosolan (fig. 4/12). Pe un alt fragment se remarcă un decor realizat prin excizie (fig. 4/11). Majoritatea fragmentelor sînt acoperite cu un strat de barbotină, care s-a desprins pe alocuri din cauza coroziunii. Ceramica fină este reprezentată prin fragmente de castroane bitronconice mai mult sau mai puţin înalte (fig. 4/1, 3, 4, 6, 7, 8, 10). Unele fragmente sînt decorate cu caneluri orizontale pe porţiunea de sub buză (fig. 4/8). Remarcăm un fragment de vas bitronconic miniatură (fig. 4/1) şi un altul de fund concav (fig. 4/2). În mantaua T. 4 s-a găsit o figurină antropomorfă. Pe partea din faţă, deteriorată de vechime, se observă, în zona pieptului şi a pîntecelui, o adîncitură verticală în care, desigur, era fixat capul figurinei. Pe verso piesa este ornamentată cu incizii ; din cauza eroziunii decorul nu este distinct (fig. 14/11).

Materialul neolitic aparţine, după Eugen Comşa, ultimei perioade a fazei de tranziţie dintre culturile Boian şi Gumelniţa, prezentînd asemănări cu ceramica descoperită la Radovanu şi Ipoteşti. Ceramica grosolană de la Novaci se remarcă prin cantitatea mare de pleavă din pastă, fapt observat cu precădere la Ipoteşti [3].

★

Cultura Glina. În mod sporadic, la baza stratului culturii Tei şi în mantaua T. 3 s-au găsit în total şase fragmente caracteristice culturii Glina. Interesante sînt îndeosebi două fragmente de torţi cu baza accentuată (fig. 5/5, 7). Unul dintre fragmente are părţile laterale ale torţii crestate (fig. 5/5). Aceste elemente atestă influenţe mai vechi exercitate asupra culturii Glina [4]. Un fragment de căniţă prezintă, sub buză, un decor realizat prin imprimarea unui obiect tubular [5] (fig. 5/1). Remarcăm de asemenea un fragment de margine crestată în interior. În sfîrşit, două fragmente prezintă obişnuitul decor de găuri, proeminenţe specifice acestei culturi (fig.

---

[2] Alex. Vulpe, *op. cit.*, p. 360.

[3] Informaţie Eugen Comşa.

[4] Asemenea elemente se găsesc în cultura Coţofeni. De exemplu, cf. D. Berciu, *Contribuţie la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 130 ; fig. 16.

[5] În Muzeul naţional de antichităţi există cîteva fragmente decorate în mod asemănător, provenind din săpăturile executate de M. Petrescu-Dîmboviţa la Glina.

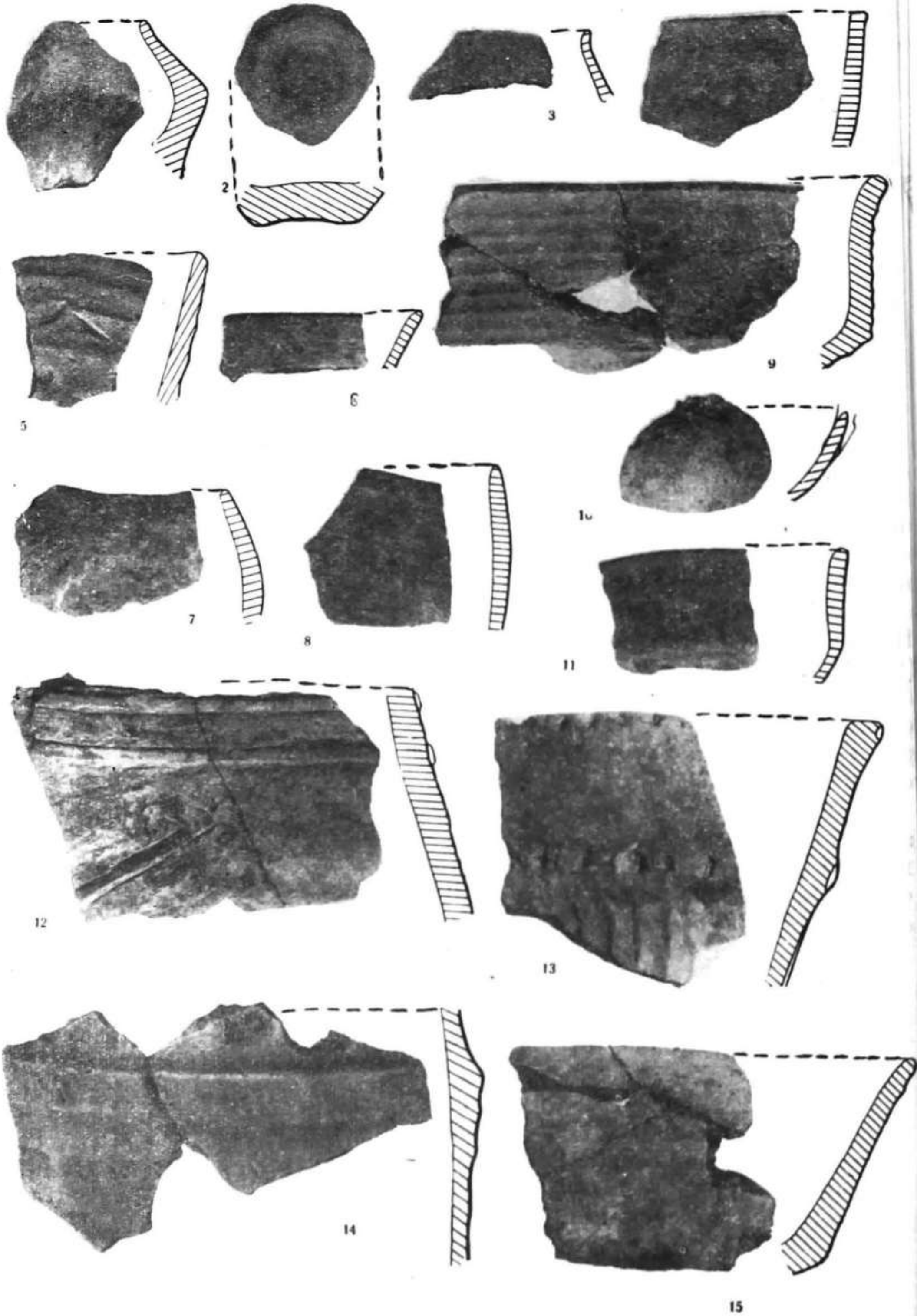

Fig. 4. — Ceramică neolitică (1/3).

5/3). Urme ale culturii Glina au fost găsite şi în 1958 şi sînt documentate sporadic pe tot cuprinsul zonei necropolei de la Popeşti [6].

★

Cultura Tei. În toată suprafaţa săpată de la Novaci, descoperirile aparţinînd culturii Tei reprezintă majoritatea materialului, iar în zona cenuşarului din T. 3 se observă o intensitate de locuire deosebită. Aici stratul

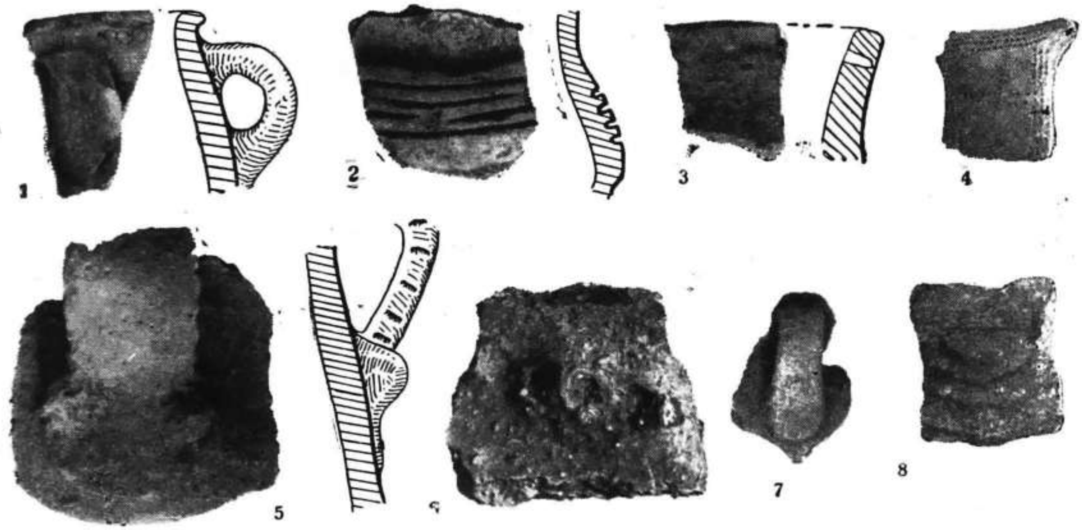

Fig. 5. — 1, 3 şi 5—7, cultura Glina ; 2, cultura Verbicioara ; 4, 8, cultura pre-Basarabi (1)/3

aparţinînd culturii Tei atinge grosimea maximă de 0,70 m, prezentînd un aspect pregnant cenuşos. Tot aici stratul cenuşos este cu circa 0,20 m mai înalt decît marginea superioară a stratului Tei din restul aşezării, avînd aspectul unei umflături asemănătoare sălaşului hallstattian (T. 1) săpat în 1958 [7].

Cenuşarul sau mai bine spus sălaşul aparţinînd culturii Tei este de formă ovală, avînd circa 21 m lungime şi circa 13 m lăţime păstrată (fig. 2). Lăţimea lui reală trebuie să fi fost cu cîţiva metri mai mare, şanţul periferic al tumulului getic distrugînd partea de NV a sălaşului; numeroasele cioburi Tei din mantaua T. 3 provin, desigur, din partea distrusă a sălaşului.

Cele mai clare observaţii stratigrafice s-au făcut pe profilele NV ale sectorului III şi SE ale sectorului II (fig. 3). Aici stratul cenuşos se înalţă deasupra pămîntului cafeniu-gălbui virgin, începînd de la —1,20 m pînă la —0,70 m. După —0,70 m se observă o uşoară intensificare a stratului de arsură ce evoluează treptat în cenuşos-brun. La —0,50 m a fost observat solul antic T. 3. Mantaua are aspect cafeniu pigmentat cu chirpici.

În T. 3 sectorul III au fost identificate două platforme de chirpici; una, la —1,20 m, de formă aproximativ dreptunghiulară, avînd lungimea pe circa 4,5 m şi lăţimea de circa 2 m; cealaltă, la —1 m, de aspect şi di-

[6] R. Vulpe, *op. cit.*; Alex. Vulpe, *op. cit.*, p. 360, fig. 3/9.
[7] *Ibidem*, p. 359.

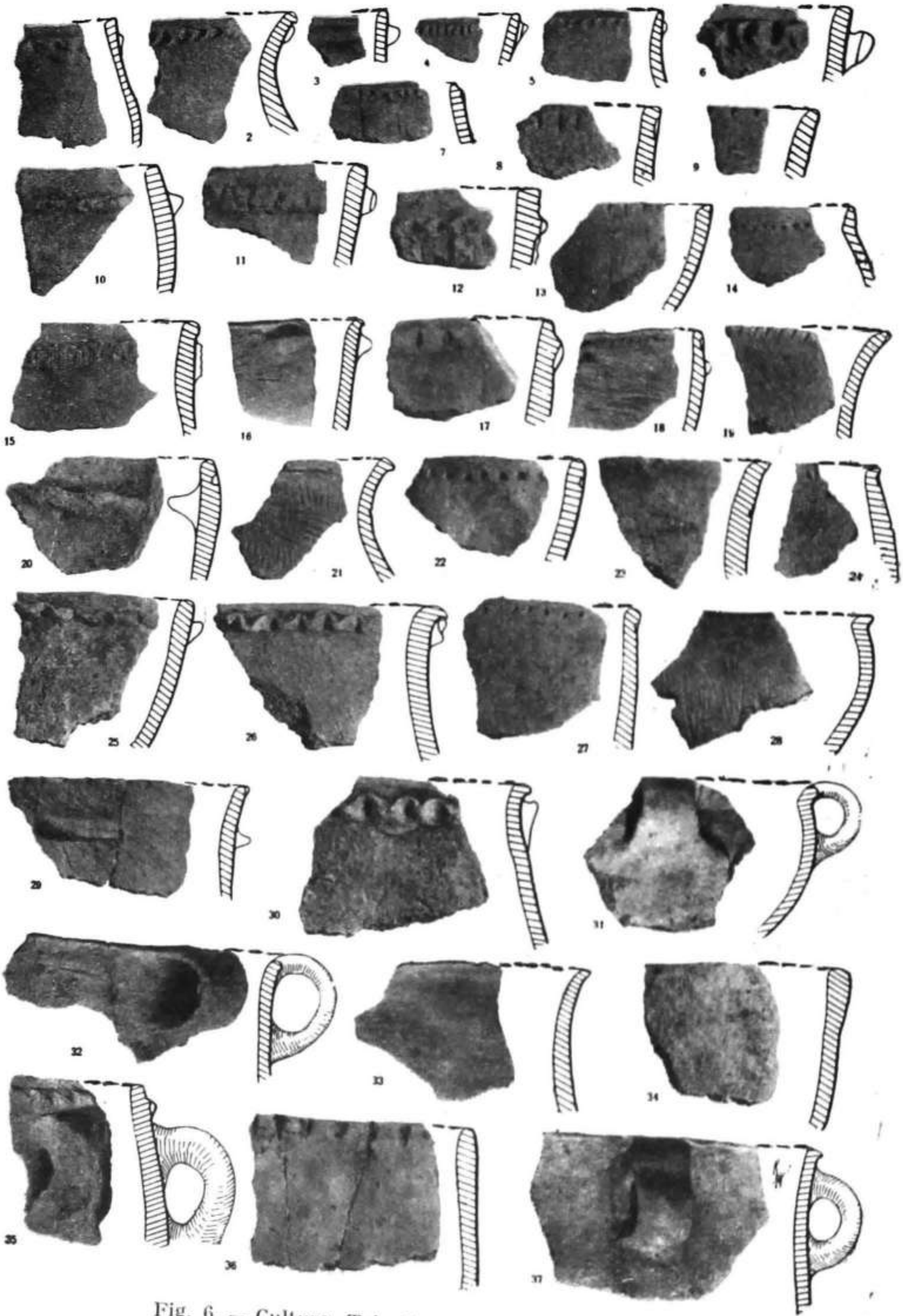

Fig. 6. — Cultura Tei. Ceramică grosolană (1/3).

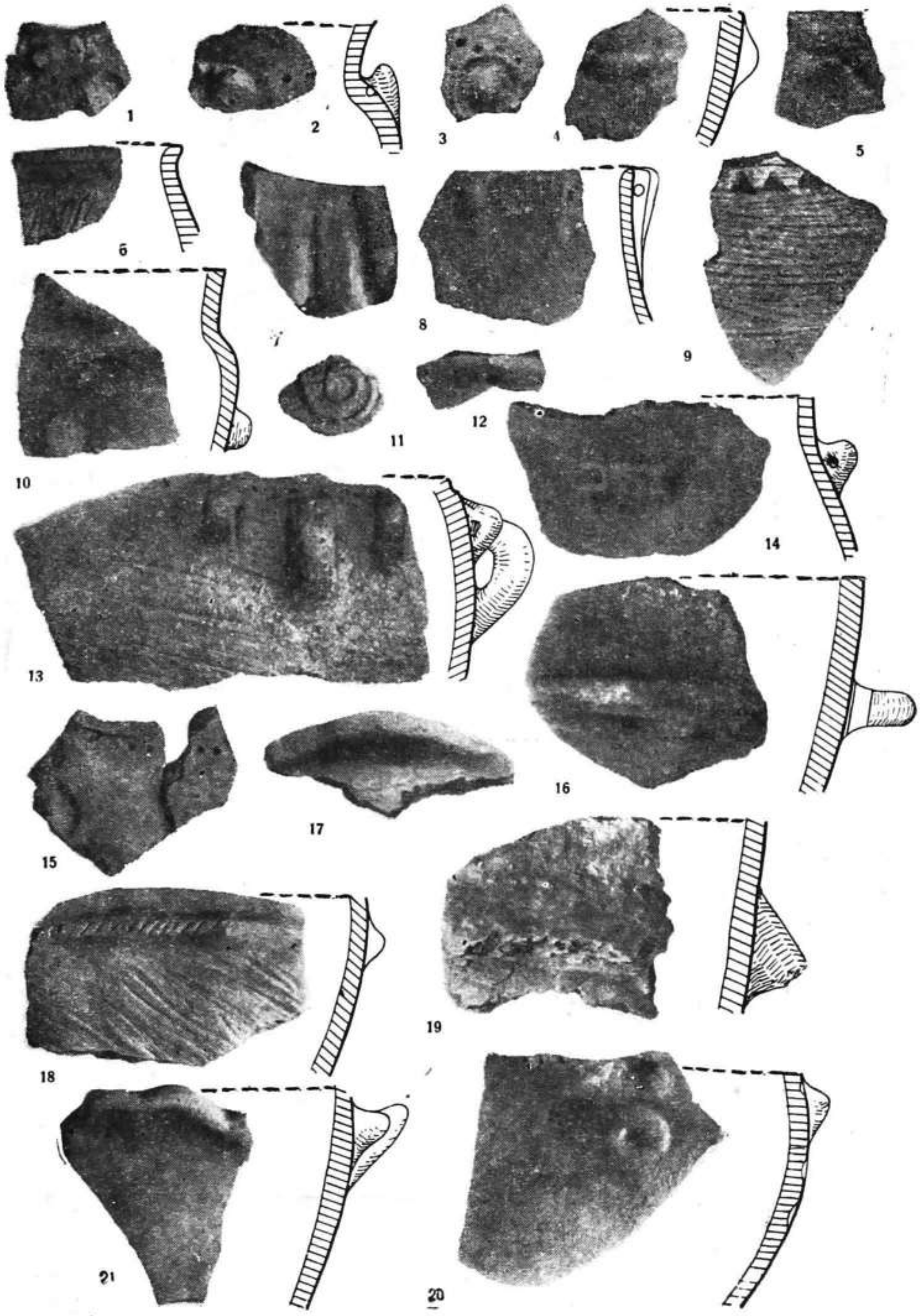

Fig. 7. — Cultura Tei. Ceramică grosolană (1/3).

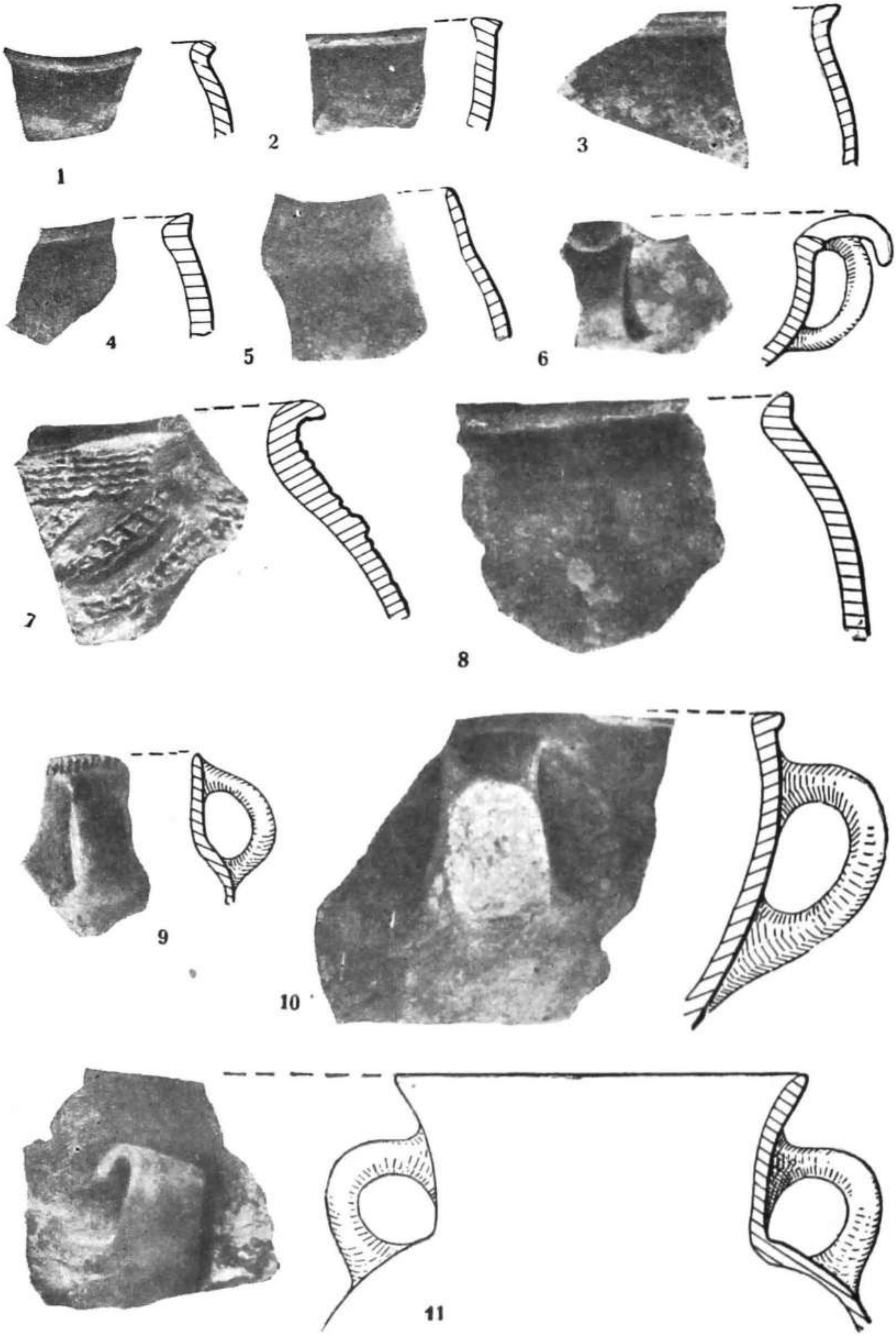

Fig. 8. — Cultura Tei. Ceramică din nivelul 1 (1/2).

mensiuni asemănătoare (fig. 3). Deşi nu s-au găsit vetre nici în interior, nici în exterior, aceste platforme nu pot fi explicate decît ca locuinţe. Chirpicii au formă de bulgări de circa 0,20 m lungime şi prezintă, pe faţa ce zăcea pe pămînt, urme de împletituri de nuiele. Este posibil ca cele cîteva fragmente de vatră găsite în mantaua T. 3 să provină din zona distrusă a sălaşului şi să explice astfel lipsa vetrelor din partea cercetată de noi.

Proiectată pe profilul NV, T. 3, sectorul III, locuinţa de la —1 m delimitează baza unui nivel (de la —1 m la —0,70 m ; fig. 3). Această dată stratigrafică corespunde observaţiilor tipologice făcute asupra materialului. Dunga de pămînt cenuşos intens de la —0,70 m corespunde cu baza altui nivel (de la —0,70 la —0,50 m). În sectorul III/2 la —0,65 m s-au găsit : un vas intregibil *in situ* (fig. 19/3), mai multe amulete de lut (fig. 13/1—5), precum şi numeroase oase de animal şi fragmente ceramice.

S-au putut observa, aşadar, în zona sălaşului aparţinînd culturii Tei, trei niveluri care conţin materiale diferite tipologic. În restul aşezării de la Novaci, stratul culturii Tei se prezintă sub forma unei depuneri de culoare cenuşos-brună, ce nu a putut fi diferenţiată în niveluri. Materialul este sensibil mai redus decît în sălaşul din T. 3. În S. I, la 14 m de T. 4, la —0,40 m, a fost descoperită o vatră şi urme de arsură la baza stratului Tei. Amintim de asemenea că în T. 1 (1958) materialul Tei a fost foarte rar [8].

Ceramica. În ceramica culturii Tei de la Novaci se observă două specii : ceramica grosolană pentru vase de uz casnic şi ceramica fină.

Ceramica grosolană este, calitativ şi tipologic, comună celor trei niveluri Tei ; de aceea o vom analiza la un loc.

Se pot distinge două subspecii, între care nu există o linie de demarcaţie rigidă. Prima cuprinde materialele cu suprafaţa poroasă, cu pasta foarte grosolană, cu multe pietricele, mică şi nisip, neagră în spărtură, arsă inegal şi neîngrijit, uneori pînă la roşu în exterior. Cealaltă subspecie prezintă suprafaţa vaselor netedă, iar pasta şi arderea sînt ceva mai îngrijite.

În general, pentru ambele subspecii s-au determinat, prin profilele fragmentelor din marginea şi din corpul vaselor, patru forme principale [9] : vase pîntecoase, cu gîtul scurt şi marginea mai mult sau mai puţin răsfrîntă (fig. 6/1—2, 5, 14, 15, 19, 21 ; 7/6) ; vase pîntecoase cu gîtul scurt, cu marginea neaccentuată, dreaptă sau aplecată spre interior (fig. 6/10, 18, 20, 24, 26, 27, 30, 37) ; vase tronconice (fig. 6/3—4, 6, 8—9, 11—12, 16, 17, 34) şi străchini (fig. 6/13, 22, 25) cu umărul accentuat şi buza uşor răsfrîntă (fig. 6/31) ; această din urmă formă a fost găsită numai într-un exemplar în nivelul cel mai de jos. Tot în cadrul ceramicii grosolane trebuie considerat şi un fragment ce se pare că provine de la un vas-cuptor (fig. 13/9), asemănător celor găsite la Verbicioara [10]. Fragmentul a fost găsit în S. I, la baza nivelului Tei (—0,70 m).

Decorul, acelaşi pentru ambele specii, este constituit din brîie alveolare aplicate imediat sub buză şi din trăsături cu măturica pe suprafaţa pereţilor (*Besenstrich*). Cele două decoruri sînt de cele mai multe ori asociate. Există mai multe variante de brîie. Unele au aspect de bandă aplicată în val (fig. 6/1, 25, 26, 30). Altele au brîul crestat (fig. 6/11, 15, 18)

---

[8] R. Vulpe, *op. cit.;* Alex. Vulpe, *op. cit.*, p. 362, fig. 3/10, 12, 15, 16.

[9] Vezi asemenea material şi la D. V. Rosetti, *Civilizaţia tip Bucureşti*, 1936, p. 4 şi fig. 1, 2 şi 97.

[10] D. Berciu, în *SCIV*, III, 1952, p. 151, fig. 10.

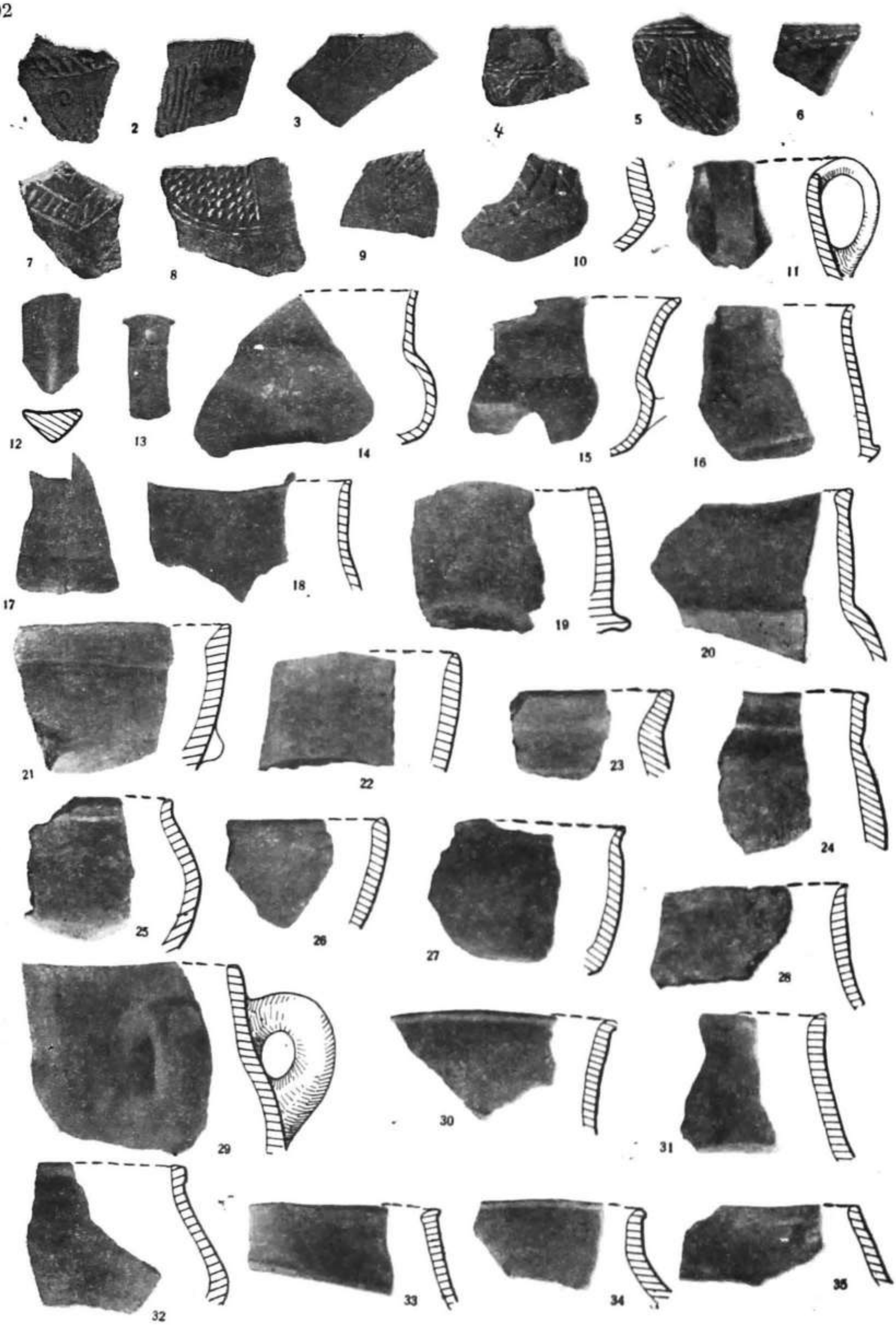

Fig. 9. — Cultura Tei. Ceramică din nivelul 2 (1/3).

sau cu adîncituri (fig. 6/5, 10). Uneori brîul este înlocuit de un şir de împunsături pătrate, rotunde sau lunguieţe (fig. 6/14, 22, 24, 27). În alte cazuri, în lipsa decorului descris mai sus, se întîlnesc crestături în partea exterioară a buzei (fig. 6/13, 19, 20). Decorul cu măturica se întîlneşte în general pe toată suprafaţa vasului, dar mai ales pe pîntece. Spre fund este dispus vertical, iar pe restul vasului se prezintă, fie în trăsături orizontale, fie oblice, neregulate, mai accentuate sau mai şterse. De asemenea se întîlnesc trăsături de măturică şi în interiorul vaselor, pe fund sau pe pîntece.

Torţile vaselor sînt semicirculare, scurte, situate mai ales sub buză (fig. 6/35, 37) sau, uneori, trase din buză (fig. 7/13). Remarcăm un exemplar avînd un grup de trei torţi alăturate, dintre care cea din mijloc este perforată (fig. 7/13).

Pe corpul vaselor, în zona de maximă rotunjire, se întîlnesc în unele cazuri proeminenţe lunguieţe (fig. 6/16, 29 ; 7/4), uneori crestate sau cilindrice (fig. 7/1—2, 10). S-au găsit şi apucători late, triunghiulare, perforate (fig. 7/12, 16) sau de o formă caracteristică (fig. 7/21). Mai rar au fost observate aplicaţii în relief (fig. 7/5, 7). În zonele de demarcaţie ale părţilor vasului se află uneori şiruri de împunsături rotunde (fig. 7/2, 15) sau în formă de dinţi de lup (fig. 7/9). Remarcăm două fragmente cu o impresiune lată circulară pe pîntecele unui vas (fig. 7/15, 20). Interesant este un fragment de margine prevăzut cu o apucătoare pe faţa interioară a peretelui vasului (fig. 6/20).

Ceramica fină prezintă de asemenea două subspecii : obişnuită şi foarte fină. Nu există o limită între cele două grupe. În general, vasele cu decor sînt mai îngrijit şi mai fin lucrate decît vasele mari. De aceea vom numi ceramică fină cea cu un luciu negru şi cu arderea foarte bună, iar ceramica cu suprafaţa netedă, uneori lucioasă, pereţii rezonanţi cu ardere bună o vom numi obişnuită.

Există o serie de deosebiri între materialele celor trei niveluri, în cadrul ceramicii fine şi obişnuite.

Nivelul 1 (T. 3 II, III, —1,20 m —1,00 m). S-a găsit puţin material tipic. Cele mai caracteristice fragmente s-au găsit în T. 3 III/2—1,20 m, în timp ce în preajma locuinţei din T. 3, III/1 s-a găsit mai ales ceramică grosolană atipică arsă secundar.

Ceramica fină este de culoare negricioasă-plumburie, cu pasta bine arsă şi suprafaţa pereţilor lustruită. Forma caracteristică acestui nivel este strachina în formă de bol, cu buza uşor răsfrîntă, cu toarta prinsă de umăr (fig. 8/1—4, 7, 8, 10). Acelaşi tip de vas a apărut în acest nivel executat în tehnică grosolană (cf. mai sus fig. 6/28). O altă formă este vasul pîntecos, cu gîtul strîmt şi marginea răsfrîntă, cu două tortiţe prinse pe gît (fig. 8/11). Remarcăm apoi o ceşcuţă avînd profilul asemănător străchinii-bol, din a cărei buză se desprinde o dată cu toarta o limbă scurtă îndoită paralel cu toarta (fig. 8/6). Tot în acest nivel s-a găsit un fragment de ceşcuţă cu pîntecele scund şi gîtul înalt, formă caracteristică mai ales nivelului următor. În acest nivel nu s-a găsit, în condiţii stratigrafice, nici un ciob cu decor. Ar putea aparţine acestui orizont un fragment găsit în mantaua T. 3, prezentînd un profil de strachină caracteristică numai nivelului 1. Decorul este realizat prin benzi dispuse sub buză în tehnica împunsăturilor succesive, asociate cu dezvoltări de linii în relief, pornind tot de sub buză. Fragmentul prezintă urme de ardere secundară (fig. 8/7).

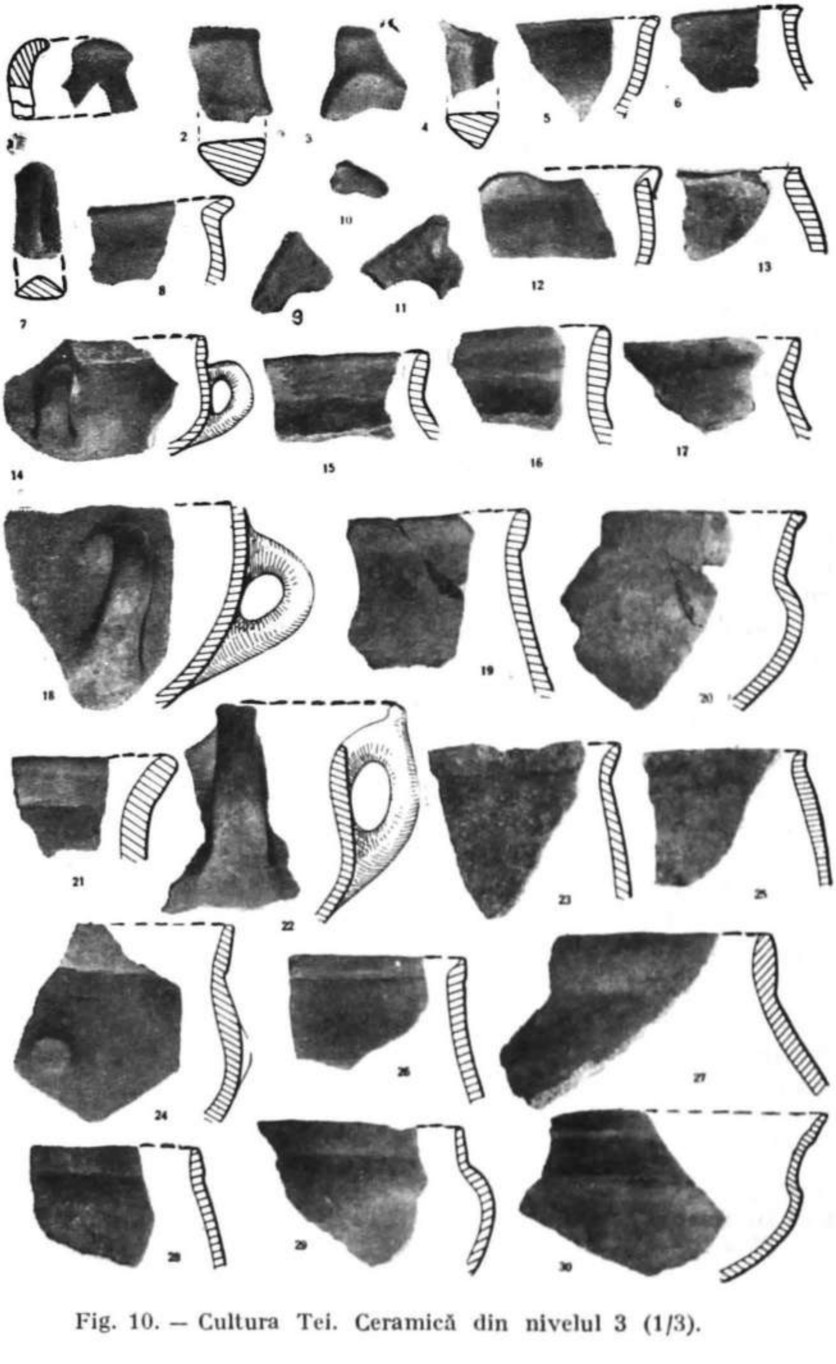

Fig. 10. — Cultura Tei. Ceramică din nivelul 3 (1/3).

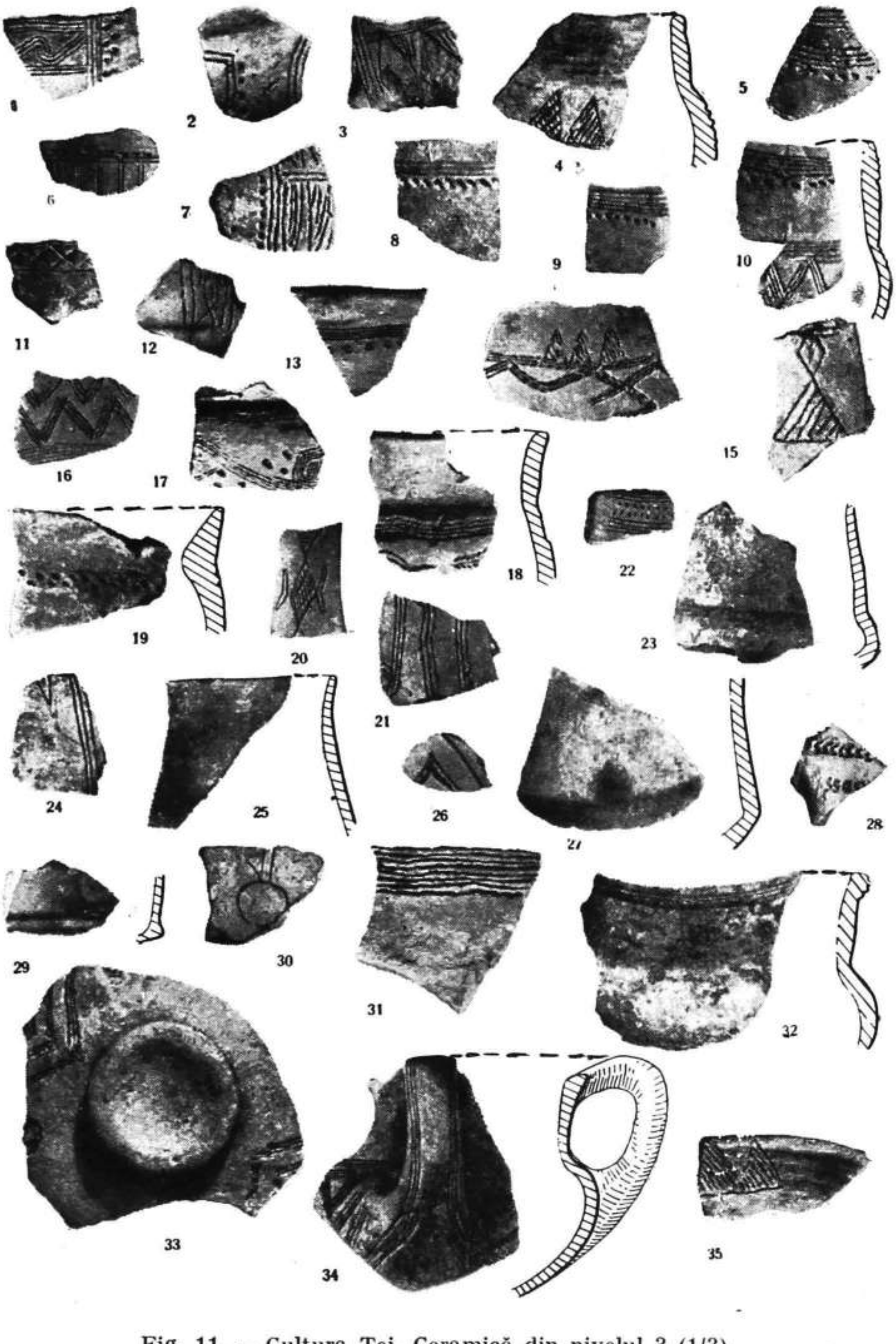

Fig. 11. — Cultura Tei. Ceramică din nivelul 3 (1/3).

Nivelul 2 (T. 3, II, III, −1,00 −0,70 m) corespunde locuinţei 2 din T. 3, III/3, −1 m. În acest nivel s-a găsit mult material din toate categoriile. Fragmentele cu decor sînt numeroase [11]. În nivelul 2 se observă bine distincţia dintre cele două subspecii ale ceramicii fine. Se întîlnesc exemplare care se deosebesc de ceramica grosolană doar prin calitatea mai bună

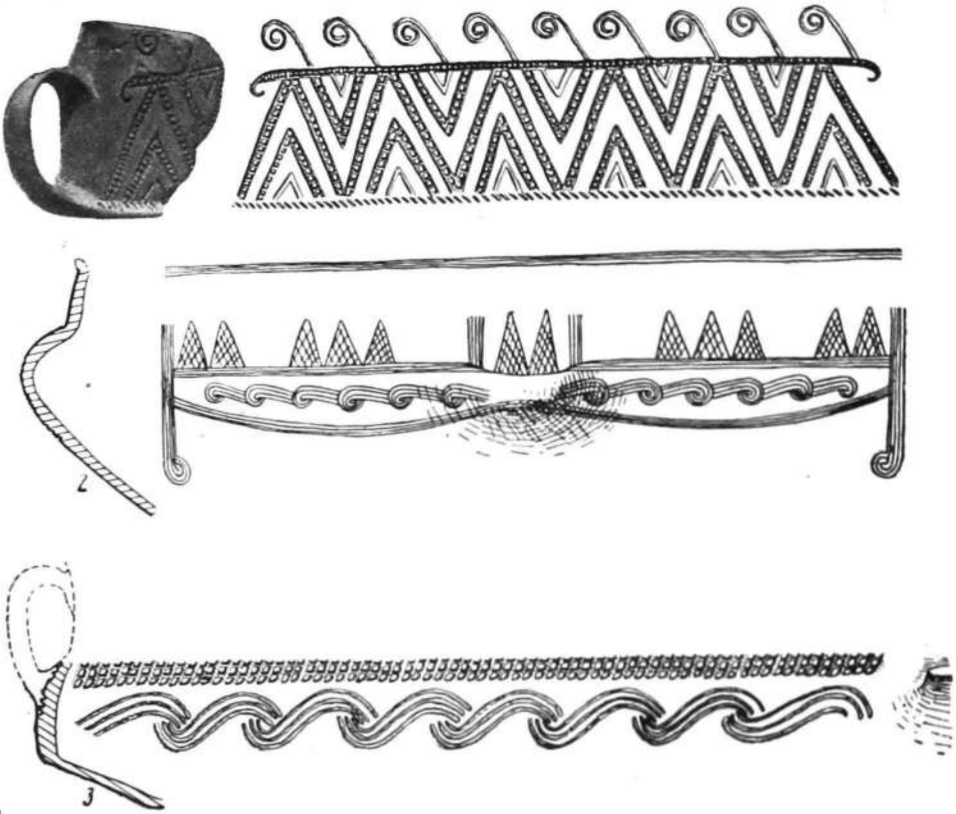

Fig. 12. — Cultura Tei. 1, 3, nivelul 2; 2, nivelul 3 (1, 3 = 1/2; 2 = 1/4).

a pastei şi prin netezirea suprafeţei, în timp ce altele au pasta deosebit de fină şi pereţii lustruiţi (mai ales ceşcuţele).

Forma principală o reprezintă vasele pîntecoase cu gîtul scurt, cu marginea neprofilată (fig. 9/20, 24; 17/6, 7) sau evazată (fig. 9/23). Unele exemplare au torţi sau proeminenţe pe pîntece (fig. 9/15, 21; 17/6—7). În profilele unor alte fragmente poate fi recunoscută forma de strachină (fig. 9/21, 22, 26, 27). Faţă de nivelul anterior, străchinile din nivelul 2 au diferenţa dintre margine şi umăr mai puţin accentuată. O formă mai deosebită este ceaşca tronconică cu fund inelar (fig. 9/19). Deosebit de numeroase şi tipice sînt căniţele şi ceşcuţele de dimensiuni mici. Se disting două tipuri, ambele de multe ori ornamentate: — căniţe pîntecoase cu marginea uşor răsfrîntă, gît înalt bine delimitat de pîntece printr-un prag cu o tortiţă. Ele se prezintă în două variante: cu pîntecele rotunjit şi fundul lat cu o

[11] Prin tehnică şi motivele decorului, materialul ornamentat din nivelul 2 aparţine la ceea ce se consideră pe bază tipologică faza veche a culturii Tei („La Stejar"); cf. D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 7; fig. 3, 10, 15—18, 31, 60, 62—65 şi 68.

alveolă la mijloc (fig. 9/14, 15, 17), cu pîntece îndoit brusc în partea de jos și fundul îngust, uneori concav (fig. 9/10, 16 ; 12/3). Căniţe cilindrice cu gura în general oblică, cu o toartă ce se desprinde din buză sau sub buză (fig. 12/1 ; 14/8). În acest nivel apar de asemenea funduri de vase inelare, caracteristică ce va continua în nivelul 3 (fig. 9/19). Două fragmente de torţi cu secţiunea triunghiulară, găsite în nivelul 2, dar caracteristice nivelului 3 ar putea să reprezinte primele apariţii ale acestui tip de toartă (fig. 9/12—13).

Decorul este executat aproape exclusiv în tehnica inciziei prin împunsături succesive (*Stichkanaltechnick*). Zonele astfel incise sînt de regulă umplute cu o materie albă ce s-a conservat pe multe exemplare.

Dintre motivele ornamentale, se disting triunghiurile haşurate (fig. 9/4, 9), umplute cu împunsături (fig. 9/3, 8), într-un caz înscrise într-un cerc (fig. 9/8). Se întîlnesc motive realizate prin dungi incise adînc şi umplute cu împunsături. Acest decor apare dispus pe corpul cilindric al unei ceşcuţe în unghiuri cu vîrful în sus, delimitat în partea superioară de o dungă orizontală din care pornesc mici spirale (fig. 12/1). Un alt motiv îl reprezintă benzile în formă de S-uri succesive, asemănătoare unei dezvoltări meandrice întrerupte (fig. 12/3). Acest motiv este realizat şi în linii simple (fig. 9/10).

Atragem atenţia asupra cîtorva fragmente care prin poziţia lor stratigrafică aparţin nivelului 2, dar care prezintă în tehnica de decor caracteristici ale nivelului următor (incizie executată superficial şi uneori neglijent) (fig. 9/4, 5).

Nivelul 3 (T. 3, II, III, —0,70 —0,50 m), prezentînd un aspect cenuşos intens la bază, evoluează treptat în cenuşos-brun în partea superioară. Caracteristic pentru acest nivel este cantitatea mare de oase de animal, ce constituie circa 25—30% din întregul material. Acestui nivel îi aparţine cea mai mare parte a materialului culturii Tei de la Novaci[12]. La capătul sudic al profilului NV din T. 3, III/2, s-a observat o groapă adîncă de —1,15 m şi lată de circa 2 m. În T. 3 nu s-au găsit vetre sau chirpici. Locuinţele erau probabil făcute în special din material lemnos, cum o arată şi culoarea cenuşie a stratului. Vatra din S. I —0,45 m aparţine, după materialul ceramic găsit alături, acestui nivel.

Prima subspecie a ceramicii fine, cea obişnuită, care în nivelul anterior se găsea în număr mai redus, devine acum aproape exclusivă. Evident, unele vase au suprafaţa mai mult lustruită, altele mai puţin, dar faţă de nivelul 2 se observă un regres în tehnica de lucru a ceramicii. De fapt, din subspecia foarte fină nu pot fi atribuite nivelului 3 decît patru fragmente de ceşcuţe, trei prezentînd varianta pîntecoasă cu gîtul înalt (fig. 11/10, 23, 25, 27), a patra provenind de la o ceşcuţă cilindrică (fig. 11/29).

Forma principală o constituie ceştile pîntecoase cu gîtul scurt şi cu două torţi, desprinse din umăr sau din buză, uneori supraînălţate (fig. 10/14, 18, 22 ; 11/34). Am putea afirma că aproape toate fragmentele descoperite în nivelul 3 provin de la asemenea ceşti de diverse dimensiuni, care se pot diviza în două variante, ambele cu gîtul scurt, dar unele cu marginea răsfrîntă, iar altele cu marginea neaccentuată. Caracteristic pentru acest

---

[12] Prin analogie cu materialul publicat de Rosetti (*op. cit.*, p. 7 şi urm. ; fig. 5, 11, 22, 27, 42, 43, 71—73 şi 82), nivelul 3 aparţine fazei finale a culturii Tei („Fundeni").

nivel este faptul că unele torți sînt prevăzute cu mici butoni tronconici (fig. 10/3, 10). Se întîlnesc torți avînd în partea superioară o creastă dispusă transversal (fig. 10/9, 11, 22). Cele mai multe torți au secțiunea triunghiulară (fig. 10/2, 4, 7). Atragem atenția asupra unui fragment de toartă bifurcată, element des întîlnit în epoca bronzului în Macedonia [13] (fig. 10/1).

Fig. 13. — Cultura Tei (1/3).

Fundul ceștilor din nivelul 3 este plat sau profilat, dar de cele mai multe ori inelar (fig. 11/33). Fragmentele de strachină-bol cu marginea răsfrîntă amintesc de vasele nivelului 2 (fig. 10/5, 8, 12).

Decorul este frecvent. Tehnica inciziei prin împunsături succesive este predominantă, dar se întîlnesc și fragmente cu incizii continue. De asemenea, incizia este executată mult mai puțin adînc decît în nivelul anterior, și de multe ori, trăsăturile sînt mai puțin sigure și efectuate neglijent.

Motivele sînt în general complexe. Cel mai numeros reprezentate sînt triunghiurile și romburile hașurate, întîlnite pe pîntecele (fig. 11/3, 4, 14; 12/2), pe partea lată a torților vasului (fig. 11/15, 20) sau pe fața interioară a unor margini evazate (fig. 11/35). Aceste motive se găsesc uneori împreună cu motive spiralo-meandrice (fig. 12/2). Foarte frecvente sînt benzile de cîte trei, patru și chiar mai multe linii, care sînt folosite fie pentru a demarca un registru de decor (fig. 11/1, 5, 14, 17, 34), fie sub marginea vaselor, uneori înconjurate de un șir de împunsături (fig. 11/8, 9, 13). Marginea torților este uneori subliniată de benzi longitudinale (fig. 11/31,

[13] W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, nr. 374, 385, 406, și p. 205; fig. 71/d. D. Berciu ne informează despre descoperiri asemănătoare în cultura Verbicioara. În cultura Tei se mai cunosc torți asemănătoare în materialul de la Grădiștea (r. Vidra, reg. București), cf. D. Berciu, în *Materiale*, II, p. 498; fig. 7/6—7.

32). Remarcăm un fragment avînd pe pîntece un ornament în formă de ramură de brad (fig. 11/18). Un decor mai rar întîlnit îl constituie împunsăturile dispuse fie în şir, sub gîtul vaselor (fig. 11/19), fie asociate în grupe cu alte motive descrise mai sus (fig. 11/1—2).

Plastica. Se pot menţiona doar 11 figurine antropomorfe de lut foarte rudimentar executate. Sexul nu este indicat, iar mîinile şi picioarele

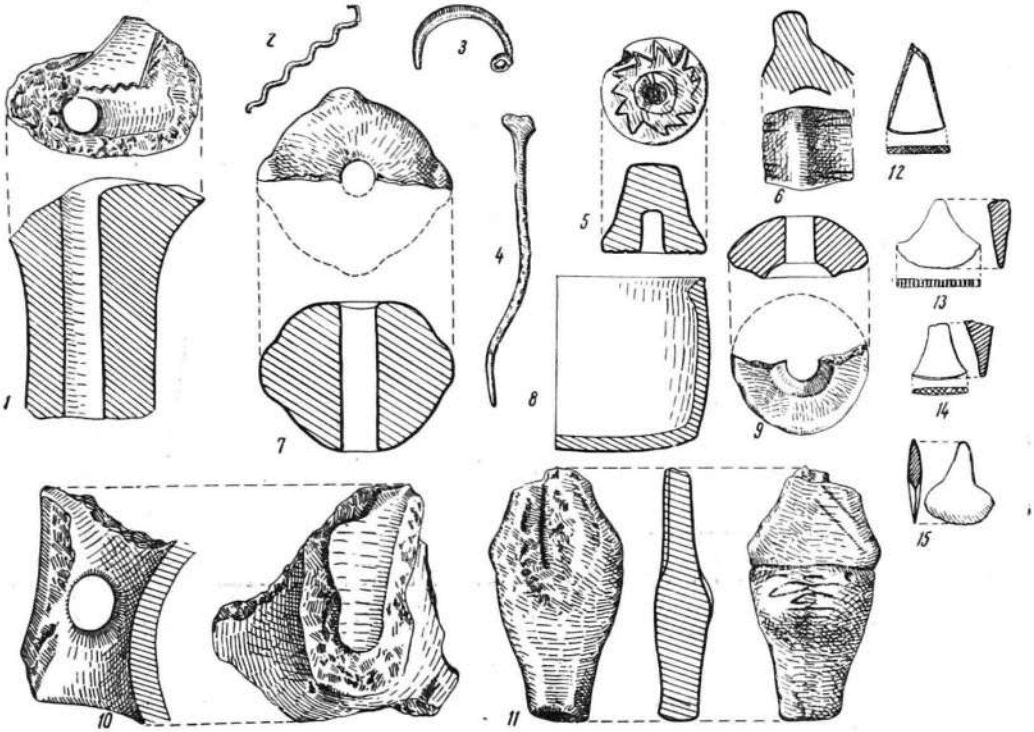

Fig. 14. — 11, neolitic; 4—10, cultura Tei; 1—4, 12—15, cultura Basarabi (1/2).

sînt reprezentate prin simple excrescenţe (fig. 13/1—5)[14]. Piesele au fost găsite toate la un loc la baza nivelului 3.

Alte obiecte de lut. Cele mai caracteristice şi mai demne de menţionat sînt roţile de lut de forme şi dimensiuni variate, găsite în număr relativ mare, mai ales în nivelurile 2 şi 3 (fig. 13/6—8). Un exemplar este ornamentat cu incizii (fig. 13/6), altul prezintă pe una din feţe găuri neperforate (fig. 13/8). Pe o altă piesă circulară se observă urmele unei apucători şi ar putea, aşadar, fi interpretată ca servind drept capac (fig. 13/8).

S-au întîlnit în cîteva rînduri fragmente plate de lut, avînd o margine dreptunghiulară. Aceasta ar proveni de la margini de vatră. Menţionăm de asemenea o piesă în formă de două coarne tubulare necomunicante între ele, care ar putea să fi fost folosită tot ca ornament de vatră.

În cadrul stratului Tei s-au găsit mai multe fusaiole bitronconice (fig. 14/9) şi două piese cu aspect de fusaiolă, dar neperforate. Menţionăm

[14] D. V. Rosetti (*op. cit.*, p. 11, fig. 517) menţionează figurine asemănătoare, dintre care unele le atribuie fazei Tei-Fundeni. Vezi şi D. Berciu, *op. cit.*, p. 499, fig. 9/6—7.

de asemenea două mici obiecte de lut de formă tronconică, una decorată (fig. 14/5), reprezentînd probabil piese de roată ale unui car votiv.

Obiectele de piatră s-au găsit în număr mic. Remarcăm un fragment de măciucă sferică perforată (fig. 14/7). Un dop provenind de la perforarea unui topor atestă folosirea acestei unelte în aşezarea Tei de la Novaci.

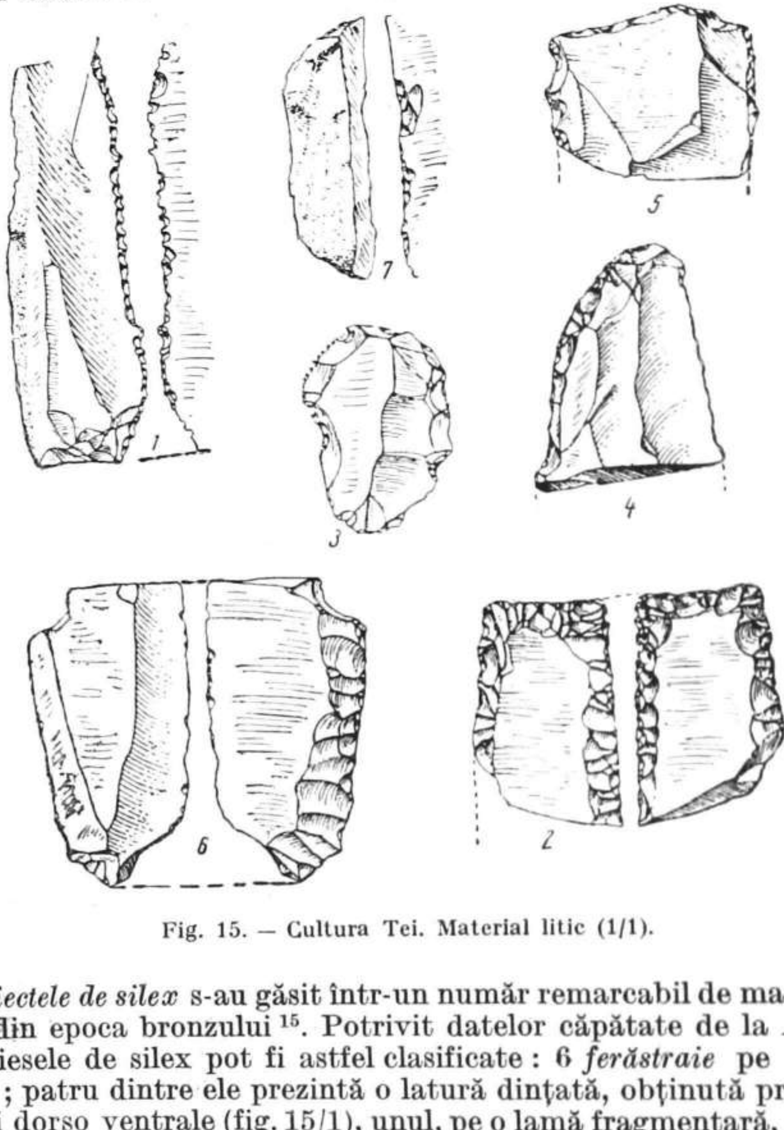

Fig. 15. — Cultura Tei. Material litic (1/1).

Obiectele de silex s-au găsit într-un număr remarcabil de mare pentru o aşezare din epoca bronzului [15]. Potrivit datelor căpătate de la Alex. Păunescu, piesele de silex pot fi astfel clasificate: 6 *ferăstraie* pe lame fragmentare; patru dintre ele prezintă o latură dinţată, obţinută prin desprinderi mici dorso ventrale (fig. 15/1), unul, pe o lamă fragmentară, este dinţat pe ambele laturi (fig. 15/2), iar unele sînt lustruite prin folosire; patru *gratoare*, două pe lame late (fig. 15/5), unul dintre ele cu partea activă convexă, obţinută prin retuşa verticală (fig. 15/3), celelalte două sînt pe aşchii cu partea activă convexă şi cu retuşe fine de uzură; o *lamă lată*, avînd latura stîngă arcuită cu desprinderi mari verticale, retuşată abrupt (fig. 15/4);

[15] În depozitul Muzeului de istorie al oraşului Bucureşti se găsesc piese de silex provenind din săpături în aşezări ale culturii Tei. În 1962, efectuînd o recunoaştere pe teritoriul comunei Curcani (r. Olteniţa, reg. Bucureşti), am descoperit o aşezare Tei şi Basarabi foarte asemănătoare ca tip cu cea de la Novaci. În acest loc s-au găsit mai multe piese de silex, printre care şi o lamă-ferăstrău (actualmente în colecţia particulară C. Deculescu din Curcani).

şase *lame retuşate*, unele vertical, altele cu desprinderi superficiale, aplicate în porţiunea marginală a suprafeţelor lise (fig. 15/6); 18 *lame neretuşate*, dintre care şapte microlitice, nouă mijlocii, două macrolitice şi trei cu retuşe oblice pe o latură lungă; două *lame mijlocii* cu capetele trunchiate oblic şi retuşate. Una dintre ele, întreagă, are latura lungă puternic lustruită prin folosire (fig. 15/7). Împreună cu aceste piese s-a găsit mult material atipic, din care: două *aşchii macrolitice*, una de decorticare; un *capac* de nucleu, circa 60 de *aşchii* mici şi mijlocii, cîteva cu retuşe marginale.

Materia primă folosită constă din silex alb-gălbui mat (19 piese), silex cafeniu lucios (majoritatea), silex gălbui-roşcat (3 piese). Toate se găsesc în platforma prebalcanică şi au ajuns la Novaci sub formă de bulgări ce au fost prelucraţi de localnici, cum o dovedesc aşchiile mari de decorticare.

Piesele de silex se găsesc în toate cele trei niveluri Tei, dar mai ales în nivelul 3.

Metalul este reprezentat doar printr-un vîrf de ac, al cărui cap, rupt, era probabil lăţit (fig. 14/4). El a fost găsit în mantaua T. 3.

★

Descoperirile hallstattiene. Cultura pre-Basarabi. În profilul SE al S. I, la 28—30 m de T. 4, a fost observată o groapă de bordei, lungă de 4,5 m, care a fost parţial secţionată de săpăturile noastre. Cu acest prilej s-a descoperit pe fundul ei o ceaşcă pîntecoasă de culoare neagră lucioasă, cu o toartă supraînălţată ruptă din vechime. Toarta avea secţiunea triunghiulară. Pe pîntece vasul era ornat cu grupe de caneluri fine dispuse oblic (fig. 19/4). Alături de acest vas s-a găsit un fragment de strachină mică, cu marginea arcuită în interior. În restul gropii s-au mai descoperit cîteva cioburi Tei şi neolitice, provenite desigur din mediul înconjurător. Ceaşca de mai sus datează groapa în acea perioadă a epocii hallstattiene, corespunzătoare orizontului pre-Basarabi de la Popeşti. Tot acestui orizont trebuie, probabil, să i se atribuie şi fragmentul de toartă lată găsită în S. I, —0,50, decorat prin impresiune cu pieptenul (fig. 5/4). Un exemplar prezentînd un decor realizat într-o tehnică asemănătoare, asociat cu caneluri, s-a găsit în T. 1 în 1958 [16].

★

Cultura Basarabi a fost documentată stratigrafic în 1961 doar printr-o groapă mare în T.4, I/1 (fig. 2). În rest, materiale ale acestei culturi au fost găsite în mantalele T. 3 şi T. 4, precum şi, în mod sporadic, la baza pămîntului vegetal din S. I. Materialul Basarabi găsit în T. 4 (în manta şi parţial la baza solului antic) se referă, desigur, la un complex de locuire distrus cu prilejul construcţiei movilei. Acestui complex îi aparţine desigur groapa menţionată mai sus. O altă concentrare de material Basarabi s-a observat în S. I la 16—19 m de T. 4 pînă la adîncimea de —0,40 m. Această zonă coincide cu o mică umflătură în teren. Nici în acest loc nu au putut fi surprinse complexe de locuire *in situ*.

Groapa din T. 4 este de formă tronconică, îngustîndu-se spre fund. Ea a fost observată în profilul nord-estic, T. 4, I/1, începînd de la —0,70 m (este probabil că venea mai de sus, deoarece la acest nivel se găseau materiale Tei; gura ei a fost distrusă o dată cu construcţia tumulului). În adîncime, se continuă pînă la —1,68 m (faţă de centrul T. 4). Diametrul este

[16] Alex. Vulpe, *op. cit.*, fig. 2/3.

Fig. 16. — Cultura Basarabi (1/3).

de 1,60 m la —1,35 m, la —1,45 m s-a observat un prag lat de circa 0,25 m. Diametrul, la fund, este de 1 m. În interiorul gropii, pe fund, se aflau cîteva vase ce au putut fi întregite în cea mai mare parte, iar în restul gropii o mare cantitate de material fragmentar sau parțial întregibil. S-au mai găsit

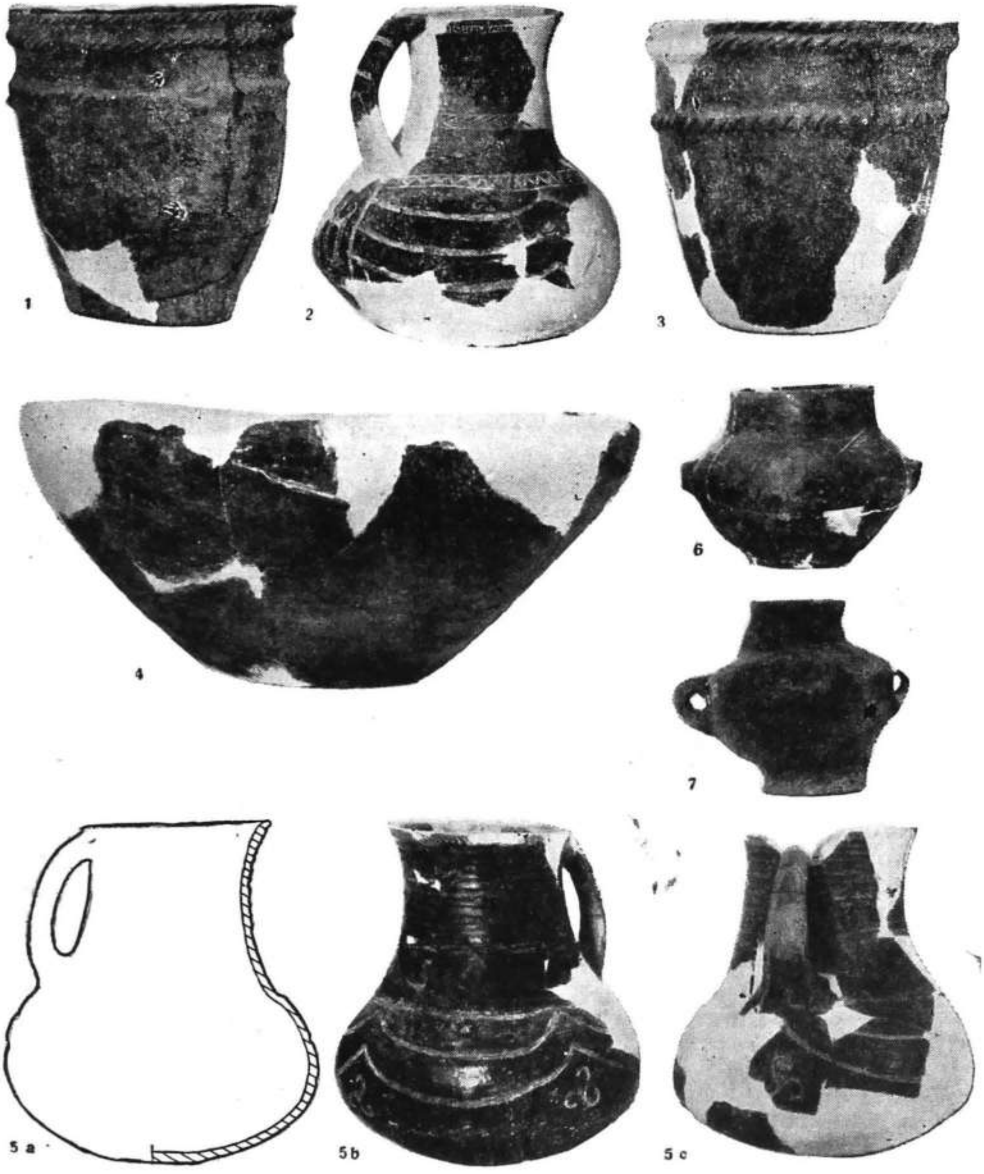

Fig. 17. — 6, 7, cultura Tei (nivelul 2); 1—5, cultura Basarabi (6, 7 = 1/3; 1—5 = 1/4).

două ștampile de lut zimțate, pentru executarea decorului ceramicii (fig. 14/12, 15) [17], cîteva fusaiole, un fragment de verigă de bronz, un corn de capră și o coastă de vită mare, fragmente de chirpici și, mai ales în centru, cărbune.

[17] Două asemenea ștampile au fost găsite și în săpăturile de la Popești-Nucet; cf. R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 245, fig. 6/1—2.

Însemnătatea deosebită a acestei gropi constă în faptul că ne prezintă într-un context stratigrafic sigur o întreagă gamă de forme ale unui anumit moment al culturii Basarabi, de la ceramica grosolană pînă la cele mai fine vase cu decor. Evident, nu poate fi vorba de o groapă de gunoi obişnuită. Credem că avem de-a face, mai degrabă, cu o groapă în care s-au depus resturile unui ospăţ, fie obişnuit, fie ritual. Din acest motiv, considerăm util de a prezenta întregul material din groapă în ordinea tipologică.

— *Vasele de uz casnic* sînt lucrate în pastă mai grosolană cu nisip, mică şi puţine pietricele. Arderea este bună, culoarea lor este cafenie-brună cu pete negricioase. Suprafaţa pereţilor este netedă, uneori chiar lucioasă. Toate au formă de borcane cu marginea îngroşată, crestată sau alveolată. Decorul este realizat exclusiv din brîuri alveolare sau crestate, dispuse cîte două, de obicei orizontal, unul la mică distanţă sub buză, al doilea ceva mai jos (fig. 17/1, 3). Variante ale acestor vase au fost descrise mai pe larg în raportul din 1958.

— *Vasele pîntecoase cu gît înalt şi marginea răsfrîntă* sînt lucrate din pastă mai fină, cu nisip, mică şi pietricele foarte mici, bine arsă la negru. Suprafaţa pereţilor este acoperită cu slip şi a fost lustruită ulterior. La baza gîtului se observă uneori un prag foarte puţin accentuat, marcat prin patru mici proeminenţe (fig. 19/2). În groapa de care ne ocupăm s-au găsit fragmentele a patru exemplare, dintre care unul ars secundar intens.

— *Cănile* se prezintă în două variante, cu una sau două torţi. Din varianta cu două torţi s-au găsit două exemplare, ambele de mărime mijlocie şi neornamentate. Primul, ars secundar, are două tortiţe prinse de pragul de la baza gîtului. Alternativ cu tortiţele se află, pe acelaşi plan, cîte o proeminenţă verticală (fig. 19/1). Suprafaţa vasului este lustruită. Din al doilea exemplar s-a găsit numai un fragment de margine avînd toarte, cu secţiunea pentagonală supraînălţată (fig. 16/39).

A doua variantă de căni pîntecoase are o toartă trasă din buză şi prinsă pe umăr. Vasele sînt îngrijit lucrate din pastă fină bine arsă la negru, suprafaţa lor este lustruită. Toate exemplarele sînt bogat decorate. Atragem atenţia asupra unei particularităţi a torţii, care, pornind în formă de bandă din umărul vasului, se îngustează treptat, pentru a căpăta, după curbura spre buză, forma aproximativ cilindrică, brăzdată de caneluri transversale (fig. 16/12, 15 ; 17/5). De asemenea, la un exemplar se poate observa, în planul de deschidere al gurii, o uşoară înclinare spre partea opusă torţii (fig. 17/5 a—c). S-au găsit în total urmele a cinci asemenea căni, din care două întregibile (fig. 17/2, 5), restul fragmentare (fig. 16/12, 13, 15).

— *Străchinile cu marginea arcuită în interior*, o formă comună culturii Basarabi, sînt reprezentate prin şase exemplare, din care două bogat decorate (fig. 18 ; 19/5), restul cu marginea faţetată (fig. 17/14). În general sînt lucrate din pastă fină şi bine arsă la negru, fiind acoperite cu un slip puternic lustruit. Cele două exemplare ornamentate sînt arse secundar.

— *Străchinile cu marginea evazată* sînt reprezentate, în groapă, doar printr-un singur fragment de dimensiuni mici (fig. 16/25).

— *Ceşcuţele cu toartă supraînălţată* sînt prezentate în număr de şase exemplare. Unul dintre ele este nedecorat (fig. 16/37), restul fiind bogat împodobite (fig. 16/30, 35, 36, 38). Ele sînt lucrate din pastă foarte fină, au culoarea neagră, suprafaţa pereţilor fiind bine lustruită. Tortiţele au, în general, secţiunea hexagonală.

Remarcăm un fragment probabil de toartă tubulară, de la un vas a cărui destinație ne este necunoscută. În porțiunea din interiorul vasului se distinge un decor specific Basarabi (fig. 14/1).

Decorul ceramicii Basarabi a fost analizat în raportul din 1958 [18], așa că nu vom insista aici decît asupra cazurilor particulare noi. Atragem

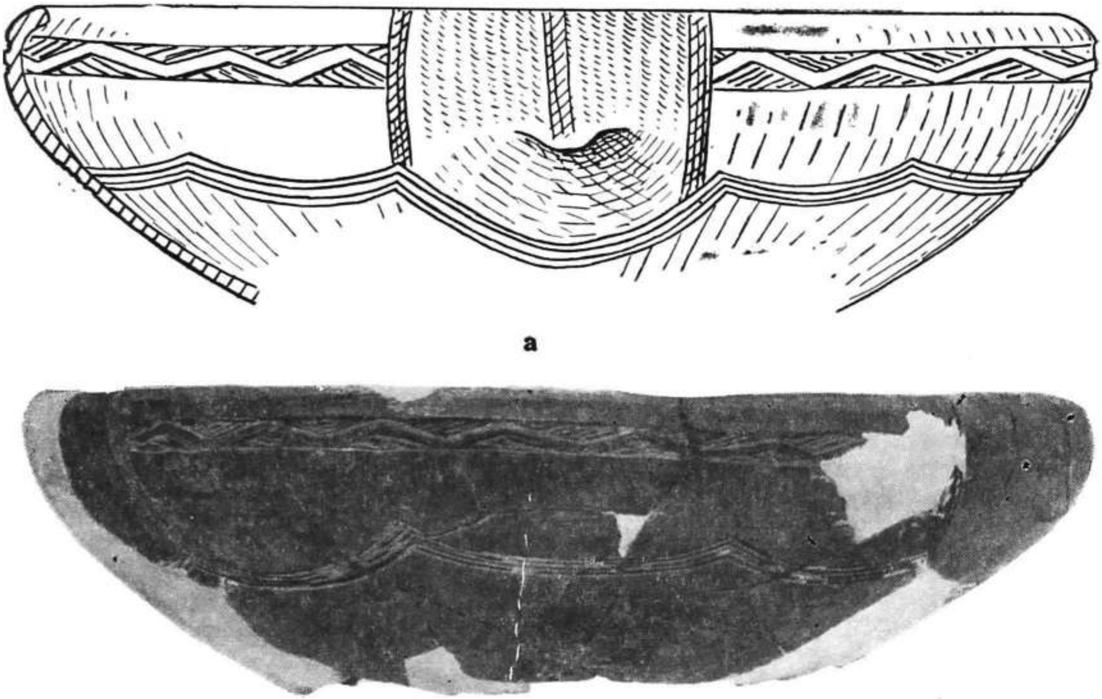

Fig. 18. — Cultura Basarabi (1/3).

astfel atenția asupra benzilor incizate (incizia fiind accentuată prin imprimarea cu pieptenul, vezi fig. 14/12—15), dispuse în formă de ghirlande largi sub umărul fațetat al unei străchini (fig. 18 a—b), sau a benzilor excizate (și în acest caz zona excizată este umplută cu imprimeuri), dispuse în mod asemănător pe pîntecele cănilor (fig. 16/36 ; 17/2, 5). Pe o altă strachină cu marginea arcuită spre interior se află, executat în aceeași tehnică, un motiv realizat din două rînduri de romburi rezervate în negativ, alternînd cu romburi excizate (deci executate pozitiv) ; de o parte și de alta a acestui motiv se desprind două codițe spiralice scurte (*Sattelspirale* inversată) ; întregul motiv este încadrat într-o bandă semicirculară și se repetă de patru ori pe marginea vasului (fig. 19/5). Aceeași spirală scurtă ca o codiță de șa (*Sattelspirale*) se întîlnește pe un motiv situat pe baza torții unei căni (fig. 17/2). Pe o altă cană se observă, pe cele patru părți ale pîntecelui, cîte un triscel (fig. 17/5 b—c).

[18] Alex. Vulpe, *op. cit.*, p. 362 și urm.

Restul materialului Basarabi de la Novaci prezintă forme asemănătoare celui din groapa descrisă pînă aici. În privinţa decorului, se repetă cu diverse variante motivele vaselor prezentate mai sus sau ale celor

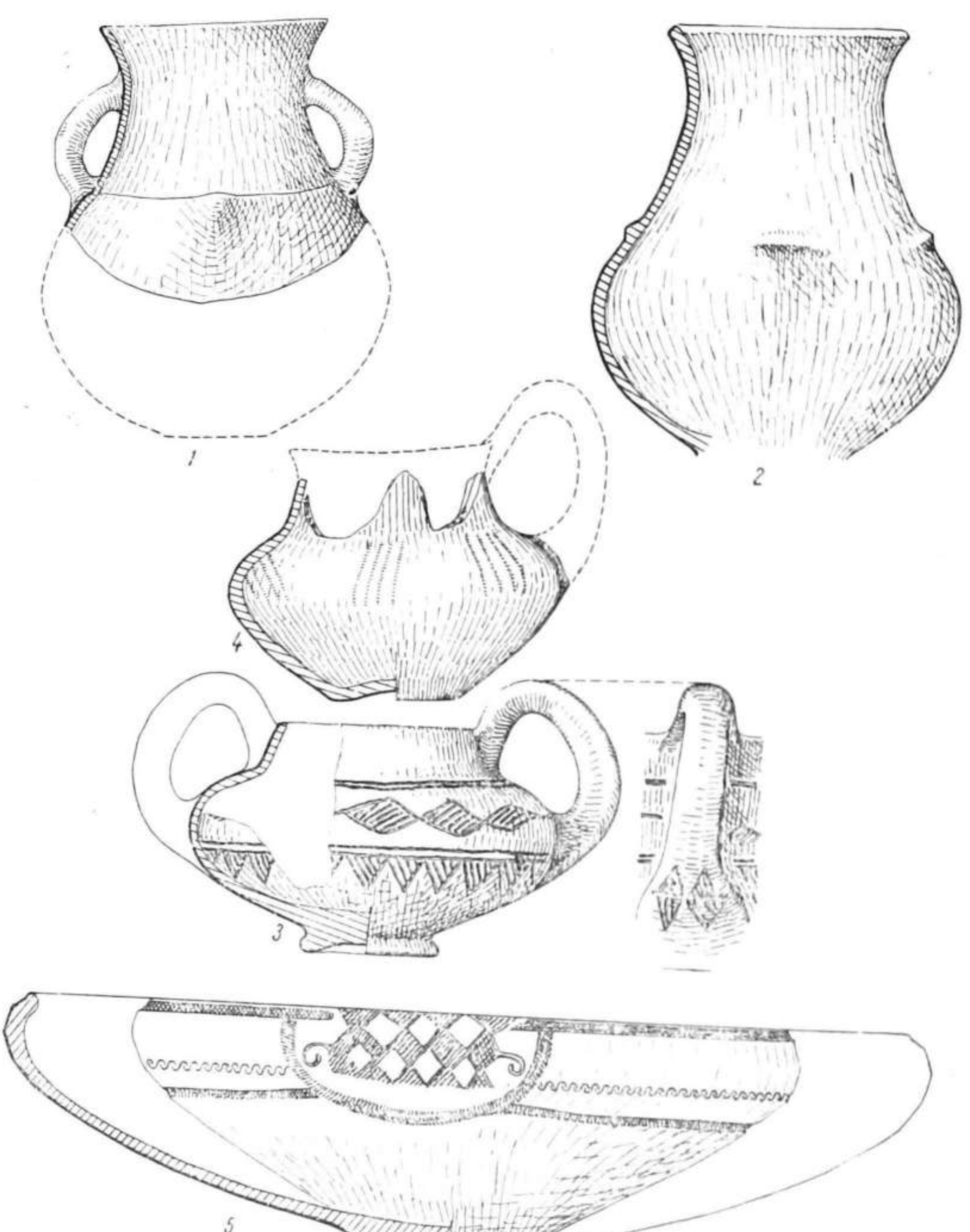

Fig. 19. — 3, cultura Tei (nivelul 3); 4, cultura pre-Basarabi; 1, 2, 5, cultura Basarabi (1, 3—5 = 1/3; 2 = 1/6).

publicate în raportul din 1958. De aceea nu vom insista decît în mod succint, servindu-ne mai ales de ilustrații.

Nu considerăm util de a mai discuta ceramica grosolană, care apare în cantitate relativ modestă și prezintă tipuri deja descrise.

Cănile, mai ales cele cu o toartă, decorate, se remarcă prin mici variante în felul de a dispune decorul. Prezentăm cîteva fragmente de margini, pîntece și toartă (fig. 16/9, 16—20, 26, 27, 29, 32—34).

Străchinile cu marginea arcuită în interior se găsesc în foarte mare număr, în toate variantele decorate și nedecorate (fig. 16/1, 10, 11, 28).

Strachina evazată este reprezentată prin mai multe fragmente de margini, toate decorate în interior (fig. 16/21—24). Remarcăm un fragment decorat cu rînduri de triunghiuri cu vîrful în jos, hașurate, dispuse pe registre (fig. 16/23).

Descoperirea cîtorva fragmente de ceșcuțe sau de tortițe cu secțiunea hexagonală caracteristică acestor vase atestă această formă în materialul Basarabi din campania 1961 de la Novaci.

★

Descoperirile culturii Basarabi din prezentul raport au fost utilizate de Alex. Vulpe într-un studiu de sinteză privitor la acest complex cultural : *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien* (*Die Basarabikultur*), *Dacia*, N.S., IX, p. 105 și urm. De aceea în cele ce urmează vom analiza doar descoperirile privind epoca bronzului, care au permis pentru prima oară periodizarea culturii Tei pe baze stratigrafice.

La Novaci s-au făcut pentru prima oară observații stratigrafice asupra succesiunii fazelor culturii Tei [19]. Se știe că periodizarea culturii Tei a fost făcută tipologic, în urma săpăturilor lui Dinu V. Rosetti, în mai multe puncte din împrejurimile Bucureștiului [20]. D. V. Rosetti, în lucrarea sa *Civilizația tip București — Die Bukaresterkultur*, determină, prin caractere stilistice, trei faze deosebite, care ulterior au fost considerate în succesiunea următoare : faza „La Stejar" (cea mai veche), caracterizată printr-o bogată ornamentație realizată prin incizii largi și adînci în tehnica împunsăturilor succesive ; faza „Tei" (perioada de maximă înflorire, „le bel âge" al culturii), caracterizată prin execuția foarte fină a decorului și prin motive dispuse metopic sub o bandă de incizii fine ; faza „Fundeni" (perioada de descompunere), cu decorul realizat superficial și neîngrijit.

Ulterior s-au mai făcut două descoperiri importante. La Sărata Monteoru s-au găsit cîteva fragmente Tei-Stejar și Tei-Tei, la baza stratului II (nivelul II a)[21]. În săpăturile de la Fundenii Doamnei (București,

[19] Observațiile efectuate la Novaci au alcătuit baza unui studiu despre periodizarea culturii Tei, publicat de Alex. Vulpe, în *Dacia*, N. S., VIII, p. 319—329, *Les phases de la civilisation de Tei à la lumière des fouilles de Novaci*.

[20] D. V. Rosetti, *op. cit.* S-a renunțat astăzi la denumirea de „cultura București", propusă de Rosetti. Se folosește în unanimitate denumirea de cultură Tei, prima dată descrisă și definită de I. Nestor, în *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, Berlin, 1933, p. 101 și urm.

[21] I. Nestor, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului național de antichități în anii 1942—43*, București, 1944, p. 27. Ulterior, relația stratigrafică a putut fi precizată ; *idem* în *Istoria României*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1960, p. 106. Reciproca acestei date stratigrafice a fost confirmată de descoperirea în 1963, în așezarea Cățelu-Nou (București), a unor fragmente Monteoru IIa în nivelul Tei-Stejar (V. Leahu, în *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 44, fig. 26).

1958), s-au descoperit doi omoplaţi crestaţi, în mediu Tei-Fundeni tîrziu [22]. Această ultimă descoperire pune în legătură complexul Noua cu faza finală a culturii Tei. De asemenea, o serie de elemente tipologice şi stilistice indicau caracterul tîrziu al fazei Tei-Fundeni.

În urma săpăturilor de la Novaci se pot face următoarele observaţii directe:

Dat fiind caracterul de sălaş (asemănător ca formare cenuşarelor Noua) al aşezării Tei, trebuie de la început presupusă o dezvoltare continuă de la nivelul de jos (1) spre cel de sus (3). Asemenea aşezări, al căror proces de formare este analog *tell*-urilor neolitice (pe scară mai mică), nu pot presupune, în marea majoritate a cazurilor, un hiatus în evoluţia lor. Continuitatea profilului şi lipsa de deosebiri esenţiale coloristice (toate nivelurile sînt cenuşoase) indică acelaşi lucru.

De asemenea, evoluţia tipologică a materialului vorbeşte în acelaşi sens. În nivelul 1 se întîlnesc forme (ceşcuţe) ce vor deveni foarte numeroase în nivelul 2, pentru a apărea în mic număr în nivelul 3. La fel, în nivelul 2 apare aşa-numita ceramică obişnuită, cu forme ce vor deveni aproape exclusive în nivelul 3. Ne referim la ceştile pîntecoase cu două torţi şi cu fund inelar din nivelul 3 (fig. 10/14; 11/33; 19/3), a căror formă apare încă din nivelul 2 (fig. 9/20, 24, 29). Aceeaşi situaţie se observă şi în ceea ce priveşte străchinile din nivelul 2 (fig. 9/21, 26, 27, 32), care apar şi în nivelul 3 (fig. 10/5, 8, 12, 20, 30). O serie de elemente de tehnică a decorului specifică nivelului 3 apar încă în nivelul 2 (fig. 9/4).

Dacă comparăm acum aceste observaţii directe de la Novaci cu periodizarea culturii Tei, va reieşi că nivelul 3 corespunde fazei Tei-Fundeni din toate punctele de vedere, în timp ce în nivelurile 1 şi 2 se întîlnesc multe elemente specifice fazei „La Stejar”, plus o serie de trăsături noi.

Astfel, strachina specifică la Novaci numai nivelului 1 (fig. 8/1—5, 7, 8) a fost găsită de V. Leahu în asociaţie cu material „Stejar” în săpăturile din 1961 de la Căţelu-Nou (Bucureşti) [23]. Un fragment indicînd profilul unui vas de aceeaşi formă, dar decorat în tehnică fină (caracteristică pentru ceea ce se consideră faza Tei a culturii Tei) şi reprezentînd un motiv specific aceleiaşi faze „Tei”, se află în materialul inedit al Muzeului oraşului Bucureşti, ca provenind din vechile săpături ale lui Rosetti [24]. De asemenea, fragmentele de vas pîntecos cu gît strîmt şi gura evazată de la Novaci (fig. 8/11) prezintă o formă întîlnită în săpăturile de la Dealul Piscului şi Căţelu-Nou (puncte din oraşul Bucureşti), în asociaţie cu material „La Stejar”. Fragmentul de strachină decorat de la Novaci, pe care îl presupunem ca aparţinînd nivelului 1 (fig. 8/7), prezintă un decor realizat în tehnica „La Stejar”, deşi motivul pare a indica mai degrabă faza „Tei”.

În ce priveşte nivelul 2 de la Novaci, acesta conţine, alături de material tipic pentru faza „La Stejar” (ne referim la ceşcuţe şi căniţe şi la tehnica decorului pe aceste forme), şi material ce va deveni caracteristic fazei Tei-Fundeni. De aceea sîntem îndreptăţiţi să întrezărim în nivelul 2 elemente de tranziţie între fazele „La Stejar” şi „Fundeni”.

[22] V. Leahu, *O nouă fază în evoluţia culturii Tei: faza Fundenii Doamnei*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, 1963, p. 339 şi 365, nota 3.

[23] Informaţie V. Leahu; materialul se găseşte în Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti. În raportul preliminar publicat în *Cercetări arheologice în Bucureşti*; fragmentul respectiv nu este ilustrat.

[24] Publicat la Alex. Vulpe, *op. cit.*, fig. 7/5.

Concluzia inevitabilă ce se trage din aceste considerații este că faza Tei-Tei nu există la Novaci între nivelurile 2 (Tei-Stejar) și 3 (Tei-Fundeni), așa cum ar fi presupus-o periodizarea mai veche a culturii Tei. De asemenea, singurele relații referitoare la faza „Tei" se constată doar în nivelul 1. De fapt, la Novaci nu s-a găsit nici un ciob tipic fazei „Tei". Trebuie să conchidem de aici că faza „Tei" este sau anterioară nivelului 1 Novaci sau nu există ca atare. Acest din urmă caz nu este posibil, deoarece recent a fost identificată în așezarea de la Băneasa (punctul „La Stejar") lîngă București, o locuință aparținînd fazei Tei-Tei [25]. Din păcate, locuința respectivă, cum ne-a informat V. Leahu, se află la oarecare distanță față de așezarea Tei-Stejar de la Băneasa, deci nu a putut fi efectuată nici o observație de ordin stratigrafic.

Anterioritatea materialului fazei Tei-Tei față de descoperirile de la Novaci este ilustrată în mare măsură prin descoperirea în complex închis (însă fără succesiune stratigrafică) a unui nou aspect al culturii Tei de la Cățelu-Nou (București). Aspectul de la Cățelu-Nou care este considerat pînă acum cel mai vechi aspect al culturii Tei [26] (vechimea este presupusă doar din motive tipologice, dezvoltarea aspectului Tei-Cățelu din culturile Glina și Folteşti II fiind apropiată și justificată), lasă să se înțeleagă mai degrabă evoluția materialului Tei-Tei direct din faza Cățelu-Nou, fără intermediul fazei „Stejar". Ne referim în special la modul de a dispune metopic motivele sub o bandă, caracteristică fazei Tei-Tei, care se constată într-un stil simplist și într-o tehnică diferită pe materialele de la Cățelu-Nou [27].

Faptele arheologice ne obligă să considerăm, așadar, faza Tei-Tei mai veche decît nivelul 1 Novaci; aceasta din urmă reprezintă, prin urmare, o etapă de legătură între faza Tei-Tei și ceea ce se consideră faza Tei-Stejar.

Săpăturile de la Novaci au demonstrat că sub denumirea de faza „La Stejar" se ascund cel puțin două etape de dezvoltare diferite. Aceasta explică mai bine o serie de diferențe observate mai de mult tipologic în cadrul materialelor „La Stejar"[28]. Desigur, denumirea de Tei-Stejar va trebui încă păstrată pentru a desemna numeroasele materiale inedite și de multe ori fără proveniență sigură din Muzeul orașului București, care prezintă decorul specific acestei faze, dar va fi necesar să se raporteze la observațiile de la Novaci diversele materiale Tei-Stejar, pentru a se vedea cărui nivel îi corespund.

În urma celor spuse mai sus, propunem ca periodizarea culturii Tei să se facă tot ca pînă acum, denumind fazele prin numele localității unde au fost prima oară identificate, precedate de genericul Tei (asemenea

---

[25] V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966, p. 16.

[26] V. Leahu, in *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 315, arată că în așezarea de la Cățelu o groapă cu materiale Tei-Stejar taie stratul Cățelu; cf. și idem, *Cultura Tei*, p. 839 și 88.

[27] *Ibidem*, p. 25, fig. 11 și Alex. Vulpe, *op. cit.*, fig. 7/3. Din păcate, ilustrația este insuficientă pentru a lămuri pe deplin cele spuse de noi. Am avut însă prilejul, datorită bunăvoinței colegului V. Leahu, de a examina și o mare parte din materialul nepublicat. V. Leahu, în *Raport asupra săpăturilor de la Giulești-Sîrbi*, în *Cercetări arheologice în București*, p. 235 și urm. (idem, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 315) pornind de la observațiile stratigrafice de la Novaci (cf. *ibidem*, p. 315, nota 2) și prezentînd evoluția tipologică în sensul discutat mai sus, lasă să se înțeleagă aceeași succesiune: Tei-Tei, Tei-Stejar (*ibidem*, p. 315).

[28] De exemplu, la Dealul Piscului (București) s-au găsit de către Margareta Constantiniu materiale cu decor specific fazei Tei-Stejar, executate într-o tehnică mai fină caracteristică fazei Tei-Tei (Săpături 1961, M. Tudor, materialul se află la Muzeul de istorie al orașului București).

metodei urmate de Eug. Comşa în periodizarea culturii Boian). Vom avea astfel o fază veche, *Tei-Căţelu*, o fază *Tei-Tei*, o fază *Tei-Stejar*, cu cel puţin două aspecte — *Tei-Novaci 1* şi *Tei-Novaci 2* —, o fază *Tei-Fundeni* (respectiv Tei-Novaci 3) şi, în sfîrşit, o fază finală, precizată recent, *Tei-Fundenii Doamnei*, şi care reprezintă evident evoluţia tîrzie a fazei Tei-Fundeni (fig. 8)[29].

Desigur această periodizare nu este completă. Atît între cultura Glina şi faza Tei-Căţelu, cît şi între aceasta din urmă şi faza Tei-Tei, lipsesc încă verigi care să explice o evoluţie armonioasă şi continuă. Dacă sincronismele Tei-Tei şi Tei-Stejar cu Monteoru II vorbesc pentru o grupare a acestor faze ale culturii Tei, inclusiv Tei-Fundeni, contemporane cu sfîrşitul culturii Monteoru, atunci întrebările: cu ce se paralelizează în cultura Tei fazele Ic_4-Ia ale culturii Monteoru? durează oare aspectul Tei-Căţelu suficient pentru a justifica acest sincronism? rămîn încă fără o soluţie destul de clară.

În privinţa relaţiei culturii Tei cu culturile învecinate, săpăturile de la Novaci aduc o serie de date noi. Cităm de exemplu fragmentele de toartă dublă găsite în nivelul 3 (fig. 10/1), care se referă la un tip frecvent în Tesalia şi Macedonia [30]. Există multe puncte comune între cultura epocii bronzului din Macedonia şi culturile contemporane din sudul ţării noastre. Ele sînt deja cunoscute şi nu vom insista asupra lor [31]. Amintim doar că aceste legături se referă la decor (tehnică şi motive) şi forme de vase (ceşcuţele cilindrice în special). Prezenţa silexului din platforma prebalcanică vorbeşte de asemenea în favoarea strînselor relaţii cu sudul Dunării. Nu este exclus ca şi cultura Tei, asemenea culturii Verbicioara, să se fi întins la sudul Dunării pînă spre Balcani [32].

În afară de asemănările deja remarcate dintre culturile Verbicioara şi Tei, analogii care, după părerea noastră, merg pînă la înrudire, mai ales către sfîrşitul evoluţiei lor, amintesc fragmentul de vas-cuptor găsit la Novaci, care se referă la un tip foarte răspîndit în cultura epocii bronzu-

---

[29] Nu putem fi de acord cu periodizarea pe faze a culturii Tei, numerotate I—V, propusă recent de V. Leahu (*Cultura Tei*, p. 30 şi urm.). Aşa cum rezultă din studiul nostru, nu avem încă posibilitatea de a periodiza primele faze ale culturii Tei. Din sincronizarea cu cultura Monteoru rezultă un hiatus în perioada corespunzătoare fazelor Monteoru Ic_4—IIa. Acest interval nu poate fi explicat doar prin faza Tei-Căţelu (Tei I, după Leahu). Este de aşteptat ca, între cultura Glina şi faza Tei-Tei, să se descopere în mod necesar noi faze care să explice originea şi evoluţia culturii Tei.

După ce am predat redacţiei prezenta lucrare am luat cunoştinţă de lucrarea colegului Leahu recent apărută (*Cultura Tei*), care în general reprezintă o deosebit de valoroasă contribuţie în cercetarea acestei culturi a epocii bronzului în Muntenia. V. Leahu (*op., cit.* p. 45), cunoscînd punctul nostru de vedere asupra periodizării culturii Tei, îşi precizează argumentele. Fără a-l contrazice, ne mulţumim să atragem atenţia că, oricît de argumentată ar fi demonstraţia colegului nostru, după părerea noastră faptele arheologice nu permit încă o soluţie definitivă a numărului şi cronologiei tuturor fazelor culturii Tei. Credem că într-o asemenea situaţie periodizarea propusă de noi are avantajul flexibilităţii şi de aceea continuăm s-o preferăm schemei rigide de 5 faze propuse de V. Leahu. Punctul nostru de vedere îl vom expune pe larg într-o recenzie, în rîndurile revistei *SCIV*.

[30] Vezi mai sus nota 13.

[31] Cf. I. Nestor, *Der Stand* ..., p. 104 şi nota 417. Idem, în *Istoria României*, vol. I, p. 105.

[32] Pentru relaţiile cu aspecte tîrzii ale culturii Verbicioara, vezi materialul publicat de V. Mikov şi N. Djambazov, *La Grotte de Develaki*, Sofia, 1960, fig. 97/e, f, i; 100/a-f, h; şi obiectele de silex de la fig. 77. Cf. de asemenea D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur*, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 125.

lui din Oltenia [33]. Remarcăm de asemenea un fragment găsit în nivelul 3, care prezintă un decor întîlnit în faza a IV-a a culturii Verbicioara (fig. 5/2). S-ar putea să fie vorba de un element de „import"[34].

Este poate cazul să spunem că înrudirile strînse observate între culturile Tei şi Verbicioara, pe de o parte, şi culturile epocii bronzului din Macedonia, pe de alta, se referă la un complex cultural aparte, ce include Macedonia, Bulgaria şi sudul României. Acest complex de culturi prezintă deosebiri marcante faţă de complexul culturilor din zona estică a ţării noastre (Costişa, Monteoru), care în perioada lor finală, sub influenţa elementelor estice, sînt antrenate în cultura Noua. În zona sudică (ariile Tei-Verbicioara), procesul Noua îşi face resimţită influenţa în modul de trai şi în unificarea culturală sensibilă mai ales în perioada Tei-Fundeni-Verbicioara V. De altfel, prezenţa a doi omoplaţi crestaţi la Fundenii Doamnei este grăitoare. Totuşi, nu se poate vorbi de contaminarea celor două culturi (Noua şi Tei-Verbicioara). În culturile Tei şi Verbicioara elementele iniţiale prezintă o evoluţie continuă calmă, mai puţin influenţată de factori externi, cum au fost cei ce au dus în Moldova şi estul Transilvaniei la formarea culturii Noua [35].

NOUVELLES DONNÉES POUR LA CLASSIFICATION CHRONOLOGIQUE DE LA CIVILISATION DE TEI ET POUR LA CONNAISSANCE DE LA CIVILISATION DE BASARABI (Fouilles de Novaci, 1961)

RÉSUMÉ

Parmi les résultats des fouilles archéologiques que nous avons faites en 1961 à Novaci près de Popeşti (district de Drăgăneşti-Vlaşca), sur la berge de l'Argeş, à environ 25 km au sud de Bucarest, particulièrement importants sont les matériaux concernant la civilisation de Tei, des époques moyenne et récente du bronze, et la civilisation de Basarabi, du Hallstatt moyen. L'exploration a eu pour objet deux tumuli à incinération de l'époque de Latène III, situés entre les villages de Popeşti et de Novaci et appartenant à la nécropole de l'oppidum gète de Popeşti, qui se trouve à 1,5 km vers le nord. Ces tumuli, élevés au-dessus d'une mince couche de cendre et de terre calcinée représentant les traces du bûcher funéraire de l'époque gète, surmontaient deux amas de débris d'habitations isolées, bien antérieures, analogues aux *zolniki* de la civilisation de Noua-Sabatinovka. C'est un type de demeure rudimentaire spécifique des populations pastorales.

La section que nous avons pratiquée à travers le tumulus T_3, coupant aussi sa base avec les restes d'une des deux habitations, nous a permis les

[33] D. Berciu, *op. cit.*, p. 144, fig. 6.

[34] *Ibidem.*

[35] Asupra procesului de formare a culturii Noua, vezi studiul recent al lui A. Florescu, în *Arheologia Moldovei*, vol. II—III, Bucureşti, Edit. Academiei, 1964, p. 127.

premières observations stratigraphiques faites jusqu'à présent par rapport à la civilisation de Tei. Nous y avons distingué trois niveaux qui, vu la similitude de leur céramique, se succédèrent à peu de distance. Les premiers deux niveaux contiennent des matériaux relatifs à la phase Tei-Stejar de la civilisation de Tei, tandis que le troisième, le plus récent, se rapporte à la phase Tei-Fundeni. Au premier niveau il y a aussi des tessons rappelant la céramique de la phase Tei-Tei, dont l'antériorité par rapport à la phase Tei-Stejar est ainsi prouvée. La succession stratigraphique de phases de la civilisation de Tei est, par conséquent, la suivante : *Tei-Tei, Tei-Stejar, Tei-Fundeni*, au lieu de « Tei-Stejar, Tei-Tei, Tei-Fundeni », comme on l'imaginait jusqu'à présent seulement sur des déductions typologiques. Parmi les restes d'une des habitations appartenant à la civilisation de Tei, nous avons constaté aussi les traces d'un atelier pour le travail des outils en silex, dont la matière première provenait de la plate-forme balkanique, au-delà du Danube, à plus de 70 km au sud.

On a trouvé pendant les fouilles une grande fosse de l'époque hallstattienne contenant les tessons de 19 vases différents, qui représentent presque tout le répertoire spécifique de la civilisation de Basarabi. La fosse contenait très probablement les restes d'une demeure. Les habitants de la civilisation de Basarabi à Novaci, toujours des pâtres, aimaient construire leurs habitations de la même manière que ceux de l'âge du bronze. C'est ce que nous avons constaté aussi dans un tumulus (T_1) exploré, au même endroit, en 1958 (« Materiale », VIII, 1962, p. 359—368).

Les matériaux que nous publions ici pour la première fois d'une façon intégrale ont servi auparavant à la rédaction (par Al. Vulpe) des études *Les phases de la civilisation de Tei à la lumière des fouilles de Novaci* (« Dacia », N. S., VIII, p. 319—329) et *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (die Basarabikultur)* (*ibidem*, IX, p. 105 et suiv).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan général des fouilles de Novaci.
Fig. 2. — Plan des habitations T_3 şi T_4.
Fig. 3. — Profil de la paroi nord-ouest du secteur II de T_3 et du secteur I de T_4.
Fig. 4. — Céramique néolithique (1/3).
Fig. 5. — 1, 3, 5—7, civilisation de Glina ; 2, civilisation de Verbicioara ; 4, 8, civilisation pré-Basarabi (1/3).
Fig. 6. — Civilisation de Tei. Céramique grossière (1/3).
Fig. 7. — Civilisation de Tei. Céramique grossière (1/3).
Fig. 8. — Civilisation de Tei. Céramique du niveau 1 (1/2).
Fig. 9. — Civilisation de Tei. Céramique du niveau 2 (1/3).
Fig. 10. — Civilisation de Tei. Céramique du niveau 3 (1/3).
Fig. 11. — Civilisation de Tei. Céramique du niveau 3 (1/3).
Fig. 12. — Civilisation de Tei. 1, 3, niveau 2 ; 2, niveau 3 (1, 3 = 1/2 ; 2 = 1/4).
Fig. 13. — Civilisation de Tei (1/3).
Fig. 14. — 11, néolithique ; 4—10, civilisation de Tei ; 1—4, 12—15, civilisation de Basarabi (1/2).
Fig. 15. — Civilisation de Tei. Objets en silex (1/1).
Fig. 16. — Civilisation de Basarabi (1/3).
Fig. 17. — 6, 7, civilisation de Tei (niveau 2) ; 1—5, civilisation de Basarabi (6, 7 = 1/3 ; 1—5 = 1/4).
Fig. 18. — Civilisation de Basarabi (1/3).
Fig. 19. — 3, civilisation de Tei (niveau 3) ; 4, civilisation pré-Basarabi ; 1, 2, 5, civilisation de Basarabi (1, 3—5 = 1/3 ; 2 = 1/6).

CASTRUL ROMAN DE LA ORHEIUL BISTRIȚEI *
(r. Bistrița, reg. Cluj)

DE

M. MACREA, D. PROTASE și ȘT. DĂNILĂ

Semnalat în literatura arheologică aproape de un secol, castrul roman le la Orheiul Bistriței nu a fost cercetat în trecut prin săpături. Doar unele nateriale romane (o inscripție fragmentară, monede, sculpturi), descope- :ite întîmplător în ruinele lui, au fost menționate ocazional de cercetătorii nai vechi. O cercetare mai amănunțită a lagărului, de natură exclusiv ;opografică, a fost făcută în 1942, de către I. Paulovics, cu prilejul perie- ghezei sale arheologice pe granița de răsărit a Daciei romane [1]. Primele săpături sistematice în castrul de la Orhei au fost întreprinse în 1957—1960 le Institutul de istorie al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, în colaborare cu Muzeul raional din Bistrița, săpături prin care s-au stabilit dimensiunile exacte, planul, sistemul de fortificație, fazele de construcție ale castrului și trupa care a staționat în el.

În cursul acestor cercetări, la castru s-au săpat opt secțiuni (fig. 1) și s-au dezvelit două clădiri în interiorul lui, iar în afara zidurilor de incintă, în așezarea civilă și în apropierea ei, s-au efectuat alte 20 de secțiuni mai scurte, în cuprinsul cărora s-au făcut de asemenea unele descoperiri.

Castrul este situat în stînga văii Budacului, la marginea de apus a satului, și este acoperit în cea mai mare parte de casele, ogrăzile și grădinile locuitorilor, de biserica evanghelică și clădirea școlii, iar o bună porțiune din *retentura* și din latura lui de SV este ocupată de cimitirul actual. Conturul lagărului se distinge ușor pe teren, prin *agger*-ul bine păstrat *numai* pe latura de NV și este mai greu sau aproape de loc observabil pe celelalte trei laturi, unde în cursul timpului s-au produs nivelări masive ori s-au ridicat construcțiile moderne amintite. Se mai poate iarăși observa locul porții de pe latura de NV și curbura liniei de incintă la colțurile de S și V ale

* Acesta reprezintă un raport preliminar asupra săpăturilor din anii 1957—1960. Responsabilul șantierului a fost M. Macrea, care a condus efectiv lucrările în prima campanie de săpături din 1957. În campaniile următoare conducerea lucrărilor a fost încredințată lui D. Protase. Din partea Muzeului raional Bistrița a participat la săpături, în toți anii, Șt. Dănilă, directorul muzeului.

[1] I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák" — ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 19—23, unde se găsește bibliografia mai veche cu privire la acest castru.

S C I V, tomul 18, nr. 1, p. 113—121, București, 1967

castrului. După cum s-a putut stabili pe baza a şapte secţiuni practicate de-a curmezişul celor patru laturi (fig. 1), castrul este de formă dreptunghiulară, orientat cu laturile lungi pe direcţia NE—SV, şi are dimensiunile, măsurate de la faţa exterioară a zidului de incintă, de 203 × 144 m (2,92 ha). Zidul de incintă s-a păstrat numai pe alocuri, fiind sesizat în săpături pe latura lungă de NV şi pe cea scurtă dinspre SV. Pe celelalte laturi el a fost scos pînă la temelie, dar traseul lui se distinge precis în toate secţiunile. Acolo unde s-a păstrat, el este construit în *opus quadratum* din blocuri de piatră regulat cioplite şi legate cu mortar. Temelia zidului era clădită însă din pietre de rîu, şirurile de blocuri începînd numai de la nivelul bermei. Grosimea zidului de incintă este de 1,30 m. Dinspre interior el era sprijinit de un val de pămînt (*agger*), mai bine păstrat, după cum s-a amintit, doar pe latura de NV, unde are acum înălţimea de 0,60—1,10 m, în raport cu terenul actual înconjurător, iar lăţimea lui la bază de 6,50 m. În exterior se găsea berma, lată de circa 2 m, după care urma un singur şanţ, larg de 6 m şi adînc de 2,80 m (fig. 2).

Pe baza rezultatelor de pînă acum referitoare la elementele de fortificaţie şi la construcţiile din interior, ca şi pe baza altor observaţii, care privesc orientarea şi situarea pe teren a castrului, am ajuns la concluzia că el este orientat spre NE, spre *barbaricum*, pe această latură aflîndu-se *porta praetoria*, iar pe latura scurtă opusă, dinspre SV, *porta decumana*. În consecinţă, *porta principalis sinistra* este cea de pe latura de NV a castrului. Locul ei se vede bine pe teren, deşi a fost în bună parte distrusă de săteni, pentru a se scoate piatră de construcţie. Ea se află la distanţă de 80 m de la linia de faţadă (latura de NE) a castrului. În schimb, poziţia porţii corespunzătoare, *principalis dextra*, nu se mai poate distinge pe latura de SE. Plasarea porţii *principalis sinistra* arată clar că *via principalis* împărţea suprafaţa castrului în două părţi inegale, din care *praetentura* ocupa ceva mai mult de o treime.

Castrul de piatră de la Orhei a fost precedat, pe acelaşi loc, de un castru de pămînt, ale cărui urme au fost mai bine precizate pe laturile lungi ale lagărului de piatră. Această constatare este confirmată şi de existenţa a două faze la construcţiile din interiorul castrului. Săpăturile nu ne-au furnizat datele necesare pentru fixarea dimensiunilor şi a planului castrului de pămînt, dar unele indicii ne îndreptăţesc a susţine că el a fost mai mic decît castrul de piatră. Zidul de piatră de pe latura lungă de SE a fost înfipt în însuşi *agger*-ul vechiului castru de pămînt. Nu ştim, din lipsă de date, cînd a fost înlocuit castrul de pămînt cu cel de piatră, dar presupunem că această transformare s-a petrecut, ca şi la alte castre din Dacia, în cursul secolului al II-lea, foarte probabil încă pe vremea Antoninilor.

În interiorul castrului s-a dezvelit aproape în întregime o construcţie pe care o considerăm a fi baia militară (*balneum*) şi o bună parte dintr-o a doua clădire pe care o identificăm cu pretoriul.

Aşezată în porţiunea de sud-est a castrului, clădirea băii se dovedeşte a fi fost un edificiu mare (30 × 14 m), cu vreo 16 încăperi, unele prevăzute cu bazine de apă sau cu sistem de încălzire pe dedesubt (*hypocaust*) (fig. 3). Iniţial mai mică, baia a fost amplificată ulterior prin adăugarea de încăperi noi, care pot fi deosebite de corpul mai vechi al clădirii, prin legăturile dintre ziduri, prin tehnică şi materialul de construcţie întrebuinţat. Mai ales în partea de răsărit, spre casa parohială, baia a suferit puternice răscoliri

UN NOU MORMÎNT DESCOPERIT ÎN NECROPOLA DIN SECOLUL AL IV-lea e.n. LA IZVORUL (r. Giurgiu)

DE

GH. RĂDULESCU-Giurgiu

În urma săpăturilor arheologice efectuate în 1963–1964 în necropola de tip Sîntana-Cerneahov de la Izvorul (r. Giurgiu), la capătul secțiunii S. I. a fost lăsat un perete despărțitor între capătul șanțului și rîpă. În august 1965, mai mulți copii, jucîndu-se în acest loc, au observat că din

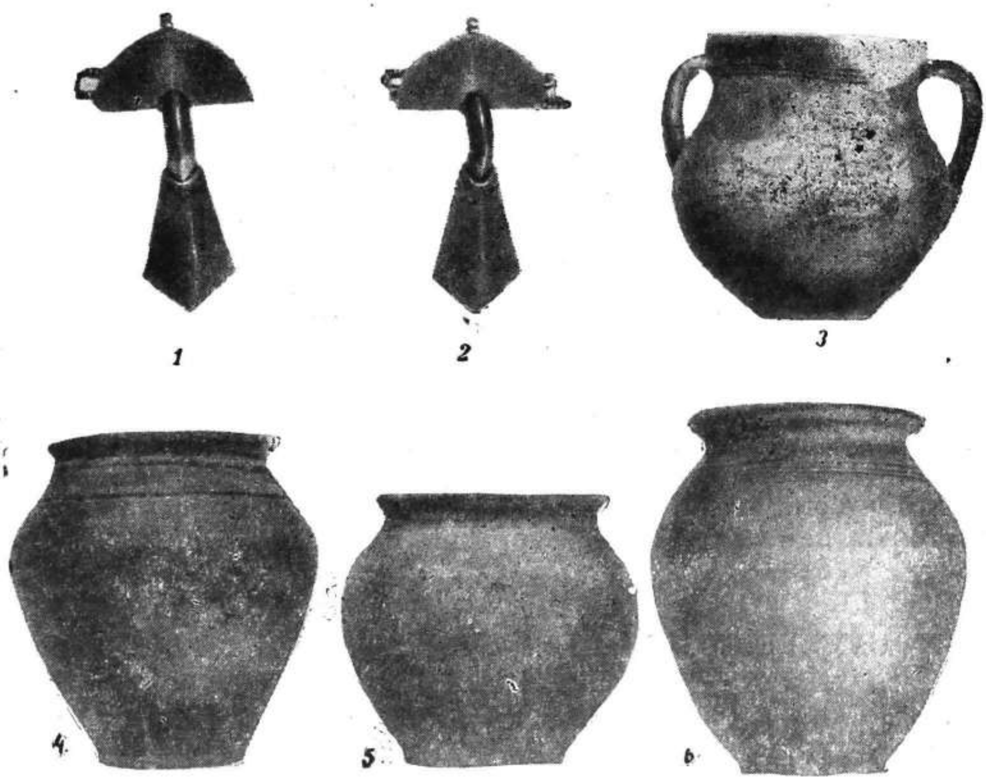

Fig. 1. — *1, 2,* fibule cu semidisc și picior romboidal (argint) ; *3,* vas roman de import ; *4,* vas-borcan din pastă cenușie ; *5,* vas-borcan din pastă cenușie ; *6,* vas-borcan din pastă cărămizie.

SCIV, tomul 18, nr. 1, p. 123–125, București, 1967

pămîntul spălat de ploi, la adîncimea de 1,60 m, a ieşit la iveală craniul unui schelet, pe care au început să-l demonteze. Fiind observaţi de un lucrător de la cărămidăria din vecinătate, au fost opriţi şi acesta a anunţat Muzeul de istorie din Giurgiu.

În timpul lucrărilor de salvare a acestui mormînt, care a fost denumit M. 32, s-a constatat că scheletul fusese distrus pînă la jumătatea toracelui şi din dreptul claviculelor au fost scoase unele obiecte ce le-am găsit păstrate de locuitorul Tonca Nicolae. Este vorba de două fibule cu disc şi piciorul romboidal, lucrate din argint (fig. 1/1,2) şi două mărgele din cornalină de formă paralelipipedică şi cu faţete, precum şi cîteva mărgele din pastă de sticlă de culoare albastru-închis.

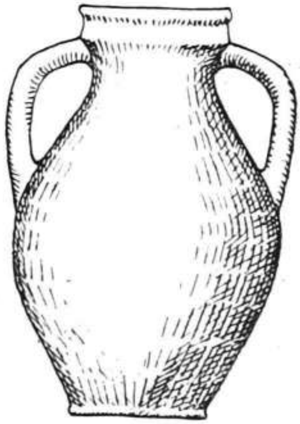

Fig. 2. — Vas lucrat la roată, din pastă fină, cenuşie-negricioasă.

Restul scheletului salvat de noi se afla orientat nord-sud. Scheletul aparţinea unui adult şi se afla culcat pe spate, cu braţele întinse de-a lungul corpului. Împrejurul lui s-au descoperit şase vase de lut. Înainte de a se ajunge la schelet, la circa 25 cm deasupra lui, în dreptul sternului, s-a găsit un vas de lut înalt de 0,225 m, lucrat la roată, din pastă fină de culoare cenuşie-negricioasă, fiind prevăzut cu două torţi. Este singurul vas de acest tip cunoscut pînă acum în cuprinsul necropolei de la Izvorul (fig. 2). Celelalte vase, aşezate cîte trei pe fiecare parte a corpului, sînt :

— vas-borcan din pastă-ciment de culoare cărămizie, înalt de 0,170 m, ornamentat sub gură cu o linie incizată în spirală (fig. 1/6) ;

— vas-borcan din pastă-ciment de culoare cenuşie, înalt de 0,110 m, ornamentat cu o singură incizie circulară (fig. 1/4) ;

— vas-borcan din pastă-ciment de culoare cenuşie, înalt de 0,090 m, cu slabe urme ale unui ornament circular (fig. 1/5) ;

— vas roman de import, de culoare roşie-cărămizie, din pastă fină, cu două torţi, înalt de 0,100 m (fig. 1/3) ;

— o strachină din pastă cenuşie fină şi o strachină din pastă cenuşie cu multe pietricele în compoziţie. Fiind foarte sfărîmicioase, străchinile nu au putut fi reconstituite. În ele au fost găsite oase de pasăre şi coji de ouă.

Acest mormînt se înscrie în planul celorlalte morminte descoperite în necropola de la Izvorul, în campaniile de săpături din 1963 şi 1964.

UNE NOUVELLE TOMBE DÉCOUVERTE DANS LA NÉCROPOLE DU IVe SIÈCLE DE N. È. À IZVORUL (district de Giurgiu)

RÉSUMÉ

En 1965, dans la nécropole de type Sîntana-Tchérniakhov, dans le village de Izvorul (district de Giurgiu), on a découvert par hasard une nouvelle tombe d'inhumation. La tombe contenait comme mobilier rituel, des

vases travaillés au tour (fig. 1 et fig. 2), deux fibules en argent avec la plaque supérieure en forme de demi-disque (fig. 1/1, 2), des restes de coques et des ossements de volaille.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *1, 2*, fibules à demi-disque et à plaque inférieure en losange (argent) ; *3*, vase romain d'importation ; *4*, vase-pot en pâte grise ; *5*, vase-pot en pâte grise ; *6*, vase-pot en pâte ton de brique.

Fig. 2. — Vase travaillé au tour, en pâte fine, grise-noirâtre.

UN COMPLEX DIN SECOLUL AL VI-lea e.n. LA SFINȚEȘTI

DE

SUZANA DOLINESCU-FERCHE

În primăvara anului 1964, lucrările de desfundare în vederea plantării viei pe dealul „Pița" din apropierea satului Sfințești au scos la iveală primele urme arheologice. La cercetarea făcută la fața locului[1] s-a constatat că urmele așezărilor care ocupaseră succesiv terasa fuseseră distruse în cea mai mare parte. Săpăturile de salvare începute în toamna aceluiași an[2] au reușit să recupereze mai multe complexe din epoca feudală timpurie, care, fiind săpate la adîncime mai mare, nu au fost decît parțial atinse de lucrările de desfundare. Nu același lucru s-a întîmplat însă cu resturile arheologice aparținînd secolului al VI-lea e. n., care au fost în întregime distruse de lucrările adîncite la 0,60 m. Totuși, la extremitatea secțiunii III a scăpat aproape nederanjat un cuptor dintr-o locuință. Acesta constituie probabil singurul vestigiu din așezarea din secolul al VI-lea e. n., care a mai putut fi recuperat. Degajarea complexului amintit a permis adunarea unui material ceramic suficient de bine conturat ca tipuri, forme și tehnică, pentru a putea fi încadrat din punct de vedere cronologic, cultural și etnic.

Deși sîntem obligați să ne limităm observațiile asupra unui complex restrîns, socotim că, datorită importanței pe care o prezintă pentru arheologia perioadei de trecere la feudalism orice dovadă a prezenței populației autohtone la sud de Carpați în secolul al VI-lea e. n., publicarea acestor materiale va fi utilă pentru completarea datelor cîștigate pînă acum în această direcție [3].

Așezarea de la Sfințești nu a fost fortificată; terasa înaltă pe care era situată oferea prin însăși structura ei un mijloc natural de apărare.

Complexul care conținea materiale din secolul al VI-lea e. n. s-a găsit la 0,40 m adîncime față de suprafața actuală a solului. Depunerile fiind distruse în întregime pînă la nivelul complexului, nu s-au putut face observații de ordin stratigrafic. E aproape sigur că locuințele erau ridicate la

---

[1] Satul Sfințești este situat la 14 km sud de orașul Roșiorii de Vede. Periegheza a fost efectuată de Maria Comșa și Suzana Dolinescu-Ferche.

[2] Săpăturile de salvare au fost conduse de Maria Comșa.

[3] În zona de sud-vest a Munteniei, mărturiile arheologice din această epocă sînt restrînse. Afară de așezarea de la Sfințești, cel mai sudic punct este cel de la Dulceanca.

SCIV, tomul 18, nr. 1, p. 127—133, București, 1967

suprafaţa solului sau foarte puţin adîncite în pămînt. Nu putem trage concluzii asupra modului în care erau construite, nici asupra felului în care se grupau, deoarece, în porţiunea de teren desfundată nu au apărut alte mărturii din secolul al VI-lea, în imediata apropiere a complexului. Cuptorul a făcut parte dintr-un complex aflat chiar la marginea terasei de unde începea panta, mai izolat probabil de celelalte complexe. Din locuinţa respectivă s-au mai păstrat fragmente rare de chirpici, şi o fişie foarte subţire din podea în jurul cuptorului.

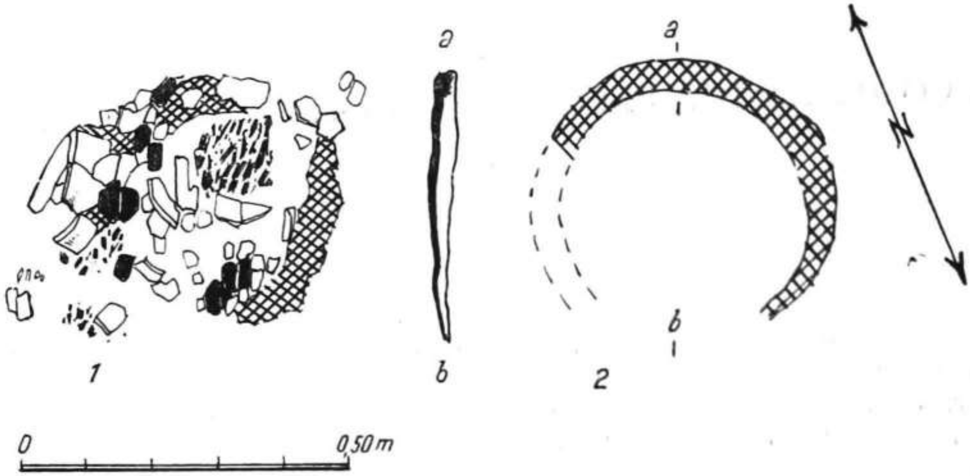

Fig. 1. — 1, cuptorul de la Sfinţeşti *in situ*; 2, după degajare.

Cuptorul: bolta, fragmentele ceramice şi vălătucii de lut erau căzute pe vatra cuptorului. Baza acestuia era rotundă, gura fiind îndreptată spre sud. Arsura vetrei, groasă de 0,4 cm, avea culoarea intens cărămizie deasupra şi mai roşcată în interior. Dimensiunile sînt reduse; diametrele: 0,40 × 0,40 m (fig. 1). Cuptoare ridicate din lut, similare celui descoperit la Sfinţeşti, au apărut în locuinţele din aşezările săpate la Străuleşti-Lunca [4], Străuleşti-Măicăneşti[5], Militari-Boja[6], Dulceanca [7] etc. În interiorul cuptorului s-au găsit vălătuci de lut, puşi acolo probabil cu scopul de a înmagazina căldura. Aceştia sînt de dimensiuni diferite, avînd forma cilindrică, cu extremităţile plate, rotunjite sau uşor ascuţite (fig. 2/1—4). Vălătucii au fost lucraţi dintr-o pastă neglijent frămîntată cu pietricele, afară de un exemplar conic, lucrat într-o pastă îngrijită, asemănătoare cu aceea a ceramicii. Vălătucii au fost puşi probabil în cuptor cînd lutul era încă neîntărit, ca să se ardă direct pe vatră (toate exemplarele prezintă într-o parte o suprafaţă turtită). Aceeaşi varietate a formelor de vălătuci o întîlnim la

[4] Margareta Constantiniu şi P. I. Panait, *Săpăturile de la Bucureştii Noi din 1960*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, vol. I, 1963, p. 84, 94 şi 96.

[5] Margareta Constantiniu, *Străuleşti-Măicăneşti, Aşezarea prefeudală II*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, vol. II, 1965, p. 75—98.

[6] Vl. Zirra şi Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe „Cîmpul Boja", Militari*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, vol. I, p. 49—77.

[7] Suzana Dolinescu-Ferche, *Aşezarea din epoca prefeudală de la Dulceanca*, în *Revista muzeelor*, 3, 1966, p. 261—264.

piesele similare găsite în cuptoarele din locuințele așezărilor contemporane din zona din sud-estul Munteniei [8].

Ceramica. Fragmentele de vase găsite în cuptor prezintă o gamă variată de forme. Din cele două categorii, ceramica lucrată la roată și ceramica lucrată cu mîna, prima se găsește într-un procent mai mare. Pentru vasele lucrate la roată repede s-a folosit o pastă bună, amestecată cu nisip fin, care a căpătat după ardere o culoare gălbuie. Ca forme caracteristice, menționăm cana cu toartă (fig. 3/2) și vasul globular (fig. 3/1). Elementele de decor sînt simple, nervurile drepte, inciziile ușoare, linia în zigzag formînd două registre (fig. 3/6). Tipul de vas globular și elementele de decor își găsesc analogii în ceramica descoperită în așezările de la Cățelu-Nou [9], Ciurel [10], Budureasca [11]. Decorul în zigzag cunoaște o evoluție îndelungată pe ceramica locală, sub forma ornamentului realizat prin incizie și lustruire. În perioada de care ne ocupăm, meșteșugarii olari au simplificat extrem de mult tehnica ornamentării vaselor, folosind exclusiv linia adîncită. O altă grupă ceramică lucrată la roată o formează vasele cu suprafața aspră, prezentînd forma des întîlnită : profilul cu gîtul înalt, corpul bombat, fundul drept și buza masivă, în secțiune triunghiulară (fig. 3/3, 4). Fundurile păstrează uneori urma sforii cu care au fost desprinse vasele de pe roata olarului. Un exemplar prezintă și două perforații rotunde pe axul fundului (fig. 4/1) sau urmele unui cuțit cu ajutorul căruia a fost desprins vasul de pe roată. La un exemplar fundul a fost marcat pe linia de pornire a peretelui, printr-o nervură adîncă, circulară (fig. 4/1, 2). La vasele din pasta aspră singurul ornament îl formează șirurile de caneluri orizontale pe gît (fig. 3/3, 4). Tipul respectiv are analogii în așezările din secolul al VI-lea e. n. [12].

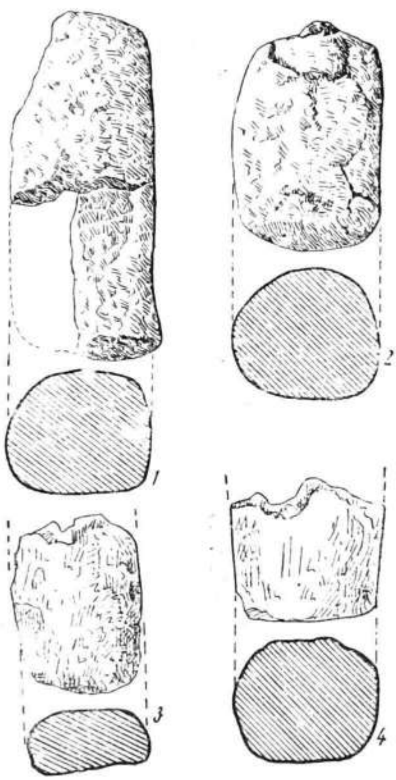

Fig. 2. — 1—4, vălătuci descoperiți în cuptorul de la Sfințești.

La vasele lucrate cu mîna se remarcă două grupuri : unul, la care s-a folosit aceeași pastă ca la vasele lucrate la roată și un grup la care s-a folosit

[8] Margareta Constantiniu și P. I. Panait, *op. cit.*, p. 84 ; *Margareta Constantiniu, Șantierul arheologic Băneasa-Străulești*, în *Cercetări arheologice în București*, vol. II, p. 90, 91 și 93.

[9] Valeriu Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu-Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, vol. I, p. 40, fig. 26/2,4.

[10] Sebastian Morintz, *Săpăturile de pe Dealul Ciurel*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 661, fig. 4/1, 2.

[11] Victor Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cîndești, în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploiești)*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 491, fig. 2/5 ; p. 495, fig. 4/5.

[12] Victor Teodorescu, *op. cit.*, p. 493, fig. 3/5.

o pastă cu pietricele mai mari, acestea din urmă fiind şi mai neglijent lucrate. Exemplificăm prin profilurile de oală-borcan, cu pereţii arcuiţi şi buza uşor sau brusc înclinată (fig. 5/1—3), care îşi găsesc analogii la Stră-

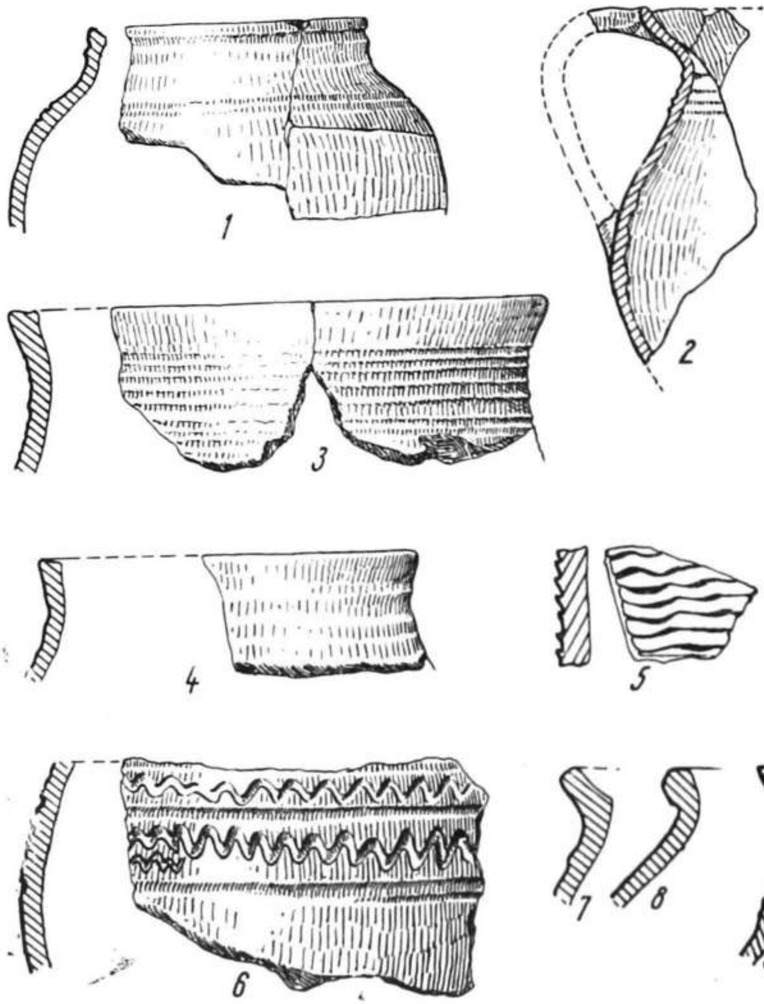

Fig. 3. — 1—4 şi 6—9, fragmente ceramice lucrate la roată, descoperite în cuptorul de la Sfinţeşti; 5, fragmente de amforă.

uleşti [13] şi Budureasca [14], şi tipsia cu profil triunghiular masiv (fig. 5/4), care are pe margine un decor format din crestături. Tipsia are apropieri cu unele exemplare neornamentate găsite în alte aşezări contemporane [15]. Se mai remarcă o toartă masivă, provenind probabil de la un vas lucrat cu mîna (fig. 5/5). Între fragmentele de vase descoperite la Sfinţeşti a mai

[13] M. Constantiniu şi P. I. Panait, *op. cit.*, p. 9/5, pl. I/7.

[14] Victor Teodorescu, *op. cit.*, p. 493, fig. 3/5.

[15] Valeriu Leahu, *op. cit.*, p. 42, fig. 28; Victor Teodorescu, *op. cit.*, p. 493, fig. 3/8; Vl. Zirra şi Gh. Cazimir, *op. cit.*, p. 67, fig. 15/12, 13; Margareta Constantiniu, *op. cit.*, p. 87, fig. 12/5.

apărut un fragment mic de amforă, gălbui, cu striuri dese orizontale, ușor ondulate (element de import, bizantin) (fig. 3/5). În complexul de la Sfințești nu au apărut alte obiecte în afară de cele menționate mai sus.

Cuptoare ridicate din lut, la care s-au folosit sisteme de construcție mai mult sau mai puțin deosebite de cel documentat la Sfințești, s-au descoperit

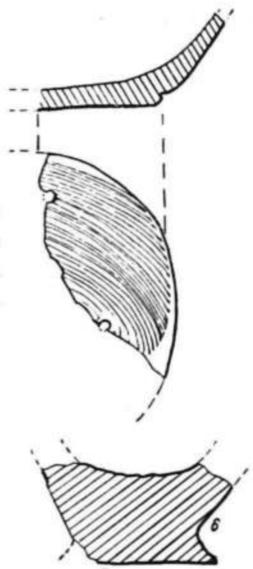

Fig. 4. — Fragmente provenind de la diferite funduri de oale descoperite la Sfințești.

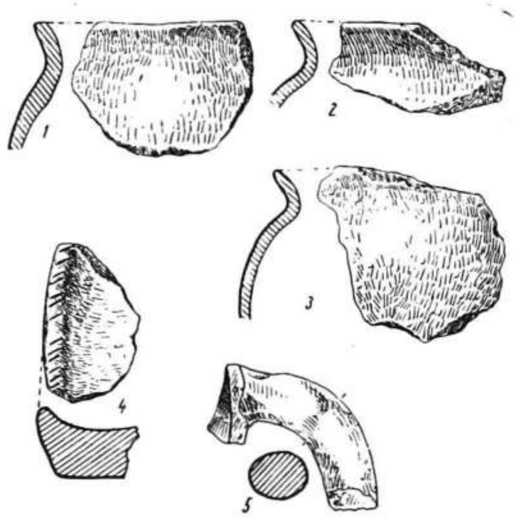

Fig. 5. — Fragmente ceramice lucrate cu mîna, descoperite la Sfințești; 1—3, fragmente de oale; 4, fragment dintr-o tipsie; 5, toartă.

frecvent în zona de sud-est a Munteniei și în zona de vest [16], unde nu apar pietrare. Împreună cu tipul de cuptor construit într-un bloc de lut cruțat, varianta documentată la Sfințești și în alte așezări reprezintă o veche tradiție locală, care poate fi urmărită și în așezările dacice din secolul al III-lea e. n., de tipul Chilia [17].

Întrucît în complexul descoperit la Sfințești nu s-au găsit monede și fibule caracteristice, facem încadrarea acestuia ținînd seama de fragmentul de amforă, asemănător tipului datat cu certitudine în alte complexe. Fragmentul respectiv a făcut probabil parte dintr-o amforă de dimensiuni mari cu fundul rotund, de tipul celor descoperite la Dinogetia în nivelul de incendiu, datată de Ion Barnea [18] în secolul al VI-lea e. n., pe baza monedelor din vremea lui Iustinian, găsite în aceeași încăpere cu amfora. Piese similare au mai fost descoperite la Sucidava [19] și Histria [20].

---

[16] Așezarea de la Dulceanca.

[17] Sebastian Morintz a descoperit la Chilia, în vestul Munteniei, un cuptor de acest tip (vezi *Materiale*, 1962, VIII, p. 517). Victor Teodorescu, *op. cit.*, face legătura între acest tip de cuptor din secolul al III-lea e.n. și cele similare descoperite în așezările din secolul al VI-lea e.n.; Gh. Bichir, *Noi contribuții la cunoașterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 681, descrie un cuptor construit într-un bloc de pămînt cruțat.

[18] Ion Barnea, *L'incendie de la cité de Dinogetia au VI-e siècle*, în *Dacia*, N. S., X, p. 237 și urm.

[19] D. Tudor, *Sucidava*, III, p. 173—174, fig. 24/1.

[20] Em. Condurachi și colab., *Histria*, I, București, 1954, p. 445, fig. 381.

Stabilind analogiile tipului de cuptor și ceramicii în raport cu așezările înrudite, cercetate sistematic și datate cu elemente sigure, încadrăm complexul de la Sfințești în aria mai largă a culturii Ipotești-Ciurel-Cîndești [21], clar conturată în ultima vreme prin săpăturile efectuate în așezările din preajma Bucureștiului, în nord-estul Munteniei și mai sporadic în zona de vest a cîmpiei. Menționăm așezările de la Dămăroaia [22], Ciurel [23], Ipotești [24], Cîndești[25], Străulești (Măicănești și Lunca) Băneasa[26], Militari[27], Dulceanca[28]. Dintre acestea, așezările de la Dămăroaia, Străulești și Militari sînt datate cu monede de la Iustinian (prima și a doua jumătate a secolului al VI-lea e. n.) și cu fibule caracteristice.

Cultura Ipotești-Ciurel-Cîndești este datată în mare în secolele VI—VII e. n., dar și în secolul al V-lea [29]. Limita de sus a acestei datări este fixată, de cercetătorii care au studiat această cultură, în secolul al VII-lea, pe baza analogiilor ceramicii cu unele elemente care anunță aspectul cultural de tip Dridu [30]. Complexul de la Sfințești se datează în prima jumătate a secolului al VI-lea e. n., remarcînd că raportul cel mai apropiat, în special prin tipul de cuptor, se poate stabili cu așezarea apropiată de la Dulceanca și cu aceea de la Străulești (Muntenia centrală).

Probabil că în cadrul culturii Ipotești-Ciurel-Cîndești se vor putea delimita mai multe faze, dar pînă în momentul de față ele nu au putut fi clar distinse în toate zonele cercetate pe teritoriul Munteniei [31]. Deocamdată cunoaștem grupuri de așezări în sud-estul Munteniei, în nord-est și în vest. Cîștigarea unor date mai complexe va permite acest lucru în viitor. Studiindu-se ceramica așezărilor cercetate în estul și vestul Munteniei, s-a făcut observația că aceasta conține într-o anumită etapă elemente de caracter slav. Prezența elementului slav în aceste așezări corespunde în timp cu izvoarele scrise care remarcă prezența slavilor în aceste regiuni. Dar cultura Ipotești-Ciurel-Cîndești s-a format înainte de venirea slavilor pe teritoriul țării noastre, avînd rădăcinile în fondul local, dacic, și provincial-roman.

---

[21] Maria Comșa (în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 505—529) propune denumirea de cultură Ipotești-Ciurel-Cîndești; Valeriu Leahu (*Săpăturile arheologice de la Căţelu-Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, II, p. 68 și 69) propune folosirea conceptului de complex Ciurel-Ipotești-Cîndești. Termenul de Ipotești-Ciurel-Cîndești ni se pare cel mai indicat pentru a desemna în mod unitar cultura autohtonă la sud de Carpați în secolele VI-VII e. n.

[22] Dinu V. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, în *Germania*, XVIII, 1934, p. 206—213.

[23] Sebastian Morintz, *Săpăturile de pe Dealul Ciurel*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 770—771; *Materiale*, VII, 1961, p. 658—663; *Materiale*, VIII, 1962, p. 761—767.

[24] Petre Roman, *Săpăturile de la Ipotești* (în manuscris).

[25] Victor Teodorescu, *op. cit.*

[26] Margareta Constantiniu, *op. cit.*, vol. I și II.

[27] Vl. Zirra și Gh. Cazimir, *op. cit.*

[28] Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*

[29] Victor Teodorescu, *op. cit.*, citează o fază culturală descoperită în așezarea prefeudală de la Tîrgșorul Vechi, datată pe baza tipului de fibulă și ceramicii în secolul al V-lea. e.n. Complexul descoperit la Cernica este socotit de cercetătorii așezării respective ca o fază premergătoare culturii Ciurel, dar Victor Teodorescu, în comunicarea ținută la Sesiunea muzeelor (din decembrie 1964), intitulată *O nouă cultură arheologică recent descoperită în țara noastră: cultura Ipotești-Cîndești* (vezi rezumatul în *Revista muzeelor*, II, 1965, p. 445), face observația că ceramica din complexul prefeudal de la Cernica aparține unei faze mijlocii Ipotești-Cîndești.

[30] Victor Teodorescu, *op. cit.*

[31] Victor Teodorescu, *op. cit.*, face o periodizare pe baza materialului oferit de așezările cercetate în regiunea Ploiești.

Materialul de la Sfinţeşti se remarcă prin absenţa elementelor de ceramică, atribuită indiscutabil slavilor [32], care se găseşte, dar într-o proporţie redusă, în aşezările cercetate pînă acum din estul Munteniei, şi prin caracterul dominant provincial-roman şi bizantin al ceramicii, datorită faptului că ne aflăm într-o zonă de veche tradiţie provincial-romană, care a continuat să se dezvolte, în contact permanent cu viaţa de la sud de Dunăre, şi în secolul al VI-lea e. n.

Materialele descoperite la Sfinţeşti, reflectă cultura materială a populaţiei autohtone romanizate, care a dezvoltat pe baza vechii culturi dacice şi în contact cu lumea romano-bizantină acest aspect, propriu regiunilor din vecinătatea teritoriilor romanizate ale provinciilor.

Aşezarea de la Sfinţeşti, îmbogăţeşte cu încă o mărturie descoperirile din secolul al VI-lea e. n. la sud de Carpaţi, în zona de sud-vest a Munteniei.

UN COMPLEXE DU VIe SIÈCLE de n. è. À SFINŢEŞTI

RÉSUMÉ

Le complexe archéologique découvert à Sfinţeşti représente le seul vestige d'habitation conservé du VIe siècle de notre ère, habitation détruite par des travaux agricoles. Le four découvert ici possède des analogies avec les autres habitations de la civilisation d'Ipoteşti—Ciurel — Cîndeşti, représentant par son système de construction une ancienne tradition dacique. Dans le four on a trouvé de la poterie travaillée au tour et à la main; l'influence romano-byzantine y est prédominante. Le complexe peut être encadré avec certitude grâce à un fragment d'amphore, analogue aux amphores découvertes dans les habitations de Dinogetia avec les monnaies de Justinien Ier (voir la note n° 18).

Le complexe de Sfinţeşti ajoute un point important aux découvertes qui représentent dans l'ouest de la Munténie la population autochtone au VIe siècle de notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1, le four de Sfinţeşti *in situ*; 2, le contour après le démontage.

Fig. 2. — 1—4, les torchis découverts dans le four de Sfinţeşti.

Fig. 3. — 1—4, 6—9, fragments céramiques travaillés au tour, découverts dans le four de Sfinţeşti; 5, fragment d'amphore.

Fig. 4. — Fragments provenant de différents fonds de vases découverts à Sfinţeşti.

Fig. 5. — Fragments céramiques faits à la main, découverts à Sfinţeşti. 1—3, fragments de pots; 4, fragment d'une poêle; 5, anse.

---

[32] Din complexul de la Sfinţeşti, ca şi din aşezarea de la Dulceanca, lipseşte vasul lucrat cu mîna din pastă amestecată cu cioburi pisate, prezent în zona de est a Munteniei, pe care îl legăm de prezenţa slavilor. În ceea ce priveşte prezenţa „tipsiei" în cuptorul de la Sfinţeşti deşi pînă în momentul de faţă nu este atestată continuitatea ei din formele anterioare de cultură locală, ea ar putea constitui un element local. Asupra apartenenţei şi originii tipsiei vezi şi opinia lui Victor Teodorescu, *op. cit.*, p. 497.

UN MORMÎNT DE CĂLĂREȚ NOMAD DIN SECOLELE XI—XII DESCOPERIT LA MOVILIȚA (r. Urziceni, reg. București)

DE

GH. DIACONU și PETRE DIACONU

În cursul lunii noiembrie 1964 pe teritoriul secției Movilița, G.A.S. Măineasca (r. Urziceni, reg. București), a fost descoperit un schelet omenesc laolaltă cu cîteva oase de cal. Descoperirea a fost făcută cu prilejul amenajării gropii pentru o basculă. Locul mormîntului se află în apropierea unor grajduri de vară, la o depărtare de 121 m de borna kilometrică nr. 38 a drumului național București—Urziceni (fig. 1).

În ziua de 19 mai 1965, prezentîndu-ne la fața locului în urma sesizării făcute de către ing. Marius Roșca, am deschis o suprafață de 3 × 1,50 m pe latura de sud-est a gropii în care a fost instalat mecanismul platformei cîntarului (fig. 2).

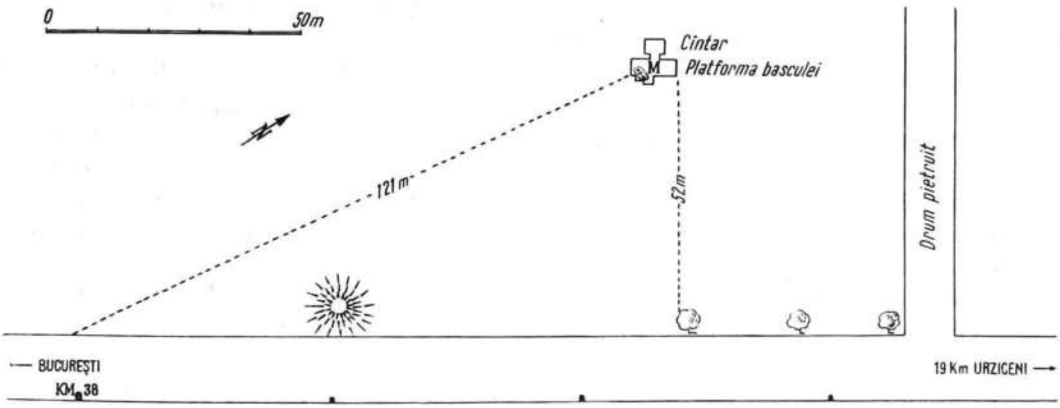

Fig. 1. — Poziția topografică a mormîntului de la Movilița în raport cu drumul național București-Urziceni.

Sub solul arabil, gros de 0,35—0,40 m, a apărut un pămînt roșcat, în cuprinsul căruia, la aproximativ —0,55—0,60 m, s-au conturat limitele gropii mormîntului care se afla la —1,65 m față de nivelul actual al solului.

La o adîncime ceva mai mică, şi anume la — 1,43 m, pe latura de nord a gropii mormîntului a fost reperată o platformă cruţată, lată de circa 0,50 m. Pe această platformă s-au găsit — depuse ritual — oasele a două picioare de cal cu copitele îndreptate în direcţia nord-vest. Înspre extremitatea estică a gropii mormîntului, pe aceeaşi platformă, se aflau oasele de la coada animalului, iar între acestea şi oasele de la picioare s-a găsit un astragal de miel (fig. 3/10), desigur depus ritual. Din resturile scheletului uman aflate *in situ* pe fundul gropii se mai păstrau doar tibiile, peroneele, rotula genunchiului drept, precum şi oasele labelor picioarelor (fig. 2).

La nivelul tibiei drepte, în porţiunea nederanjată a gropii mormîntului, au fost descoperite două bucăţi de oase, lucrate probabil dintr-un femur de animal. Ele sînt aproximativ dreptunghiulare, iar în secţiune sînt uşor curbate în forma unui arc de cerc (fig. 3/11—12).

Înspre peretele de sud al gropii basculei a fost surprinsă „o nişă" cuptorită de către muncitori, pentru a putea scoate scheletul şi inventarul funerar. Ulterior „nişa" a fost umplută cu beton (fig. 2).

Din datele culese la faţa locului reiese că muncitorii au mai descoperit un craniu uman şi oasele aparţinînd părţii superioare a scheletului. Tot ei au găsit la nivelul craniului uman, în partea stîngă a acestuia, pe platforma de pămînt cruţată în timpul amenajării gropii mormîntului, un craniu de cal cu botul orientat în direcţia vest, precum şi oasele a două picioare de cal, inclusiv copitele. După cum se vede, oasele de cal au fost depuse în mormînt în poziţia lor anatomică firească. Din informaţiile culese reiese că în mormînt zăceau numai anumite părţi din scheletul calului.

În acelaşi loc, mai precis între craniul de cal şi oasele picioarelor animalului, au fost găsite de către descoperitori două scări de şa şi o zăbală, care însă nu au putut fi recuperate.

În momentul de faţă, în colecţiile Institutului de arheologie se află doar o jumătate dintr-o verigă din fier (fig. 3/2) care a aparţinut zăbalei şi o mică bucată dintr-o cataramă de cingătoare (fig. 3/1). La acestea mai trebuie adăugate şi şapte vîrfuri de săgeţi din fier (fig. 3/3—9) predate nouă de ing. Roşca Marius, care ne-a informat că ele zăceau în partea dreaptă a scheletului uman, la nivelul bazinului, ceva mai înspre vest de cele două plăcuţe din os amintite mai sus. Într-adevăr, în timpul cercetării noastre am observat că în acest loc se mai păstrau încă urme de oxizi de fier ; lutul era pătat de rugină, ca dovadă că acolo au zăcut vreme îndelungată anumite obiecte din fier.

Scheletul avea orientarea vest-est (cu capul la vest). Analiza sumară a oaselor umane ne permite să socotim că mormîntul de la Moviliţa aparţine unui individ matur şi robust. În gropile platformei basculei de 4 × 8 m şi a casei cîntarului de circa 4 × 4 m, adînci de aproximativ 2 m, nu au fost reperate şi alte schelete umane sau de animale.

Particularităţile rituale şi de rit ale mormîntului de la Moviliţa (scheletul uman întins pe spate, în direcţia vest-est, pe fundul unei gropi mărginite pe latura nordică de o platformă de pămînt cruţat pe care se păstrează, în întregime sau parţial, oase de cal) sînt caracteristice populaţiilor nomade de neam tiurc.

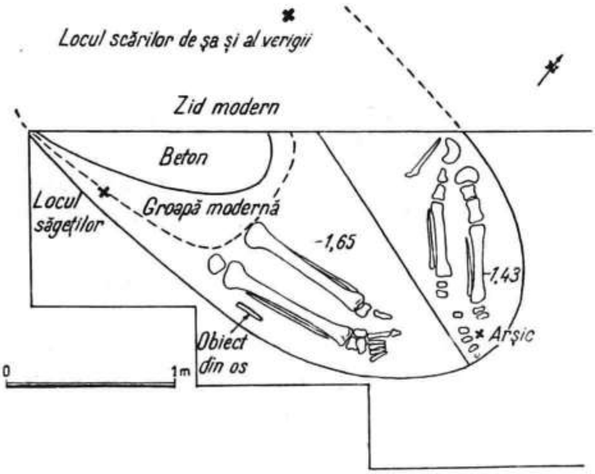

Fig. 2. — Mormîntul de călăreţ nomad de la Moviliţa.

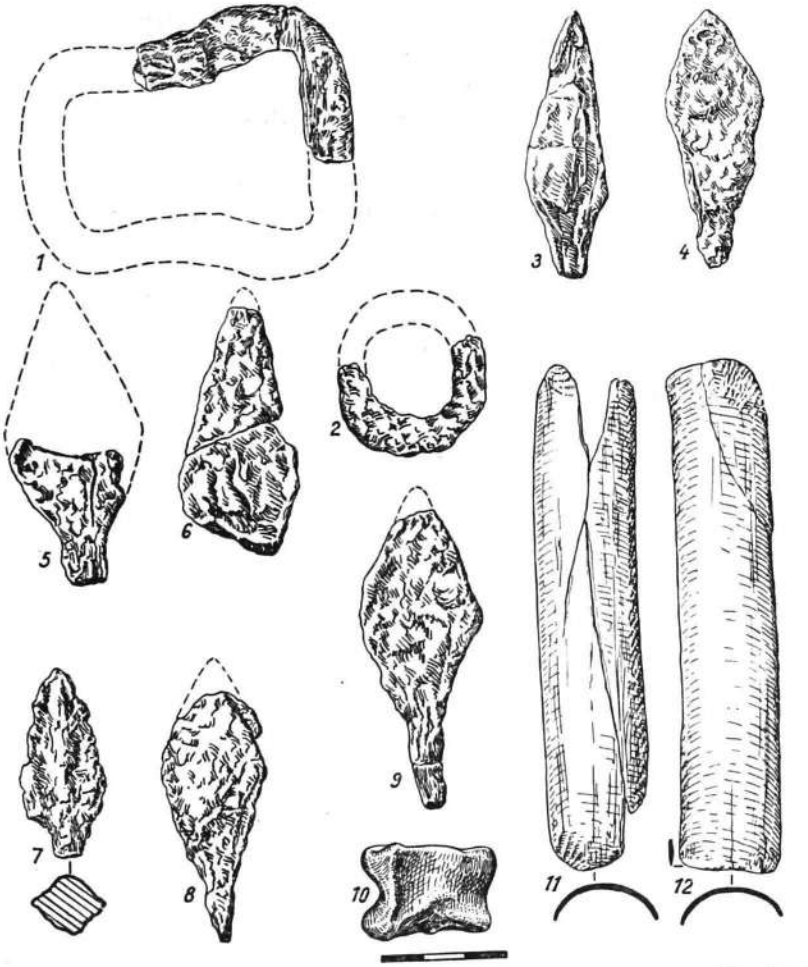

Fig. 3. — 1, fragment de cataramă ; 2, verigă de fier ; 3—9, vîrfuri de săgeţi de fier ; 10, astragal de miel ; 11, 12, piese de os pentru tolbă de săgeţi.

Asemenea morminte — încadrate de cercetătoarea sovietică S.A. Pletneva în cinci grupe distincte — sînt foarte răspîndite pe o mare suprafaţă a stepelor pontice din sudul U.R.S.S.[1].

Dacă am ţine seama de observaţia că pe platforma de pămînt cruţat din mormîntul de la Moviliţa s-au găsit — depuse ritual — numai anumite părţi din scheletul calului sacrificat şi că cele două scări de şa, ca şi zăbala [2], se aflau, după cum ne-au asigurat descoperitorii, printre aceste oase, atunci am putea încadra mormîntul nostru în prima grupă stabilită de S.A. Pletneva [3]; de notat însă că existenţa vîrfurilor de săgeţi la nivelul bazinului scheletului uman este de natură să apropie acelaşi mormînt şi de grupa a II-a din clasificarea cercetătoarei sovietice [4].

În Cîmpia Munteană astfel de morminte s-au găsit, pînă în prezent, numai la Jilava [5], comună din apropierea oraşului Bucureşti, şi la Tangîru [6] (r. Giurgiu).

Mormintele călăreţilor nomazi de neam tiurc au — în mod obişnuit — un aspect tumular, în sensul că peste ele s-a înălţat de fiecare dată cîte o movilă de pămînt [7], exceptînd, bineînţeles, cazurile în care gropile mormintelor au fost săpate în *tell*-uri mai vechi [8]. Din categoria acestora din urmă fac parte şi mormintele de la Jilava [9] şi Tangîru [10]. Menţionăm că în cercetările noastre nu s-a putut repera nici un indiciu din care să reiasă că mormîntul de la Moviliţa a avut un aspect tumular. Ce-i drept, în imediata sa apropiere există şi astăzi o movilă (fig. 1), dar necercetarea ei şi a terenului înconjurător ne pune în imposibilitate de a stabili dacă mormîntul de la Moviliţa constituie sau nu, din punctul acesta de vedere, un caz izolat.

O încercare de încadrare cronologică mai strînsă a mormîntului de la Moviliţa este îngreuiată de împrejurarea că numai o parte a obiectelor de inventar a ajuns în posesiunea noastră. Judecînd după cele şapte vîrfuri de săgeţi de fier, dintre care trei sînt foliforme şi elipsoidale în secţiune (fig. 3/4—6, 8, 9), iar celelalte două romboidale în secţiune (fig. 3/3,7), mormîntul ar putea fi datat într-o perioadă destul de mare,

---

[1] S. A. Pletneva, *Печенеги, торки и половцы в южно-русских степях*, în *Труды Волго-донской археологической экспедиции*, I, în *MIA*, 63, 1958, p. 153—186.

[2] De notat că în timp ce majoritatea zăbalelor din mormintele populaţiilor de neam tiurc s-a găsit în dreptul craniului de cal (în zona botului sau chiar între maxilare), zăbala din mormîntul de la Moviliţa — după mărturiile descoperitorilor — zăcea cam la jumătatea distanţei dintre oasele capului şi cele de la coada calului.

[3] S. A. Pletneva, *op. cit.*, p. 153—161.

[4] *Ibidem*, p. 161, fig. 6. În mormîntul publicat în aceată figură vîrfurile de săgeţi se găsesc la nivelul femurului drept al scheletului uman.

[5] D. V. Rosetti, *Siedlung der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, în *Germania*, XVIII, 1934, p. 209.

[6] D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangîru (r. Giurgiu, reg. Bucureşti)*, în *Materiale*, V, 1959, p. 152. De remarcat că, în timp ce la Jilava s-au găsit oasele complete ale unui schelet de cal, la Tangîru acestea se reduc numai la un craniu.

[7] S. A. Pletneva, *op. cit.*, p. 153.

[8] *Ibidem*.

[9] Gorganul de la Jilava este un *tell* care conţine resturi din cultura neolitică de tip gumelniţean (vezi Dinu Dumbravă, *Strămoşii Bucureştilor*, Bucureşti, 1929, şi D. Berciu, *op. cit.*, p. 152).

[10] *Tell*-ul de la Tangîru este de asemenea din epoca neolitică, conţinînd bogate urme de vieţuire de tip Boian şi Gumelniţa (D. Berciu, *op. cit.*, p. 152).

cuprinsă între secolele al IX-lea şi al XIII-lea. Într-adevăr, ambele tipuri de vîrfuri de săgeţi au o circulaţie în timp îndelungată, ele găsindu-se în numeroase morminte din sudul U.R.S.S., datate între secolul al IX-lea şi al XIII-lea [11]. În privința restrîngerii datării, nu ne poate fi de mare folos nici fragmentul de verigă (tot ceea ce a mai rămas din zăbala de fier), fiindcă atît zăbalele dintr-o singură vergea (mai timpurii), cît şi cele din două vergele (mai tîrzii) erau prevăzute cu asemenea verigi.

Dacă am ţine seama de tipul cataramei de cingătoare (fig. 3/1), ar trebui să admitem că mormîntul se datează în secolele IX—XI, de vreme ce astfel de piese se întîlnesc într-un mediu corespunzător în U.R.S.S.[12]. În ce ne priveşte, însă, socotim că mormîntul de la Moviliţa nu se poate data mai devreme de secolul al XI-lea. De altfel, aceasta este sugerată şi de tipul celor două plăcuţe de os care constituiau un accesoriu al tolbei de săgeţi [13].

Este drept că asemenea piese se găsesc şi în mormintele din secolul al X-lea, dar în cazul acesta ele au o formă mai deosebită, oarecum elipsoidală.

Piese pentru tolba de săgeţi de tipul celor găsite la Moviliţa (de formă dreptunghiulară) nu se întîlnesc — după ştiinţa noastră — în mormintele din veacul al XIII-lea, ceea ce ar constitui un indiciu că mormîntul nostru s-ar data cel mai tîrziu în secolul al XII-lea.

Datînd mormîntul de la Moviliţa în secolele XI—XII, ne grăbim să adăugăm că el trebuie să fi aparţinut unui călăreţ peceneg sau cuman.

Pînă nu demult se admitea că pecenegii au pătruns în ţara noastră la sfîrşitul veacului al IX-lea şi că la mijlocul veacului următor aceştia stăpîneau deja o bună parte din Cîmpia Dunării; o nouă interpretare însă a izvoarelor literare, racordată cu datele arheologice ne permite să admitem că ei s-au aşezat în Muntenia cel mai devreme în ultimii ani ai secolului al X-lea [14]. În funcţie de această constatare, şi mormîntul de la Tangîru se datează mai degrabă în secolul al XI-lea decît în cel anterior [15]. Unei asemenea datări nu i se opun nici zăbala şi nici amnarul, singurele obiecte de inventar din acel complex. De altfel, amnarul găsit la Tangîru este de un tip mai evoluat, găsindu-şi cele mai bune analogii în mormintele din secolul al XI-lea [16]. Prin analogie cu mormîntul de la Tangîru poate fi datat în veacul al XI-lea şi mormîntul de la Jilava.

---

[11] S. A. Pletneva, *op. cit.*, p. 157, fig. 3; p. 158, fig. 4; p. 168, fig. 8; p. 169, fig. 9; p. 170, fig. 10; p. 178, fig. 14; p. 179, fig. 15; p. 180, fig. 16. Asemenea vîrfuri de săgeţi, datate în secolul al XI-lea, s-au găsit într-un mormînt descoperit la Holboca în Moldova. Vezi Ion Nestor şi colab., *Şantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, III, 1952, p. 108, şi p. 110, fig. 15.

[12] S. A. Pletneva, *op. cit.*, p. 157, fig. 3/9; p. 158, fig. 4/11.

[13] După unii cercetători acestea ar putea fi piese de arc (vezi S. A. Pletneva, *op. cit.*, p. 159). Asemenea plăcuţe de os s-au găsit şi la Holboca, vezi I. Nestor, *op. cit.*, p. 110, fig. 15. Aici sînt date însă drept plăsele de cuţit.

[14] Petre Diaconu, *Despre pecenegii de la Dunărea de jos în secolul al X-lea*, în *Studii*, XVIII, 1965, 5, p. 1 129.

[15] *Ibidem*, p. 1 125, nota 38.

[16] S. A. Pletneva, *op. cit.*, p. 158, fig. 4/4. Analogiile pe care le face D. Berciu cu amnarul de la Bucureştii Noi nu se pot susţine din două motive: a) amnarul de la Bucureştii Noi (vezi D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 210, fig. 1/10) este de alt tip; b) el se încadrează într-un complex cultural cu totul străin de populaţiile turcomane.

Locul pecenegilor în Cîmpia Munteană l-au ocupat în secolul al XII-lea cumanii, populație înrudită cu primii. Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor, sîntem în imposibilitate de a ști, pe de o parte, dacă anumite grupuri de cumani nu s-au așezat în Cîmpia Dunării încă din secolul al XI-lea, iar pe de altă parte dacă anumite grupuri de pecenegi — care-și menținuseră individualitatea etnică — nu continuau să existe în masa cumanilor și în secolul al XII-lea. În consecință, este greu de precizat dacă mormintele de călăreți nomazi de la Jilava, Tangîru și cu atît mai mult cel de la Movilița aparțin unor pecenegi sau unor cumani.

Independent de felul cum se va soluționa această problemă, trebuie să reținem că — în pofida sărăciei documentelor arheologice — prezența pecenegilor și cumanilor în Muntenia este un fapt istoric pe deplin stabilit. Urmele acestor populații, documentate de cîteva descoperiri arheologice, dar și de numeroase toponime și hidronime[17] de origine tiurcă veche, pe măsură ce se vor înmulți ne vor da posibilitatea de a studia mai amplu diferitele aspecte ale relațiilor lor cu populația autohtonă.

TOMBE D'UN CAVALIER NOMADE DES XIe—XIIe SIÈCLES DÉCOUVERTE À MOVILIȚA
(district d'Urziceni, région de Bucarest)

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent la tombe d'un cavalier nomade (petchenègue ou couman) du XIe ou du XIIe siècle, à savoir son squelette et une partie de celui de son cheval, qui a été retrouvée sur une plate-forme de terre se dressant sur le flanc septentrional de la tombe. La tombe a été considérablement détruite par des travaux agricoles. Le mobilier, renfermant un mors, deux étriers, cinq pointes de flèches en fer et deux petites plaques en os, n'a été sauvé que partiellement.

Le squelette du cavalier était orienté ouest-est (la tête à l'ouest). Aucune butte de terre n'avait été élevée sur sa tombe.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Position topographique de la tombe de Movilița par rapport à la route nationale Bucarest-Urziceni.

Fig. 2. — La tombe du cavalier nomade de Movilița.

Fig. 3. — 1, fragment de boucle ; 2, anneau en fer ; 3—9, pointes de flèches en fer ; 10, astragale d'agneau ; 11, 12, pièces en os d'un carquois.

[17] I. Conea și I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie petchénègue-coumane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques*, 1958, p. 139—169, lucrare publicată de Editura Academiei, cu ocazia celui de-al VI-lea Congres internațional de științe onomastice ținut la München între 24 și 28 august 1958.

PREZENȚA LAMELELOR DUFOUR ÎN AȘEZĂRILE ACROPALEOLITICE DIN BANAT

DE

FLOREA MOGOȘANU

În ultimii ani au fost descoperite noi așezări paleolitice în Banat, care au oferit un material arheologic bogat și interesant, cu multe elemente noi, necunoscute încă în așezările cercetate pînă în prezent în restul țării. Printre elementele noi care au atras atenția în mod deosebit se numără și aceste lamele (Dufour), subțiri și înguste, care nu depășesc 2-3 cm lungime, retușate fin, semiabrupt, pe una sau pe ambele laturi. Retușele sînt fie directe sau inverse fie alterne. Menționăm că aceste lame microlitice însoțesc în general un inventar cu unelte de dimensiuni mai mari.

Primele lamele Dufour au fost descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice din așezarea paleolitică de la Tincova (r.Caransebeș, reg. Banat)[1]. La Tincova se află o așezare paleolitică subaeriană, cu un singur strat de cultură, situat între adîncimile de 1,25 și 0,95 m, la baza unui sol brun-roșcat, bogat în concrețiuni fero-manganice (W II—W III)[2]. Cu prilejul celor trei campanii de săpături care au epuizat în cea mai mare parte așezarea, au fost scoase la lumină circa 2 000 de piese de silex, din care 124 tipice. Din numărul pieselor tipice au fost excluse lamele simple în curs de prelucrare. Inventarul cuprinde următoarele unelte :

—Nuclee (5 exemplare = 4%) cu o formă prismatică și cu planul de lovire drept.

—Lame retușate (43 de exemplare = 34,7%), majoritatea în stare fragmentară cu retușe oblice pe ambele laturi. În general, lamele depășesc mărimea medie, unele sînt macrolitice cu retușe dorso-ventrale.

—Lame cu scobituri (13 exemplare = 10,5%), care au pe o latură și mai rar pe amindouă cîte o scobitură adîncă retușată.

— Racloare (5 exemplare = 4%), lucrate pe așchii cu caractere musteroide.

— Burine (3 exemplare = 2,4%) laterale, cu partea opusă retușată.

— Gratoare (26 de exemplare = 20,9%) pe capăt de lame, cu laturile lungi neretușate, și pe așchii groase. Predomină însă gratoarele înalte

[1] C. S. Nicolăescu-Plopșor și Ion Stratan, *Săpăturile de la Tincova*, în *Materiale*, VII, p. 29—32.

[2] Considerațiile geocronologice au fost făcute de C. S. Nicolăescu-Plopșor.

(carenate), discoidale şi nucleiforme, caracteristice în general acropaleoliticului din Banat.

— Lamele Dufour (29 de exemplare = 23,4%).

După cum se poate constata, procentul lamelelor Dufour la Tincova este foarte ridicat, ceea ce dovedeşte că aceste unelte nu erau numai simple accesorii, ci aveau o valoare funcţională destul de importantă.

Lamele Dufour au mai fost descoperite, în număr foarte redus într-adevăr, şi în alte două aşezări paleolitice din Banat. Este vorba de stratul II şi IV de la Dumbrăviţa (Româneşti) şi de stratul III de la Coşava, situate în raza comunei Curtea, raionul Făget[3]. Cu toate că în stratul II de la Dumbrăviţa s-au găsit doar trei exemplare, fapt care micşorează importanţa descoperirii lor, totuşi este important de a arăta mediul în care au fost descoperite. Stratul II de la Dumbrăviţa are aceeaşi poziţie stratigrafică ca şi cel de la Tincova, fapt care ne îngăduie să le socotim mai mult sau mai puţin contemporane. Totuşi, inventarul din stratul II de la Dumbrăviţa este mult mai bogat şi mai variat; el conţine unele elemente deosebite, care merită a fi luate în seamă. Pe lîngă uneltele care — aşa cum am arătat mai sus — caracterizează acropaleoliticul bănăţean (gratoarele înalte, discoidale şi nucleiforme) au fost scoase la iveală şi alte forme: lame subţiri cu un capăt arcuit şi retuşat fin, semiabrupt, lame şi aşchii mic cu trunchieri drepte sau oblice retuşate abrupt şi foarte multe burine de forme diferite, din care menţionăm pe cele lucrate pe lame şi aşchii groase, trunchiate sau cu scobitură (encoche).

În celelalte straturi de cultură — stratul IV de la Dumbrăviţa şi stratul III de la Coşava —, care aparţin unui paleolitic final (eventual unui epipaleolitic), au fost descoperite doar cîte două exemplare, împreună cu un utilaj foarte sărac, din care nu lipsesc însă gratoarele înalte. Este foarte important să menţionăm că în aceste straturi de cultură apar pentru prima dată în Banat cîteva vîrfuri şi lame retuşate abrupt, caracteristice gravetianului final. Prezenţa acestor lamele în mai multe aşezări, în contexte diferite şi în etaje cronologice deosebite, îngăduie de la bun început să admitem că aceste unelte fine nu caracterizează numai o anumită etapă de dezvoltare a acropaleoliticului şi nu sînt legate de culturi identice. Nu trebuie să pierdem însă din vedere faptul că singura aşezare în care numărul mare de lamele Dufour pune într-adevăr o problemă este aceea de la Tincova, care, din acest punct de vedere, se deosebeşte de celelalte aşezări paleolitice din Banat. Încadrarea culturală a acestei aşezări, ca şi a celorlalte, ne este asigurată de uneltele tipice menţionate mai sus, care caracterizează în general diferite etape de dezvoltare ale aurignacianului evoluat din această regiune.

Descoperirea paleolitică de la Tincova — şi într-o mai mică măsură şi cele de la Dumbrăviţa şi Coşava — vine să mărească numărul aşezărilor, răspîndite în întreaga Europă, în care au fost descoperite lamele Dufour. Printre acestea amintim: Krems Hundssteig, Aggsbach şi Senf-

[3] Florea Mogoşanu şi I. Stratan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 335 şi urm.

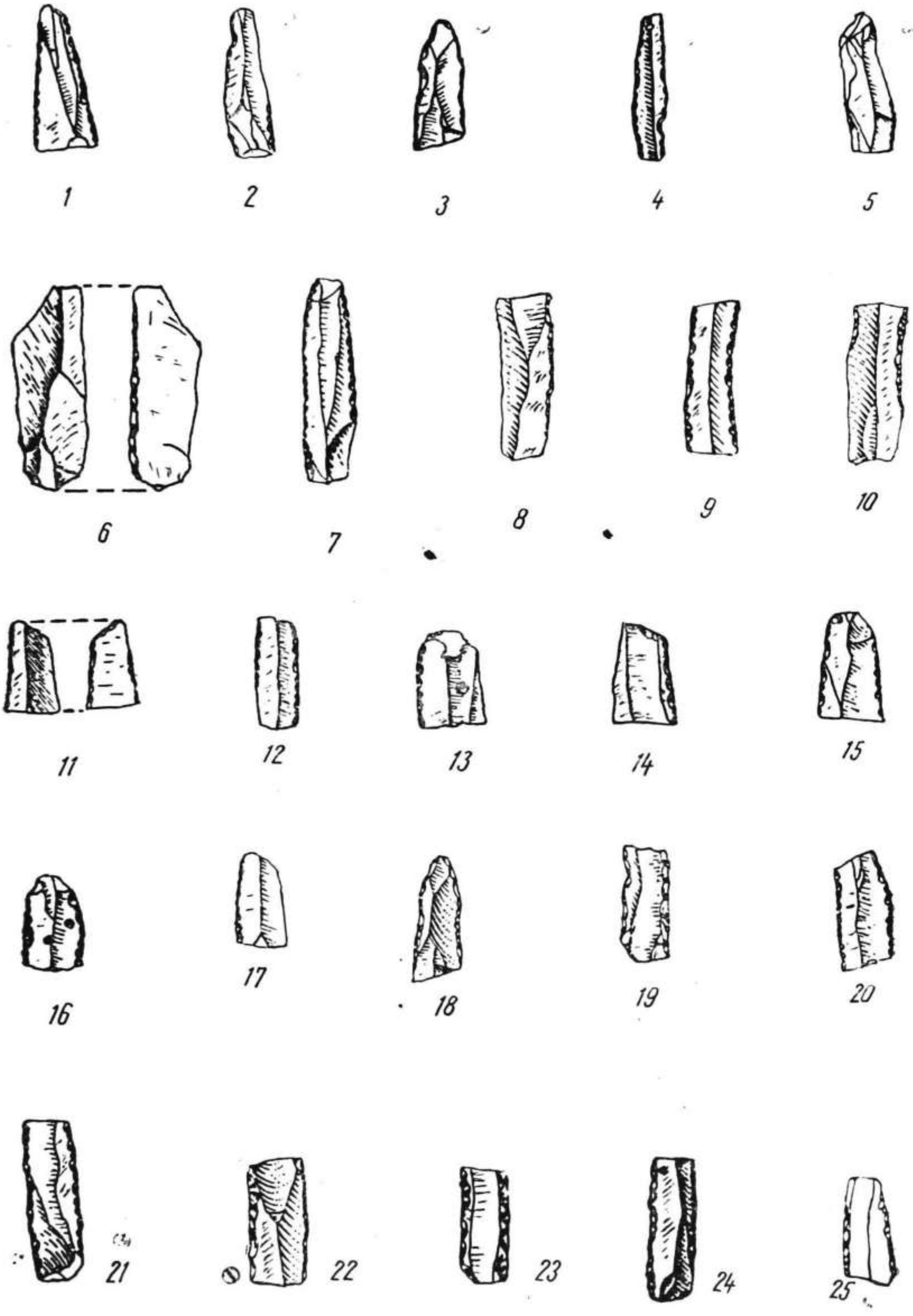

Fig. 1. — Lamele Dufour. 1—23, *Tincova;* 24, 25, *Dumbrăvița-Romînești* (stratul II).

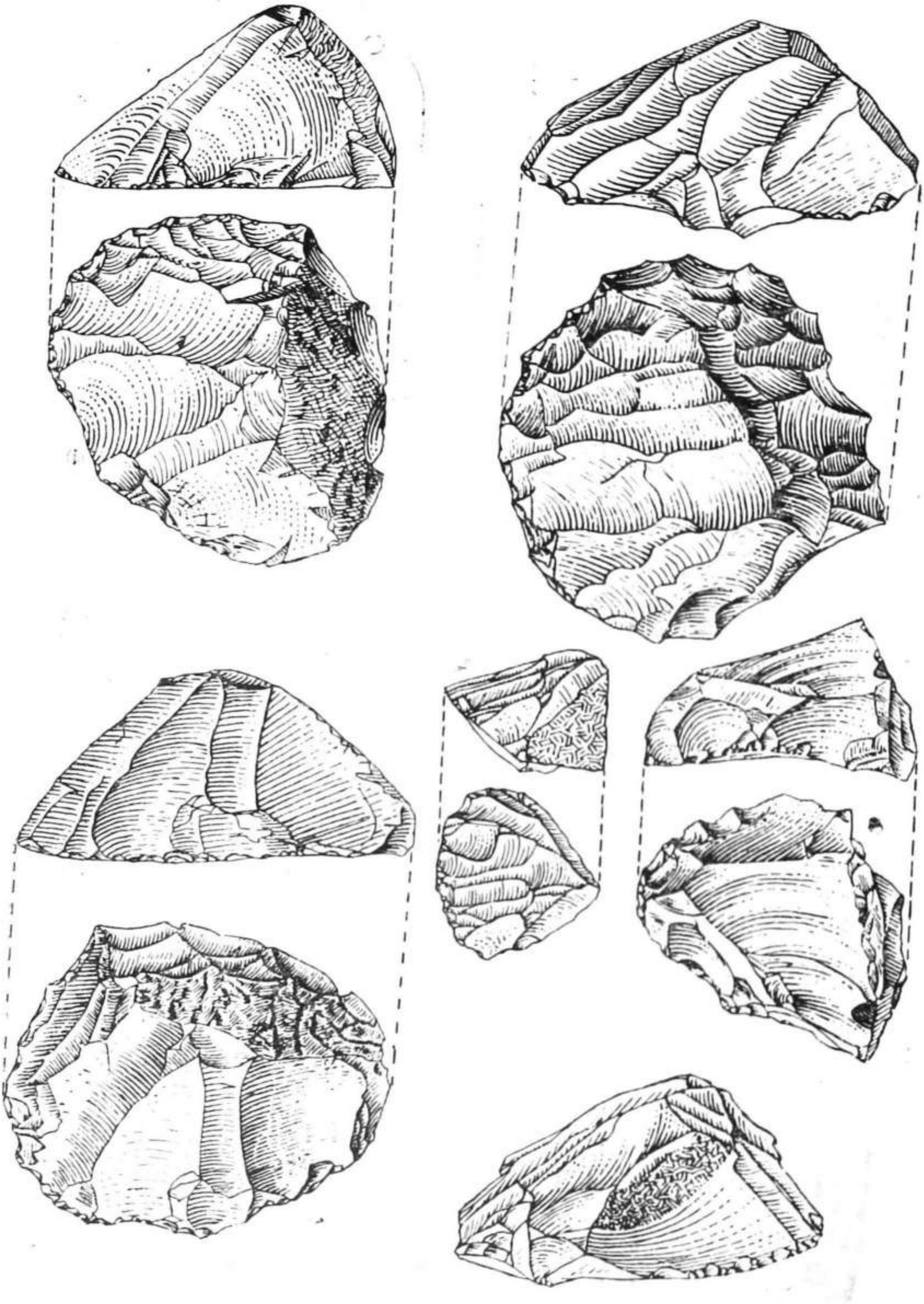

Fig. 2. — *Tincova*. Gratoare.

tenberg (Austria)[4], Stranska Skala (R.S.Cehoslovacă)[5], Gora Pulawska (R.P.Polonă)[6] şi Siureni I(Crimeea, stratul inferior şi mijlociu)[7], la care se adaugă, bineînţeles, cele din Franţa, mai ales cele din regiunea Corrèze.

Lamelele Dufour au pus în general multe probleme, în funcţie de regiunea în care au fost descoperite şi de utilajul pe care îl însoţesc. În Franţa de exemplu, în jurul acestor lamele s-au dus şi se duc foarte multe discuţii. D.Peyrony, pe baza unor descoperiri mai vechi (La Ferrassie, nivelul E, şi Bos-del-Seer), le atribuia perigordianului său[8], în schimb D. de Sonneville-Bordes, pe baza unor cercetări şi descoperiri mai noi (Bassaler-Nord, grottes Dufour şi Chanlat), afirmă că lamelele Dufour sînt în toate stadiile de evoluţie ale aurignacianului fosile directoare strict aurignaciene[9]. Mergînd probabil pe linia lui Sonneville-Bordes, F. Lacorre denumeşte aurignacianul din regiunea Corrèze, în contextul căruia intră aceste lamele, corrèzian[10].

Acestea sînt numai cîteva din discuţiile mai importante purtate în Franţa. Pentru Europa centrală însă, zonă culturală din care face parte fără îndoială şi Banatul, problema lamelelor Dufour este mult mai simplă; aceste lamele aparţin, începînd cu o anumită perioadă, aurignacianului specific acestei regiuni. Ţinem însă să facem precizarea că în Banat, în aceleaşi aşezări (straturile I de la Coşava şi Dumbrăviţa) avem un aurignacian pur, cu elemente foarte caracteristice, lipsit total de lamele Dufour, fapt care ne-a permis să emitem ipoteza că aceste lamele intervin în dezvoltarea aurignacianului într-o perioadă mai tîrzie şi reprezintă aportul unor populaţii sau al unor influenţe vestice.

Am făcut această precizare gîndindu-ne că ar fi posibil ca şi în aria largă a aurignacianului central-european să se fi manifestat izolat aportul unor populaţii sudice, mediteraneene, aport concretizat — printre altele — şi de acele lamele Dufour.

În sfîrşit, ceea ce se poate afirma cu certitudine este faptul că prezenţa lamelelor Dufour conturează un anumit aspect al aurignacianului atît de variat şi de complex.

În ceea ce priveşte Banatul, putem conclude că aceste lamele alături de celelalte elemente, imprimă aurignacianului de aici — sau, mai cuprinzător, acropaleoliticului — caractere deosebite faţă de restul ţării, individualizîndu-l.

---

[4] Delporte H., *L'aurignacien et le périgordien en Europe Centrale*, în *Bull. de la Soc. Méridionale de Spéléologie et de Préhistoire*, t. VI—IX, 1956—1959, p. 123 şi 124.

[5] K. Valoch, *Paleolitica stanice . . . (Le jugement paléolithique de Stranska Skala, près de Brno)* extr. din *Acta Musei Moravie*, t. 39, 1954, p. 5—30

[6] J. Kozlowski, *Bemerkungen über den Stand der Paläolithforschung in Polen*, în *Archaeologia Austriaca*, 30, Viene, 1961, p. 125.

[7] A. E. Vekilova, *Стоянка Сюрень I*, Leningrad, 1957.

[8] D. Peyrony, *Le périgordien et l'aurignacien, Nouvelles observations*, în *Bull. Soc. préhist. franç.*, 1936, p. 616—619.

[9] J. Conchard et D. de Sonneville-Bordes, *La grotte de Bassaler-Nord, près de Brive et la question du périgordien II en Corrèze*, în *L'Anthropologie*, t. 63, p. 433—434.

[10] F. Lacorre, *La Gravette. Le Gravétien et le Bayacien*, 1960, p. 112—113.

LA PRÉSENCE DES LAMELLES DUFOUR DANS LES ÉTABLISSEMENTS ACROPALÉOLITHIQUES DU BANAT

RÉSUMÉ

La présence des lamelles Dufour est signalée dans les établissements achropaléolithiques (paléolithique supérieur) du Banat (dans le sud-ouest de la Roumanie), tels que Tincova (district de Caransebeş), Dumbrăviţa-Româneşti (couches II et III) et Coşava (couche III) (ces derniers dans le district de Făget).

La proportion des lamelles Dufour n'est pas la même pour tous ces établissements. De ce point de vue, l'établissement de Tincova est le plus important, où le pourcentage des lamelles atteint 23,4. En général les pièces ne dépassent pas 3 cm de longueur et elles ont des retouches fines, demi-abruptes sur l'un ou sur les deux côtés, à la manière de retouches directes, inverses et parfois alternes. Les lamelles Dufour se trouvent avec d'autres outils tels que : hauts grattoirs (à carène, discoïdaux ou nucléiformes), lames à retouches obliques, à encoches, caractéristiques pour l'aurignacien de cette région.

L'auteur considère que les lamelles Dufour apparaissent dans le développement de l'aurignacien local à une période plus tardive et qu'elles représentent l'apport d'une population ou une influence centrale-européenne.

Il appuie cette opinion sur le fait qu'à Coşava et Dumbrăviţa-Româneşti il existe encore un aurignacien pur, à éléments typiques, qui précède les habitats à lamelles Dufour.

Les lamelles Dufour, avec les autres formes d'outils, impriment à l'achropaléolithique du Banat un aspect différent du reste de la Roumanie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Lamelles Dufour. 1—23, *Tincova* ; 24, 25, *Dumbrăviţa— Româneşti* (couche II).
Fig. 2. — *Tincova*. Grattoirs.

DOUĂ STATUETE CU „CAP MOBIL" DESCOPERITE LA SĂLACEA *

DE

IVAN ORDENTLICH—Oradea

În cadrul planului de cercetări privind cultura Otomani din epoca bronzului, Muzeul regional Crişana a început în 1965 cercetarea unei noi aşezări aparţinînd acestei culturi.

Aşezarea se află în imediata apropiere a comunei Sălacea (r.Marghita, reg.Crişana), la 8 km de staţiunea eponimă a culturii Otomani. Situată pe dealul Vida, care de fapt este un promontoriu al dealurilor Barcăului, care în zona rîului Er formează terasa superioară a văii, aşezarea este flancată din trei părţi de pante abrupte, iar latura estică, continuată într-un platou întins, este fortificată cu un şanţ adînc de 7,50 m şi lat de 20 m. Deşi sîntem abia la sfîrşitul primei campanii de săpături, putem încadra aşezarea cu certitudine în cultura Otomani, fazele I şi II. Această încadrare cronologică s-a putut efectua în special pe baza ceramicii, tipică pentru cele două faze amintite. În total s-au putut distinge cinci niveluri de locuire (nivelurile 1-3 aparţin fazei II şi nivelurile 4-5 aparţin fazei I). Din materialul arheologic deosebit de bogat descoperit nu ne vom ocupa decît de două statuete antropomorfe, care în literatura de specialitate au intrat sub denumirea de „statuete cu cap mobil". Tratarea lor într-o lucrare independentă este utilă datorită rarităţii acestor descoperiri în epoca bronzului. În aria culturii Otomani, atît la noi în ţară, cît şi în străinătate (R. P. Ungară şi R.S. Cehoslovacă), în contrast cu modelarea plastică accentuată a suprafeţelor vaselor, reprezentările statuare antropomorfe sînt foarte rare. Pe baza materialului bibliografic ce ne stă în prezent la dispoziţie în aria culturii Otomani pînă la descoperirea exemplarelor de la Sălacea, nu cunoaştem nici un exemplar de tipul cu cap mobil. De asemenea şi statuetele cu cap fix sînt extrem de rare, cunoscute fiind doar cele de la Barča şi Gonovce (R.S.Cehoslovacă), Felsövadász (R. P.Ungară)[1] şi exemplarul de la Pir.

---

* Lucrarea de faţă a fost prezentată la a II-a Sesiune ştiinţifică a muzeelor, Bucureşti, decembrie, 1965.

[1] L. Hayek, *Hliněné Lidské Plastiky z Doby Bronzove v. Barci u Košik*, în *SlovArch*, V, 2, 1957, p. 323, 336 şi 338.

S C I V, tomul 18, nr. 1, p. 147—154, Bucureşti, 1967

Cele două statuete au fost descoperite pe latura nord - nord-estică a așezării, una lîngă alta, la —25 cm. Nivelul în care s-au găsit cele două piese suprapune valul de apărare, care în faza a II-a nu a mai avut nici un rol funcțional. Acest fenomen de extindere a spațiului locuibil asupra unei

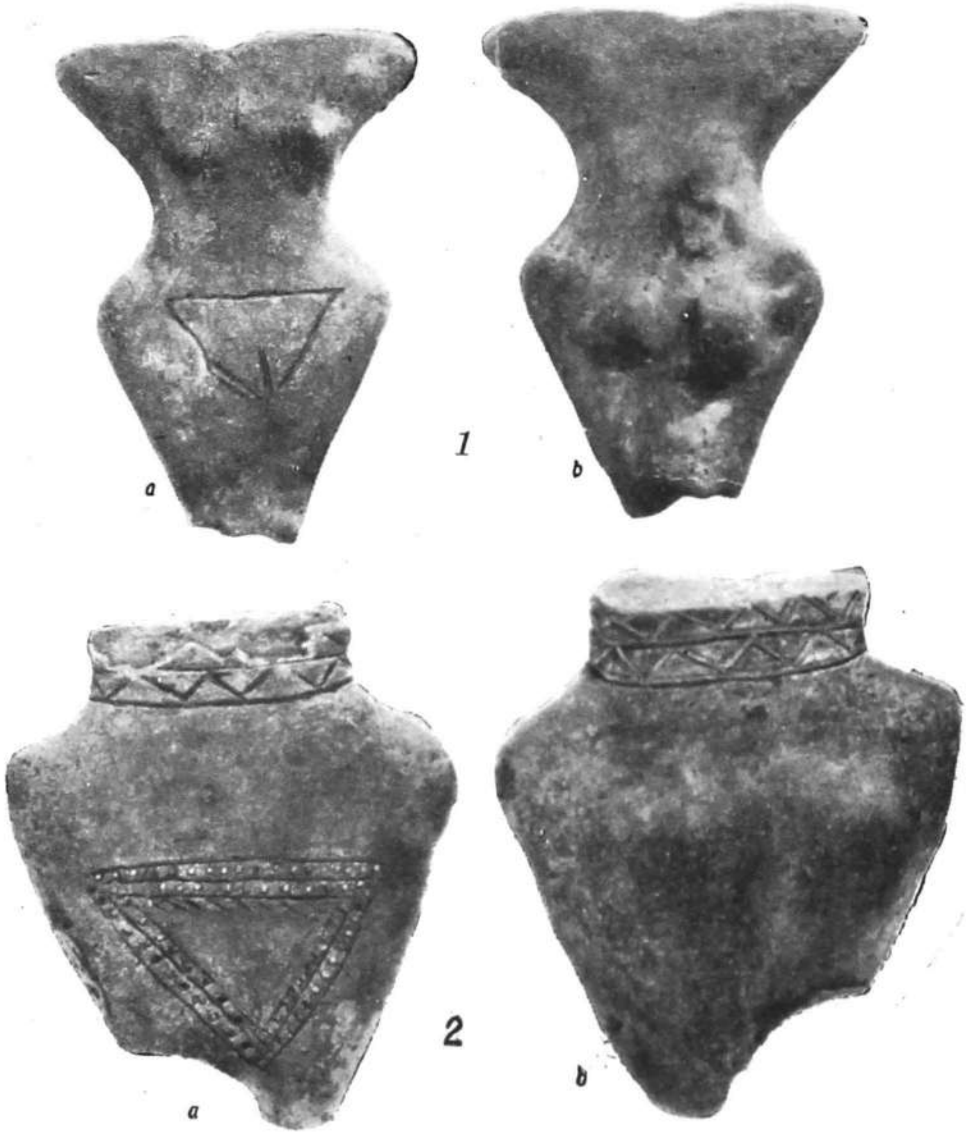

Fig. 1. — Statuete cu „cap mobil" descoperite la Sălacea (fotografie — față și dos).

părți a complexului defensiv a mai fost sesizat și în stațiunea eponimă Otomani-Cetățuia, tot în faza a II-a, și se datorește necesității de extindere în urma creșterii numărului populației. Trebuie să precizăm că în nivelul în care s-au descoperit statuetele — foarte bogat în ceramică — nu s-au putut sesiza în imediata lor apropiere urmele nici unei locuințe, doar ale cîtorva gropi de provizie.

Materialul arheologic din nivelul în care au fost descoperite statuetele aparţine exclusiv fazei a II-a a culturii Otomani. Pe baza cercetărilor noastre, această fază se poate sincroniza în prezent cu nivelurile superioare de la Socodor şi Sîntion, cu nivelurile inferioare de la Vărşand, precum şi cu faza Toszeg B şi nivelul inferior Toszeg C din R.P.Ungară. Din punct de vedere cronologic, faza a II-a corespunde Bronzului mijlociu (B_1 şi B_2).

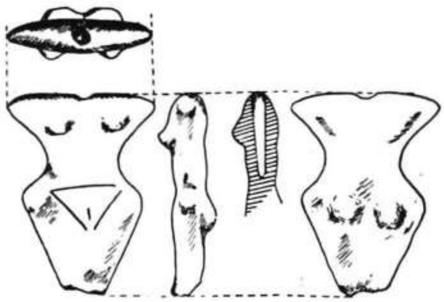

Fig. 2. — Statuetă cu „cap mobil" descoperită la Sălacea (desen).

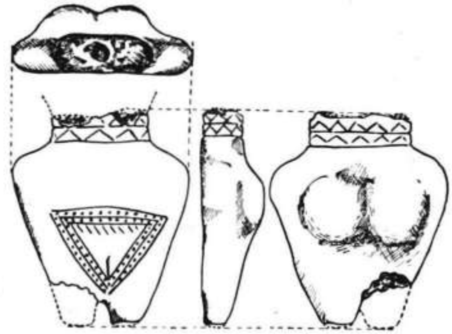

Fig. 3. — Statuetă cu „cap mobil" descoperită la Sălacea (desen).

Statueta nr.1. (nr. inv. 3 465) (fig. 1/1 şi fig. 2) este o piesă întreagă, reprezentînd un „torso" stilizat de sex feminin. Capul detaşabil (care nu s-a păstrat) se fixa cu un „spin" în gaura longitudinală, ce străbate 3/4 din corp. Aspectul general este mai mult de plachetă. Regiunea bazinului este supradimensionată în lăţime, avînd un caracter steatomeric pronunţat. Toracele puternic arcuit şi puţin bombat se continuă în cele două braţe dispuse lateral avînd terminaţiile bonte. Pe faţa statuetei, în partea inferioară, este incizat un triunghi împărţit asimetric în două de o mică linie incizată vertical. Sînii sînt marcaţi de două proeminenţe. Piesa are o culoare cenuşie negricioasă, mai accentuată în partea inferioară. Pe spate are o culoare asemănătoare, dar cu pete mari mai deschise, prezentînd pe alocuri urme de lustruire. Lutul din care a fost modelată prezintă aceeaşi compoziţie ca majoritatea vaselor de la Sălacea, ceea ce ne îndreptăţeşte să credem că piesa a fost modelată pe loc şi nu importată. *Dimensiuni* : înălţimea 76 mm, lăţimea în dreptul braţelor 67 mm, grosimea în dreptul abdomenului 16 mm.

Statueta nr. 2 (nr.inv.3 466) (fig. 1/2 şi fig 3), reprezintă partea inferioară a unui „torso" feminin; partea superioară din dreptul toracelui şi partea inferioară dreaptă sînt rupte din vechime. La fel ca la prima statuetă, regiunea bazinului are un pronunţat caracter steatomeric. În partea superioară se observă capătul găurii longitudinale în care era fixat capul mobil. Pe faţa statuetei, sexul este indicat printr-un triunghi incizat, executat îngrijit şi bogat ornamentat. Fiecare din laturile triunghiului este compusă din cîte două benzi a patru linii. Spaţiul gol din interiorul benzilor este umplut cu puncte adînc incizate, dispuse pe un rînd. O mică linie incizată vertical împarte în două unghiul dinspre picior. Partea inferioară a toracelui este ornamentată de jur împrejur cu un brîu format din două benzi, interiorul fiind umplut cu un şir de linii în zigzag.

Culoarea este galbenă-roşcată cu nuanţe cenuşii. Pe porţiuni mici, în special pe partea posterioară, se mai observă urme de lustruire. Pasta prezintă aceleaşi caracteristici ca ale statuetei nr. 1. *Dimensiuni* : înălţimea 82 mm, lăţimea în dreptul bazinului 69 mm ; grosimea în dreptul toracelui 19 mm.

În ansamblu putem afirma că ambele statuete prezintă o identitate în concepţia stilistică, doar că statueta nr. 2 este mai masivă şi mult mai îngrijit stilizată, iar elementele decorative sînt mai bogate. Credem că banda orizontală din partea inferioară a toracelui reprezintă un cordon, de fapt singurul indiciu vestimentar pentru ambele statuete.

Această grupă de statuete antropomorfe reprezintă un tip cu totul aparte în plastica comunei primitive, fiind cunoscut doar din mileniile III-II î.e.n. în următoarele regiuni din sud-estul Europei[2] : Tesalia (Grecia)[3], în curganul din Ul(Cuban)[4], Vinča (R.F.S. Iugoslavia)[5]. În România sînt cunoscute două exemplare la Gumelniţa[6], un fragment în Oltenia[7] şi mai multe exemplare la Turdaş[8].

Cu excepţia Tesaliei, unde acest tip de statuetă a fost descoperit în număr mare, în celelalte regiuni amintite ele apar în mod cu totul sporadic[9]. Mediul arheologic în care au fost descoperite statuetele se încadrează în epoca neolitică (Tesalia, Vinča, Turdaş) sau în prima jumătate a neo-eneoliticului (Ul, Gumelniţa). Cele mai vechi sînt în mod cert exemplarele descoperite în Tesalia, chiar dacă ele aparţin, după unii cercetători, începutului fazei a III-a tesalice şi nu sfîrşitului fazei a II-a tesalice[10].

Pentru epoca neolitică şi neo-eneolitică ni se pare cu totul justificată părerea susţinută de Vl. Dumitrescu, conform căreia în regiunile sud-estice europene tipul de statuete cu cap mobil derivă din cele tesalice[11].

Interesant este faptul că acest tip de statuetă cu o arie de răspîndire relativ mare în sud-estul Europei în epoca neolitică şi neo-eneolitică reapare din nou în epoca bronzului în nordul Dunării, dar în exemplare cu mult

---

[2] Pentru întocmirea ariei de răspîndire a statuetelor cu cap mobil s-a folosit bibliografia indicată de Vl. Dumitrescu în *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 89 şi urm. şi *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 245 şi urm.

[3] Wace-Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge, 1912, p. 83 şi urm. Dintre aceste statuete două sînt reproduse şi de Vl. Dumitrescu, *O nouă statuetă de tip tesalic descoperită la Gumelniţa*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, fig. 2/1—2.

[4] A. M. Tallgren, *La pontide préscythique*, în *ESA*, II, 1926, fig. 66/2—4 ; Fr. Hančar, *Urgeschichte Kaukasiens*, în colecţia *Bücher zur Ur-und Frühgeschichte*, Viena, 1937, p. 253 şi p. 339 şi urm. Două dintre aceste statuete au fost reproduse şi de Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 2/4—5.

[5] J. Korosec, *Statuettes of Vinča culture with head made apart*, în *Arheološki Vestnic*, III, Ljubljana, 1952, p. 5, 12—13 ; M. V. Garašanin, *Neolithicum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în *39. BerRGK*, 1958, p. 22 şi fig. 4. Dintre cele două statuete reproduse de Korosec, una este reprodusă şi de Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 2/6.

[6] Vl. Dumitrescu, *Une figurine de type thessalien découverte à Gumelniţa*, în *Dacia*, VII—VIII, p. 97—102 ; idem, în XI, *SCIV*, 1960, 2, p. 245 şi urm.

[7] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, fig. 141/3.

[8] N. Vlasa, *Douăsprezece statuete de tip tesalic de la Turdaş*, în *Sargeţia* (sub tipar). Mulţumim şi pe această cale lui N. Vlasa pentru informaţiile puse la dispoziţie.

[9] George Kossack, *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder und Hallstattzeit Mitteleuropas*, în, *BerRGK*, Berlin, 1957, pl. 18.

[10] Vl. Dumitrescu, *O nouă statuetă* ..., p. 253, nota 2.

[11] *Ibidem*, p. 257.

mai rare[12], la Tápé-Malajdok[13], Cîrna[14], Cernavoda[15] şi recent la Sălacea. Dar pe cînd piesele aparţinînd epocii neolitice şi neo-eneolitice prezintă o unitate de stil, cele din epoca de bronz au o singură trăsătură comună, şi anume modalitatea ataşării capului la corpul statuetei. Atît exemplarele de la Cîrna, cît şi cele de la Sălacea sînt reprezentări de sex feminin, totuşi între ele există deosebiri substanţiale. Cele de la Sălacea mai păstrează puternic amprenta tradiţiei neolitice prin redarea pronunţat steatomerică a bazinului, cele de la Cîrna sînt îmbrăcate, astfel că detaliile anatomice se pierd sub rochia-clopot a acestora.

Dintre statuetele cu cap mobil cunoscute în epoca bronzului în România cert este că exemplarul cel mai timpuriu este cel descoperit la Cernavoda, datat pe baza mediului în care a fost găsit în Bronzul timpuriu. Exemplarele de la Cîrna şi Sălacea par a fi contemporane. Vl. Dumitrescu datează statuetele cu rochii în formă de clopot în Bronzul B, menţionînd că exemplarele de tipul cu cap mobil sînt cel mult contemporane, dacă nu mai timpurii decît cele cu capul fix. În acest caz, exemplarele cu cap mobil pot fi datate în Br.B_1.

Exemplarele găsite la Sălacea se pot încadra pe baza contextului în care au fost descoperite, după cum am amintit, în faza Otomani II, fază care din punct de vedere cronologic corespunde perioadei Bronzului mijlociu (Br.B). Dar făcînd o comparaţie între ceramica acestei faze descoperite la Sălacea şi cele din staţiunea eponimă a culturii Otomani-Cetăţuia — pentru aceeaşi fază —, credem că se poate face o nuanţare cronologică între ele. Materialul de la Sălacea pare să conţină unele indicii care marchează trecerea de la faza I la faza a II-a. În acest caz, faza Otomani II surprinsă la Sălacea pare a marca începutul acestei faze. Întrucît cele două statuete au fost descoperite în nivelul superior al acestei faze, credem că ele se pot încadra din punct de vedere cronologic la începutul Bronzului mijlociu (B_1). Trebuie deci să admitem o contemporaneitate între statuetele descoperite la Cîrna şi cele de la Sălacea.

Pentru regiunea sudică a ţării credem justificată părerea formulată de Vl. Dumitrescu că statuetele cu cap mobil din zona cîmpurilor de urnă de la nordul Dunării ar avea o filiaţie veche neolitică, iar cultura Cernavoda – în speţă fragmentul de statuetă—ar putea constitui puntea de legătură[16]. În schimb pentru vestul ţării se poate pune întrebarea dacă statuetele apărute în cultura Otomani sînt rezultatele unei persistenţe a tradiţiei neolitice locale sau dacă au fost importate numai în epoca bronzului. În momentul de faţă pare mai verosimilă a doua ipoteză, deoarece în nici una din culturile epocii neolitice de pe teritoriul pe care se va răspîndi mai tirziu cultura Otomani nu cunoaştem vreun exemplar de statuetă cu cap mobil. În schimb, este foarte posibil ca pe văile Tisei şi Crişurilor cultura Otomani să

[12] George Kossack, *op. cit.*, p. 19.

[13] J. Banner, *Die Peceler-Kultur*, în *ArhHung*, seria nouă, XXXV, pl. LVIII/12.

[14] Vl. Dumitrescu, *Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna*, în *Biblioteca de arheologie*, IV, 1961, p. 274 şi urm.

[15] D. Berciu şi S. Morintz, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, VI, p. 95 şi urm., fig. 2/4.

[16] Vl. Dumitrescu, *Necropola de incineraţie ...*, p. 302.

fi avut unele contacte cu purtătorii culturii cîmpurilor de urnă, după cum ne indica vasele aparținătoare culturii Gîrla Mare-Cîrna, descoperite în mediul Otomani la Sîntion[17], și să fi împrumutat de la purtătorii acestei culturi tipul de statuetă cu cap mobil. Cu atît apare mai verosimil acest fapt, cu cît în culturile din vestul țării din epoca bronzului, în condiții bineînțeles deosebite, apar amprentele unor influențe sudice în unele cazuri, cu mult mai îndepărtate decît granița trasată de Dunăre în sudul țării.

O problemă nu mai puțin interesantă și în același timp importantă în legătură cu acest tip de statuetă este modul în care erau folosite și modelate capetele. Deși la nici una din piese nu a fost descoperit capul, nu putem admite că aceste statuete au fost reprezentări acefale. Dovada elocventă a existenței capului este tocmai gaura longitudinală din partea superioară a corpului, care nu putea fi avut vreun alt rol decît acela de suport de fixare. Formele acestora, precum și stilul în care erau redate, este încă de domeniul deducțiilor, în stadiul actual al cercetărilor. Cert este faptul că partea inferioară a capului trebuia să se termine într-un „spin" suficient de lung, care să asigure stabilitatea în gaura longitudinală. La rîndul său, forma propriu-zisă a capului, judecînd după modul extrem de stilizat al corpului, nu putea să redea decît într-un chip la fel de simbolic caracteristicile și trăsăturile[18]. Un alt argument în acest sens îl constituie capetele stilizate de la statuetele cu cap fix. Nu pare posibilă o asemenea discrepanță de ansamblu, cu atît mai mult cu cît toate statuetele cu cap fix denotă o unitate stilistică accentuată între corp și cap.

Inerent se naște și întrebarea dacă la aceste statuete se atașau una sau mai multe capete diferite reprezentînd tot atîtea divinități[19]. Înclinăm spre prima ipoteză, care pare mai verosimilă, întrucît concepția despre divinitate a epocilor cărora aparțin aceste statuete nu a ajuns încă în stadiul de a materializa diferite divinități cu funcții bine definite. Aceasta cu atît mai mult cu cît majoritatea statuetelor cunoscute sînt de sex feminin; în cazul în care admitem existența mai multor divinități, trebuie să admitem existența numai a divinităților feminine. În statuetele cu cap mobil din epoca bronzului vedem mai degrabă o tradiție neolitică a cultului fecundității, care a continuat să persiste.

Revenind la statuetele descoperite la Sălacea, trebuie să accentuăm deosebita lor importanță. În primul rînd ele reprezintă actualmente piese unicate în cazul culturii Otomani, iar dacă admitem proveniența sudică a acestui tip de statuetă – teză pe deplin justificată –, atunci argumentează părerea noastră referitoare la influențele sudice care sînt prezente în cadrul culturii Otomani.

---

[17] Wasinsky Mor, *Az öskori mészbetétes diszitésü agyagmüveség*, Budapesta, 1898, pl. XIII. Pentru cele două vase se arată că aparțin Muzeului din Oradea, fără precizarea locului de descoperire. În urma unor cercetări ulterioare s-a putut preciza că vasele au fost descoperite la Sîntion, într-o așezare aparținînd fazei a II-a a culturii Otomani.

[18] La noi în țară aceste păreri au fost emise pentru prima dată de Vl. Dumitrescu și sintetizate în mod special în monografia *Necropola de incinerație* ..., p. 247 și urm.

[19] D. Berciu (*op. cit.*, p. 132) emite părerea că în gaura verticală ce străpunge partea superioară a capului se puteau pune succesiv, după nevoie, capete diferite, reprezentînd diferite divinități.

DEUX STATUETTES À «TÊTE MOBILE» DÉCOUVERTES À SĂLACEA

RÉSUMÉ

À l'occasion des fouilles effectuées en 1965, sur la colline nommée «Dealul Vida» (près de la commune de Sălacea, district de Marghita, région de Crişana), dans un établissement appartenant aux Ire et IIe phases de la civilisation d'Otomani, on à découvert — parmi d'autres vestiges archéologiques — deux statuettes de type à «tête mobile».

Les pièces en question représentent deux torses féminins, extrêmement stylisés, n'ayant comme décor que le triangle sexuel incisé. Seule la statuette n° 2 a de plus un cordon, toujours incisé.

Ces statuettes représentent, dans la plastique primitive, un type à part qui — du point de vue chronologique et typologique — présente trois groupes bien distincts. Du premier font partie les pièces découvertes dans un milieu néolithique: Thessalie (Grèce), Vinča (Jugoslavie) et Turdaş (Roumanie). Du deuxième font partie les pièces découvertes au commencement du néo-énéolithique : Ul (Cuban) et Gumelniţa (Roumanie), tandis que le troisième comprend les pièces appartenant à l'âge du bronze : Cernavoda, Cîrna et tout récemment Sălacea (tous les trois en Roumanie).

Tandis que les pièces appartenant aux premiers deux groupes présentent une unité stylistique évidente, celles appartenant au troisième n'ont qu'un seul trait commun, à savcir la technique de fixer la tête au corps de la statuette.

En ce qui concerne les exemplaires découverts dans le sud de notre pays (appartenant à l'âge du bronze) on a pu établir une filière néolithique—néo-énéolithique. Pour ceux provenant de l'ouest—notamment du territoire représentant la future aire de diffusion de la civilisation d'Otomani—on ne connait pour le moment aucune pièce appartenant à une époque antérieure. Par conséquent on peut affirmer que le type de statuette à «tête mobile» a été importé dans l'ouest du pays, et seulement pendant l'âge du bronze, par la voie des vallées de la Tisa et des Criş, c'est-à-dire la voie par laquelle la civilisation d'Otomani a pris contact avec celle de Gîrla Mare — Cîrna. Les deux vases du type Cîrna, découverts à Sîntion dans un milieu Otomani, en font preuve. En ontre, du point de vue chronologique, les statuettes à «tête mobile» de Cîrna sont contemporaines à celles découvertes à Sălacea.

Étant donné que jusqu'à présent on n'a trouvé aucune tête de ces statuettes, on ne peut rien affirmer en ce qui concerne leur style et leur modelage. Nous admettons comme hypothèse qu'elles ont dû être tout aussi stylisées que les torses. Un autre problème qui se pose est celui de savoir si c'est une ou plusieurs têtes qu'on ajoutait à ces torses. D'après notre avis la première hypothèse est plus plausible, car en admettant l'autre il faudrait admettre en même temps aussi l'existence de plusieurs divinités, à rôles bien distincts, ce qui nous paraît peu vraisemblable pour l'époque à laquelle ces statuettes appartiennent.

L'importance des deux statuettes découvertes à Sălacea, réside dans le fait qu'elles sont uniques dans la civilisation d'Otomani et qu'elles raffermissent notre argumentation en ce qui concerne les influences méridionales subies par la civilisation d'Otomani.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Statuettes à « tête mobile », découvertes à Sălacea (photographie — face et dos).
Fig. 2. — Statuette à « tête mobile », découverte à Sălacea (dessin).
Fig. 3. — Statuette à « tête mobile », découverte à Sălacea (dessin).

CÎTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA PERIOADEI A II-a A EPOCII BRONZULUI DIN ROMÂNIA

(Partea I)

DE

DORIN POPESCU

Cititorilor revistei noastre le este cunoscut faptul că încă din 1961 am inaugurat o serie de articole în care ne propunem să discutăm diferite probleme privind epoca bronzului de pe teritoriul patriei noastre [1]. În ultima serie de articole am tratat o singură problemă, în legătură cu periodizarea primei perioade a epocii bronzului din România. Încercăm să facem acum același lucru pentru perioada a doua, într-o formă mai restrînsă.

Pornind și de această dată de la tratatul de *Istoria României* [2], vom căuta să dezvoltăm unele probleme care nu puteau fi decît enunțate într-o lucrare cu caracter de sinteză foarte strînsă și, eventual, să aducem unele completări pe baza descoperirilor ce s-au făcut și a studiilor ce s-au publicat după apariția acestei lucrări.

La sfîrșitul lucrării noastre despre prima perioadă puneam și problema începutului perioadei a doua și ajungeam la concluzia că :

1 — după cronologia lui P. Reinecke, toate culturile perioadei noastre mijlocii a epocii bronzului încep încă din prima perioadă, unele mai curînd, altele mai tîrziu, iar

2 — după cronologia românească, culturile Otomani, Sighișoara-Wietenberg, Monteoru, Tei și Costișa își au începutul în prima perioadă, în timp ce apariția culturilor Vatina, Verbicioara, Gîrla Mare și a nivelului care conține tiparele de topoare de la Pecica marchează începutul perioadei următoare (a II-a sau mijlocie) a epocii bronzului din țara noastră [3].

---

[1] Vezi Dorin Popescu, *Probleme ale epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 377—386 ; *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 399—414. Un studiu mai mare, intitulat *Asupra începuturilor epocii bronzului în România*, împărțit în cinci părți, am publicat în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 129—148 ; *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 323—340 ; *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 776—789 ; *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 157—170 ; *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 557—570. Considerăm, de asemenea, următoarele două articole ca făcînd parte din aceeași serie de „discuții" : *Zu einigen bronzezeitlichen Hortfunden aus Transilvanien*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 429—441, și *Über die bronzezeitlichen Streitäxte mit Nackenscheibe*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 91—114.

[2] *Istoria României*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1960.

[3] Dorin Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România* (partea a V-a), în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 557—570.

S C I V, tomul 18, nr. 1, p. 155—166, București, 1967

Fireşte, în lucrarea noastră menţionată, numeroase probleme nu au fost abordate sau nu au putut fi aprofundate. Nici în această lucrare nu avem pretenţia să rezolvăm toate problemele ce se pun în legătură cu studiul perioadei mijlocii a bronzului. Intenţionăm să încercăm să aducem la unison diferitele păreri care există în privinţa periodizării acestei perioade, pentru a vedea la urmă în cîte faze poate fi împărţită şi care este justificarea acestei diviziuni. Înainte de a discuta această problemă, precizăm că nu vom folosi nici de astă dată decît o bibliografie restrînsă, avînd un caracter de sinteză şi apărută în general după publicarea volumului I al *Istoriei României*, care ne serveşte ca bază de discuţie. Să vedem dar, pentru a intra în *medias res*, care sînt indicaţiile ce ni se dau în această lucrare cu privire la posibilitatea de a împărţi Bronzul nostru mijlociu în faze.

Vom începe prin a cita părerea lui I. Nestor asupra posibilităţii de a periodiza (în 1960) epoca bronzului din regiunile noastre: „Nu s-a elaborat pînă în prezent un sistem de periodizare documentată şi amănunţită a epocii bronzului special pentru ţara noastră, din cauza lipsei unui studiu mai adîncit asupra acestui interval de timp. Este evident că orice periodizare trebuie să reflecte în primul rînd dezvoltarea internă şi locală a răstimpului istoric analizat — în cazul de faţă ritmul propriu de evoluţie în epoca bronzului al diferitelor societăţi tribale ce se pot deosebi în ţara noastră. O altă problemă este apoi aceea de a compara şi paraleliza această periodizare internă şi locală cu fazele de evoluţie ale altor culturi mai apropiate sau mai îndepărtate"[4].

De cînd au fost scrise aceste cuvinte s-au făcut cercetări şi au apărut studii care aduc o contribuţie importantă la posibilităţile de periodizare a epocii bronzului în România. Acestea vor fi analizate după ce vom fi expus părerile lui Nestor. După cum se ştie, savantul român prezintă culturile perioadei a doua în ordinea următoare: Monteoru, Tei, Verbicioara, Periam-Pecica, Vatina, Gîrla Mare, Otomani, Wietenberg.

În ce priveşte prima din aceste culturi, şi anume *cultura Monteoru*, I. Nestor ne dă următoarea indicaţie asupra împărţirii ei în faze: „S-a dezvoltat de-a lungul a două etape principale, fiecare cuprinzînd mai multe faze, care au putut fi identificate stratigrafic în aşezarea eponimă"[5]. Mai departe ni se mai dă o indicaţie, pe care o reţinem pentru a o discuta mai jos: „În cultura Monteoru, elementele de decor spiralic apar de-abia la începutul ultimei ei perioade, cînd se importă la Sărata-Monteoru vase de lut din cultura Tei"[6].

În cadrul dezvoltării *culturii Tei*, în *Istoria României* se disting trei faze. La acestea se poate adăuga, în urma descoperirilor de la Cernavoda, încă o fază de început, care ar corespunde perioadei de formaţie a culturii la sud şi la est de Dunăre [7]. Pentru *cultura Verbicioara* se cunosc trei faze. În timpul fazei a treia a pătruns pînă acolo o ceaşcă de lut din ultima perioadă a culturii Monteoru [8].

În ce priveşte *cultura Periam-Pecica*, tratatul de *Istoria României* aminteşte prezenţa la Pecica a cinci dintre fazele documentate la Tószeg,

[4] I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, p. 96.
[5] *Ibidem*, p. 102.
[6] *Ibidem*, p. 106.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*, p. 107.

în Ungaria, cea mai veche, și anume faza Nagyrév, lipsind în așezarea de la noi[9].

Pentru *cultura Vatina* se menționează o fază mai veche[10], ceea ce înseamnă că se admit cel puțin două faze. În ce privește cultura *Gîrla Mare*, nu ni se dă nici o indicație asupra împărțirii ei în faze, lucru care, după cum vom vedea, este destul de greu de realizat. Se spune totuși că în Oltenia ea are un aspect unitar și nu depășește perioada mijlocie a epocii bronzului[11].

Cultura Otomani „a avut o evoluție relativ îndelungată, cu mai multe faze încă insuficient determinate și studiate"[12].

În sfîrșit ultima cultură, Wietenberg, „a avut o dezvoltare mai îndelungată, în mai multe faze, care însă din lipsa unei cercetări mai atente se pot doar bănui, dar nu preciza în mod cert"[13].

★

După ce am arătat care sînt indicațiile ce ni se dau în tratatul nostru de istorie asupra împărțirii culturilor perioadei mijlocii a bronzului în diferite faze, să vedem care sînt contribuțiile privitoare la această problemă apărute după publicarea lucrării menționate. Înainte de a ne referi la discutarea în parte a fiecărei culturi, ne vom ocupa cu o lucrare care pune în discuție periodizarea mai multor culturi, precum și raportul cronologic dintre acestea. Este vorba de lucrarea lui Al. Vulpe asupra culturii Tei, pe care ar fi trebuit să o prezentăm, de fapt, încă în discuția noastră asupra perioadei I și a cărei discutare o amînasem. Plecînd de la săpăturile pe care le-a executat în 1961 la Novaci (reg. București) într-o așezare de tip Tei, tînărul cercetător încearcă o periodizare a acestei culturi[14]. El distinge cinci faze ale culturii Tei[15]:

Faza 1, Tei-Cățelu, începe la nivelul sfîrșitului fazei Monteoru Ic_3, fiind paralelă cu fazele Ic_2 și Ic_1 ale acestei culturi, precum și cu fazele I și II ale culturii Verbicioara. Ea intră în întregime în perioada A_2 a lui Reinecke.

Faza 2, Tei-Tei, este paralelă cu Monteoru Ib, Ia și cu prima jumătate a lui II a. Începe spre sfîrșitul fazei Verbicioara II și intră în a doua jumătate a fazei III. În ce privește sincronizarea ei cu cronologia lui Reinecke, se pare că începe încă în faza A_2 a acestuia și se termină înainte de sfîrșitul fazei B.

Faza 3, Tei-Stejar (Novaci 2), este în linii mari paralelă cu Monteoru II a, cu sfîrșitul fazei III și cu începutul fazei IV a culturii Verbicioara. Această fază ocupă sfîrșitul perioadei B și începutul perioadei D (C) a lui Reinecke.

Faza 4, Tei-Fundeni (Novaci 3), este sincronizată cu faza Monteoru II b și cu Verbicioara V a, ocupînd aproape toată perioada D (C) a lui Reinecke.

---

[9] I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I.
[10] *Ibidem*, p. 108.
[11] *Ibidem*, p. 110.
[12] *Ibidem*.
[13] *Ibidem*, p. 112.
[14] Al. Vulpe, *Les phases de la civilisation de Tei à la lumière des fouilles de Novaci*, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 319–329.
[15] *Ibidem*, p. 328, tabelul cronologic.

Faza 5, Tei-Fundenii Doamnei, este paralelizată cu cultura Noua şi cu Verbicioara V b, marcînd în cronologia lui Reinecke sfîrşitul perioadei D.

Deosebit de importantă ni se pare şi sincronizarea culturii Glina III, pe care o face Al. Vulpe în tabloul său cronologic, cu faza Monteoru Ic_4 şi cu cea mai mare parte a fazei următoare, Ic_3, şi încă mai interesantă ni se pare încadrarea întregii culturi Glina III în faza Reinecke A 1. Este o problemă care ar merita să fie examinată cu o deosebită atenţie. Dar să trecem în revistă argumentele pe care autorul le aduce în articolul citat în favoarea periodizării pe care am prezentat-o.

Cu privire la paralelizarea unor niveluri Tei cu un nivel Monteoru, Al. Vulpe citează descoperirea la baza stratului 2 a (II a) de la Sărata Monteoru a unor fragmente ceramice de tip Tei-Tei şi Tei-Stejar, precum şi descoperirea în 1963 a unor cioburi Monteoru II a în nivelul Tei-Stejar de la Bucureşti — Căţelu Nou [16].

Legăturile culturii Tei cu cultura Verbicioara au fost foarte strînse mai ales spre sfîrşitul lor. Se citează vasul-cuptor găsit la Novaci, tip foarte răspîndit în Oltenia, şi un fragment ceramic din nivelul Novaci 3, care are un ornament cunoscut in faza IV a culturii Verbicioara [17].

În sfîrşit, în ce priveşte sincronizarea fazei finale a culturii Tei cu cultura Noua, Al. Vulpe menţionează prezenţa la Fundenii Doamnei a doi omoplaţi de bovideu, crestaţi în felul celor caracteristici pentru cultura Noua [18].

*

Ne-am ocupat de lucrarea lui Al. Vulpe chiar la începutul „discuţiei" noastre, deoarece ea ridică problema paralelizării între mai multe culturi. În continuare, intenţionăm să procedăm mai sistematic, urmărind să ne dăm seama cum poate fi periodizată fiecare cultură a Bronzului mijlociu. În acest sens vom proceda in ordinea în care aceste culturi sînt indicate în *Istoria României*. Vom începe deci cu *cultura Monteoru*.

Se ştie că cultura Monteoru este cea mai bine cunoscută din epoca bronzului din România, graţie săpăturilor intense executate, sub conducerea lui I. Nestor, in staţiunea eponimă de la Sărata Monteoru. În ultimul timp, deşi încă nu s-a publicat un studiu cuprinzător asupra acestei culturi, au apărut diferite contribuţii ce sînt în măsură să ne dea unele indicaţii relativ la paralelizarea acestei culturi cu altele. Reamintim că I. Nestor vede în evoluţia culturii Monteoru două etape, care pot fi împărţite în mai multe faze [19]. Aceste faze au fost denumite în mod convenţional Ic_4, Ic_3, Ic_2, Ic_1, Ib, Ia, IIa, II b.

După cum am văzut mai sus, paralelizarea culturii s-a făcut mai mult cu culturile Tei şi Verbicioara, cu care prezintă mai multe asemănări.

Astfel, în încercarea de periodizare a lui Al. Vulpe, pe care am menţionat-o, diferitele faze Monteoru sînt sincronizate cu Tei, cu Verbicioara precum şi cu Glina III, după cum urmează :

Monteoru Ic_4 = Glina III

Monteoru Ic_3 = Glina III şi început Tei-Căţelu

[16] *Ibidem*, p. 323.

[17] *Ibidem*, p. 328.

[18] *Ibidem*, p. 329.

[19] *Istoria României*, vol. I, p. 106.

Monteoru Ic_2 = Tei-Căţelu
Monteoru Ic_1 = Tei-Căţelu de sfîrşit
Monteoru Ib = Tei-Tei de început
Monteoru Ia = Tei-Tei
Monteoru IIa = Tei-Tei de sfîrşit şi Tei-Stejar
Monteoru IIb = Tei-Fundeni.

Am reprodus pînă aici paralelizarea pe care o face Al. Vulpe între cele două culturi mai apropiate din Muntenia, văzută mai întîi dinspre cultura Tei spre Monteoru, apoi invers, de la Monteoru spre Tei.

După cum se ştie, în ultimii ani cultura Tei a fost intens studiată de către Valeriu Leahu, nu numai prin săpăturile pe care le-a executat, ci şi prin studii, dintre care unele au apărut, iar altele sînt în curs de a fi publicate. Ne referim, deocamdată, la unul dintre acestea, pe care l-am consultat parţial sub formă de manuscris. Lucrarea are ca subiect periodizarea culturii Tei [20] şi constituie o bună sinteză a ultimelor cercetări privind această cultură.

Luînd ca bază observaţiile lui Al. Vulpe făcute la Novaci şi propriile sale săpături de la Băneasa, făcute în 1962 şi 1963, V. Leahu propune următoarele denumiri pentru fazele culturii Tei :

Tei I = faza Căţelu Nou
Tei II = faza Tei
Tei III = faza „La stejar"
Tei IV = faza Fundeni
Tei V = faza Fundenii Doamnei.

Aceste faze sînt în fond, mai categoric exprimat, cele propuse şi de Al. Vulpe, unele fiind verificate la Novaci. Menţionăm totuşi că V.Leahu nu este de acord cu Al. Vulpe în ce priveşte paralelizarea pe care acesta o face între fazele Tei şi fazele Monteoru şi Verbicioara. Astfel, spune V. Leahu, paralelizarea fazei Tei I (Căţelu Nou) cu Monteoru Ic_1 şi Ic_2 nu poate fi stabilită, existînd probabil un sincronism chiar între Tei I şi Monteoru Ic_4.

Am arătat şi în lucrarea noastră asupra primei perioade a epocii bronzului [21] că, după V. Leahu, în faza I a culturii Tei se găsesc profiluri de ceşti şi ornamente care îşi găsesc analogia în Monteoru Ic_4 şi Ic_3 şi am fost de părere că cultura Tei are un început destul de vechi în cadrul culturilor care vor forma perioada mijlocie a epocii bronzului în regiunile noastre [22]. Am văzut, de asemenea, că cel mai sigur indiciu pentru paralelizarea culturii Monteoru cu Tei este descoperirea la baza stratului Monteoru II a de la Sărata Monteoru a unor fragmente ceramice de tip Tei-Tei şi Tei-Stejar, precum şi a cioburilor Monteoru II a în nivelul Tei-Stejar de la Căţelu Nou [23].

Pentru paralelizarea celor două culturi va trebui, desigur, să recurgem şi la alte argumente, dar pentru moment cităm unul singur care ni se pare semnificativ. Este vorba de apariţia ornamentului spiralic în ceramica

---

[20] Valeriu Leahu, *Aperçu de la périodisation de l'evolution de la civilisation de Tei*, în *Dacia*, N. S., vol. X, p. 191 şi urm.

[21] Dorin Popescu, *Asupra începuturilor* ..., (partea a IV-a), în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 167.

[22] În sensul că ea începe încă în prima perioadă a epocii. Vezi lucrarea noastră *Asupra începuturilor* ..., (partea a V-a), în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 557—570.

[23] Cf. Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 323.

celor două culturi. La Monteoru acest ornament apare la începutul ultimei perioade [24], deci în II a, iar în cultura Tei în faza II (Tei-Tei)[25]. Această constatare constituie încă un sprijin în favoarea paralelizării propuse, avînd în acelaşi timp o importanţă mult mai mare prin faptul că ne indică, după părerea noastră, momentul în care cele două culturi păşesc peste pragul perioadei a II-a a epocii bronzului.

Am arătat că I. Nestor consideră, şi aceasta este şi părerea noastră, că această perioadă începe o dată cu apariţia influenţei miceniene în culturile Bronzului din regiunile noastre [26]. Credem deci că cultura Tei începe la nivelul Monteoru Ic$_3$, între această fază şi între Monteoru II a intercalîndu-se şi faza Tei II (Tei-Tei), care intră, probabil, cronologic în Monteoru II a. Evident, aceasta nu este decît o ipoteză care va trebui examinată mai de aproape. Dacă o admitem însă, nu putem fi de acord — anticipînd asupra discuţiei noastre privind cultura Verbicioara — nici cu paralelizarea lui Al. Vulpe a fazei Verbicioara I încă cu faza Tei I sau Monteoru Ic$_3$/Ic$_2$.

Valeriu Leahu observă şi el că Tei IV (Fundeni) ar trebui paralelizat cu Verbicioara IV, nu cu V a, iar Tei V cu Verbicioara V.

În ceea ce ne priveşte, am considerat în lucrarea noastră asupra primei perioade a epocii bronzului că cultura Verbicioara apare la începutul perioadei a II-a a epocii. Aceasta este, fără îndoială, o ipoteză care va trebui să fie pusă în discuţie şi în cursul acestei lucrări.

În acelaşi timp au mai existat încercări de periodizare a epocii bronzului în diferite provincii ale ţării. În general, ele nu concordă între ele, ceea ce arată că problema încă nu e rezolvată. Tot Valeriu Leahu, de pildă, vorbind de curînd despre periodizarea epocii bronzului în Muntenia, şi-a exprimat părerea că perioada a II-a se împarte în trei faze. Aceste faze ar putea fi delimitate prin raportarea lor la fazele culturii Tei. Fazele 1 şi 2 ale perioadei ar corespunde cronologic cu fazele Tei I şi II şi s-ar caracteriza printr-o penetraţie mai puternică a unor elemente de cultură sudică. Faza a 3-a a perioadei ar fi sincronică cu Tei III. În această fază apar elemente de tip Wietenberg în cultura Tei, ceea ce condiţionează geneza fazei Tei III şi începe de asemenea penetraţia dinspre vest a elementelor Gîrla Mare-Verbicioara. Paralelizate cu cultura Monteoru, cele trei faze ar corespunde cu Monteoru Ic$_3$—IIa [27].

Fără îndoială, ipoteza menţionată a lui V. Leahu este interesantă, dar ea trebuie supusă unei analize atente. În ce ne priveşte, am spus mai sus că Tei I ar putea fi sincronizat cu Monteoru Ic$_3$, fiind deci în această privinţă de acord cu Leahu, dar în schimb am considerat că faza următoare pînă la Monteoru II a ar putea fi ocupată numai de Tei II.

În general, încercarea de a periodiza perioada a II-a a epocii bronzului din Muntenia pornind de la cultura Tei nu ni se pare concludentă. Credem că la baza acestei paralelizări ar trebui să stea studiul evoluţiei

---

[24] I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, p. 106.

[25] Valeriu Leahu, *Date noi cu privire la faza Tei III în lumina ultimelor săpături arheologice*, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 11.

[26] Dorin Popescu, *op. cit.* (partea a V-a), în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 557—570.

[27] Valeriu Leahu, *Cu privire la unele probleme ale cronologiei epocii bronzului pe teritoriul Munteniei* (comunicare la Sesiunea ştiinţifică a muzeelor din decembrie 1965).

culturii Monteoru. În afară de aceasta, ar trebui avută în vedere, atît cît e posibil, şi dezvoltarea metalurgiei. Ar trebui de asemenea văzut ce înseamnă o fază de cultură, adică o *subperioadă*. Putem considera că un aspect nou în dezvoltarea unei culturi indică începutul unei faze noi a perioadei respective.

Am văzut că I. Nestor aminteşte două etape în dezvoltarea culturii Monteoru. Aceste două etape împărţite în opt niveluri (faze?) indică evoluţia culturii din perioada I (faza 2) a epocii pînă la începutul perioadei a III-a.

Se pune de asemenea întrebarea care sînt criteriile care indică începutul perioadei a II-a. Este în acest sens hotărîtoare apariţia unei culturi noi, de exemplu a culturii Tei, pentru ca să ne referim numai la Muntenia? În acest caz ar fi tot atît de importantă apariţia culturii Monteoru, care, chiar după V. Leahu, începe înainte de Tei I.

Poate începe o perioadă nouă în cursul evoluţiei unei culturi scizionînd-o în două sau chiar în trei perioade? Acest lucru credem că poate fi admis şi pentru începutul perioadei a II-a, aşa cum e admis în unele cazuri pentru perioada a III-a. După cum am spus, în aprecierea începutului unei perioade noi trebuie să se ţină seama de mai multe criterii, între care dezvoltarea metalurgiei, şi deci a mijloacelor de producţie, joacă un rol important. Pe baza acestor considerente, am fost şi noi de acord că perioada a II-a a Bronzului românesc începe o dată cu accentuarea influenţei miceniene, care se manifestă mai ales în metalurgia bronzului şi a aurului. Aceasta nu înseamnă că privim un fenomen istoric intern din perspectiva unor influenţe externe. Aceste influenţe stimulează evoluţia unei culturi şi pot provoca modificări importante în dezvoltarea ei.

★

Dar să ne întoarcem pentru moment la cultura Tei, pentru care avem mai multe informaţii. Am menţionat că Valeriu Leahu a publicat mai multe lucrări în care sînt discutate problemele referitoare la cunoaşterea culturii Tei. Rezultatele cercetărilor sale V. Leahu le-a cuprins într-o vastă monografie [28]. Dintre problemele care au o legătură cu periodizarea culturii ce ne preocupă în principal în această lucrare face parte şi originea culturii. Pornind de la faptul constatat că în aria în care e răspîndită cultura Tei, ceramica — elementul cel mai important pentru definirea unei culturi — caracteristică pentru începutul acesteia apare atît ca forme, cît şi ca ornamente, mai întîi în culturile Folteşti II şi Glina III, autorul ajunge la concluzia că filonul pe baza căruia se naşte cultura Tei trebuie atribuit culturilor menţionate.

Aşa, de exemplu, pentru ca să amintim numai decorul ceramicii, ornamentele executate cu măturica, brîurile alveolate şi segmentele de brîuri crestate sau alveolate, alveolele dispuse în şir, cercurile imprimate cu trestia sau şirurile de adîncituri mici circulare, proeminenţele împinse din interior în afară, decorul cu barbotină, chiar şi liniile incizate drepte sau în zigzag se regăsesc în cultura Glina sau în Folteşti II [29]. Totuşi, una

[28] Lucrarea ne-a fost pusă la dispoziţie în manuscris, lucru pentru care ţinem să aducem mulţumirile noastre autorului şi pe această cale.

[29] Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, 1966, p. 142.

din tehnicile caracteristice ale ornamentării ceramicii Tei, aceea a șirurilor de împunsături succesive, nu poate fi derivată din cele două culturi.

Luînd în considerare acest fapt, V. Leahu își pune întrebarea de unde apare această tehnică încă din prima fază a culturii Tei și încearcă să răspundă examinînd diferitele ipoteze care se pot prezenta în acest sens. Dacă admitem că cultura Tei s-a format, spune el, pe aria în general admisă, care exclude teritoriile de la nord de Carpații meridionali și de la vest de Olt, atunci această tehnică nu poate fi derivată din cultura Coțofeni, nici din complexul ceramicii decorate cu împunsături succesive, deoarece ele se exclud față de cultura Tei atît în timp, cît și teritorial și deoarece nu există nici o dovadă că culturile Foltești II sau Glina ar fi avut în această privință un rol de intermediar. Totuși, observă autorul, șirurile orizontale întîlnite în Tei I (Cățelu Nou), au o mare asemănare cu unele ornamente din cultura Coțofeni.

În al doilea rînd, V. Leahu pune problema derivării împunsăturilor succesive din cultura Vučedol și conchide că nici aceasta nu are legătură în timp și spațiu cu cultura Tei și, în afară de aceasta „împunsăturile“ din cele două culturi se deosebesc ca tehnică și aspect. Același lucru este valabil și pentru cultura Gîrla Mare. Dacă, referitor la aceasta din urmă, sîntem de acord cu Valeriu Leahu, considerînd că cultura Gîrla Mare începe după cultura Tei, credem că primele două ipoteze ar mai putea fi discutate. Astfel, în ce privește cultura Coțofeni, am amintit în lucrarea noastră asupra primei perioade a epocii bronzului [30] că D. Berciu a descoperit la Govora o fază mai recentă a culturii Coțofeni, în care ornamentul cu împunsături succesive se găsește împreună cu incizii și crestături. Tot aici, D. Berciu a găsit un vas-askos, care este decorat în tehnica inciziei, combinată cu împunsături succesive. Iată deci un fapt care, după părerea noastră, este în măsură să atenueze argumentul referitor la lipsa unei legături în timp și în spațiu între Coțofeni și Tei. La aceasta se adaugă și faptul că cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive a dăinuit încă cronologic paralel chiar cu faza avansată a culturii Glina (Schneckenberg B). Descoperirea de la Boarta (r. Mediaș) arată acest lucru [31].

În ceea ce privește cultura Vučedol, considerăm că și aceasta ar fi putut ajunge în timp pînă la începutul culturii Tei, nefiind exclusă nici atingerea teritorială dintre cele două culturi. Prelungirea culturii Vučedol pînă în epoca bronzului a mai fost arătată [32].

Renunțînd să derive tehnica decorului cu împunsături succesive din culturile amintite, V. Leahu citează faptul că într-un mormînt cu ocru, tîrziu, descoperit la Brăilița, s-a găsit un fragment de vas cu decor în tehnica inciziei și a șirurilor de împunsături și crede că această tehnică, surprinsă în aria culturii Tei, a stat la baza ornamenticii ceramicii acestei culturi, ambele complexe fiind în parte contemporane. Tot la Brăilița, spune el, s-a descoperit și un askos, avînd pasta, incrustația cu materie albă și ornamentația asemănătoare cu cele din faza arhaică a culturii

[30] Dorin Popescu, *Asupra începuturilor* ..., (partea a IV-a), în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 161.

[31] Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau (im Lichte der Grabungen von Cuciulata und Mîndrișca)*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 108.

[32] Dorin Popescu, *Asupra începuturilor* ..., (partea a III-a), în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 784, după informația verbală a lui Mircea Rusu.

Tei [33]. Este deci vorba, fără îndoială, de o ipoteză serioasă, care trebuie avută în vedere şi care va putea fi confirmată prin descoperiri noi.

Înainte de a ne întoarce la cultura Monteoru, vom extrage tot din lucrarea lui V. Leahu cîteva din trăsăturile caracteristice culturii Tei, pentru a vedea în ce măsură pot fi comparate cu cele ale culturii Monteoru. Ne vom referi în acest sens mai mult la ornamentaţia ceramicii.

În Tei I apar ceştile cu o toartă. Ca ornamente se găsesc brîuri, proeminenţe, pastile, striuri, impresiuni, incizii, de asemenea inciziile şi şirurile de împunsături în formă de zigzag, ondulaţii, paranteze, ramuri de brad. Unele vase sînt decorate cu barbotină. Brîurile alveolate şi crestate sînt înguste.

În Tei II se continuă categoriile din faza precedentă, dar apar şi forme noi. Dispare barbotina, boabele de linte sînt foarte rare, brîurile simple, crestate sau alveolate devin mai late. Se menţin striurile făcute cu măturica şi se generalizează împunsăturile succesive fine. Motivele incrustate cu alb constau din linii zigzaguri, unghiuri, cîrlige, triunghiuri cu vîrfuri în jos şi, lucru de reţinut, apare spirala în S.

În Tei III apar forme noi sau modificări de forme. Ca ornamentică a ceramicii se menţin brîurile alveolate simple sau duble. Apar reliefuri în formă de acoperiş de case, arcuri cu capete răsucite, precum şi canelurile. Împunsăturile succesive se menţin. Găsim motivul meandric, spirala, voluta.

În Tei IV se menţin şi se lăţesc brîurile alveolate, canelurile sînt de obicei oblice. Ornamentele sînt incizate sau în tehnica împunsăturilor succesive : cîrlige spiralice, triunghiuri rombice etc.

În sfîrşit, în Tei V dispar vasele cu corp bombat, cu gît înalt şi buza evazată, precum şi castroanele emisferice ; formele sînt tronconice sau bitronconice. Găsim torţi cu creste, proeminenţe şi buton ; apare *ansa cornuta*. Proeminenţele sînt rare, se răspîndesc la maximum brîurile alveolate, crestele simple, dispuse în linie dreaptă dar şi în zigzag. Se menţine incizia şi împunsăturile succesive, precum şi canelurile, dar dispar striurile executate cu măturica. În ce priveşte inventarul, care cuprinde unelte, arme şi podoabe, indicăm pe scurt, tot după V. Leahu : topoare de luptă din piatră, găsite în faza II la Băneasa, ciocane, dălţi, pietre de ascuţit. Cuţitele curbe se găsesc în primele trei faze. Din os se găsesc sule-împungători. Doi omoplaţi de bovideu, cu marginea brăzdată, provin de la Fundenii Doamnei (Tei V).

În Tei III şi IV se cunosc fusaiole de lut ars, dintre care unele ornamentate. Se menţionează greutăţi de lut, un tipar de lut pentru podoabe.

Metalul în cultura Tei este relativ rar. La Căţelu Nou, în bordeiul aparţinînd fazei Tei III, s-a găsit o seceră de tip arhaic, care seamănă cu un cuţit de piatră curb. Din aşezările Tei II-IV se cunosc cinci dălţiţe, precum şi ace de cusut cu ureche ovală sau rotundă. Din faza IV de la Tei par a proveni două cuţite. Tot de la Tei, dintr-o fază neprecizată, o seceră cu buton. În sfîrşit, se citează cele 15 celturi găsite la Oinac, care datează de la sfîrşitul epocii bronzului.

---

[33] N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Un mormînt aparţinînd culturii Tei*, în *Revista muzeelor*, 1965, nr. 4, p. 365—367.

În ce privește armele de metal, pot fi sigur atribuite culturii Tei, după V. Leahu, vîrful de săgeată din mormîntul Tei IV de la Pucheni și un pumnal, descoperit în 1962 la Băneasa, într-o fază neprecizată. Pumnalul poate fi comparat cu cele de la Sărata Monteoru, Costișa și Trușești.

Obiectele de podoabă nu sînt concludente nici în ce privește condițiile de descoperire, nici în ce privește posibilitatea de datare a tipurilor. Se menționează un ac cu capul rulat (*Rollennadel*), unul în formă de „ciomag de cioban" (*Hirtenstabnadel*), găsit la Tei (faza II—IV?), un ac de tip „cipriot", cu capul înfășurat (*Schleifennadel*), tot de la Tei, și unul dubios, de la Bucureștii Noi. Sînt amintite de asemenea mărgele tubulare, găsite în așezări Tei II și III.

★

După ce am expus pe scurt elementele caracteristice ale culturii Tei, urmează să facem același lucru pentru cultura Monteoru. Pentru aceasta nu avem încă un studiu monografic, datele pe care le cunoaștem privind această cultură fiind consemnate în mai multe studii. Așa, de exemplu, putem cita lucrarea Eugeniei Zaharia asupra inelelor de buclă de la Sărata Monteoru [34]. Dacă această lucrare ne va servi mai tîrziu pentru paralelizarea culturii Monteoru cu alte culturi, ea nu contribuie decît puțin — prin analogii încrucișate — la paralelizarea ei cu cultura Tei.

Nici în cealaltă lucrare a Eugeniei Zaharia asupra fazei finale a culturii Monteoru [35] nu găsim decît puține indicații care să se refere la cultura Tei, și acestea au în vedere tot sfîrșitul acestei culturi, fază care pentru moment ne interesează mai puțin.

Astfel, vorbind despre tehnica împunsăturilor succesive în ornamentarea ceramicii, autoarea spune că ea apare foarte des în faza Ic_3 a culturii în Moldova, dar foarte rar în Muntenia. În cultura Tei această tehnică dăinuiește pînă în ultima fază, în timp ce nu pare a fi existat în fazele mai noi ale culturii Monteoru [36].

Ca o indicație de ordin general, autoarea spune mai departe că, paralel cu fazele de sfîrșit ale culturii Monteoru, se dezvoltă în sud-vestul României culturile Verbicioara și Tei, care umplu întreaga perioadă mijlocie a epocii bronzului [37].

Alte lucrări asupra culturii Monteoru au fost publicate sau redactate în ultimul timp, privind răspîndirea acestei culturi în Moldova [38], astfel încît ele nu se referă la relațiile dintre această cultură și cultura Tei. Gh. Bichir, care s-a ocupat și el în ultimul timp cu epoca bronzului în Transilvania și Moldova, pune începutul culturii Tei la nivelul fazei Monteoru Ic_3 [39].

Să vedem totuși, în continuare, care sînt datele publicate asupra culturii Monteoru și în ce măsură ele ne pot servi în paralelizarea cu alte

[34] Eugenia Zaharia, *Die Lockenringe von Sărata Monteoru und ihre typologischen und chronologischen Beziehungen*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 102—134.

[35] Eugenia Zaharia, *Das Gräberfeld von Balintești-Cioinagi und einige Fragen der Bronzezeit in der Moldau*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 139—176.

[36] *Ibidem*, p. 163, nota 22.

[37] *Ibidem*, p. 168.

[38] O lucrare a Marilenei Florescu, pe care nu am putut-o consulta în manuscris, se găsește sub tipar.

[39] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 114.

culturi. În lucrarea sa asupra periodizării epocii bronzului în Moldova, Al. Vulpe ne dă unele informații asupra fazelor culturii care se găsesc în această provincie [40]. Desprindem din această lucrare următoarele :

Faza cea mai veche a culturii Monteoru (Ic_4) nu a fost documentată.

Faza următoare (Ic_3) este bine reprezentată mai ales în bazinul mijlociu al Siretului, la sud de valea Bistriței. În ceramică sînt documentate ceșcuțe cu două torți, vase-pălărie, askosuri. Decorul incizat constă din cerculețe concentrice, benzi orizontale sau în zigzag, triunghiuri umplute cu împunsături. Se găsesc torți cu o mică proeminență ascuțită sau cilindrică, precum și torți cu prag [41].

Faza următoare a culturii Monteoru apare în Moldova sub forma unui amestec care cuprinde elemente Ic_2, Ic_1 și Ib. Nici ultimele două faze nu apar nicăieri independente. De altfel, spune Al. Vulpe, aceste două, faze sînt considerate ca faze de trecere, avînd o durată scurtă chiar la Sărata Monteoru. Faciesul Ic_2 — Ia este răspîndit pe un teritoriu mai întins, care cuprinde și valea Bistriței. Ceramica are ceșcuțe cu două torți, cu prag și șa ; se găsesc și vase mari, avînd forma unei căldări, askosuri, vase de ofrandă. Ornamentele sînt realizate atît în relief, cît și prin incizii, în timp ce la Sărata Monteoru, în Ic^2, decorul este numai în relief, afară de faza Ib, cînd apar motive noi, ca linia în formă de fulger sau de val.

Dar, înainte de a ne ocupa de etapa a II-a a culturii Monteoru ne oprim aici, urmînd ca în partea următoare a acestei lucrări să continuăm considerațiile noastre asupra periodizării diferitelor culturi ale perioadei mijlocii a epocii bronzului din România.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR LA IIe PÉRIODE DE L'ÂGE DU BRONZE EN ROUMANIE
(Ire partie)

RÉSUMÉ

L'auteur inaugure avec le présent article un nouveau cycle de «discussions», portant cette fois-ci sur la IIe période, ou période moyenne, de l'âge du bronze dans notre pays.

On débute par répéter les conclusions auxquelles on avait abouti dans les articles concernant la Ire période de cet âge, comme il suit :

1. — Suivant la chronologie de P. Reinecke, toutes les civilisations de la Ire période de l'âge du bronze en Roumanie commencent à partir de la pèriode A, certaines d'entre elles un peu plus tôt, les autres un peu plus tard.

2. — Selon la chronologie roumaine, les civilisations d'Otomani Sighișoara-Wietenberg, Monteoru, Tei et Costișa ont leur début dans la Ire période, tandis que les civilisations de Vatina, Verbicioara, Gîrla Mare et celle du niveau qui contient les moules des haches de Pecica marquent le début de la IIe période (notes 1—2).

Prenant comme point de départ, dans cette étude aussi, le Ier volume de *Istoria României*, 1960, on montre par la suite les opinions de I. Nestor

[40] Al. Vulpe, *К вопросу о периодизации бронзового века В Молдаве*, în *Daca*, N. S., V, 1961, p. 105—122.

[41] *Ibidem*, p. 108—109.

sur la périodisation des civilisations formant la IIe période, à savoir : civilisation de Monteoru, Tei, Verbicioara, Periam-Pecica, Vatina, Gîrla Mare, Otomani, Wietenberg (notes 3—12).

Après la parution de ce volume, de nouveaux résultats ont été obtenus concernant la connaissance toujours plus poussée de l'âge du bronze de notre pays. On signale premièrement l'opinion de Al. Vulpe sur la civilisation de Tei qui, selon le témoignage des fouilles exécutées à Novaci dans la région de Bucarest, distingue cinq phases dans cette civilisation. Il s'agit des phases : 1. Tei-Cățelu Nou ; 2. Tei-Tei ; 3. Tei-Stejar ; 4. Tei-Fundeni ; 5. Tei-Fundenii Doamnei.

La phase 1 commence d'après Al. Vulpe à la fin de la phase Monteoru Ic_3. Elle s'encadre complètement dans la période A2 de Reinecke.

La phase 2 est parallèle à Monteoru I b, I a et avec la première moitié de II a. Elle commence à partir même de la phase A 2 et se termine avant la fin de la phase B de Reinecke.

La phase 3 est en lignes générales parallèle à Monteoru II A, occupant la fin de la période B et le début de la période D (C) de Reinecke.

La phase 4 est synchrone avec Monteoru II b et occupe à peu près toute la période D(C) de Reinecke.

La phase 5 est en parallèle avec la civilisation de Noua, concordant, dans la chronologie de Reinecke, avec la fin de la période D.

Sont faits également quelques parallèles avec les civilisations de Glina et de Verbicioara (notes 14—18).

Ces dernières années, la civilisation de Tei a été amplement étudiée par Valeriu Leahu, qui a rédigé une vaste monographie à ce sujet. Il distingue les mêmes phases que Al. Vulpe dans l'évolution de la civilisation, sans toutefois être d'accord avec ce dernier quant au parallélisme Monteoru-Verbicioara. En effet, il envisage que Tei I pourrait avoir son début même au niveau Monteoru Ic_4.

L'auteur convient aussi que la civilisation de Tei doit son début lointain au niveau Monteoru Ic_3 et qu'entre cette phase et celle de Monteoru II A on peut intercaler aussi la phase Tei II (notes 19—26).

Par la suite sont analysées les opinions de Val.Leahu sur l'origine de la civilisation de Tei. L'auteur suppose que l'ornement à piqûres succesives de la céramique de cette civilisation pourrait dériver aussi de la civilisation de Coțofeni ou de la céramique décorée de piqûres successives (notes 27—30).

On présente, suivant Valeriu Leahu, les éléments caractéristiques des différentes phases de la civilisation de Tei (note 31—32).

A la fin de cette première partie de l'ouvrage on indique les informations publiées jusqu'à présent sur la civilisation de Monteoru, l'auteur se réservant dans la seconde partie de cette discussion de continuer la tentative d'envisager la civilisation de Monteoru en parallèle avec les autres civilisations de la IIe période de l'âge du bronze en Roumanie (notes 31—40).

NOTE EPIGRAFICE

Seria A X-a: inscripții din Dacia revizuite

DE

I. I. RUSSU

S-a relevat adesea (la fel în seriile precedente)[1] necesitatea imperioasă a unei acțiuni de control integral, riguros, direct după monumentele scrise, a materialului epigrafic (abundent, variat, deosebit de valoros din punctul de vedere al documentării istorice) în provincia Dacia, indiferent de felul, condițiile și acribia cu care a fost publicat ori semnalat mai demult (pînă prin 1900 în *CIL*, III) și în publicații ulterioare, chiar cu reproduceri foto ori desene. Căci multe piese sînt fragmentare, cu lacune mari, sparte și mutilate de oameni (mai ales la reutilizarea materialelor litice pentru construcții și alte destinații gospodărești), de distrugeri și coroziune în cursul mai multor decenii ori veacuri cît inscripțiile au stat expuse intemperiilor, încît lipsurile în textele epigrafice sînt adesea apreciabile, pierderile mari și imposibil de recuperat decît în parte, cu multă trudă, dar adesea cu puține șanse de a fi restabilit forma genuină a scrisului antic. Pe de altă parte (inutil a releva și repeta atare adevăr banal), orice amănunt, un cuvînt, pînă și o literă, comportă adesea o însemnătate, chiar esențială pentru determinarea unor elemente din text, a însăși naturii și structurii textului respectiv. În consecință, este necesar a dispune de texte b i n e c i t i t e, studiate ori integrate. La unele epigrafe din Dacia, fragmentare sau transmise în transcrieri defectuoase făcute de oameni nespecialiști ori neatenți, textul conține lacune sau greșeli de lectură, respectiv a fost prezentat cu întregiri neprobabile, nevalabile, punînd în circulație cuvinte, nume, ori expresii greșite, fictive. Atare elemente constituie în documentare un balast dăunător, ce trebuie eliminat din bibliografie, spre a recupera formele autentice, genuine, absolut necesare în munca de justă reconstituire istorică a structurii sociale, economice, politice, etnic-demografice

---

[1] *Seria I*, în *Dacia*, XI–XII, 1948, p. 269–270; *II*, în *Epigraphica*, Milano, X, 1950, p. 14–20; *III*, în *Godișnik-Plovdiv*, 1954, p. 199–201; *IV*, în *SCIV*, X, 1959, p. 139–143; *V*, în *SCIV*, XI, 1960, p. 405–409; *VI*, în *Studii și comunicări*, Sibiu, 12, 1965, p. 205–210; *VII*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, I, 1965, p. 477–481; *VIII*, în *Studii Clasice*, VIII, 1966, p. 221–228; *IX*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966.

SCIV, tomul 18, nr. 1, p. 167–182, București, 1967

a provinciei carpatice. În acest scop sînt prezentate în paginile de față o duzină de piese epigrafice remarcabile, care conțin elemente de oarecare interes pentru antroponimia, limba populară, terminologia epigrafică și relațiile sociale de aici. Ele sînt din șase localități : Tibiscum (nr. 1), Ulpia Traiana (nr. 2), Sîntămăria (nr. 3), Micia (nr. 4, 5), Apulum (nr. 6—11), Potaissa (nr. 12), expuse în această ordine topografică dinspre sudul spre nordul provinciei carpatice.

1. Epitaful lui Aelius Borafas. *AÉ*, XVI, 1896, p. 11 = *CIL*, III, 14 216, stelă funerară, fragment de 58×68,5×12cm, litere 5 cm (fig. 1). În registrul de sus (se păstrează cîteva urme din relief) erau două busturi, de femeie și bărbat. De la Tibiscum (Jupa, com. Zăgujeni, r. Caransebeș),

Fig. 1. — Stelă funerară, Tibiscum (*CIL*, III, 14216).

din a. 1895 se află în Muzeul național din Budapesta (Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum, Régészeti osztály, nr. inv. 12.1895.2). Lectura dată în *CIL* de către Domaszewski (cu precizarea că a văzut epigrafa : „descripsi") omite literele D. M. de la început și greșește la antroponimul „barbar" al defunctului „Ael. Boraeas Zabdiboli" (cf. *CIL*, III indice, p. 2 331 și 2 383), punînd în circulație un nume sirian-palmirean „Boraeas" (citat de toată lumea astfel, ultima dată de N. Gostar, *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 301), care nu există : pe epitaf este BORAFAS, cum bine citise în 1896 Kuzsinszky B. (*AÉ*, XVI, p. 11, nebăgat în seamă de nimeni, nici de *CIL*, III), adică „D. M. Ael (ius) Borafas Zabdiboli...".

Lectura se verifică prin fotografia şi desenul datorate amabilităţii epigrafistului Soproni S., de la Muzeul naţional budapestan:

D(is) M(anibus)
AEL(ius) BORAFAS ZA-
BDIBOLI MIL(es) E[x, sau „milex"?]
N(umero) PAL(myrenorum) VIX(it) A[n. . .
[. . . Va]LERIAE(?) [. . . . . .
. . . .]

De remarcat ligaturile: r. 2 E + L, 3 I + L, 4 V + I, ca şi antroponimul *Borafas*, nou în Dacia şi (cît se pare) în epigrafia latină, dar bine cunoscut în patria lui de obîrşie, Syria, de ex. Βωροφας în *SEG*, VII, 1934, nr. 161, Θαιμαρσας Βωροφα. 162, Θαιμαρσου τοῦ Βωρο[φα].

2. Laberius Iustus, centurio Leg. XIII Gem. Ara votiva, de marmură, fragment, partea inferioară, fără capitel şi începutul inscripţiei (numele zeităţii), 26 × 24 × 20 cm, litere simetrice, elegante de 3,5 cm (fig. 2). Descoperit la Ulpia Traiana (Sarmizegetusa, r. Haţeg); în muzeul Deva. Publicat de G. Téglás, *Klio*, X, 1910, p. 496, nr. 13, cu transcriere şi lectura:

A B I [Genio collegii f]abr[um]?
S . I V S T . . . . centurio
L E G XIII G
V . S . L . M

Fig. 2. — Ara votiva, marmură, Ulpia Traiana (*Klio*, X, 1910, p. 496).

În r. 1 al fragmentului se văd clar literele (sau resturi din ele) ABER, evident dintr-un gentiliciu roman ca *Laberius*, încît lectura probabilă este:

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)?]
[C? L] A B E R [i]–
[u] S . I V S T V S
[centurio] LEG(ionis) XIII G(eminae)
V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

Numitul *Laberius*(?) *Iustus* este un centurion roman (foarte probabil italic), activ, dintre numeroşii militari detaşaţi ori avînd vreo însărcinare, „delegaţie" în „capitala" politică-religioasă a Daciei Ulpia Traiana, unde închină un altar unei zeităţi, probabil patronul suprem al pantheonului roman, Iupiter.

3. Aurelius Praesens. Ara votiva de conglomerat nisipos, fragment de 27 × 32 × 20 cm, litere 3,5 cm (fig. 3). S-a păstrat capitelul ornamentat cu timpan în care o rosetă şi acrotere; din text primele două rînduri. Descoperit în satul Sîntămăria de Piatră (or. Hunedoara); Muzeul din Deva. Publicat de Jánó B., *AÉ*, XXXII, 1912, p. 401 cu lectura S I L D O M/ (De)o PRAESEN(ti), acceptată de G. Finály, *AA*, Berlin, 1913, col. 334. Dar epitetul „Praesens" dat lui Silvanus este foarte rar (de exemplu la Roma, *CIL*, VI, 648 „Silvano Deo Praesenti"; cf. *Silvanus*

în Roscher, *Lexikon Mythol.*, IV, 1915, col. 824—877, de R. Peter), nefiind probabil în epigrafa noastră, căci prima literă din r. 2 nu este O, ci P, rest din R, adică numele dedicantului credincios: [Au]R PRAESEN (A + E, E + N ligaturi), cognomen *Praesens* (ex.: *CIL*, III, 411, 3620, 3907 etc.), sau chiar *Praesentinus* (ex. *CIL*, III, 5568 etc.).

Fig. 3. — Ara votiva, piatră, Sîntămăria (*AÉ*, XXXII, 1912, p. 401).

S I L(vano) D O M(estico)
[Au]R(elius) PRAESEN. . .

4. Un veteran al coh. II Commagenorum. *CIL*, III, 12569, ara funerară de augit-andesit, fragment descoperit la Băcia (or. Deva, reg. Hunedoara); Muzeul din Deva (fig. 4). Publicat de G. Téglas, *AEM*, XVI, 1893 p. 253, nr. 12, astfel: M / N I O N / S . V G H / C O M V / VP . D E M / A E T F C, — transcriere bizară pe care o reproduce *CIL*, III, 12569, (*Téglás misit Bormanno*), fără nici o întregire ori tentativă de lectură. Uitînd de publicaţia sa din 1893, Téglás mai „publică" o dată peste cîţiva ani, în *ErdMúz*, 1902, p. 266—267 (ca ceva „nou şi inedit"), inscripţia exact cu aceeaşi transcriere total greşită. Din text se păstrează cam jumătate în partea dreaptă, observîndu-se în r. 1 literele DION (citite de Téglás „NION"), evident începutul numelui *Dionysius*; r. 2 S · VET (în ligatură) . CH; r. 3 COM . V; r. 4 VLP (ligatură) DEM; deci:

[D(is) M(anibus)
[nom. gentil.] D I O N —
[ysiu] S VET(eranus) C(o)H(ortis)
[II Fl (aviae)] C O M(magenorum) V(ixit)
[an(nis) . . .] ULP(ia) D E M-
[e t r i ?] A E T
[. . . . .] F(aciendum) C(uravit ?).

Este epitaful unui veteran, fost ostaş al cohortei II Flavia Commagenorum ce staţiona la Micia (Veţel, lîngă Deva), de unde piatra (desigur în formă fragmentară) a fost adusă în secolul al XIX-lea la conacul feudal de la Băcia. Inscripţiile lăsate de către numita unitate militară la Micia sînt foarte numeroase, majoritatea (ca de obicei) fiind de caracter oficial (*CIL*, III, 1371, 1372, 1373, 1379, 1374 etc.). Defunctul... *Dionysius* şi cea care-i pune epitaful *Ulpia Dem*[*etri* ?]*a* cu cognomen grecesc sînt desigur orientali, romanizaţi (purtînd nume gentilice romane).

Fig. 4. — Altar funerar, piatră, Micia (*CIL*, III, 12 569).

Fig. 5. — Epitaf, Micia (*CIL*, III, 7873+13 773).

5. Un epitaf fragmentar din Micia. *CIL*, III, 7873 + 13 773, două fragmente de piatră funerară din augit-andezit, cu scrierea mult deteriorată, fragmentul tăiat în două bucăţi încă din antichitate sau în perioada feudală, cînd vor fi fost utilizate pentru scopuri gospodăreşti ori ca material de construcţie. Risipite şi descoperite deosebit, cele două fragmente ale aceluiaşi monument au apărut ca bucăţi din două epitafe diverse : *CIL*, III, 7873 (Torma, *AEM*, III, p. 111, nr. 69) a fost găsit în satul Herepea (lîngă Micia-Veţel, r. Ilia), de unde a fost dus la Muzeul din Deva, iar *CIL*, III, 13 773, găsit la Veţel a fost dus de G. Kuun la Mintia (r. Ilia, lîngă Deva), de unde a ajuns în ultimul timp la acelaşi mare muzeu regional. Alăturate, bucăţile se racordează deplin, cum este firesc : reconstituirea în desen (fig. 5; fragmentul de sus este în *CIL*, III, 7 873, cel de jos 13 773) arată o stelă funerară monumentală, de

dimensiuni impozante, numai cele două fragmente alăturate au lungimea de peste 160 cm (grosimea plăcii 26 cm, litere înalte de 7 cm); la marginea dreaptă avea un chenar frumos profilat, cîmpul inscripţiei încadrat de un şir de astragale. Dar lectura şi întregirile sînt posibile numai în mică măsură. Cum rezultă din resturile scrierii, este un lung pomelnic al unei familii numeroase, cu multe antroponime, din care este foarte probabil numai un C. IVL(ius) [Marti]ALIS, mai curînd decît [Aetern]ALIS, ori vreun „traco-roman", ca „[Mucatr]alis", preconizat de Mateescu[2]. Epitaful ar avea următoarea structură:

[D(is) M(anibus)]
. . . .
. . . vix. a]N(nis) VII
. . . . T Z I A
. . . . C(aius) IVL(ius)
[? M a r t i] A L I S (centurio)
[coh(ortis) Co]MM(agenorum)
[c o n i] V G I E T
. . . . B E R (?)
. . . . V I X (it)
. . . . M A R (?)
. . . . v] I X (it)
. . . .

6. **Marcianus Augustorum verna.** *CIL*, III, 992, din Apulum (*Carlsburgi in civitate inferiore*), după desenul făcut de dr. Reinbold (manuscris la Biblioteca universitară din Cluj, planşa VIII E), A. Fodor şi J. F. Neigebaur (*Dacien*, Braşov, 1851, p. 147), un text de cinci rînduri, astfel „NVMINI / CAELEST. / MARC. RV. / IV. Vs VLI / CA . I . S / VN", lectura este corectă numai pentru r. 1—2, divinitatea *Numen Caelestis*; restul total eronat în transcrierea lăsată de cei care la începutul secolului al XIX-lea văzuseră epigrafa (nevăzută de Mommsen) şi din care nu se putea desluşi nimic util. După *CIL*, textul este reprodus de B. Cserni[3]. Apărut în Muzeul din Alba-Iulia, altarul votiv (122 × 58 × 39, litere 5 cm), cu şase (nu cinci) rînduri de text, are faţa scrisă mult corodată de apă, în urma expunerii, *in civitate inferiore* la Alba-Iulia şi mai demult în antichitate vreme îndelungată intemperiilor, ploii, vîntului (fig. 6). În r. 4 are ligatură trei NNN; între r. 2 şi 3 spaţiu nescris corespunzător unui rînd de text, lăsat gol de pietrarul-scriitor, probabil din cauza unui „defect" al suprafeţei nivelate pentru scriere. Lectura:

N V M I N I
[C] A E L E S T I
M A R C I A N V S
A V G G G N N N (Augustorum nostrorum trium)
V E R N A
L I B R A(rius)

Divinitatea *Numen Caelestis* (feniciana Astarte), din Africa, era echivalată de greci cu „Afrodita cerească", zeitate supremă a Cartaginei;

---

[2] G. G. Mateescu, în *BCMI*, VIII, 1916, p. 36.
[3] B. Cserni, *Alósfehér vármegye monografiája*, Aiud, 1901, II/1, p. 360, nr. 64.

recunoscută oficial și favorizată cu deosebire de casa imperială a lui Septimius Severus (193—211)[4]. În Dacia, *Caelestis* era cultivată mai ales de către persoane oficiale; alte trei dedicații și menționarea unui templu: *AÉ*, XXXII, 1912, p. 51 = *AA*, 1912, 531; *AISC*, I, 1932, 1, p. 87;

Fig. 6. — Ara votiva, Apulum (*CIL*, III, 992).

CIL, III, 963 = *ILS*, 3 923; cf. *RE*, III, 1897, 1 247—1 250; *Latomus*, XXIII, 1964, p. 473 (= *Apulum*, V, 1965, p. 172—180) „I O M D(olicheno) et Deae Suriae Magnae Caelesti", la Apulum. Dedicantul Marcianus este rob împărătesc[5] al casei imperiale a Severilor, cei trei AVGGG fiind Septimius Severus, Marcus Aurelius Antoninus (poreclit „Caracalla") și Publius Septimius Geta, deci dintre a. 198 și 211 (anul morții bătrînului Severus)[6]. Ultimii doi din cei trei GGG sînt mult mai tociți decît restul textului și îndeosebi decît celelalte litere din rînd, ceea ce nu poate fi întîmplător, ci literele au fost șterse intenționat prin martelare (destul de superficială în acest caz) în cadrul acțiunii *damnatio memoriae* a lui Geta în a. 212 (asasinat de fratele său), a lui Caracalla în 217. Apelativul

[4] J. Mundle, *Dea Caelestis in der Religionspolitik des Septimius Severus und der Julia Domna*, în *Historia*, Wiesbaden, X, 1961, p. 228—237. Bibliografia asupra zeiței *Caelestis*: *Latomus*, Bruxelles, XXIII, 1964, p. 476 (I. Berciu — A. C. Popa).

[5] Despre sclavi în Dacia: D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, 310 p.

[6] Cf. A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 57; N. Gostar, *Arheologia Moldovei*, II—III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 300—301.

verna[7] înseamnă un sclav născut în casa stăpînului său, aici : la palatul imperial din Roma, unde-și avea obîrșia *Marcianus*, deosebindu-se net de sclavii cumpărați, iar termenul a devenit mai tîrziu un titlu păstrat și afișat chiar de liberți — cum pare a fi în cazul de față —, deoarece exprima un rang social rîvnit și invidiat de mulți sclavi și liberți, ori chiar de mulți oameni liberi și săraci[8]. *Librarius* avea în epoca imperială numeroase accepții : secretar, scriitor-copist ori bibliotecar, sau chiar institutor (învățător-profesor)[9].

Fig. 7. — Ara votiva, Apulum (*Apulum*, V, 1965, p. 192—194).

7. Aelius Frontianus (?). *Apulum*, V 1965, p. 192—194, fig. 9 (foto) mic altar votiv de piatră (gresie), găsit în 1961 la Alba-Iulia, dimensiuni 30 × 19 × 14 cm, litere înalte de 2,5 și 2 cm, cu transcrierea : AEL(ius) RON/TIANVS SIL/VANO DO/MESTICO și observația „numele dedicantului, *Aelius Rontianus*, apare pentru prima dată în Dacia"; dar trebuie adăugat că un nume „Rontianus" nu apare nici în alte zone ale împărăției romane, lipsit de analogii în antroponimia antică, fiind *unicum*, ca atare suspect de a nu fi real, ci produs al vreunei deficiențe de grafie ori de lectură; ca aspect, este oricum de tip roman. Din acest mic „impas epigrafic" s-ar putea ieși observînd consonanța temei RONT- cu FRONT- și, considerînd că în prima lipsește litera F — uitată de pietrarul roman sau inclusă în R prin ligatură : o mică bară orizontală sus, vizibilă în fotografie, deci F + R și lectura AEL FRONTIANVS (fig. 7), care chiar dacă nu oferă analogii deplin convenabile, intră în grupa derivatelor frecventului cognomen roman FRONTO, adică fie FRONTINVS (cu intercalarea unui A), fie FRONTONIANVS ori FRONTINIANVS (cu omiterea silabei ON sau IN).

8. Ala Illyricorum (?). *Studii și comunicări*, Apulum, IIII, 1961, p. 114, nr. 29, stelă funerară, cu medalion, fragment de 74 × 51 × 17, litere 10 și 6,5 cm (dimensiuni care indică proporțiile mari ale monumen-

7 Cf. A. Walde — J. B. Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, II, 1954, p. 760.

8 Cf. R. H. Barrow, *Slavery in the roman empire*, New York, 1928, p. 50—51.

9 *RE*, XIII (1926), 137—139, *librarius*; Barrow, *op. cit.*, p. 61; *Apulum*, V, 1965, p. 196—197.

tului); din Apulum, în Muzeul din Alba-Iulia (fig. 8). Din colţul superior drept al cîmpului inscripţiei au rămas literele: M(anibus)/...E Q(ues) Al(a)E/...CO EX/... AN XXX (cifra 30 în ligatură)/... Dispunerea în cîmpul scris, proporţiile dintre rînduri şi litere în funcţie de arcul inferior

Fig. 8. — Stelă funerară, Apulum (*Studii şi comunicări*, Apulm, IIII, 1961, p. 114, nr. 29).

al medalionului indică putinţa restituirii parţiale a epigrafei: în jumătatea stîngă a r. 2 era numele călăreţului, un singur antroponim alcătuit din vreo 5—6 litere (cum ar fi CAIVS, RVFVS, CELSUS, eventual un provincial balcanic romanizat sau chiar vreun *Dasius*, *Bithus* etc.). Pentru unitatea auxiliară al cărei nume era în „...CO(rum)", singura formaţie de cavalerie cunoscută pînă acum în Dacia, potrivită aici este *ala Illyricorum*, *CIL*, VI, 3234 (=*ILS*, 2209 Roma, „Aurel. Victor eq. sing., nat(ione) Dacus, allectus ex ala I Illyricorum"), numită anterior AL(a) N(umeri) IL(l)YR(icorum), *CIL*, III 8074,7 = 6 284 (din Brîncoveneşti, r. Reghin, pe Mureşul superior, unde se pare că staţiona)[10]; iar mai înainte *Numerus Illyricorum*, *CIL*, VIII, 9358, sau *Numerus Equitum Illyricorum*, *Klio*, Berlin, XXXVIII, 1959, p. 197, a. 140, între auxiliile provinciei Dacia Inferior, la fel ca *Vexillatio Equitum Illyricorum*, *CIL*, XVI, 75, a. 129. Cuvîntul EX continuă în r. 4 al epigrafei fragmentare cu [N(umero) SING(ulariorum), ca în *CIL*, III, 7 800 (Dasati Scenobarbi eq. alae Batavorum ex N SING st. XV, an. XXXI Bers...), apoi [vix(it)] An(nos) XXX. Cu aceste întregiri ipotetice, dar realiste, textul epitafului pare să fi fost

[D(is)] M(anibus)
. . . . . . E Q(ues) AL(a)E
[Il(l)yri]CO(rum) EX
[N(umero) sing(ulariorum)] AN(norum) XXX
. . . .

[10] *Activitatea Muzeelor*, Cluj, 1956, p. 130.

În consecință, titularul epitafului fragmentar de la Apulum fusese călăreț în *ala Illyricorum*, detașat („vărsat") în formația de gardă a guvernatorului provinciei Dacia la Apulum, *equites singulares*[11].

9. M. Aurelius Rogatianus. *CIL*, III, 1598, din satul necunoscut „Filesd", între „Daciae incertae", dată de Mommsen după manuscri-

Fig. 9. — Altar votiv, Apulum (*CIL*, III, 1 598 = *Apulum*, V, p. 191).

sul mezerzian cu lectura MERCVRIO/SACRVM/M AVR ROGAT/IANVS PRO SA/LVTE SVA ET SV/ORVM EX SVIS (același personaj în inscripțiile 1 597 și 1 599), a fost regăsită în a. 1959 prin osîrdia cercetătorilor din Alba-Iulia în biserica satului Galda de Jos, unde fusese dusă prin secolele XVI—XVII(?) din satul (dispărut) Filești de lîngă Alba-Iulia; *Apulum*, V, 1965, p. 190—192, fig. 8 (desen), cu ameliorări și deteriorări de lectură: altar votiv, interpretat ca avînd „un soclu rotund de fixare în pămînt" (p. 192); de fapt este o simplă coloană de edificiu din piatră „reutilizată", în care a fost dăltuită o „ara votiva" (fig. 9 a, b; la fel ca trunchiul de coloană despicat și scris ca epitaf, *infra* nr. 10); ultimul cuvînt este nu SVIS (în copia lui Mezerzius), ci VISO, dar antroponimul nu poate fi „Marcus Rogatanus" (*Apulum*, V, p. 192), ceea ce este imposibil, ci, cum bine citea bătrînul Mommsen (căruia de astă dată nu i se pot

---

[11] Despre *equites singulares*: *RE*, III A, 1927, 237 (Fiebiger; cu bibliografie amplă); cf. Michael Speidel, *Die equites singulares augusti*, Bonn, 1965, 110 p. (recenzie: *Athenaeum*, XLIII 1965, p. 467—468).

servi lecţii de epigrafie romană), *M. Aur(elius) Rogatianus* (A+V+R în ligatură).

10. Un magistrat al municipiului Aur. Apulum. *Studii și comunicări*, Apulum, IIII, 1961, p. 109 este publicat un epitaf fragmentar din Apulum (Muzeul din Alba-Iulia), de 66 × 64 × 32 cm, litere înalte 7,5 şi 6 cm; con-

Fig. 10. — Epitaf, Apulum (*Studii și comunicări*, Apulum IIII, 1961, p. 109).

fecţionat dintr-o coloană de piatră cu diametrul de 66 cm, despicată vertical, are partea de sus retezată drept în sens orizontal, lipsind începutul cu cîteva rînduri (cel puţin trei) din text; marginea dreaptă este corodată, literele dispărute (fig. 10). Se mai poate citi : AVR APVL/AELIA . . . . CONIV . ./PIIS . . . PO., interpretat de editor ca „Aur(elius) Apul(ensis) Aelia[e] coniugi piis(s)imae pos(uit)", versiune de lectură în care „Aurelius Apulensis" pune epitaful soţiei defuncte *Aelia*. Dar situaţia este tocmai inversă : soţia pune epitaf soţului care nu putea să poarte numele „Aurelius Apulensis", cu toate că acest din urmă toponimic ar putea fi utilizat ca antroponim; aici însă el are alt rost, fiind chiar numele localităţii, *Apulum* (cf. *CIL*, III, 986 „aug(ustalis) munic. AVR APLI", 1 132 „IIIIvir M. A. A." etc.). Prin urmare, este de reconstituit această schemă de epitaf :

[D(is) M(anibus)]
[praenomen, nomen, cognomen defuncti . . .
?IIIIvir. munic.]
AVR(elii) APVL(ensis)
AELIA . . . .
CONIV[gi
PII[ssimo] PO[s(uit)].

Soția văduvă care pune epitaful putea să se numească mai curînd *Aelia* [*Sura*?], decît vreo *Ael(ia) Ia*[*nuaria*], după ultima literă vizibilă fiind loc pentru vreo 3—4 alte litere.

11. Inscripție votivă din Apulum. *CIL*, III, 1114, înregistrează „Sardae prope Albam ad foras cuiusdam domus privatae, OPITIVS apud Grut. ms. f. 128 et per Monavium apud Reines. 1,194 (inde Orelli, 2 300) et Gud. ms. 756,2. Principium supplet ipse Opitius

[S o l i i n-]	[S o l i i n]-
V I C T O P R O S A	victo pro sa-
L V T E I M P P Q R	lute imp(erii) p(opuli)q(ue) R(omani)
E T O R D I N I S C°L	et ordinis col(oniae)
A P V L C I V L V A	Apul(i), C. Iul(ius) Valens har(uspex)
L E N S H A R C O L S S	col(oniae) s(upra) s(criptae)
E T A N T I S T E S H V	et antistes huiusque loci
I V S Q V E L O C I	
V L P	v(oto) l(ibens) p(osuit)”.

Recunoscînd caracterul stereotip al epigrafelor nr. 1 114, 1 115 și 1 116, dedicate de același credincios, una „Soarelui”, a doua *Veneri Victrici*, a treia *Virtuti Romanae* (păstrată în Muzeul din Alba-Iulia, textul corodat afară de r. 1—2), Mommsen accepta lectura impusă de copia lui M. Opitius, aberantă în cîteva puncte, cum arată confruntarea cu originalul existent în Muzeul din Budapesta: la Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Múzeum, Sárd, 197/1873,5, cu lipsa unei părți din r. 2 și a sfîrșitului, se păstrează epigrafa (adusă din Șard, prin a. 1873); o excelentă fotocopie trimisă de epigrafistul budapestan Soproni S. prezintă următoarea imagine în desen:

[. . . . .
. . . . p]R O S A L(ute)
I M P E R I E T S(enatus) P(opuli) Q(ue) R(omani)
E T O R D I N I S C O L(oniae)
A P V L(ensis) C(aius) I V L(ius) V A-
L E S H A R V S P E X
C O L(oniae) S(upra) S(criptae) E T A N T I S-
T E S H V I V S C E
L O C I
. . . . . P.

Ligaturi: E + T în r. 3 și 4, N + T + I în r. 7, deosebiri de lectură în cinci locuri: r. 2, IMPERI ET S; 5—6, VALES; 6, HARVSPEX; 7, ANTISTES (ligatură); 8, HVIVSCE. De relevat forma numelui *C. Iul. Vales*, cum este și în *CIL*, III, 1115, nu „Valens” cum citea ori întregea Opitius. Textul real în inscripția apulensă (fig. 11) este (în afară de divinități) identic pînă la detalii cu cel din *CIL*, III, 1115 și 1116, nu cu copia lui Opitius, care a modificat prin interpolări și „retușări” textul epigrafei ce nu era mai puțin clară în secolul XVII-lea (dacă nu va fi fost cumva tencuită ori parțial acoperită cu var), decît apare azi în fotografie.

12. O familie de Africani la Potaissa. *CIL*, III, 13 766 + 13 767 (=*JOAI*, V, 1902, Bbl. 107, fig. 22), din Potaissa. (Turda), stelă funerară de piatră calcaroasă, sus scena banchetului funebru, despicată în sens vertical (lipsă colțul stîng superior), 160 × 58 × 17 cm, litere înalte 5

şi 4,5 cm (fig. 12). Descoperită la 1899 în locul „Középmál" din zona castrului leg. V Macedonica, dusă pe la a. 1900 de dr. Wolff la conacul din com. Mihai Viteazul (or. Turda), de unde a dispărut prin a. 1940. Apartenenţa împreună a celor două fragmente a fost recunoscută de I. Téglás (cf. *JOAI*, *loc. cit.*), dar lectura din *CIL* şi *JOAI* este deficientă,

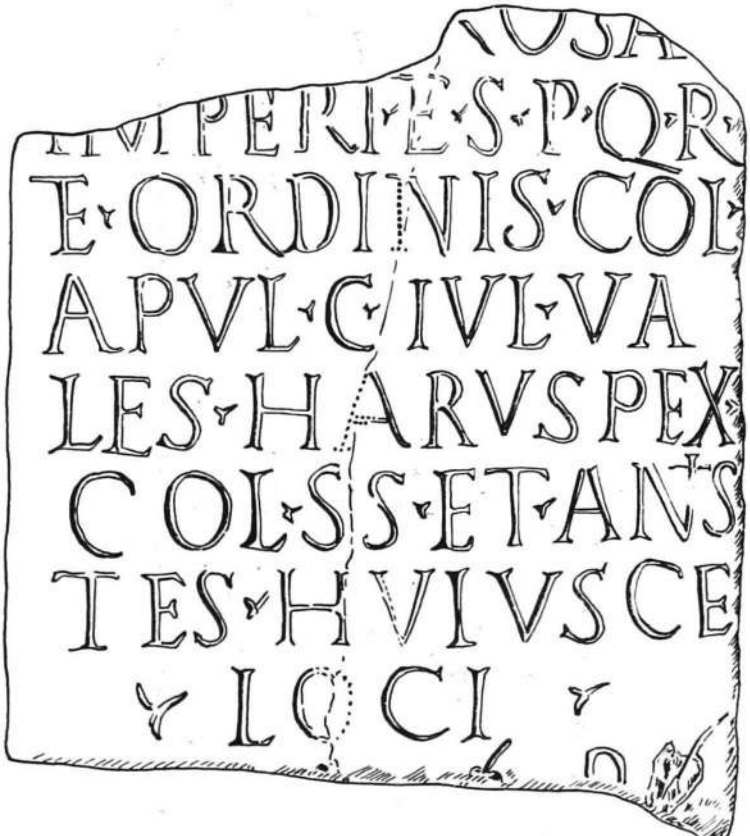

Fig. 11. — Inscripţie votivă, Apulum (*CIL*, III, 1 114).

fiind un scris rudimentar, contorsionat, cu erori şi forme de litere aberante (în r. 3, S este inversat). După o veche fotografie de la I. Téglás (reprodusă în clişeu mediocru, *JOAI*) se poate citi cu multă probabilitate :

> [D(is)] M(anibus)
> MEATINO(?) BIRSI MILITI C-
> [o]H(ortis) I BA(tavorum) (v)IX(it) AN(nos) XXX, AVR(?)
> S A T A R A S E T(?) A T A S A
> SOROR P(onendum) C(uraverunt) FRATRI.

Este o familie de puni fenicieni din nord-vestul Africii romane; dar numele lor nu pot fi reconstituite integral din cauza formelor aberante ale scrierii. Sigure sînt *Birsi(l)*, *Sataras* şi *Atasa*(?). *Birsus* este patronimic, iar soldatul cohortei I Batavorum avea fie un nume (citit anterior „Au(relius) Reatinus"), fie aceste litere alcătuind un antroponim punic

greu de întrevăzut. Pentru *Birsi-* cf. *Birsil, Birzil* (*CIL*, VIII, 2 564, II 43; 4 925, 5 315, 6 412, 11 311, 12 015, 16 582, 25 902; *Birzilianus* 23 460 etc.; *Thesaurus linguae Latinae*, II 2 006). Caracterul punic al numelui *Birsus* a fost recunoscut de C. Cantacuzino, *Colonizarea orientală*

Fig. 12. — Stelă funerară, Potaisa (*CIL*, III, 13 766 + 13 767 = *JOAI*, V, Bbl. 107).

în Illyricum, 1928, p. 8 (=396) „un Maras, fratele soldatului *Birsus* din cohors III Commagenorum în Dacia (*CIL*, III, 13767). Numele lor par a fi orientale (punic *Birsil*)", dar antropon. „Maras" este confecţionat de autor prin lectura greşită a numai jumătăţii din dreapta (*CIL*, III, 13 767) a epigrafei. Pentru celelalte două nume punice există analogii: *CIL*, VIII, 20 689 Blesius *Sattara*, 5 099 Secchun *Sattari*, 24 451 Papirius *Satara* etc.; Aur. *Sattara* *CIL*, III, 1 322 (= *Studii Clasice*, IX, 1967, sub tipar), libert al lui T. Aur. Afer Delmata; *CIL*, VIII, 27 674 *Atassas*, Αθασαθος în inscripţii greceşti din Syria etc.

INDICE

(cifra arată numărul de ordine al inscripției, 1—12)

NOTES ÉPIGRAPHIQUES (Xe série)

RÉSUMÉ

Après avoir relevé une fois de plus la nécessité et l'importance de l'examen direct du matériel épigraphique si riche de la Dacie romaine dans son ensemble — afin de combler les lacunes et d'éliminer les nombreusses erreurs de lecture — on propose de nouvelles lectures et intégrations d'une douzaine de pièces qui contiennent des éléments utiles pour l'anthroponymie, la langue et la terminologie épigraphique de la province.

1. CIL, III, 14216 le nom sémitique «Boraeas» est lu *Borafas*.

2. Klio, X, 1960, p. 496 : *Laberius Iustus*, (*centurio*) *Leg. XIII Geminae.*

3. AÉ, XXXII, 1912, p. 401 : *Silv*(*ano*) *Dom*(*estico*) [*Au*]*r. Praesen*...

4. CIL, III, 12596 [*D.*] *M*[... *Dion*[*ysiu*]*s vet. c*(*o*)*h*, [*II Fl.*]. *Com*(*magenorum*) *v*(*ixit*) [*an.* ...], *Ulp*(*ia*) *Dem*[*etri*]*a et* ... *f.c.*

5. CIL, III, 7873 + 13773 forment une seule inscription, l'épitaphe fragmentaire d'une famille de militaires de la *coh. II Fl. Commag.*; mais aucun anthroponyme ne peut être intégré avec certitude.

6. CIL, III, 992 *Numini Caelesti Marcianus auggg. nnn. verna libra*(*rius*).

7. Apulum, V, 1965, p. 192—194, fig. 9 *Ael*(*ius*) *Frontianus*(?).

8. Studii și Comunicări, Apulum, IIII, 1961, p. 114, nr. 29 [*D.*] *M.* ... *eq*(*ues al*(*a*)*e* [? *Il*(*l*)*yri*]*co*(*rum*) *ex* [*N* (*umero*)*Sing*] *an. XXX*. . .

9. CIL, III, 1598 («Daciae incertae»), pièce retrouvée dans le village de Galda, *Apulum*, V, 1965, p. 190—192 : c'est un fragment de colonne

en pierre dont on a confectionné un autel votif ; la lecture de Mommsen est correcte, sauf EX SVIS qui est en réalité EX VISO.

10. Studii și *Comunicări*, Apulum, IIII, 1961, p. 109 [*D. M. . . . . IIIIvir.? Mun*(*ic.*)] *Aur*(*elii*) *Apul*(*ensis*), *Aelia. . . coniugi pii*[*ssimo?*] *po*[*s.*].

11. CIL, III, 1114 rectifications importantes de détails d'après la photographie de l'inscription.

12. CIL, III, 13766 + 13767 (=*JOAI*, V, 1902, Bbl. 107, fig. 22) épitaphe d'un soldat de la *coh. I Batavorum*, *Meatino*(?) *Birsi*, érigée par *Aur. Sataras* et *Atasa*(?), noms puniques d'une famille originaire de l'Afrique du nord-ouest.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Stèle funéraire, Tibiscum (*CIL*, III, 14216).
Fig. 2. — Autel votif, en marbre, Ulpia Traiana (*Klio*, X, 1910, p. 496).
Fig. 3. — Autel votif, Sîntămăria (*AÉ*, XXXII, 1912, p. 401).
Fig. 4. — Autel funéraire, Micia (*CIL*, III, 12 569).
Fig. 5. — Épitaphe, Micia (*CIL*, III, 7873 + 13773).
Fig. 6. — Autel votif, Apulum (*CIL*, III, 992).
Fig. 7. — Autel votif, Apulum (*Apulum*, V, 1965, p. 192—194).
Fig. 8. — Stèle funéraire Apulum (*Studii și comunicări*, Apulum, IIII, 1961, p. 114, n° 29).
Fig. 9. — Autel votif, Apulum (*CIL*, III, 1598 = *Apulum*, V, p. 191).
Fig. 10. — Épitaphe, Apulum (*Studii și comunicări*, Apulum, IIII, 1961, p. 109).
Fig. 11. — Inscription votive, Apulum (*CIL*, III, 1114).
Fig. 12. — Stèle funéraire, Potaissa (*CIL*, III, 13766 + 13767 = *JOAI*, V, Bbl. 107)

RECTIFICAREA INTERPRETĂRII INSCRIPȚIEI *CIL*, III, 8009 (=1559)

DE

AL. BĂRCĂCILĂ

Este inscripția de pe monumentul funerar pentru « P(ublius) Ael(ius) Ariostus, IV vir an(nalis) M(unicipii) D(iernae) », nu D(robetae) cum e interpretat în CIL. A fost găsită la Slatina de la sud de Caransebeș. Deci aici nu poate fi interpretat altfel de cum se înțelege în inscripția de la monumentul votiv pentru Iuno Regina, dedicat de Ulp(ius) Ant(onius) Quintus, Dec(urio) Aedilie(ius), Quaest(or) M(unicipii) D(iernae) ob honorem QQ (Quinquennalitatis) port(us) [1].

Numele Municipiului Drobeta apare peste tot însoțit de al împăratului care i-a acordat acest rang: „M(un) Hadr(iani) Drob", variat prescurtat [2].

À PROPOS DE L'INTERPRÉTATION DE L'INSCRIPTION DE *CIL*, III, 8009 (=1559)

RÉSUMÉ

C'est l'inscription qui avait été gravée sur le monument funéraire de «P(ublius) Ael(ius) Ariostus, IV vir an(nalis) M(unicipii) D(iernae) » — non D(robetae), comme on trouve dans le *CIL*. Le monument a été trouvé à Slatina, près de la ville actuelle de Caransebeș.

[1] Al. Bărcăcilă, *Știri noi din preajma Porților de Fier* ..., în *BCMI*, fasc. 102, 1939, p. 103—104 și fig. 23. Monumentul de proveniență din Dierna a fost pus spre păstrare în palatul Administrației Porților de Fier, ridicat peste castrul din Trans Dierna (*ibidem*, fig. 19—22).

[2] D. Tudor, în *Drobeta*, 1965, p. 11, adoptă interpretarea din *CIL*, III: „Alții ucid pe Publius Aelius Ariostus, probabil primar al Drobetei, în timp ce călătorea prin apropiere de Caransebe".

S C I V, tomul 18, nr. 1, p. 183—184, București, 1967

Donc, cette inscription doit être interprétée de la même manière que l'inscription gravée sur le monument votif dédié à Iuno Regina, par Ulp(ius) Ant(onius) Quintus, Dec(urio) Aedilie(ius), Quaest(or) M(unicipii) D(iernae) ob honorem QQ (Quinquennalitatis) port(us).

Le nom du municipe Drobeta apparaît partout avec celui de l'empereur qui lui a accordé ce rang : «M(un) Hadr(iani) Drob », variablement raccourci.

O FIBULĂ „DIGITATĂ" DESCOPERITĂ ÎN COMUNA BULETA (r. Rm. Vîlcea)

DE

GH. I. PETRE-Govora

În iarna anului 1966, la 15 februarie, cu ocazia săpăturilor ce s-au efectuat pentru depozitarea lutului de fabricat cărămidă, lîngă fabrica „Căzănești", comuna Buleta, r. Rm-Vîlcea, s-a descoperit o fibulă „digitată". Fibula a fost găsită la adîncimea de 1,90 m de muncitorul D. Glodeanu [1]. În imediata apropiere a obiectului n-au fost găsite alte urme, dar în același strat, gros de 0,60 m, la o depărtare de 2—3 m, în părți, au apărut cărbune, oase și fragmente ceramice aparținînd culturii Glina III-Schneckenberg. Fibula n-a fost găsită într-un mormînt. Cum a ajuns fibula într-un strat preistoric?

În iarna anului 1965, tot cam la aceeași adîncime, a fost găsită o monedă a lui Hadrian (117—138), iar cu o săptămînă înainte de a se descoperi fibula de la aceeași adîncime, personal am cules două fragmente ceramice lucrate la roată, din pastă cenușie, moale la pipăit, aparținînd secolului al IV-lea e.n. [2]. La circa 250 m sud de punctul unde s-a descoperit fibula, pe un mic dîmb, s-au recoltat fragmente ceramice lucrate la roată din pastă cărămizie de factură romană, o cățuie dacică lucrată cu mîna din pastă cărămiziu-deschis, pe alocuri cărămiziu-închis, cu o singură toartă, avînd buza mult evazată în exterior, mai multe fragmente ceramice lucrate la mînă, de factură dacică, cum și un vas pahar lucrat la roată, din pastă cenușie, moale la pipăit, aparținînd secolelor II—IV e.n. Punctul unde s-a descoperit fibula a fost în vechime o viroagă pe care s-a depus multă viitură și cu timpul s-a astupat, obiectul descoperindu-se izolat de orice alte urme de viață contemporane cu el.

Turnată în bronz într-o tehnică destul de îngrijită, fibula este foarte bine conservată, lipsindu-i acul de prins. Ea face parte din grupa exemplarelor mici, măsurînd 6,5 cm. Pe placa semiovală a capului sînt dispuse radial și la egală distanță cinci „degete" aplatizate, tăiate la bază de

[1] Fibula se găsește în colecția autorului.

[2] Fapt similar cu fibula de la Drăcșini, vezi Simion Rață, *Fibula digitată de bronz de la Drăcșini*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 379.

S C I V, tomul 18, nr. 1, p. 185—188, București, 1967

o linie semicirculară excizată. Această placă superioară are un decor în relief format din două benzi semilunare, care închid linii dispuse radial.

Arcul fibulei foarte ușor curbat are ca decor trei linii verticale, unite la partea inferioară. Între arc și placa inferioară legătura o fac două „ciocuri" laterale, care nu au avut montate pietre.

Placa inferioară este de formă romboidală, cu două perechi de pro-

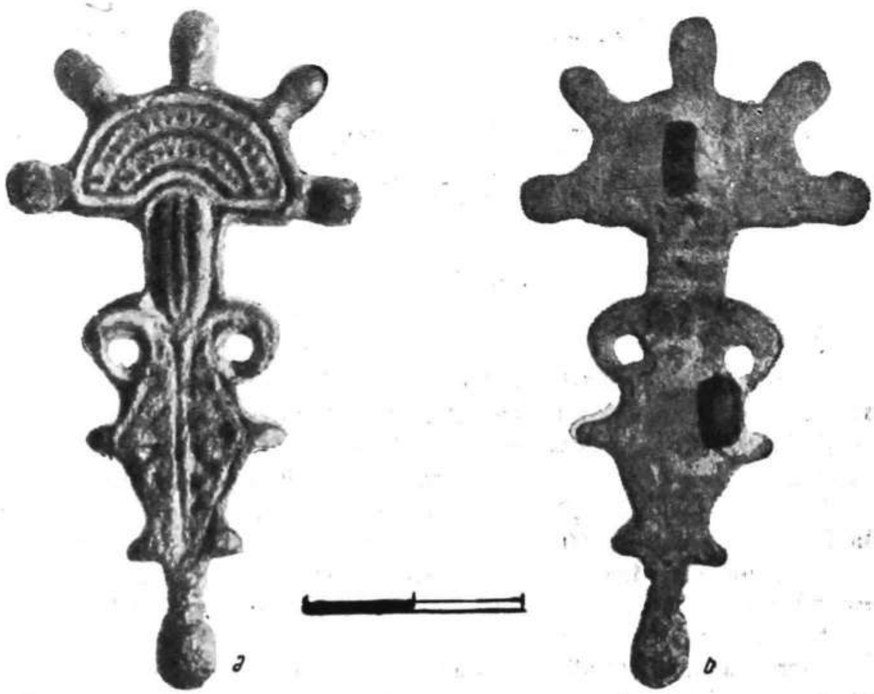

Fig. 1. — Fibula „digitată" descoperită la Buleta.

eminențe laterale, alungite. Decorul plăcii este executat tot în relief și e format din linii și puncte turnate, desfășurate în jurul unui ax longitudinal.

Piciorul fibulei apare în forma unei perle alungite, mărginite de două șănțulețe la punctul ei de legătură cu placa inferioară. Pe spatele plat al fibulei (fig. 1/b) se păstrează cele două elemente ale resortului de închidere: placa de fixare a acului, de formă pătrată și perforată în centru, așezată în mijlocul plăcii superioare, și portagrafa în formă de cîrlig, așezat la marginea centrală a plăcii inferioare.

*

Tipul, forma și ornamentația fibulei de la Căzănești își găsesc analogii la exemplarele descoperite la Dinogetia [3], Căscioarele [4] și la o fibulă din colecția Muzeului național de antichități [5]. Cea mai apropiată analogie

---

[3] I. Nestor, *L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 444.

[4] Maria Comșa, *O fibulă „digitată" descoperită la Căscioarele*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 419—420.

[5] Dorin Popescu, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in Bukarest*, în *Dacia*, IX—X, 1945, p. 504, fig. 11/123 și p. 505.

a exemplarului nostru o găsim la fibula de la Căscioarele, datată la sfîrșitul secolului al VI-lea — începutul secolului al VII-lea e.n. și are analogii la Pastîrsk de lîngă Kiev și la Olsztyn din Polonia [6]. Fibula se poate încadra în grupa D după J. Werner [7].

Butonul perlat al piciorului fibulei se deosebește de cel al exemplarului de la Căscioarele, fiind mai bombat, deosebiri fiind și la decorul plăcilor.

Între fibulele digitate descoperite pînă în prezent pe teritoriul Olteniei amintim exemplarul de la Plenița, cu șapte „capete", și fragmentul de fibulă de la Vela, datate în secolul al VII-lea [8], precum și cele două exemplare de la Orlea și Vîrtop, datate în prima jumătate a secolului al VII-lea e.n. [9].

Prin analogii, fibula de la Căzănești se datează la sfîrșitul secolului al VI-lea începutul secolului al VII-lea e.n.

Notăm faptul că atît fibula de la Căscioarele, cît și fibulele descoperite pînă în prezent pe teritoriul Olteniei, inclusiv exemplarul nostru, n-au fost găsite împreună cu materiale arheologice ale epocii, ci în apropiere de așezări autohtone sau în puncte izolate, urmînd ca o precizare să fie făcută prin ulterioare descoperiri ceramice.

UNE FIBULE «DIGITÉE» DÉCOUVERTE DANS LE VILLAGE DE BULETA
(district de Rm. Vîlcea)

RÉSUMÉ

Dans une couche de terre glaise exploitée par une fabrique de briques de la région on a découvert, au début de 1966, à 1,90 m de profondeur, une fibule «digitée» en bronze, longue de 6,5 cm, bien conservée à part l'épingle de sûreté qui faisait défaut. La face extérieure de la fibule est ornée d'un décor linéaire en relief et au bord du demi-disque se trouvent cinq proéminences aplaties, à disposition radiaire. Entre l'arc et la plaque inférieure il y a deux «becs» latéraux, où, à l'encontre des autres objets similaires, aucun gemme n'a été serti.

---

[6] Cf. Maria Comșa, *op. cit.*, p. 420.

[7] J. Werner, *Neue Beiträge zur Frage der slawischen Bügelfibeln aus den südosteuropäischen Ländern*, in *Germania*, 38, 1960, 1—2, p. 114—120, p. 33—34; cf. Petre Aurelian, *Fibulele „digitate" de la Histria* (I), in *SCIV*, XVI, 1965, 1, p. 82.

[8] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 232 și 233, fig. 289 și 290.

[9] Maria Comșa, *Două fibule digitate descoperite în Oltenia*, in *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 105 și 106.

A l'envers se conserve la plaque servant à fixer l'épingle et la porte-agrafe en forme de crochet.

La fibule a été trouvée isolée de tout contexte archéologique mais elle peut être datée au point de vue typologique de la fin du VIe — début du VIIe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La fibule « digitée » trouvée à Buleta.

DESCOPERIRI RECENTE ŞI MAI VECHI DE MONEDE ANTICE ŞI BIZANTINE ÎN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

DE
BUCUR MITREA

Prezentăm mai jos, în primul rînd, tezaurele monetare şi monedele izolate descoperite în cursul anului 1966. La acestea se adaugă unele descoperiri din anii imediat precedenţi, referitor la care am putut avea informaţii abia în acest an. Am integrat în cronică şi descoperirile de tezaure, menţionate de noi în treacăt în cronicile anterioare, dar care între timp au format obiectul unei prezentări aparte şi amănunţite. Prin aceasta se creează posibilitatea unei informări cît mai complete şi la zi cu privire la acest gen de izvoare istorice. În acelaşi timp se poate avea şi o evidenţă pe baza semnalărilor din cronicile noastre anterioare a ceea ce a fost cercetat şi publicat şi a ceea ce rămîne ca o sarcină de viitor.

În expunerile noastre precedente am început să introducem şi o ilustrare a principalelor monede, mai ales greceşti, geto-dace şi bizantine. Continuăm această îmbunătăţire prin ilustrarea cu cît mai multe monede greceşti, geto-dace sau bizantine, ori de cîte ori avem posibilitatea.

În cronica anterioară am introdus şi un succint comentariu numismatic-istoric. Socotim că este util să-l continuăm în acelaşi mod rezumativ, dar dens, subliniind importanţa unei anumite categorii de monede sau a unor monede izolate.

Pe lîngă monedele descoperite în 1966 şi altele recente, am integrat şi unele informaţii vechi şi foarte vechi referitoare la descoperirile de monede din regiunea Crişana. Asemenea informaţii referitoare la regiunea amintită ne erau puţin sau chiar de loc cunoscute. Datorăm datele amintite profesorului Titus Roşu din Oradea, care şi-a dat osteneala de a le strînge din vechile cataloage ale muzeului, le-a tradus şi ni le-a trimis. Pentru efortul depus îi exprimăm calde mulţumiri. Aceleaşi sentimente le exprimăm şi colegilor de la diferite muzee sau institute, care într-un fel sau altul, au colaborat la realizarea cronicii de faţă.

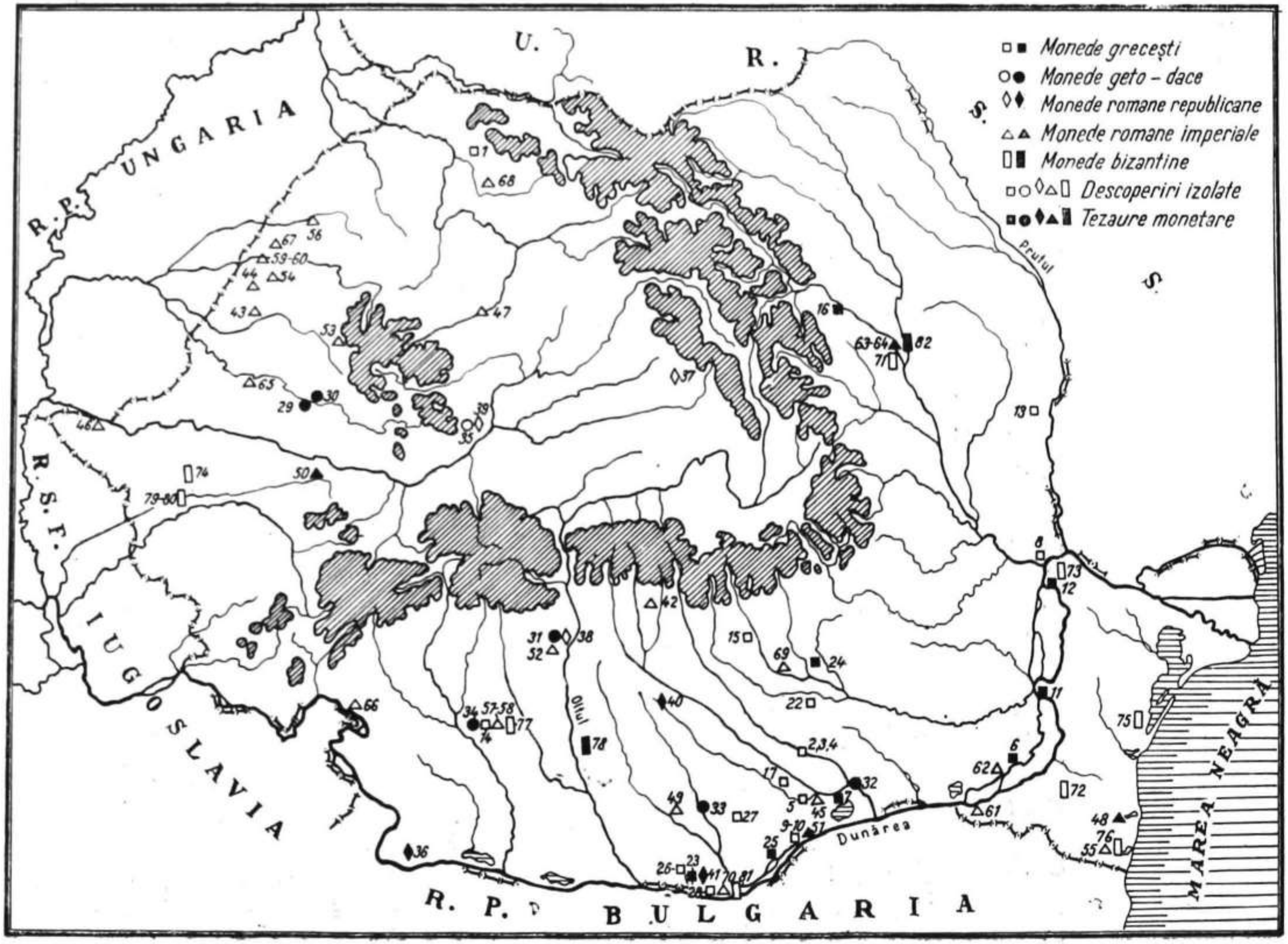
*

Din întregul material monetar ce-l publicăm, o importanţă cu totul aparte o au cei doi tetrastateri de aur de la Lysimach, nominal care apare acum pentru prima oară în mod sigur într-o descoperire. Ambele exemplare au fost bătute în monetăria de la Pergam şi asupra lor vom reveni pe larg într-un studiu ce va apărea într-o revistă de specialitate.

Tot din materialul prezentat mai reiese marea frecvenţă şi circulaţie a staterilor lui Alexandru cel Mare, emişi în timpul vieţii sale, cît şi după moartea sa, pînă la anul 306. Ei apar atît în descoperiri izolate, cît şi în tezaure (nr. 8), care s-au împrăştiat încă în urmă cu mulţi ani. Printre altele, semnalăm un distater de la acelaşi rege (nr. 19), cu privire la care nu avem indicaţia locului de găsire, dar nu avem nici un motiv să nu-l credem descoperit în România. Mai adăugăm că staterul aceluiaşi monarh descris sub nr. 18 a fost bătut la Callatis.

Tetradrahmele Primei Macedonii şi cele ale cetăţii Thasos vin să se adauge la cele deja cunoscute anterior.

S C I V, tomul 18, nr. 1, p. 189–202, Bucureşti, 1967

Monede grecești
Monede geto – dace
Monede romane republicane
Monede romane imperiale
Monede bizantine
Descoperiri izolate
Tezaure monetare
U. R. S. S.
R. P. UNGARIA
R. S. F. IUGOSLAVIA
R. P. BULGARIA
MAREA NEAGRĂ
Prutul
Oltul
Dunărea

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

1

2

3

4

5

6

Tot mai insistent încep să apară în descoperiri drahmele cetăţilor Dyrrhachium şi Apollonia în teritoriul getic din Muntenia. Reluarea întregii problematici şi în special a drumurilor de pătrundere şi a datelor de început şi sfîrşit ale acestor emisiuni monetare vor forma obiectul unor cercetări speciale.

O menţiune specială merită descoperirea de sub nr. 7, în care se aminteşte pentru prima oară un tezaur de drahme histriene, printre care s-a aflat şi o imitaţie după o tetradrahmă a lui Filip al II-lea, totul găsit în mediul arheologic getic din Cîmpia Română.

Mai semnalăm, ca o raritate, o monedă de bronz emisă de cetatea Callatis, în timpul împăratului Nero (nr. 21).

Moneda lui Patraos, regele Peonilor, semnalată sub nr. 20, alături de alte două exemplare menţionate de noi anterior ca descoperite la Răchiţele şi Drăgăşani, trebuie puse în legătură cu relaţiile ce au existat între geţi şi peoni.

În acest sens mai poate fi amintit tezaurul, încă inedit, descoperit la Graofsko (r. Pernik, R. P. Bulgaria), aflător la Muzeul din Vraţa. În acest tezaur, pe lîngă 182 de monede de argint de la Filip al II-lea, se află şi 10 exemplare din acelaşi metal de la Patraos, regele Peonilor (informaţia o avem de la prof. D. Berciu, pentru care-i aducem calde mulţumiri).

Monedele geto-dace şi cele romane republicane nu prezintă vreo noutate, ci ele vin şi completează doar documentarea noastră, pe linia cunoştinţelor mai vechi.

Pentru epoca romană imperială semnalăm îmbogăţirea cunoştinţelor noastre cu informaţii referitoare la regiunea Crişana, deficitară pînă acum sub acest raport. Tot aşa, un plus în documentare cîştigăm pentru secolul al IV-lea, prin publicarea a numeroase informaţii răspîndite pe întregul cuprins al ţării.

Referitor la epoca bizantină, o importanţă cu totul aparte o prezintă tezaurul de la Priseaca, cu monede bizantine de argint din secolul al VII-lea, amintit de noi sub nr. 78. El va fi valorificat printr-un studiu special.

Ca supliment am adăugat şi un tezaur de monede tătărăşti de argint din secolul al XIII-lea.

I. *Monede greceşti*

1. *Baia Mare* (reg. Maramureş). În noiembrie 1965 s-a descoperit în oraşul Baia Mare, cu prilejul unor lucrări de canalizare, un mare tezaur format din 987 de monede de aur. Din monedele descoperite, 984 sînt feudale şi se datează între 1438 şi 1613, iar trei sînt antice, şi anume doi tetrastateri de aur de la Lysimach şi un solidus de la Honoriu. Dat fiind faptul că, după părerea noastră, asemenea exemplare nu se cunosc, dăm mai jos descrierea fiecărui exemplar în parte.

a) *Lysimach*

Av. Capul zeificat al lui Alexandru, cu diademă şi coarne de Amon spre dr. În jur c. p.

Rv. Atena Nikephoros pe tron spre st. În cîmp vertical de sus în jos ΒΑΣΙΛΕΩΣ, iar în cîmp st. vertical de sus în jos ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ. În cîmp st. sigla Γ. Sub braţul zeiţei o hermă *facing cult-image*. În exergă semiluna conturnată. (pl. I/1).

Av. Greut. 34, 86 g, diam. 32 mm.

b) *Acelaşi rege*

La fel.

AV. Greut. 32, 33 g, diam. 31 mm (pl. I/2).

c) *Honorius*

Av. DN HONORIVS P F AVG. Bustul diademat şi cuirasat al împăratului spre dr.

Rv. VICTORIA AVGGG în cîmp R V. În exergă COMOB. Împăratul în picioare spre dr., în ţinută militară, ţine în dr. labarum, iar st. o victorie pe glob. Sub piciorul st. al împăratului se află un inamic doborît la pămînt.

AV. Greut. 4,43 g, diam. 20 mm (pl. I/3).

Asupra acestor trei monede vom reveni mai pe larg într-un studiu special.

Eugen Chirilă şi Octavian Bandula, *Tezaurul monetar de la Baia Mare*, Baia Mare, 1966, p. 4—5 şi 34—35 şi fig. 5—6 de la finele lucrării. Tot lor le datorăm şi mulajele pe care le reproducem şi pentru care fapt le exprimăm calde mulţumiri.

2. *Bucureşti*. Tetradrahme thasiene sînt semnalate ca descoperite în cursul anului 1954 pe teritoriul oraşului. Ajung la Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.

Iulia Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monetare în timpul lui Burebista, pe baza colecţiilor Muzeului oraşului Bucureşti* (comunicare la a II-a sesiune ştiinţifică a muzeelor, decembrie 1965).

3. *Bucureşti-Colentina*. O drahmă din Apollonia (Illyria), despre care se crede că ar fi fost descoperită în acest punct, ajunge în colecţiile Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti.

Iulia Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monetare în timpul lui Burebista* . . .

4. *Bucureşti-Plumbuita*. Drahme din Dyrrhachium ca fiind descoperite în acest punct ajung la Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.

Iulia Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monetare în timpul lui Burebista* . . .

5. *Călugăreni* (r. Giurgiu, reg. Bucureşti). Pe teritoriul acestei localităţi s-au descoperit tetradrahme thasiene. Două exemplare barbarizate au fost strînse de un locuitor din comună. Unul din exemplare are pe rv. sigla M barat, iar al doilea aceeaşi siglă, dar cu capetele hastelor globulate. Legenda, la ambele exemplare, are capetele literelor globulate.

Informaţie: Niţă Anghelescu, Muzeul regional Călăraşi.

6. *Borcea (fost Cocargeaua)* (r. Feteşti, reg. Bucureşti). Un tezaur de monede de aur de la Lysimach s-ar fi descoperit în această localitate prin 1907—1908, după informaţii primite de Ion Barnea de la pr. Gh. Popescu şi învăţătorul D. Măceşu din localitate. Nu posedăm alte ştiri în legătură cu această importantă descoperire.

I. Barnea, *O cercetare arheologică pe Borcea*, în *Revista muzeelor*, III, 1966, 2, p. 157.

7. *Crivăţ* (r. Olteniţa, reg. Bucureşti). În această localitate s-a descoperit cam prin 1958 un tezaur de drahme histriene şi imitaţii după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Din această descoperire au putut fi recuperate 7 drahme emise de cetatea Histria şi o singură imitaţie după tetradrahmele lui Filip al II-lea.

C. Preda, B. Ionescu şi E. Ghiannopoulos, *Două tezaure monetare antice descoperite în raionul Olteniţa* (comunicare la a II-a sesiune ştiinţifică a muzeelor, decembrie 1965); cf. şi C. Preda, *Tezaure arheologice*, în revista *Magazin*, IX, nr. 397, din 15 mai 1965, p. 2.

8. *Galaţi* (reg. Galaţi). În împrejurimile oraşului Galaţi, într-un punct ce ne-a rămas necunoscut, cam prin 1870 se semnalează descoperirea unor stateri de aur din timpul lui Alexandru cel Mare şi al urmaşilor lui imediaţi. Nu putem preciza dacă este vorba de un tezaur (lipsesc date amănunţite în această privinţă), deşi noi am înclina să credem ca probabil acest lucru. Trei exemplare din această descoperire au ajuns în colecţiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România.

Primul este un stater de la Alexandru cel Mare, care are pe rv. legenda ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, iar în cîmp st. un trident cu vîrful în jos. AV. Greut. 8,51 g, diam. 18 mm. Un al doilea exemplar, la fel cu cel de mai sus, iar ca simbol, un corn al abundenţei. AV. Greut. 8,49 g, diam. 18 × 19 mm. Cel de-al treilea exemplar a fost emis de Filip al III-lea (323—316) şi are pe rv. legenda ΦΙΛΙΠΠΟΥ în cîmp dr. de sus în jos şi ca efigie o Nike obişnuită, iar în cîmp st. o siglă, iar dedesubt Å. AV. Greut., 8,54 g, diam. 17 mm. Cf. Müller, nr. 77.

O. Iliescu, în *Caiet selectiv* . . ., 8, 1963, p. 300, nr. 115, p. 301, nr. 122 şi p. 306–307, nr. 162. În scurtul comentariu, acelaşi autor adaugă preţioasa informaţie că tot în împrejurimile oraşului Galaţi s-au descoperit în 1872 alţi doi stateri de aur de la Alexandru cel Mare. Descoperirea este semnalată printr-o scrisoare a lui Al. Papadopol (Callimachi) adresată Academiei Române în 1879, cu care ocazie donează aceleiaşi instituţii un exemplar „lovit de sapă", cu legenda ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Celălalt exemplar a rămas într-o colecţie particulară. Al. Papadopol Callimachi a dat asupra acestei descrieri o scurtă notiţă în *Journal de Galatz*, nr. 15 din 13 august 1872. Totul, la O. Iliescu, loc. *cit.*, p. 300.

9. *Giurgiu* — împrejurimi (r. Giurgiu, reg. Bucureşti). O tetradrahmă de la Alexandru cel Mare, descoperită într-o localitate rămasă necunoscută, dar care se află pe undeva prin împrejurimile acestui oraş, a fost prezentată spre achiziţionare Muzeului de istorie din localitate. Pe rv. moneda poartă legenda ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, vertical în dr. iar în st. vertical ΒΑΣΙΛΕΩ[Σ]. Sub braţul lui Zeus sigla, iar sub tron o rămurică de laur (?). AR. Greut. 16,49 g, diam. 29 mm (pl. I/4). Este de tip E. T. Newell, *Alexander Hoards Demanhur*, nr. 2675, emisiune din Paphos, anul circa 320 şi mai tîrziu. *Numismatic Notes and Monographs*, nr. 19, p. 44.

Informaţie : Mihail Ionescu, Muzeul de istorie, Giurgiu, şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

10. *Giurgiu* (r. Giurgiu, reg. Bucureşti). O drahmă din Dyrrhachium, cu numele magistratului Meniskos ; se crede că moneda s-ar fi descoperit în acest oraş. Ajunge în colecţiile Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti.

Iulia Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monetare în timpul lui Burebista* . . .

11. *Hîrşova* (r. Hîrşova, reg. Dobrogea). Un mic tezaur, format din şase tetradrahme thasiene şi trei ale Primei Macedonii, a fost descoperit în localitatea de mai sus în 1965. Monedele au ajuns la Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.

Iulia Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monetare în timpul lui Burebista* . . .

12. *Măcin* (r. Măcin, reg. Dobrogea). După informaţiile de care dispune Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, în 1965 s-a descoperit la Măcin un tezaur de tetradrahme thasiene care au pe rv. sigla M barat. Un număr de exemplare ajung la muzeul de mai sus.

Iulia Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monetare în timpul lui Burebista* . . . .

13. *Murgeni* (r. Bîrlad, reg. Iaşi). O drahmă de argint emisă de cetatea Histria, s-a descoperit în această localitate. Prin grija prof. Ghenuţă Coman se păstrează în micul muzeu local.

Informaţie : prof. Nicolae Zaharia, Iaşi.

14. *Oltenia*. Monedă de bronz emisă de către regele Prusias al Bithyniei, anul 183 ? — 149 î.e.n., avînd pe av. capul diademat spr. dr. al monarhului. A fost oferită Institutului de arheologie. Pe rv. moneda are efigia lui Herakles în faţă, cu măciuca şi blana de leu, iar pe margini, vertical, legenda ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΡΟΥΣΙΟΥ. AE. ↑. Greut. 4,20 g, diam. 19 mm. Tip Head[2], p. 519 (pl. I/5). Moneda ar proveni fie din Cărbuneşti (r. Gilort, reg. Oltenia), fie din împrejurimile Craiovei. Inv. MNA 1 327, 21.

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

15. *Podu Vadului* (r. Cîmpina, reg. Ploieşti). În această localitate s-a descoperit o tetradrahmă thasiană cu legenda obişnuită ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ şi sigla.

Moneda a fost descoperită de elevi şi a ajuns în colecţia şcolii generale nr. 1 din localitate. Este din a doua jumătate a secolului al II-lea sau începutul secolului I î.e.n.

Informaţie : prof. Corciova George, Podu Vadului, r. Cîmpina.

16. *Poiana Teiului* (r. Tîrgu-Neamţ, reg. Bacău). Un mic depozit format din trei tetradrahme thasiene a fost descoperit în această localitate şi salvat prin grija învăţătorului Ştefan Ciudin. O tetradrahmă a fost văzută de noi şi poartă sigla M cu capetele globulate.

AR. ↑. Greut. 16,38, diam. 32 mm.

Informaţie : prof. Emilia Zaharia, Iaşi.

17. *Popeşti* (com. Novaci, r. Drăgăneşti-Vlaşca, reg. Bucureşti). O drahmă din Dyrrhachium, descoperită în cetatea getică de la Popeşti, ajunge în colecţiile Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti.

Iulia Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monetare în timpul lui Burebista* . . .

18. *Provenienţă necunoscută*. Un stater de aur de la Alexandru cel Mare a fost achiziţionat în 1966 de către Institutul de arheologie. Pe av. moneda are figurat capul zeiţei Athena cu coif cu panaş spre dr. Pe rv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, în cîmp dr. vertical de sus în jos. În centru, Nike în picioare spre st. ţine în dr. o cunună, iar în st. un stylis. Sub braţul dr. al zeiţei sigla |<. (Pl. I/16). Emisiune a cetăţii Callatis.

AV. Greut. 8,35 g, diam. 19 mm.

Locul de descoperire al monedei nu se mai poate preciza, dar localitatea din care a fost achiziţionată este oraşul Galaţi, aşa că putem bănui că provine din nord-vestul Dobrogii sau chiar regiunea Galaţi.

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

19. *Provenienţă necunoscută*. Un dublu stater de aur de la Alexandru cel Mare, care are reprezentat pe rv. sub braţul zeiţei un crater. A ajuns în colecţiile Muzeului Unirii din Iaşi. După informaţiile primite de la acelaşi muzeu moneda are greut. de 17 g (pl. I/7, după o reproducere în gips).

Georgeta Crăciun, *Expoziţia numismatică din Iaşi*, în *Revista muzeelor*, III, 1966, 2. p. 135. Tip apropiat, în *Sylloge Nummorum Graecorum, Danish National Museum, Macedonia*, part. II, Copenhaga, 1943, pl. 15/624.

20. *Provenienţă necunoscută*. O tetradrahmă a regelui Patraos al Peoniei (340—315). Greut. 12,75 g, diam. 23 mm; fără loc de găsire. Ajunge în colecţiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România. Pe baza altor descoperiri sigure, noi bănuim că provine de pe teritoriul României.

M. Gramatopol, în *Caet selectiv*, 8, 1963, p. 308, nr. 169.

21. *Provenienţă necunoscută*. O monedă de bronz, emisă de oraşul Callatis, cu efigia şi numele împăratului Nero, ne-a fost semnalată de curînd. Întrucît asemenea exemplare sînt foarte rare, dăm mai jos descrierea. Av. Capul gol al împăratului spre dr. În faţă de jos în sus, NEPO, restul legendei nu se mai poate citi. Rv. ΚΑΛ|ΛΑΤΙΑ|ΝΩΝ, totul într-o cunună.

AE. ↑. Greut. 5,87 g, diam. 23 mm. Conservarea bună (pl. I/8).

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

22. *Snagov* (r. Răcari, reg. Bucureşti). Drahme din Dyrrhachium, descoperite în această localitate, ajung la Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.

Iulia Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monetare în timpul lui Burebista* . . .

23. *Suhaia* (r. Zimnicea, reg. Bucureşti). Un tezaur de monede antice, printre care şi drahme ale cetăţilor adriatice Dyrrhachium şi Apollonia, ne-a fost semnalat ca descoperit în această comună.

Informaţie : prof. C. Beda, Zimnicea. Cercetări Maria Chiţescu, Institutul de arheologie, Bucureşti.

24. *Valea Călugărească* (r. şi reg. Ploieşti). Pe terenurile ICAR din această localitate s-a descoperit un masiv tezaur de monede antice, în număr de aproximativ 300 de exemplare. Un număr de 282 de monede din această descoperire au ajuns la Muzeul regional de istorie din Ploieşti. Pînă la studierea monedelor, care urmează să se facă de către specialişti, se pare că majoritatea exemplarelor aflate sînt drahme emise de cetatea Dyrrhachium (Illyria).

N. I. Simache, *Trei tezaure monetare antice descoperite în regiunea Ploieşti* (comunicare la a II-a sesiune ştiinţifică a Muzeelor, decembrie, 1965).

25. *Vedea* (r. Giurgiu, reg. Bucureşti). Pe teritoriul acestei comune s-a descoperit în 1965 un important tezaur de monede antice. Este vorba de 18 tetradrahme de argint, ce poartă în cea mai mare parte, numele lui Alexandru cel Mare, apoi al lui Filip al III-lea, Lysimach şi Seleucus. Tezaurul a fost descoperit într-un vas getic de lut care s-a păstrat. Întreaga descoperire a ajuns în colecţiile Muzeului de istorie din Giurgiu. Publicarea integrală a tezaurului se va face într-o revistă de specialitate.

Informaţie : Gh. Rădulescu şi M. Ionescu, Muzeul de istorie, Giurgiu.

26. *Viişoara* (r. Zimnicea, reg. Bucureşti). O tetradrahmă a Primei Macedonii, descoperită în această localitate, ajunge în colecţiile Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti.

Iulia Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monetare în timpul lui Burebista ...*

27. *Vlaşca* (fost judeţ, reg. Bucureşti). Într-un tezaur de monede antice descoperit cu ani în urmă, pe teritoriul fostului judeţ Vlaşca, şi ajuns apoi în colecţiile Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti, se semnalează şi drahme din Dyrrhachium.

Iulia Constantinescu, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monetare în timpul lui Burebista.*

28. *Zimnicea* (r. Zimnicea, reg. Bucureşti). În primăvara anului 1966 s-a descoperit pe cetatea getică de pe teritoriul oraşului un stater de aur de la Alexandru cel Mare.

Pe av. este reprezentat capul zeiţei Athena cu coif corintic, iar pe rv. zeiţa Nike în picioare spre st. cu stylis şi cunună. În cîmp dr. vertical de sus în jos, ΑΛΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ], iar în cîmp st. de sus în jos ΒΑΣΙΛΕΩΣ. În cîmp st., jos, la piciorul drept al zeiţei, litera H. În cîmp st., în parte în afara flanului monetar, o cunună în mijlocul căreia se află o siglă.

AV. ↙. Greut. 8,46 g., diam 19 mm. Conservarea relativ bună. Exemplarul a ajuns la Institutul de arheologie.

Informaţie : prof. Corneliu Beda, Zimnicea, şi Maria Chiţescu, Institutul de arheologie, Bucureşti.

II. *Monede geto-dace*

29. *Almaş* (r. Gurahonţ, reg. Crişana). În această localitate s-a descoperit un tezaur de monede dacice de tip Hunedoara. Un număr de 17 exemplare au fost recuperate şi examinate ştiinţific.

E. Chirilă şi N. Chidioşan, *Tezaurul de monede dace de la Almaş* (comunicare la a II-a sesiune ştiinţifică a muzeelor, decembrie 1965).

30. *Feniş* (com. Gurahonţ, r. Gurahonţ, reg. Crişana). În această localitate, pe dealul Ivuţeşti, cu prilejul lucrărilor agricole, locuitorul Ştefan Cosma a descoperit în 1966 un tezaur de 136 de monede dacice. Monedele sînt concavo-convexe şi au reprezentat pe avers un cap stilizat, iar pe revers un cal spre st. Argintul din care sînt confecţionate este de un titlu scăzut,

După aprecierile descoperitorilor, monedele se încadrează în grupul arădean al monedelor dacice. Întreaga descoperire a ajuns la Muzeul din Oradea şi urmează să fie studiată împreună cu specialişti de la Cluj.

Informaţie: N. Chidioşan, Muzeul regional Oradea, şi ziarul „Scînteia", anul XXXV, nr. 7 011 din 15 iunie 1966.

31. *Gălejeşti* (Băile Govora, r. Rîmnicu-Vîlcea, reg. Argeş). Un tezaur de tetradrahme geto-dace de argint s-a descoperit în această localitate înainte de 1952. Din această descoperire, un exemplar a putut fi adus de noi la MNA în 1954 (pl. I/9). Moneda face parte din seria imitaţiilor încă nestilizate. AR. ←Greut. 12,31 g, diam., 23,75 mm (inv. 400).

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

32. *Negoeşti* (com. Şoldanu, r. Olteniţa, reg. Bucureşti). Pe teritoriul acestei comune s-a descoperit în 1965 un tezaur de monede geto-dace. Din această descoperire, un număr de 42 de exemplare au putut fi recuperate şi au ajuns în Muzeul de istorie din Olteniţa. Sînt de tipul Vîrteju-Bucureşti.

C. Preda, B. Ionescu şi E. Ghiannopoulos, *Două tezaure monetare antice descoperite în raionul Olteniţa* (comunicare la a II-a sesiune ştiinţifică a muzeelor, decembrie 1965).

33. *Olteni* (r. Videle, reg. Bucureşti). În cursul verii anului 1966, pe teritoriul acestei comune, doi elevi de la liceul din localitate, Micu Constantin şi Petrescu Marian, au descoperit un tezaur cu monede geto-dace de argint. Prin grija autorităţilor s-a putut recupera un număr de 49 de monede şi vasul în care se aflau depuse. Dintre monedele aflate, 45 sînt geto-dace de tip Vîrteju (Moisil V, sau Pink, pl. XVI/305), iar restul de patru exemplare sînt tetradrahme thasiene, imitaţii, din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Vasul păstrat fragmentar este lucrat la roată şi se integrează în grupa ceramicii cenuşii getice din Muntenia. Întreaga descoperire a ajuns la Muzeul naţional de antichităţi al Institutului de arheologie.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

34. *Oltenia*. Institutul de arheologie a achiziţionat în 1966 un număr de 20 de monede geto-dace de argint, care au fost descoperite undeva în Oltenia, fără a avea alte precizări topografice. Pe baza faptului că monedele au aparţinut la origine unui membru din familia Magheru, iar posesorul lor era originar din Cărbuneşti (r. Gilort, reg. Oltenia) şi mai tîrziu a ocupat unele funcţii în oraşul Craiova, putem presupune că monedele provin din împrejurimile acestor două localităţi, fără a putea preciza dacă toate sau numai în parte provin dintr-o localitate sau din fiecare cîte o parte.

Monedele achiziţionate se pot clasifica în două grupe distincte. Din prima grupă fac parte 14 exemplare, cu greutatea cuprinsă între 14,52 şi 11,91 g, diam. între 25 şi 26 mm. Toate sînt de tip Moisil V şi Pink, pl. XII/244–245 (pl. I/10). Din cea de-a doua grupă fac parte 6 exemplare, tot din argint, cu greutatea cuprinsă între 11,36 şi 10,34 g şi cu diam. de 24–26 mm. Ele au reprezentat pe av. un cap zeificat şi mult stilizat spre dr. iar pe rv. un călăreţ spre st. (pl. II/1). Totul a ajuns la MNA, inv. 1 327, 1-20. Faptul că tipul 1 ne este documentat prin descoperiri sigure la Pietrari (r. Horezu, reg. Argeş), în imediata vecinătate a Cărbuneştilor, printr-un tezaur ce se află în colecţiile MNA, inv. 1 045, în număr de 21 de exemplare, ne face să admitem ca posibil că monedele acestui tip să provină din jurul Cărbuneştilor.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

35. *Piatra Craivii* (satul Craiva, com. Cricău, r. Alba, reg. Hunedoara). În timpul săpăturilor sistematice executate de colectivul de arheologi, în cadrul cetăţii dacice s-a descoperit o monedă dacică de argint, concavo-convexă, de tip apropiat Pink, pl XII/251.

Ion Berciu, Al. Popa şi H. Daicoviciu, *La forteresse dace de Piatra Craivii* (*Transylvanie, Roumanie*), în *Celticum XII. Actes du IVe Congrès international d'études gauloises, celtiques et protoceltiques*, Sarrebruck, 4–9 septembrie, 1964, Rennes, 1965, p. 138 şi pl. 88/1.

III. *Monede romane-republicane*

36. *Desa* (r. Calafat, reg. Oltenia). Un tezaur de denari romani republicani, în număr de peste o sută de exemplare, s-a descoperit în 1966 într-un vas de bronz. Întreaga descoperire a ajuns în colecţiile Bazei Academiei din Craiova, unde este studiată de către cercetătorii locali.

Informaţie: Gh. Popilian, Craiova.

37. *Corund* (r. Odorhei, reg. Mureş Autonomă-Maghiară). Doi *quinari*, emişi de către magistratul monetar M. Porcius Cato (de tip Grueber, *BMC*, Africa 19 şi 20, anul 47—46 î.e.n.), au fost descoperiţi cu ani în urmă pe terenul gospodăriei unui locuitor din comună. Identificarea am făcut-o pe baza estampajului primit. Cele două exemplare se păstrează într-o colecţie particulară din Timişoara.

Informaţie: T. Nussbaum, Timişoara.

38. *Ocniţa Băi* (Ocnele Mari, r. Rîmnicu-Vîlcea, reg. Argeş). În cursul săpăturilor sistematice executate într-o aşezare dacică din această localitate, în campania din 1966 s-a găsit în strat un denar roman republican emis de magistratul Q. Titius (de tip Grueber, Roma, 2220; Sydenham, 691, anul 88 î.e.n.).

Informaţie: prof. D. Berciu şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

39. *Piatra Craivii* (satul Craiva, com. Cricău, r. Alba, reg. Hunedoara). Cu ocazia săpăturilor sistematice executate în cetatea dacică din această localitate s-a descoperit un număr de denari romani republicani şi imperiali de început. Dăm mai jos o listă a acestor monede, după publicaţia care s-a făcut, adăugînd greutatea şi diametrul fiecărui exemplar după informaţii scrise primite de la Ion Berciu: 1. *L. Titurius Sabinus*, greut. 3,60 g, diam. 19 mm (Grueber, Roma, 2322, t. g., anul 87 î.e.n.); 2. *L. Iulius Bursio*, greut. 4 g, diam. 22 mm (Grueber, Roma, 2485, t. g. anul 85); 3. *L. Censorinus, P. Crepusius şi C. Limetanus*, greut. 3,9 g, diam. 18 mm (Grueber, Roma, 2634 t. g., anul 83); 4. *L. Papius Celsus*, greut. 3,60 g., diam. 18 mm (Grueber, Roma, 4018, anul 46); 5. *Augustus*, monedă de bronz, greut., 10,40 g, diam. 29 mm. Pe av. contramarcat AVG. Tip apropiat *BMC*, Augustus, 209.

Ion Berciu, Al. Popa şi H. Daicoviciu, *La forteresse dace de Piatra Craivii (Transylvanie, Roumanie)* în *Celticum XII. Actes du IVe Congrès international d'études gauloises, celtiques et protoceltiques*, Sarrebruck, 4—9 sept. 1964, Rennes 1965, p. 138 şi urm. şi pl. 88/2—3 şi 89/4—6.

40. *Rociu* (r. Costeşti, reg. Argeş). În această localitate se semnalează descoperirea unui tezaur de monede romane republicane, împreună cu obiecte de podoabă geto-dace. A ajuns la Muzeul din Piteşti şi este în studiul unui colectiv format din cercetători locali.

Programul celei de-a II-a sesiuni ştiinţifice a muzeelor, decembrie 1965, p. 7.

41. *Suhaia* (r. Zimnicea, reg. Bucureşti). Un tezaur de monede romane republicane ne-a fost semnalat ca descoperit în această localitate. Au fost întreprinse cercetări de către Institutul de arheologie şi rezultatul va fi publicat în revista de specialitate.

Informaţie: prof. C. Beda, Zimnicea. Cercetări Maria Chiţescu, Institutul de arheologie, Bucureşti.

IV. *Monede romane imperiale*

42. *Jidava* (or. Cîmpulung-Muscel, reg. Argeş). În castrul roman din acest punct, în cursul săpăturilor arheologice, s-a găsit o monedă de la Commodus.

Flaminiu Mîrţu, *Prezenţe dacice în viaţa domestico-militară a castrului Jidava* (comunicare la a II-a sesiune ştiinţifică a muzeelor, decembrie 1965).

43. *Batăr* (r. Salonta, reg. Crişana). Ca descoperite pe arătură în această localitate, ajung în 1910 la Muzeul din Oradea monede de la următorii împăraţi: Hadrian 2 exemplare, Antoninus

Pius 2, Commodus 2, Gordian 2. Toate aceste monede figurează în registrul inventar al muzeului din acel an sub nr. 285—288. După toate aparențele avem de-a face cu un tezaur de monede, din care exemplarele amintite au ajuns la acest muzeu.

Informație: prof. Titus Roșu, liceul nr. 1, Oradea.

44. *Bicaci* (com. Gepiu, r. Salonta, reg. Crișana). Ca descoperite în această localitate, ajung între 1887 și 1897 două monede de la Theodosius și sînt înregistrate în inventarul acelui muzeu din anii notați mai sus, sub numerele de inv. 265—266.

Informație: prof. Titus Roșu, liceul nr. 1, Oradea.

45. *Călugăreni* (r. Giurgiu, reg. București). Două monede romane de argint din secolul al IV-lea au fost semnalate ca descoperite în localitate: 1. *Constantius II*, AR. † Greut. 2,24 g, diam. 20 mm. Conservarea foarte bună. Tip Cohen², 342. Emisă în monetăria de la SIRM(ium); 2. *Iulianus*. AR. † Greut. 1,98 g, diam. 20 mm. Conservarea foarte bună. În exergă CPΓ. Tip Cohen², 148.

Informație: Niță Anghelescu, Muzeul regional Călărași.

46. *Cenad* (r. Sînnicolaul Mare, reg. Banat). În aprilie 1966, în vatra comunei, cu ocazia săpării unui strat pentru flori în fața casei, un locuitor a descoperit un denar roman imperial de la L. Aelius Caesar. După estampajul ce mi-a fost trimis, moneda este de tipul *BMC*, Hadrian, 975 (L. Aelius Caesar) și se datează pe baza titlurilor TR POT COS II în anul 137. Se păstrează într-o colecție particulară la Timișoara.

Informație: T. Nussbaum, Timișoara.

47. *Cluj* (oraș, reg. Cluj). În apropiere de „Casa agronomului" din colonia Becaș, eleva Moldovan Elvira de la Liceul nr. 16 din Cluj a găsit în primăvara anului 1966 o monedă de bronz de la împăratul Crispus (317—326). Moneda a fost predată profesorului de istorie de la același liceu, Dionisie Radu. Piesa a fost determinată la Cabinetul numismatic al Institutului de istorie din Cluj și urmează să fie predată Cabinetului numismatic al Muzeului de arheologie Cluj. Este de tipul Cohen², 35.

Informație: prof. Dionisie Radu, Liceul nr. 16, Cluj.

48. *Constanța* (oraș, reg. Dobrogea). Un tezaur de circa 300 de monede romane, emise de către împărații de pe la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul celui de-al IV-lea, s-a descoperit în 1966 în orașul Constanța, aproape de lacul Tăbăcăriei. Tezaurul a ieșit la iveală cu ocazia săpăturilor ce s-au făcut pentru construcția unui nou cartier de locuințe. Întregul tezaur a intrat în colecțiile Muzeului din Constanța și urmează să fie studiat de cercetătorii locali. Pînă la întocmirea studiului amintit s-au remarcat monede de la următorii împărați: Aurelian, Florian, Probus, Dioclețian și alții.

Mihai Bucovală, *Repertoriu arheologic* în revista *Tomis*, 2, 1966, p. 18.

49. *Dulceanca* (com. Albești, r. Roșiori de Vede, reg. București). În cursul săpăturilor sistematice executate de către Suzana Dolinescu-Ferche, în această localitate s-a descoperit o monedă de bronz emisă de Provincia Moesia Superior la Viminacium, sub Gordian III. Este de tip Pick, 81 AE. 7. Greut. 14,17 g, diam. 28 mm. Moneda a fost găsită într-un bordei al populației geto-dace. Se păstrează în colecțiile MNA al Institutului de arheologie.

Informație: Suzana Dolinescu-Ferche și B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

50. *Făget* (r. Făget, reg. Banat). Un mic tezaur de monede romane imperiale de bronz din secolul al IV-lea s-a descoperit în această localitate în toamna anului 1957. Din această descoperire s-a salvat un număr de 29 exemplare. Pe baza descrierii ce ni s-a trimis, monedele recuperate se repartizează astfel: Constantin cel Mare 11 exemplare, Constans 5 și Constantius II 13. Tezaurul a fost descoperit de către Baba Mihail din Timișoara, cu ocazia lucrărilor de asfaltare a șoselei Făget-Timișoara, la o distanță de 1,5 km de prima localitate. Monedele se păstrează într-o colecție particulară din Timișoara.

Informaţie: T. Nussbaum, Timişoara.

51. *Giurgiu* (împrejurimi, reg. Bucureşti). În colecţiile Muzeului de istorie din Giurgiu au intrat trei denari romani din timpul imperiului, cîte unul de la Vespasian, Domiţian şi M. Aureliu. Toate aceste monede par a face parte dintr-un tezaur descoperit într-o localitate din împrejurimile oraşului. Restul tezaurului s-a împrăştiat.

Informaţie: Mihail Ionescu, Muzeul de istorie, Giurgiu.

52. *Govora-sat* (r. Rîmnicu-Vîlcea, reg. Argeş). O monedă romană imperială de bronz, probabil din a doua jumătate a secolului al III-lea, rău conservată, s-a găsit în cursul campaniei de săpături de sub conducerea prof. D. Berciu din 1965. Exemplarul a ajuns la Institutul de arheologie (inv. 1 315).

Informaţie: prof. D. Berciu şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

53. *Gurani* (com. Pietroasa, r. Beiuş, reg. Crişana). O monedă de la Constantin cel Mare, găsită în această localitate, ajunge în 1905 la Muzeul din Oradea, unde este înregistrată în acelaşi an sub nr. inv. 111—1 b.

Informaţie: prof. Titus Roşu, liceul nr. 1, Oradea.

54. *Haieu* (com. Sînmartin, or. Oradea, reg. Crişana). Un denar roman imperial emis de Hadrian, descoperit în localitatea de mai sus, a ajuns în colecţiile Muzeului regional din Oradea în 1874 şi este înregistrat în acelaşi an sub nr. 157.

Informaţie: prof. Titus Roşu, liceul nr. 1, Oradea.

55. *Limanu* (r. Negru-Vodă, reg. Dobrogea). O monedă de bronz emisă de cetatea Callatis cu efigia Iuliei Domna s-a descoperit în localitate şi a ajuns în colecţie particulară. Av. IOVΛ IAΔOMV [Y?]. Bustul împărătesei spre dr. C. p. Rv. KAΛΛATI în semicerc sus, iar în exergă ANΩN. Cybele călare pe leu spre dr. C. p. AE †, Greut. 3,24 g, diam. 18 mm. Pick, —.

Informaţie: Victor Bratu, Bucureşti.

56. *Mişca* (com. Chişlaz, r. Marghita, reg. Crişana). O monedă de la Constantin cel Mare găsită în localitate ajunge în 1904 la Muzeul din Oradea, unde este înregistrată în acelaşi an sub nr. de inv. 282—3 a.

Informaţie: prof. Titus Roşu, Liceul nr. 1, Oradea.

57. *Oltenia*. Ca găsită în împrejurimile Craiovei sau la Cărbuneşti (r. Gilort) o monedă de bronz emisă de oraşul Byzantion, în timpul împăratului Traian, a fost achiziţionată de către Institutul de arheologie (inv. 1 327, 22).

Av. AYTNEPTPAIANOC KAICAP ΓEMPAKI (sic !). Bustul împăratului radiat şi drapat spre st.

Rv. BYZANTI ΩN. EΠI NEIKHC TOΔ (pl. II/2).

AE. ↗. Greut. 12,58 g, diam. 26 mm. Conservarea foarte bună, *BMC*, —.

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

58. *Oltenia*. O monedă de bronz de la Aurelian de tip Cohen[2], 159 în exergă XXIIS (?), a fost achiziţionată de Institutul de arheologie (inv. 1 327—23). Ea provine fie din împrejurimile Craiovei, fie din cele ale comunei Cărbuneşti (r. Gilort, reg. Oltenia).

Informaţie: B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

59. *Oradea* (împrejurimi, reg. Crişana). Un denar de la Domiţian şi o monedă de bronz de la Crispus, ambele găsite în împrejurimile acestui oraş, ajung în 1908 în colecţiile Muzeului din Oradea, unde sînt înregistrate în acelaşi an sub nr. inv. 39/1 A.

Informaţie: prof. Titus Roşu, Liceul nr. 1, Oradea.

60. *Oradea* (împrejurimi, reg. Crişana). O monedă de aramă de la Aurelian, fără alte precizări, a fost trimisă de autorităţile administrative în 1914 la Muzeul din Oradea, unde este trecută în registrul inventar din acelaşi an.

Informaţie: prof. Titus Roşu, Liceul nr. 1, Oradea.

61. *Ostrov* (r. Adamclisi, reg. Dobrogea). Aproximativ 300 de monede greceşti şi romane au fost donate Muzeului regional de arheologie din Constanţa de către Florea Lalu,

directorul casei de copii din Ostrov. Alte amănunte nu se dau. Monedele au fost strînse, foarte probabil, din împrejurimile acestei localități.

„Scînteia", XXXV, nr. 7 038 din 12 iulie 1966.

62. *Pietroiu* (r. Fetești, reg. București). Monede romane și în general „monede vechi" sînt semnalate ca descoperite pe teritoriul comunei și în special pe malul Borcei. Informațiile au fost obținute de la învățătorul local Ion Enache.

I. Barnea, *O cercetare arheologică pe Borcea*, în *Revista muzeelor*, III, 1966, 2, p. 157.

63. *Prăjești* (r. și reg. Bacău). Pe teritoriul comunei s-a descoperit în 1963 (?) un tezaur de denari romani imperiali, din care 18 exemplare au ajuns în muzeul local. Aceste piese, identificate și clasificate prin grija prof. Paul Țarălungă, de la școala din localitate, se eșalonează astfel : Marcus Antonius 10 exemplare, Nero 1, Vespasian 5, Titus 1, Hadrianus 1.

Informație : prof. P. Țarălungă, Prăjești.

64. *Prăjești* (r. și reg. Bacău). În cursul anului 1965 s-a descoperit pe teritoriul comunei un tezaur de denari romani din timpul imperiului. Din monedele descoperite au fost identificate pînă acum doar o parte, restul sînt în studiu. Din cele identificate amintim : Marcus Antonius 73 de exemplare, Nero 1, Vespasian 1, Domițian 1, Faustina II 1 exemplar. Toate monedele se află la muzeul local de la școala din comună. Operația s-a făcut prin grija cercetătorilor locali și a fost verificată și de noi.

Rămîne, ca prin cercetări ulterioare, să se stabilească dacă nu este vorba de un singur tezaur, așa cum reiese din eșalonarea monedelor, ajuns la cunoștința noastră în două reprize.

Informație : prof. P. Țarălungă, Prăjești.

65. *Seleuș* (r. Ineu, reg. Crișana). Un denar de la Antoninus Pius descoperit în această localitate ajunge în 1897 la Muzeul din Oradea, unde este înregistrat în același an sub nr. inv. 8.

Informație : prof. Titus Roșu, Liceul nr. 1, Oradea.

66. *Turnu-Severin* (r. Turnu-Severin, reg. Oltenia). Monede romane imperiale din secolul I e.n. au fost descoperite în castrul roman din acest oraș în cursul săpăturilor din 1964.

Revista muzeelor, III, 1962, p. 186.

67. *Uileacu de Munte* (com. Cetariu, r. Oradea, reg. Crișana). Doi denari, unul de la Traian și altul de la Faustina I, au fost găsiți în această localitate și au ajuns la Muzeul din Oradea, unde au fost înregistrați în 1887 sub nr. 101 și 102.

Informație : prof. Titus Roșu, Liceul nr. 1, Oradea.

68. *Vad* (com. Copalnic-Mănăștur, r. Lăpuș, reg. Maramureș). Trei monede de la Gordian III au fost găsite în partea de apus a acestei localități și au ajuns în 1896 în colecțiile Muzeului din Oradea, unde au fost înregistrate sub nr. inv. 1 din același an.

Informație : prof. Titus Roșu, Liceul nr. 1, Oradea.

69. *Zahanaua* (com. Tîrgșoru Vechi, r. Ploiești, reg. Ploiești). Pe teritoriul satului, la NV de șoseaua națională Ploiești-București, pe arătură, locuitorul I. Ciobanu a găsit în 1965 o monedă de bronz, la circa 300 m în fața casei sale. Moneda a fost emisă de împăratul roman Arcadius și are următoarea descriere :

Pe av. [D]NARCADI [VSPFAVG] și bustul împăratului diademat și drapat spre dr.

Pe rv. GLO[RIA ROMANO]RVM, iar în exergă SMKA și efigiile a trei împărați.

AE. ↓. Greut. 1,58 g, diam. 16 mm. Se păstrează în colecția MNA al Institutului de arheologie (inv. 1 336).

Informație : Victor Teodorescu, Muzeul regional Ploiești.

70. *Zimnicea* (r. Zimnicea, reg. București). Pe teritoriul orașului, fără a se preciza punctul, s-au descoperit cîteva monede romane. Din seria celor republicane se cunoaște un denar emis de magistratul L. Titurius Sabinus; greut. 3,88 g, diam. 17 mm, mult tocit. Este de tipul Grueber, Roma, 2326, anul 87 î.e.n. Din seria imperială au putut fi recuperate următoarele monede : Vitellius 1 (tip Cohen[2], 18, *BMC*, 20), Domițian 1 (tip Cohen[2], 251), Antoninus Pius 1 (tip Cohen[2], 437, *BMC*, 496 a. 143—144) și o monedă de bronz de la Constantinus Junior (de

tip Cohen[2], 165), bătute în monetăria de la Thessalonica (SMTSΔ). Primele patru monede au fost dăruite Institutului de arheologie de către Corneliu Beda, profesor la Zimnicea (inv. 1 333, 2—5).

Informaţie : prof. Corneliu Beda, Zimnicea, şi Maria Chiţescu, Institutul de arheologie, Bucureşti.

V. *Monede bizantine*

71. *Bacău* (reg. Bacău). Un *follis* de la Iustin I (de tip *BMC*, 28), descoperit în acest oraş sau în împrejurimile lui imediate, a ajuns în posesiune privată. A fost văzut şi descris de către prof. univ. D. Tudor.

Informaţie : prof. D. Tudor, Bucureşti.

72. *Dobrogea*. O monedă bizantină de aur, emisă de către Roman I şi fiul său Christofer, ne-a fost prezentată spre identificare. Este de tip *BMC*, 35 şi se datează între anii 921 şi 927 (?). AV. Solidus. ↓. Greut. 4,32 g, diam. 20 mm. Se păstrează într-o colecţie particulară (pl. II/3). Moneda a fost achiziţionată prin anii 1945—1947 în oraşul Constanţa şi provine, foarte probabil, din împrejurimi.

Informaţie : Şerban Roşca, Bucureşti, şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

73. *Garvăn* (com. Văcăreni, r. Măcin, reg. Dobrogea). În campania de săpături din 1966, Ion Barnea a descoperit o monedă bizantină de aur emisă de către Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea. Este de tip Wroth 7 şi are greut. de 4,21 g, diam. 20 mm. Moneda a intrat în colecţiile Institutului de arheologie (inv. 1 334).

Informaţie : I. Barnea şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

74. *Giarmata* (r. Timişoara, reg. Banat). Pe teritoriul GAS din localitate, cu ocazia unor lucrări de grădinărie, s-a descoperit în urmă cu cîţiva ani o monedă bizantină de bronz. După estampajul ce ne-a fost trimis se poate preciza că este vorba de un *follis* emis de împăratul Iustin al II-lea şi Sofia, în monetăria din Nicomedia, în anul X, adică 574—575, şi este de tipul Wroth, 148. A ajuns într-o colecţie particulară la Timişoara.

Informaţie : T. Nussbaum, Timişoara.

75. *Histria-sat* (r. Istria, reg. Dobrogea). Pe teritoriul satului s-au descoperit întîmplător, la date şi puncte diferite, două monede bizantine. Una este de aur şi a fost bătută de împăratul Constantin al IV-lea Pogonatul. ↓. Greut. 3,59 g, diam. 17 mm şi este de tip Wroth, 8, variantă, anii 670—680. Cealaltă este un *follis* de bronz de la Vasile al II-lea — Constantin al VIII-lea. ↑. Greut. 8,73 g, diam. 31 mm, de tip Wroth, 21, tip, gen., variantă.

H. Nubar, *Monede bizantine descoperite în satul Istria* (*reg. Dobrogea*), în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 605—607, cu 2 fig.

76. *Limanu* (r. Negru-Vodă, reg. Dobrogea). Un *follis* de bronz de la Roman al III-lea 1028—1034 (după Margaret Thompson), a fost descoperit în această localitate şi a ajuns într-o colecţie particulară. AE. ↓. Greut. 12,75 g, diam., 31 mm. Conservare bună. Surfrapată.

Informaţie : Victor Bratu, Bucureşti.

77. *Oltenia*. Două monede bizantine de bronz au fost achiziţionate recent şi au intrat în colecţiile MNA ale Institutului de arheologie (inv. 1 327, 24). Una este un *follis* emis de către împăratul Teofil, de tip. *BMC*, 18, anii 839—842, greut. 7,24 g, diam., 27 mm. Într-o stare relativ de bună conservare, dar circulată (pl. II/4). Cea de-a doua este un *follis* de la Vasile al II-lea, avînd pe av. două puncte în nimb, iar pe rv. un singur punct sus, iar în jos nimic. Greut. 9,67 g, diam. 31 mm (pl. II/5). Ambele provin din Oltenia şi după unele indicaţii au putut fi găsite sau în împrejurimile Craiovei sau în cele ale comunei Cărbuneşti (r. Gilort).

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

78. *Priseaca* (r. Slatina, reg. Argeş). În această comună locuitorul Dumitru Ursu a descoperit în 1965 (?), în curtea casei sale, un vas de lut ce conţinea 141 de monede bizantine din argint şi doi cercei înstelaţi din acelaşi metal. Întreaga descoperire, inclusiv vasul de lut, au ajuns la Muzeul de istorie din Slatina. După relatările provizorii ale cercetătorilor locali, monedele bizantine sînt din secolul al VII-lea. O cercetare completă a întregii descoperiri este în curs.

Mihai Butoi, *Un mare tezaur monetar*, în ziarul „Secera şi ciocanul" (Piteşti), XVI, 1966, nr. 3 798 din 24 iulie cf. şi notiţa din ziarul „România Liberă", an XXIV, nr. 6 773 din 27 iulie 1966.

79. *Timişoara* (reg. Banat). O monedă bizantină de bronz, emisă de împăratul Constantin al VII-lea şi Zoe, a fost găsită în cimitirul eroilor din acest oraş în aprilie 1966. După estampajul ce ni s-a trimis, moneda este de tipul Wroth, *BMC*, vol. II, p. 452, tip 1, şi se datează între anii 913 şi 919. Exemplarul are greutatea 4,51 g, diam. 23—24 mm. Conservarea bună. Se păstrează într-o colecţie particulară la Timişoara.

Informaţie: T. Nussbaum, Timişoara.

80. *Timişoara* (reg. Banat). Între oraşul Timişoara şi comuna Giroda Nouă, azi înglobată în oraşul Timişoara, s-a descoperit în 1965 o monedă bizantină de bronz, care după nominal I B (= 12 nummia) ne indică atelierul din Alexandria. Starea slabă de conservare a monedei şi estampajul schematic de care dispunem nu ne îngăduie să precizăm şi numele împăratului. Este foarte probabil însă că trebuie s-o atribuim secolului al VI-lea. Se păstrează într-o colecţie particulară din Timişoara.

Informaţie: T. Nussbaum, Timişoara.

81. *Zimnicea* (r. Zimnicea, reg. Bucureşti). Pe teritoriul cetăţii getice s-a găsit o monedă bizantină de bronz emisă de împăratul Roman al III-lea (1028—1034, după Margaret Thompson). Moneda, care este un *follis*, este perforată din vechime faţă de av. sus. Aceasta indică o folosire secundară, poate într-o etapă posterioară.

AE. ↓. Greut. 12,71 g, diam. 33,5 mm. Conservare bună (pl. II/6). Wroth, *BMC*, Mihail IV, 6.

Informaţie: prof. Corneliu Beda, Zimnicea şi Maria Chiţescu, Institutul de arheologie, Bucureşti.

VI. *Alte tezaure*

82. *Prăjeşti* (r. şi reg. Bacău). În această localitate s-a descoperit la o dată ce rămîne să fie stabilită ulterior un tezaur de monede tătăreşti de argint. Prin grija profesorului Paul Ţarălungă sînt expuse în muzeul local. Pe unele monede am identificat tamgaua hanului Toctai, din secolul al XIII-lea. Întreaga descoperire va fi examinată de specialişti în acest domeniu.

Informaţie: prof. Paul Ţarălungă, Prăjeşti, şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

LISTA PRESCURTĂRILOR

AA — *Archäologischer Anzeiger.*
ACMI — *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice*, 1915, 1942, 1943.
ActaArch-Budapesta — *Acta Archaeologica*, Budapesta.
AÉ — *Archaeologiai Értesitő.*
AEM — *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, 1877—1897.
AISC — *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, I—V, 1928—1948.
AO — *Arhivele Olteniei*, Craiova, I—XIX, 1922—1948.
ArchHung — *Archaeologia Hungarica*. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
ARMSI — *Academia Română. Memoriile secției istorice*, seria a II-a, 1886/1887—1916/1919, seria a III-a, 1922/1923—1944/1945.
BCMI — *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, I, XXXVIII, București, 1908—1945.
BerRGK — *Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.*
CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
Dacia — *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964.
DIR — *Documente privind istoria României*, București.
DolgCluj — *Dolgozatok-Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie*, Cluj, I—X, 1910—1919.
ErdMúz — *Erdély Múzeum*, Cluj.
ESA — *Eurasia Septentrionalis Antiqua.*
Godišnik-Plovdiv — *Godišnik — Annuaire du Musée National Archéologique de Plovdiv.*
Histria — *Histria*. Monografie arheologică, vol. I, București, 1954; vol. II, 1966.
ILS — *Dessau, Inscriptiones latinae selectae.*
IMFAN — *Известия Молдавского филиала Академии наук СССР.*
JOAI — *Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien.*
JRS — *The Journal of Roman Studies.*
KSIA-Kiev — *Краткие сообщения института археологии, Киев.*
Materiale — *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I (1953); *Materiale și cercetări arheologice*, vol. II (1956), vol. III (1957), vol. IV (1957), vol. V (1959), VI (1959), VII (1960), VIII (1962).

MIA	—	*Материалы и исследования по археологии СССР*
MIA-Chişinău	—	*Материалы и исследования по археолӧгии юго-запада СССР и Румынской Социалистической Республики*
MASP	—	*Материалы по археологии Северного Причерноморья*
PA	—	*Památky Archeologické.*
RE	—	*Pauly-Wissowa, Real Encyclopädie der classischen Altertums-wissenschaft.*
RIR	—	*Revista istorică română,* Bucureşti, I—XVII, 1931—1947.
SA	—	*Советская археология*
SCIV	—	*Studii şi cercetări de istorie veche,* Bucureşti.
SCŞCluj	—	*Studii şi cercetări ştiinţifice,* Cluj.
SCŞIaşi	—	*Studii şi cercetări ştiinţifice,* Iaşi.
SEG	—	*Supplementum Epigraphicum Graecum.*
SlovArch	—	*Slovenska Archaeologia.*

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

. * . **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 de lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 16 pl., 45 lei.

. * . **Din istoria Transilvaniei**, ed. a 3-a, 1963, vol. I, 336 p. + 15 pl., ed. a 2-a, vol. II, 552 p. + 1 pl., vol. I și II, 65,60 lei.

D. M. PIPPIDI și D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, **Geţi şi greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană**, „Biblioteca Historica Romaniae II", 1965, 344 p., 13 pl., 28 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI și GH. ȘTEFAN, **La formation du peuple roumain et de la langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut și în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut și în limba engleză).

V. CURTICĂPEANU, **Die rumanische Kulturbewegung in der österreichischungarischen Monarchie**, colecția „Bibliotheca Historica Romaniae", 10, 1966, 21,50 × 15,25, 151 p., broșat, 5,75 lei.

N. ADĂNILOAIE și DAN BERINDEI, **La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 11, 1966, 21,50 × 15,25, 128 p., broșat, 4,25 lei.

D. PROTASE, **Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

. * . **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu și Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefață de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani. Drobeta — Romula — Sucidava**, 1965, 25 p., 1 hartă, 2,50 lei.

GH. DIACONU, **Tîrgșor, Necropola din secolele III—IV e.n.**, 1965, 332 p., 2 pl., 40 lei.

. * . **Arheologia Moldovei**, vol. II-III, 1964, 530 p., 65 lei.

D. BERCIU, **Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări**, 1961, 569 p., 80 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

D. BERCIU, **Cultura Hamangia**, Noi contribuții, vol. I, 1966, 25 × 17,50, 323 p., 4 pl., legat, anvelopă, 23,50 lei.

. * . **Histria**, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 30,50 × 21,50, 541 p., 11 pl., legat, anvelopă, 58 lei.

BUCUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, **Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia**, 1966, 403 p., 40 lei.;

. * . Arheologia Moldovei, vol. IV, 1966, 369 p., 39 lei.

S C I V, Tomul 18, nr. 1, București, 1967, p. 1—204

I.P.I. — c. 4222

43828

Lei 15 —